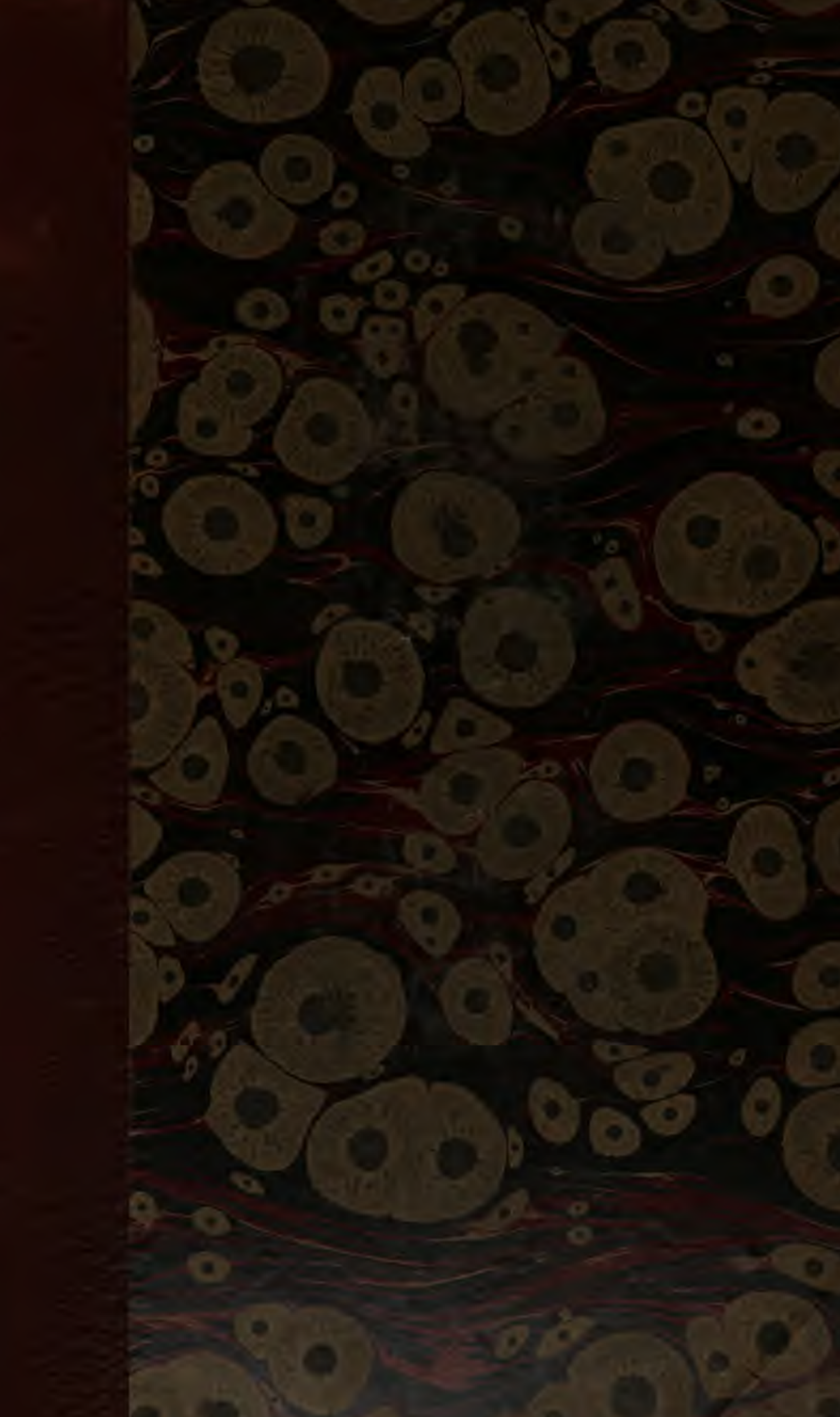
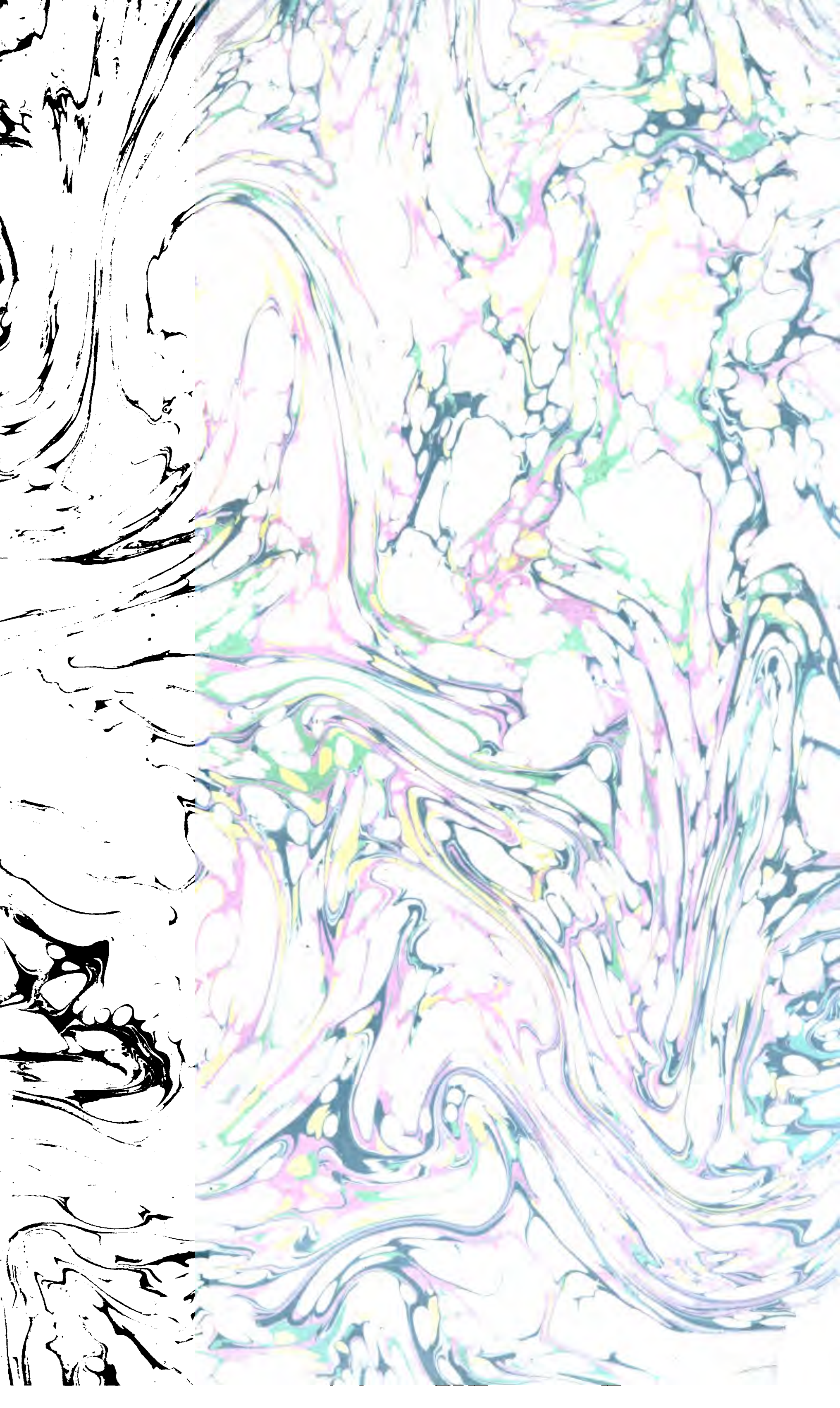

ACADEMIAE HARVARDIANAE
VE RI TAS

6

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

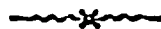
INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH EN
Mr. W. B. S. BOELES.

VIERDE DEEL.

GRONINGEN,
J. B. WOLTERS.

1867.

INHOUD VAN HET VIERDE DEEL.

Bladz.

DE

STADHOUDERS VAN DRENTHE,

HUNNE MAGT EN STAATSREGTELIJKE VERHOUDING TOT DE LANDSCHAP.

Het stadhouderschap was reeds van vroege tijden in deze landen eene zeer gewigtige betrekking: Stadhouder beteekent plaatsbekleeder, lieutenant, die in plaats van het hoogere gezag het bewind voert.

Graaf Willem II, Roomschkoning, de achttiende der graven uit het Hollandsche huis, had, gedurende zijne afwezigheid, zijnen broeder Floris tot stadhouder: toen de grafelijke waardigheid in het huis van Bourgoudien was, waren daarvan meer voorbeelden.

Deze stadhouders beheerden alle zaken der regering met en benevens den Raad in naam van den souverein, dien zij vertegenwoordigden.

De afgevaardigden van de Staten hadden toen aan, wat wij thans zouden noemen het binnenlandsch bestuur en privaatburgerlijk regt, geen deel: zij waakten alléén voor 's lands voorregten en privilegien en door hen moesten de beden worden ingewilligd.

De stadhouder had „het oppergebied der militie te land en ter zee" of het kapitein- en admiraal- generaalschap.

Het stadhouderschap werd in Holland, Zeeland en Utrecht aldus bekleed door prins Willem I in naam van den koning van Spanje, Philips den II als heer dezer landen.

Aldus werd het ook bekleed door de latere stadhouders, met dit onderscheid, dat de souvereinieteit niet meer berustte bij den koning van Spanje, maar bij de vergaderingen der Staten, die het volk vertegenwoordigden en als zoodanig de stadhouders benoemden.

Ik wilde geven de reeks van stadhouders van Drenthe en hunne aanstellingen met opgave van verschillende punten van aanraking tusschen hen en het landschapsbestuur: die aanstellingen maken uit de opdragt van hun gezag *(lex regia)*: het is zeer belangrijk dezelve na te gaan: daaruit blijken de omvang van hun gezag, de behoeften en de geest dier tijden, de opvatting en voortgang van de staatkundige begrippen: de opkomst en bevestiging van het gezag in het huis Oranje-Nassau: — een en ander vormt, als het ware, het acte-boek van alle diplomatieke bescheiden tusschen 't bestuur der Landschap en de stadhouders als zoodanig gewisseld.

Onder het bestuur der Utrechtsche bisschoppen werd het gezag in Drenthe namens de bisschoppen uitgeoefend door schulten, later door een' ambtenaar, burggraaf, slotvoogd of kastelein van Koevorden, amptman „unde Drost toe Coevorden ende Drenthe" elders ook of tevens „casteleyn tot Coevorden ende Rentmeester in Drenthe" genoemd: Magnin heeft in zijn Geschiedkundig overzigt 11. II. p. 30 vgg. de namen opgegeven, zoo veel hij die kon opsporen, van hen, die die waardigheid bekleed hebben [1]. — Onder hertog Karel van Gelre was drost van Drenthe en slotvoogd van Coevorden Johan van Selbach (10 Nov. 1522 —) de Geldersche hertog Karel van Egmond was slechts 14 jaar heer van Drenthe, dus tot 1536.

Onder de republiek wordt het stadhouderschap van Drenthe ook wel tevens het gouvernement van Drenthe en de stadhouder ook tevens gouverneur genoemd.

Stadhouders in Drenthe onder Karel V en Philips II waren:

1°. Juriaan, joris, jorcijn, jurjen of georg schenk, heer van tautenburg, reeds stadhouder over Vriesland, Overijssel en Stad en Lande in naam van keizer Karel V. Hij had Drenthe ontnomen aan Karel, hertog van Gelre, grave van Zutphen (1536) en ook onder de gehoorzaamheid des keizers gebragt: hij overleed in 1540 den 5 Febr. [2]: hij was tevens drost en rentmeester der domeinen in Drenthe en had namens de Stenden der Landschap Drenthe Karel V als heer

[1]) Vgl. ook Magnin, Geschiedk. schoolboek van Drenthe, bl. 105 vgl.

[2]) Zie Piccardt Chronijck bl. 219 [uitg. 4to].

gehuldigd mits bezwerende de privilegien, geregtigheden en vrijheden der landschap [1]) 1536—1540.

2°. MAXIMILIAAN VAN EGMOND, GRAAF VAN BUREN, de vriend van Karel V. 1540—1548.

3°. JOHAN VAN LIGNE, GRAAF VAN AREMBERG, VRIJHEER TOT BARBANCON, enzv. reeds stadhouder over Vriesland, Overijssel, Groningen en Omlanden (1548—1568): hij deed den 4 Febr. 1555 in naam van Philips, prins van Spanje, welken de Drenthen tot toekomenden erfheer hadden aangenomen, eed aan de landschap [2]). Hij werd gebruikt als afgezant bij de overgaaf en opdragt der regering door den keizer aan zijnen zoon Philips en in andere zaken de landschap aangaande: van hem is nog een placcaat over de jagt waarschijnlijk het eerste in Drenthe [3]), hij sneuvelde bij Heiligerlee (1568 Meij 23).

4°. . CAERLE VAN GRIMEN ook KAREL VAN BRIMEN of BRIMEU, GRAAF VAN MEGEM, stadhouder en kapitein-generaal van Vriesland, Overijssel, Groningen en Lingen: op last van den hertog van Alba regelde hij alles in Drenthe [4]). Op het kerkhof te Megen in Noord-Braband is in deze eeuw een gedenkteeken voor hem opgerigt (1568—1572).

5°. GILLIS VAN BARLAIJMONT, VRIJ- EN BANNERHEER VAN Hierges 1572—1576.

6°. GASPAR ROBLES, HEER VAN BILLY, stadhouder en kapitein-Generaal van Vriesland, Groningen en de Ommelanden en Drenthe [5]) was insgelijks werkzaam op last van den hertog van Alba. Op den zeedijk bij Harlingen staat een gedenkzuil ter eere zijner verdiensten bij het dijkwezen in Friesland.

---

[1]) Zie zijne aanstelling tot stadhouder bij Magnin G. O. III. I bl. 121 en tot drost. bl. 126.

[2]) Men zie het stuk gedrukt als bijl. no. 3 achter de „Propositie ter vergaderinge van de Hooge ende moghende HH. Staten-Gen. der Ver. Nederl. waerbij claerlycken geblijcket dat de landschap Drenthe geregtigt is tot sessie in die vergadering en in de andere Generaliteijts-collegien. Gron. 1651. Vgl. ook Aitzema, herstelde Leeuw bldz. 272; vgg. Piccardt t. a. pl. bl. 219.

[3]) Vgl. Mr. J. de Wal, Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden van Drenthe bl. 80; Magnin G. O. III. 2 bl. 226.

[4]) Zie een stuk door hem als stadhouder opgemaakt den 6 Febr. 1570 bij Aitzema t. a. pl. bl. 278 en in de propositie bijl. 12.

[5]) Zie een stuk door hem den 2 Sept. 1575 als stadhouder opgemaakt bij Aitzema t. a. pl. bl. 282 en in de Propositie bijl. 14.

7°. GEORG of JORIS VAN LALAING, BARON VAN VILLE daarna GRAAF VAN RENNENBERG werd door de algemeene Staten in 1577 tot vasten stadhouder over Friesland, Groningen, Ommelanden en Drenthe aangesteld. Zijne bedrijven in Groningen en Drenthe zijn bekend: hij overleed 23 Julij 1581.

8°. FRANÇOIS VAN VERDUGO werd eerst voorloopig als opvolger van Rennenberg aangesteld door Alexander Farnese, hertog van Parma, algemeen landvoogd der Nederlanden namens den koning Philips: zijne definitive aanstelling van den koning is van 1 Julij 1585 [1]) diens krijgsbedrijven ook met Coevorden zijn bekend, hij overleed in Sept. 1595.

STADHOUDERS UIT DE HUIZEN VAN NASSAU EN ORANJE [2]).

Nadat Coevorden aan de Algemeene Staten was overgegaan, werd tot stadhouder aangesteld:

I. WILLEM LODEWIJK, GRAAF VAN NASSAU,

waarvan hier volgen de aanstellingen:

a van de landschap (die daardoor toonde en wilde toonen het regt van benoeming te hebben): [3]).

Bij Frederik de Vos van Steenwijk, Apo van Ewsum, Roelof van Lennip, Hendrik Wolters, Harm Husinge, Roelof Mensen, volmagten van de Landschap is Graaf WILLEM LODEWIJK Grave to Nassau, Jetsiger Stadholder van Friesland en den Ommelanden tot stadholder van de landschap Drenthe angesteld, nadien nu een geruimen tijd bisher 't gouvernement van Friesland, Ommelanden en Drenthe bij den anderen geweest, en van eenen Gouverneur geregeerd is, voorbehoudens de landschap in haren olden privilegien, costumen en geregtigheden onverkort; Bidden de vol-

---

[1]) Men vindt zijne aanstelling bij Magnin, Gesch. Overzigt III. 2 bl. 23. Zie ook over hem bl. 21 en 22 en Piccardt Chronijk op 't jaar 1581 en volgg. en Magnin, Losse bladen uit Drenthe's geschiedenis, bl. 30, waaruit blijkt dat hij de reformatie tegenhield.

[2]) Vgl. ook Magnin, Geschiedkundig schoolboek bl. 111, G. O. III. 2 bl. 175 en Drentsche volksalmanak 1840, blz. 55 volgg.

[3]) Bij Magnin G. O. III. 2 bl. 23, 30, 31, 55, vindt men het verhaal der pogingen ondersteund door den overste Marten Schenk van Nijdetijge (28 Julij 1585) om prins Maurits van Oranje tot stadhouder van Drenthe door de Drenthen te doen aannemen, maar de drost van Drenthe en de Drentsche edellieden waren onverdeeld aan graaf Willem Lodewijk verknocht en gaven als rede op dat de Staten Generaal prins Maurits niet als zoodanig hadden aangesteld, 'tgeen Marten Schenck te vergeefs beloofde. Vgl. ook het Tegenbetoog over de staatsstemming in Drenthe bl. 247.

magten, dat dese secreet mag worden gehouden, opdat zij ofte hare principalen, van de andere partije in geen onlusten geraken.

Deze brief is door die volmagten geteekend binnen Campen den 5 Januarij 1593 [1]).

b van de Staten Generaal der vereenigde Nederlanden, (die dit waarschijnlijk deden om de zaken te organiseren gelijkvormig met de andere gewesten, doch altijd met verkorting van het regt der Landschap.)

Die Staten Generael der Vereenichde Nederlanden allen den ghenen, die dese tegenwoordige sullen sien oft hooren lesen, saluyt. *Doen te weeten*, Dat om de goede kennisse, die wij hebben van den persoon van den Welgeboren Heere Willem Lodewicus Grave van Nassau, Stadtholder van Vrieslandt, van de stadt ende Ommelanden van Groningen, ende van zyne getrouwigheyt, cloeckheyt, dapperheyt; ende goede ervarentheyt, ons geheelyk betrouwende zyner wysheyt ende vromicheyt, Wij den welgemelten Heere WILHEM LODEWICUS Grave van Nassau verordent, gestellt ende gecommitteert hebben, verordenen, stellen ende committeren mits desen tot Gouverneur generael van den Lande van Drenthe, ende de sterckten daarinne gelegen, hem gevende volcomen macht, authoriteyt, ende sunderlingh bevel 't voorsz. Gouvernement voortaen te houden, exerceren, ende bedienen, ende die goede ingesetenen van dien te beschutten, ende beschermen van alle fortsse, cracht, overdaet, ende gewelt, ende te gouverneren in goede justitie bij heure Landtrechten, privilegien, vryheden, ende in goede politie, goede ende ernstige toesicht te nemen tegen alle vergaderinge van ruyteren, ende knechten, crychsvolck oft anderen, die in de voorsz. Landschap souden willen commen, om eenigen oploop, invasien, ofte aenslach te doen, ende tot dien eijnde tot bewaernisse ende versekertheyt van de sterckten daerinne gelegen goede wacht te doen houden bij dage ende bij nachte. Ende daartoe te bedwingen allen die ghene diet behooren sal nade gelegentheyt van tydt, goeden regel, ende crychs-discipline onder den voorsz. crychsvolcke aldaer te houden en te doen houden en bij denselven te doen onderhouden die ordonnancien ende instructien op 't stuck van den crychshandel gemaeckt oft alnoch te maken. Ende dien volgende niet te gedoogen, dat den Ingesetenen van de voorsz. Landtschap mitsgaders aen de nabuere ende neutrale landen, binnen die sterckten ofte ten platten Lande eenich hinder, moeyenisse, gewelt, oft overlast bij den crychsvolcke in dienst van den Lande wesende geschiede, alle neersticheyt aantewenden ten eynde die sterckten van de voorsz. Landtschap behoorlyck met proviande, ende munitien van orloge versien, ende fortificatiën derselve gevoirdert mogen wordden.

---

[1]) Zie ook deze aanstelling bij Magnin G. O. III. 2 bl. 56, 57.

Ende voorts generalyck in de Regeringe van den Lande van Drenthe met derselver toebehoorten te doen allen tghene dat een goet, ende getrouwe Gouverneur generael schuldich is ende behoort te doen, mits dat den Welgemelten Heere Grave tallen tyden in voorvallende saken met ons ende den Raede van State sal houden goede correspondentie, om des te gevoeghlycker op allen tgene twelvaren van den selven lande sal mogen aangaen, te versien, Totten eeren, Rechten, proeminentien, vryheden, tractementen, proffijten, ende vervallen daartoe staende ende behoorende. Ende dit alles by provisien ende sonder yemants prejuditie, waerop ende van hem wel ende getrouwelyck hierinne te quyten, den voorsz. heere Graue schuldich ende gehouden wordt te doen den behoorlyken eedt aen ons, oft onsen gecommitteerden, ende aen den voors. Lande van Drenthe. Versuecken daerom die van den selven Lande, Ontbieden amptshalven, Ordonneren, ende Bevelen allen Oversten, Colonnellen, Ritneren, Hopluyden, bevelhebberen, Ruyteren ende knechten, ende andere crychsluyden, die daar tegenwoordigh zijn, ofte namaels sullen mogen commen, oyck voirder allen ende een yegelyck dien dit eenichsins aengaen sal, binnen den voorsz. Lande van Drenthe, dat zy den voorsz. heere Graue voertaen kennen ende houden *als Gouverneur ende Capitain generael* van denseluen Lande, ende oversulcs respecteren naer behooren, want wy sulcs ten dienste van den lande hebben bevonden te behooren, Des 'toirconden hebben wy desen met onsen zegel doen zegelen ende by onsen Griffier doen teeckenen. Gegeuen in Sgrauenhage den vierentwintigchsten Auguste anno XV^{c} zesse ende tnegentich,

Heermale^{vt}.

Ter ordonnan. van de voern. heeren Staten Generael

Aerssens.

Groot waren de verdiensten van graaf Willem Lodewijk van Nassau als stadhouder van Drenthe: dadelijk stelde hij schulten aan, maakte den Etstoel voltallig en bevestigde den landschrijver Heimrich van Rossum door Rennenberg aangesteld, hij hielp het collegie van drost en gedeputeerden oprigten [1]) en de reformatie invoeren [2]).

Wij zullen uit de resolutieboeken en andere stukken

---

[1]) Vgl. de vijf authentieke stukken van de oprigting van dat collegie door mij medegedeeld in den Drentschen Volksalmanak 1851 bl. 51.

[2]) Zie de levensbeschrijving van Abel Koenders en de analecta daarachter bl. 84. Pareau, de oude kerk van Assen bl. 68, 100, 152, 268. Magnin G. O. III. 2 bl. 209, 221, 222, 223 en de levensbeschrijving van W. L. door Ubbo Emmius te Groningen in 1621 en door J. A. C. van Heusde in deze eeuw te Utrecht uitgegeven.

nog eenige zaken aanhalen, met of door hem behandeld of voorgevallen.

1597 de stadhouder Willem Lodewijk begint met de versterkingswerken van Coevorden.

1598 Junij 6. Omdat hij het regt van zitting in den Etstoel had, zond W. L. den syndicus van Gron. en Ommel. Jeronimus Verrutius om hem te vertegenwoordigen: Drost en XXIV Etten wezen dit af omdat het regt niet kon worden overgedragen [1]).

1599 Aug. 20 (uit het ordelboek) order van de Landschap aan den rentmeester Herman Herkens „om seeckere gespecificeerde goederen anteveerden, nademael sie verstaen dat de stadholderen die opkomsten in voortyden hebben genoten" (waarschijnlijk Landschapsgoederen in Coevorden.)

1600. W. L. stelt eenige hervormde pred., kosters en schoolmeesters aan.

1601. W. L. kiest in de geschillen over de erkenning van het door den Raad van State voor de financiën in het landschap Drenthe opgerigte collegie van gedeputeerden, de zijde van de Gedeputeerden [2]).

1601 April 27. In de resolutie van de Staten Generaal op de erectie van 't collegie van Geden staat „den stadhouder gehoord" [3]).

1601 Decbr. 8 werd in't Grollerholt eene instructie voor gedeputeerden gearresteerd, waarin bepaald werd, dat dit collegie ten allen tijde met den stadhouder zou corresponderen, die ook ten allen tijde zitting in't collegie zou kunnen nemen.

1602 April 8. De stadhouder bewerkt eene verzoening in de twisten over 't nieuwe collegie.

1602 Junij 25 zijn de gedeputeerden gelast bij den stadhouder te insteeren, dat de schulten, volgens de olde privilegien, mogen wezen ingeborene en eigenerfde Landzaten en dat elk carspel, naer ouder gewoonte, moge hebben haar eigen schult.

1602 Nov. 6. Menso Alting woont namens W. L. eene kerkvergadering te Assen bij.

1602 Dec. 29. Gecommitteerden van den stadhouder deden in't Grollerholt de eigenerfden „in competenten getalle" trouwe zweren aan de Generaliteit.

---

1) Vgl. Magnin G. O. III. 3. bl. 201.

2) Vgl. Magnin G. O. III. 2. bl. 103.

3) Zie Drentsche Volksalm. 1851 bl. 51, 54.

1603 Meij 31. de stadhouder zond 2 gecommitteerden op den landsdag in't Grollerholt om eene verzoening te bewerken tusschen de 2 twistende partijen.

1608 Meij 24. In de voorrede van Ridderschap en Eigenerfden voor het eerste landregt staat, waar zij de naleving daarvan aanbevelen: „den Heere stadholder 't selvige begerende."

1610 April 26. Gelezen bij R. en E. eene missive van zijn genade, den heer stadholder van 23 Maart, houdende dat de politique en militaire tractementen van zijne exc. en genade bij de Generaliteit verdubbeld waren, en dat ook al eenige provincien van zijn gouvernement daarvan betaling hadden gedaan, verzoekende dat de landschap gelijke verdubbeling geliefde te accordeeren: waarop gedelibereerd en geconsidereerd zijnde, dat de Landschap nooit gewoon is geweest aan eenig stadholder politiq. of militair tractement te betalen, maar wel om eenige recognitie uit liberaliteit te vereeren. Is goed gevonden, uit aanmerking van de kosten, die zijn genade bij het sluiten van het treves heeft moeten doen, den zelven, zonder consequentie, te vereeren *f* 3000,,.

1611 Febr. 8: voorschr. verzoek in nadere deliberatie gelegd zijnde, is aan zijne genade voor 6 jaar tot eene jaarlijksche recognitie vereerd *f* 2000, waarvan het eerste jaar zal expireeren ult. Febr. 1611.

1611 Julij 5. De specificatie van den schults van Havelte wegens het defroijeeren van den heer stadholder ten zijnen huize *f* 123—16—00 voor deze reis voldaan, zullende later zonder voorafgaande aanschrijving van D. en G. zoodanige uitgaven niet worden betaald.

1612 Febr. 17 Gecommitteerden aan zijne genade gezonden, om met denzelve in communicatie te treden over de middelen om deze landschap met eene of andere naburige provincie te verbinden.

1612 Febr. 23 staat W. L. het verzetten der weekmarkt van Coevorden, in 1541 door keizer Karel V ingesteld, op dingsdag toe.

1614 Febr. 17. In de voorrede van R. en E. van 't landregt van dezen datum staat, bij de aanbeveling tot naleving van hetzelve: „den Heren Stadholder 't selve begerende."

1615 Oct. 10 de stadhouder stelt vast de oostelijke grenslinie tusschen Gron. en Drenthe naar den landmeter Johan Sems genoemd de Semslinie en naar hem ook wel

genoemd de linie of scheiding van graaf Willem van Nassau [1]).

1616 Febr. 16 zijne genade op zijn verzoek de dubbele recognitie ad *f* 2000.„ jaarlijks gedurende het treves geaccordeerd [2]).”

1616 Nov. 17 „na den stadholder te hebben gehoord” hebben de Staten Generaal aan de Landschap van de gewone Generaliteits contributien *f* 38,000,00 kwijtgescholden.

Willem Lodewijk overleed 31 Meij 1620.

II. Maurits, prins van Oranje, graaf van Nassau.

Aanstelling van 17 Julij 1620—10 Januarij 1621.

Drost ende Gedeputeerde Staten der Landtschap Drenthe.

Doen condt, also Ridderschap ende Eygenerfden representeerende de Staeten van de voorsz. Landtschap gelieft heft op eenen Landtsdach gehouden binnen Assen den 17 Julij 1620 door seckere hunne gecommitteerden an den Hoch geboren Furst MAURITIUS by der gratien Godts prince van Orangien, Graeff van Nassau, Meurs, Buiren, Marquis van den Veere ende Vlissingen, Gouverneur, Stadthouder en capitein generaal van Gelderlandt, Hollandt, Zeelandt, Utrecht, Overijssel, midtsgaders van de sterckten van Brabandt ende Flanderen, onder de Unie van de voorsz. Nederlanden wesende; admiraal van de vereenichde Nederlanden, met alle behoirlicke reverentie onderd: te presenteeren en t'offereeren het Gouvernement ende Stadhouderschap van de voorsz. Landtschap Drenthe, twelck, midts t'ooverlijden van den Hoch- ende welgeboren Heere Wilhelm Ludwig Graeff tot Nassau, hochloflicher memorie, iss coomen te vaceren, met speciale authorisatie, last ende bevel dat, als wanneer tselve Gouvernement ende Stadhouderschap bij den hochgemelten Heere prince van Orangien soude wesen geaccepteert, syne princelicke Ex^{tie} in naeme van de voorsz. Ridderschap ende Eigenerffden Staeten van de voorsz. Landschap, daarop te passeren brieven van commissie in behoirlyken form. Soo ist dat wij, aangesien hebbende de hoche meriten van syne voorsz. prinselike Ex^{tie}, denselven, in naeme als vooren, door cracht van onse daartoe hebbende authorisatie, hebben gecommitteert ende gestelt, committeeren ende stellen mits desen, tot

---

[1]) Vgl. de gedrukte memorie van 29 Dec. 1683 over die limite, waarbij eene missive van D. en G. van Drenthe aan die van Stad en Lande „over het faietelyk weghalen van 2 ingesetenen van de Landschap op Zuitlaerderveen woonachtig.”

[2]) Deze bepaling schijnt aanleiding te hebben gegeven dat het stadhouderlijk tractement inkomstig was *f* 2000-„ per jaar althans van af 1616 was het feitelijk op dit bedrag.

Gouverneur, Stadthouder ende capitein generaal oover de voorsz. Landtschap Drenthe ende de fortressen ende sterckten daarinne gelegen, Hem gevende volcoomen macht, authoriteit ende sonderling bevel, omme tselve Gouvernement ende Stadthouderschap soe daetlicken ende rëalicken tanvaerden, te houden, exerceren ende bedienen, De limiten ende landtpaelen van de geseide Landtschap tegens den nabuiren, die deselve souden willen invaderen, synes uittersten vermoegens te mainteneren ende beschermen. De Staeten van deselve Landtschap in hare souveraine gebiet, authoriteit ende respect te conserveren. De hoecheiden, privilegien, Landtrechten ende vryheden van deselve te bewaeren. Den Ingesetenen van dien, voor alle fortsen, gewelt, cracht, oeverdaat en oppressie te beschutten ende beschermen. Goede ende ernstige toesicht te nemen ende doen nemen tegen alle vergaederinge van ruiteren, knechten, crychsvolck ofte heerlose soldaten ende anderen, die haer onderstaen souden willen in de voorsz. Landtschap te coemen, om eenige oploop, invasie ofte anslach te doen ofte te maecken ende tot dien einde tot bewarenis ende verseckertheit van de sterckten in dese Landtschap albereits gelegen ofte noch hyrnaemaels tot bescherminge van de Landtschap Drenthe ende eenige andere provincien daerinne te doen leggen goede wacht te doen houden bij daege en nachte, ende vooral mede sorge te draegen, dat deselve sterckten met nootdruftige vivres ende munitien van oorloge worden versien ende daartoe te houden ende te bedwingen allen denghenen die tbehooren sall, naer gelegentheit van den tytt. Goeden regel ende crychsdiscipline onder den crychsvolcke, soo wel in de voorsz. sterckten in garnisoenen liggende, als door de gemelte Landtschap noodige doortochten doende, te houden. D'ordonnantien ende instructien op tstuck van den crychshandel gemaeckt ende alnoch te maeken, te doen onderhouden, ende verners tot beschermenis van de voorsz. Landtschap ende desselffs Ingesetenen generalicken te doen', wat een goet ende getrouw Gouverneur ende Stadthouder schuldich is ende behoert te doen, alles nae breder inhouden ende verclaering van de Instructie syne princelicke Ex^tie^ by ons, in naeme als voeren daervan verleent: Ende dit alles tot sulcken eeren, rechten, tractementen, prouffyten ende emolumenten, als de voergaende Gouverneurs ende Stadhouders gehadt, getrocken ende genoeten hebben. Van alles twelcke getrouwelicken te sullen naekoomen, syne princelicke Ex^tie^ gehouden is te doen den behoirlicken Eeth, in handen van alsulcken persoon, uith onsen midden, als daartoe by ons, in naeme van de Staeten van de voorsz. Landtschap sal wesen gecommitteert ende geauthoriseert. Bevelende allen ende eenen iegelicken, hare residentie in de Landtschap Drenthe houdende, van wat staat, qualiteit, ofte conditie deselve meugen syn, gelyck oick allen Ritmrn, Hopluiden ende Bevelhebberen, Ruiteren ende knechten opte Landtschap Drenthe gerepartieerd, alsmede allen anderen

luiden van oerloge, die in de Lantschap syn, ofte noch sullen meugen coemen, dat sy hochgemelte syne princelicke Ex[tie] houden, respecteren ende kennen voer Gouverneur, Stadthouder ende capitain Generael van de voorsz. Landtschap Drenthe, ende denselven niet alleen alle behoirlicke eere ende reverentie bewysen, maer oick alle behoirlicke ende moegelicke hulpe ende assistentie, int effectueren van dese syne commissie, ende tgeen daervan dependeert, betoonen, want wy sulx tot dienst ende welvaeren van de voorsz. Landtschap Drenthe ende derselver Ingesetenen bevonden hebben te behoeren. Des t'oerconde, hebben wy desen onder behoirlicke ende onse gewoenlicke paraphure ende signature onses secretarii, in behoirlicke forme doen verveerdigen ende met 'sLandtschaps uithangenden segel doen besegelen. Gedaen en gegeven in onse vergaderinge gehouden binnen Assen den tynden dach Januarii. Int jaer onses Heeren en Salichmaeckers een dusent zes hondert een ende twintich

A. Haghelwolt vt.

Ter ordonnan. der H. Drosten de Gedeputeerde voorsz.

H. Weijnichman. $\frac{21.}{47.}$

Er zijn toen tevens gearresteerd volgende

Poincten en articulen, waerop Syne Vorstelyke Genade Mauritius by der Gratie Godts Prince van Oraignien, Graeff van Nassauw, Meurs, Buyren etc, Marquis van der Veer ende Vlissingen, Gouverneur, Stadthouder, ende Capitain Generael oever Gelderlandt, Hollandt ende Westvriesland, Zeelandt, Utrecht ende Overijssel etc. by de Ridderschap ende Eygenerffden representerende Staeten der Landtschap Drenthe, iss versocht tot het Gouvernement ende Stadhouderschap van de voors. Landschap.

1. Eerstelyck sal Syne Ex[tie]. de Staeten der Landtschap Drenthe handthaven ende mainteneren in allen haeren Hoocheyden, vryheyt, gerechticheyden, Rechten, privilegien, ende welheergebrachte goede costuymen, en usantien, Sal oock de goede handt nae vermogen daeraen houden, dat deselvige Staeten by Haere Bondtgenooten nyet anders werden getracteert als naer Inhouden van de Unie van Utrecht ende conform de beloften soo haer int oprichten van deselvige syn gedaen.

2. Sal oock de gemelte Staeten ende alle inwoonderen der Landtschap Drenthe beschudden ende beschermen voor alle invasien, violentien, fortse ende geweldt, soo tegens hunluyden souden mogen worden getenteert, hetsy by eenige uytheemsche Vyanden, ofte emand anders wer het soude mogen syn.

3. Ten welcken eynde Syne Ex[tie] goede opsicht en sorge sal draegen, daermede het Huys en Fort Coevorden t'allen tyden genoecksaem sy voorsien van proviande, munitien, en nootwen-

dicheyden van oorloge, dat oock de fortificatien aldaer behoorlycken onderhouden moegen worden.

4. Dat insgelycken het Fort Coevorden sy ende blyve beset met een goet ende sufficiant Guarnisoen, staen onder de gehoorsaemheyt van Haere Ho: Mo: en Syne princel[1] Ex[tie].

5. Dat oock de gemelte plaetze stedes sy versien met een ervaeren ende bequaem Commandeur, staende op de repartitie van de voors. Landtschap, indien daertoe emandt bequaem by syne Ex[tie] geoordeeld wordt, denwelcken Syne Ex[tie] t'elkens sal committeren, met voorghaende kentenis van de Staten der Landtschap Drenthe, ofte derselver Gedeputeerden, ende sal denselven commandeur gehouden syn den behoorlycken Eedt te praesteren, mede aen de Staeten der Landschap ofte haere Gedeputeerde.

6. Ende, indien tot verseeckeringe ende bescherminge van de geunieerde provincien *in genere* ofte der Landtschap Drenthe int particulier, Syne Ex[tie] noodich muchte bevinden eenige nieuwe schansen ofte forten in de gemelte Landtschap te leggen, Sal hetselvige bij goetvindinge ende consent van de Staeten der Landtschap Drenthe moegen geschieden; en sal alsdan nopende derselver bewaringe worden gedaen en geobserveert 'tgene hiervooren van 't fort Coevorden iss geseyt.

7. Ende gemerckt de Limiten van de Landtschap Drenthe aen veele ende diversche Landen ende Provincien syn paelende, sal Syne Ex[tie] met behoorlycke middelen deselve mainteneren, ten eynde des Landtschaps Limiten nyet vercleijnt ofte geinvadeert mogen worden.

8. Ende, indien dies aenghaende tusschen die gemelte Staeten van de Landtschap Drenthe ende eenige daeraen paelende Heeren, Landen ofte provincien eenich dispuit soude moegen ontstaan, sal Syne Ex[tie] opt spoedichste (: soo veel doenlyck:) bemiddelen dat alsoodane differenten op 't gevoeehlixste werden wechgenomen, 'tsy by wege van accommodatie, rechte, ofte doer geëligeerde arbiters.

9. Belangende het poinct van religie, sal syn Ex[tie] gehouden syn te handthaeven ende mainteneren de waere gereformeerde religie, sooals deselvige tegenwoordich in deselvige Landtschap Drenthe wordt geleert ende gepredigt, sonder einige veranderinge daerin te gedoogen ofte te laeten geschieden.

10. Ende opdat de saecken van de Kercke in goede ordre souden verblyven, ende daerover mit goede insicht, beleydt ende respect mach werden gebesoigneert, sal syne Ex[tie] vermoegen op alle Synodale vergaderingen een bequaem persoon, wesende een ingeseten deser Landtschap, te committeren, omme uijt name van Syne Ex[tie] nevens de ordinaris Gedeputeerden de actien der Synodi bytewoonen ende ten besten te dirigeren.

11. Welcke persoon nevens den Drost en Gedeputeerde de *acta Synodalia* sal helpen resumeren, Ende ratificeren. Sullen oock deselvige acten Syne Ex[tic] ter handen gestelt worden, omme

deselvige mede te visiteren, resumeren, ratificeren ende approberen.

12. De voors. Gecommitteerde van syne Ex^tie sal nevens den Drost en Gedeputeerde nae voorgaende nominatie by de respective classen gedaen, hebben 't eligeren van tyt tot tyt nieuwe *visitatoren* over deselvige classen, welcker commissie sal werden gedepescheert by syne Ex^tie ende het collegie van Drost ende Gedeputeerde gesamentlyck, alles conform den gewoonlycken en tot noch toe geobserveerden voet.

13. Ende opdat de directie over de saecken van State, ende de politicque Regieringe (: gelyck noodich :) nae behooren mach worden geconserveerd, sal Syne Ex^tie gehouden syn, nyet alleen de Ridderschap en Eygenerffden staende te houden in haere competerende macht ende souverain gebiedt als Staeten van de Landtschap Drenthe, over deselvige Landtschap, maar oock het collegium van Drost ende Gedeputeerden te maintineren ende te handtstercken in syn gebuerlycke respect ende authoriteyt.

14. Van gelycken Sal Syne Ex^tie maintineren ende handtstercken het collegie van den Drossardt ende vierentwintich Etten als overste richters inde Landtschap Drenthe.

15. Sal oock Syne Ex^tie in de voors. collegien alsoock op de vergaederingen van Ridderschap ende Eygenerffden mogen compareren, ende in het Collegie van Drost ende Gedeputeerden mede stemmen en voteren, soo dickwils syne Ex^tie hetselvige geraeden sal vinden.

16. Sal oock Syne Ex^tie geensints gedoogen ofte toelaeten, dat d'Ingesetenen der Landtschap Drenthe voor eenige andere Richteren, ende buytten deselve Landtschap onder schijn van rechte werden geëvoceert, alles in conformiteyt van derzelver privilegien, gemerckt het welvaeren van deselvige Ingesetenen ten hoochsten daeraen gelegen is.

17. Zoo vele aengaet het stellen ende committeren van alle officieren, soo van bedieninge der policie als saecken van Staete, administratie van justitie, sal hetselvige geschieden ende gedaen worden conform d'alle tyt geobserveerde gewoonte, ende oude heercomen. Sulx dat d'electie van den Drossardt, Gedeputeerden, ontvangers, Rentmeysters, Secretarissen etc., sal worden gedaen by de Staeten selfs, van dewelcke sy ook commissie sullen hebben t'ontfangen, Ende sullen de —24— Etten werden geëligeert by den Drossart en oude Etten, Ende aengaende de Schultessen, sullen d' H: Drost ende Gedeputeerden vanwegen de Staten van deselve Landtschap drye bequame persoonen opstellen, uijt dewelcke de H: Drost een wesende de bequaemste tot Schults sall mogen nomineren ende van Syne Ex^tie sal hebben 't ontfangen commissie, oock aen syne handen den gewoonlycken Eedt praesteren ofte dengenigen, soo Syne Ex^tie daertoe soude mogen committeren.

18. Sal oock de Drossardt nomineren en eligeren de Borgermeesteren van de Stede Coevorden, alles nae ouder gewoonte.

19. Ende sooveel belangt 't vergeven van de officien van oorloge, waervan de compaignien op des Landtschaps repartitie syn staende, sullen de Staeten van de Landtschap, als wanneer daer eenige plaetsen comen te vaceren, t'elckens drije gequalificeerde persoonen nomineren, uijt dewelcke Syne Ex^tie^ alsdan, eene naer believen sal eligeren, Blijvende nochtans de Landtsaeten even bequaem synde, voor d'uytheemsche in allen gevalle gerecommandeert.

20. Sal oock Syne Ex^tie^ over hetselvige volck van oorloge onderhouden ende doen onderhouden goede militaire ordre en discipline.'

21. Ende als wanneer eenich volck uyt hunne Guarnisoenen sal werden gelicht, soo die Landtschap Drenthe sullen moeten passeeren, sal Syne Ex^tie^ daervan den Drost ende Gedeputeerden in tydts veradverteren, ten eynde alsoodanich volck door de Landtschap mach werden *geconduceert mit goede ordre*, ende de minste laesie der inwoonderen van dien.

22. Ende, ingevalle eenige van des Landtschaps compaignien uijt haere guarnisoenen sullen werden gelicht, sal Syne Ex^tie^ de patenten beschikken ten handen van *de ordinariss Gedeputeerden*, omme deselvige voorts te bestellen ende de goede meyninge van Syne Ex^tie^ t' effectueeren, *ten eynde oock op soodanich* vertreck goede ordre in tydts soude werden gestelt, ten waere den tydt ende noodt hetselvige nijet conde lyden.

23. Laestelyk sal Syne Ex^tie^ gehouden syn die Staeten der Landtschap Drenthe ofte in persoon ofte door een gecommitteerde te praesteren den behoorlycken Eedt van dese poincten en articulen naer vermogen te willen achtervolgen ende voorts te sullen doen alle 't gunt een goet ende getrouw Gouverneur ende Stadthouder te doen schuldich is.

aldus bij d' H: Drost ende Gedeputeerde der Landschap Drenthe in name en volgens den expressen last van Ridderschap Ende Eygenerffden, representerende de Staeten van de voorsz. Landschap, geresolveert en gearresteert ter vergaderinge van deselve, gehouden binnen Assen den 10den Januarij 1621.

A. Haeghewolt vt.

Ter ordonnan. van de H: Drost ende Gedeputeerden voors.

H. Weynichman. 21/47.

Den 29 Jan. 1621 werd aan prins Maurits tot een intré geoffereerd en vereerd *f* 2000-„ en aan zijn secretaris Adriaan van Myle *f* 300-„ zullende wijders jaarlijks genieten al zulke erkentenisse als de secretaris Jannus genoten heeft.

Ten zelfden dage: Aan landschrijver en secretaris verboden eenige afgifte van de instructie te geven.

Hij heeft genoten een jaarlijksch stadhouderlijk tractement ook wel defroijement genoemd van *f* 2000-.

Prins Maurits overleed den 23 Mey 1625.

III. Ernst Casimir, grave tot Nassau.

Aanstelling 16 Aug. 1625—25 Augs. 1625.

Drost ende Gedeputeerde der Landtschap Drenthe Doen condt. Alsoo Ridderschap en Eygenerfden, representerende de Staten van de voorsz. Landtschap belieft heeft op eenen Landtsdag gehouden op 't Huys tot Peijse den 16en augusti 1625 door seckere hunne Gecommitteerden aen den Hooch- en Welgeboeren Heere Ernst Casimir, Graeff tot Nassauw, Catzenelnboegen, Vianden, Diest, Stadthouder in Vrieslandt, Stat Groningen en Ommelanden, met alle behoerlicke reverentie onderdienstlick te presenteren en t'offereren het gouvernement ende Stathouderschap van de voorsz. Landtschap Drenthe, 'twelck midts t'oeverlyden van wylen den Durchluchtigen en hoochgeboren Furst, Maurits by der gratien Godts prince van Orangien, hoochlofflicken memorien is coemen te vaceeren, met speciale authorisatie, last ende bevel dat: als wanneer tselve Gouvernement ende Stadthouderschap by den hoochgemn heere Ernst Casimir Graeff tot Nassauw, soude wesen geaccepteert, Syne Gen. in naeme van de voorsz. Ridderschap en Eygenerfden, Staeten van de voorsz. Landtschap daerop te passeren brieven van commissie in behoirlicke forme. *Soo ist*, dat wy aengesien hebbende de hooge meriten van voorsz. Syne Gen. denselven in naeme als voeren, door cracht van daartoe hebbende authorisatie, hebben gecommitteert en gestellt, committeeren en stellen midts desen tot Gouverneur, Stadthouder en Capitein Generael oever de voorsz. Landtschap Drenthe, ende de fortressen en sterckten daerinne gelegen. Hem gevende volcoemen macht, authoriteyt ende sonderling bevel, omme tselve gouvernement ende Stadthouderschap soe daetelicken en realicken 'taenvaerden, te houden, exerceren en bedienen. De limieten en Landtpaelen van de gesegde Landtschap, tegens de nabuijren, die deselve souden willen invaderen, synes uijtersten vermoegens te mainteneren en beschermen. De Staeten van deselve Landtschap in hare Souveraine gebiedt, authoriteyt ende respect te conserveren. De hoocheyden, privilegien, Landtrechten en vryheyden van deselve te bewaeren. Den ingesetenen van dien voer alle forcen, gewelt, cracht, oeverdaet ende oppressie te beschutten ende beschermen. Goede ende ernstige toesicht te neemen, ende doen nemen tegens alle vergaderingen van Ruyteren, knechten, krychsvolk ofte heerloose soldaten ende anderen, die sich onderstaen souden willen

in de voorsz. Landtschap te coemen om eenigen oploop, invasie ofte aenslach te doen ofte te maecken, ende tot dien eynde, tot bewaernis ende versekertheyt van de sterckten in dese Landtschap albereyts gelegen ofte alnoch hyrnaemaels tot bescherming van de Landtschap Drenthe ende eenige andere provincien daerin te doen leggen, goede wacht te doen houden by daege en by nachte, ende voeral mede sorge te draegen, dat deselve sterckten met nootdruftige vivres ende munitien van oerloge werden versien, ende daartoe te houden ende bedwingen allen denghenen die 't behoiren sal nae gelegentheyt van den tydt. Goeden regel en crychsdiscipline onder den crychsvolcke, soewel in de voorsz. Sterckten in guarnisoen liggende, als doer de gemelte Landtschap noedige doertochten doende, te houden. D'Ordon^{nan}- ende Instructien op t'stuck van den crychshandel gemaeckt ende alnoch te maecken, te doen onderhouden, ende verners tot beschermenis van de voors. Landtchap en desselfs ingesetenen generaliek te doen, wat een goet en getrouw Gouverneur en Stadthouder schuldich is ende behoirt te doen, alles nae breder inhouden en verclaeringe van de Instructie, Syne Gen. by ons, in naeme als voeren, daervan verleent: Ende dit alles tot alsulcken Eeren, rechten, Tractementen, prouffyten en Emolumenten, als de voergaende Gouverneurs en Stadthouders gehadt, getrocken ende genoeten hebben. Van alles twelck getrouwhelick te sullen nacoemen, Syne Gen. gehouden is te doen den behoerlicken Eeth in handen van alsulcken persoon uijth onsen middel, als daertoe by ons in naeme van de Staeten van de voorsz. Landtschap sal wesen gecommiteert en geauthoriseert. Bevelende allen ende eenen ijegelycken hare residentie in de Landtschap Drenthe houdende, van wat staet, qualiteyt, ofte conditie deselve mogen syn, gelyk oock allen Ritmrn, Hopluyden, bevelhebberen, Ruyteren en knechten, opte Landtschap Drenthe gerepartieerd alsmede allen anderen luyden van oerloge, die in de Landtschap syn, ofte noch sullen moegen coemen, Dat sy hochgemelten syne Gen. houden, respecteren en kennen voer Gouverneur, Stadthouder en capitein Generael van de voors. Landtschap Drenthe, en denselven niet alleene alle behoirlicke eere ende reverentie bewysen, maar ook alle behoerlyke en mogelicke hulpe en assistentie in t'effectueren van dese syne commissie betoonen: Want wy sulx tot dienste en welvaert van de voors. Landtschap Drenthe en derselver Ingesetenen bevonden hebben te behoeren. Des ter oerconde, hebben wy desen in behoirlicker forme onder onse gewoenlicke paraphure en signature onses secretarii doen verveerdigen ende met 's Landtschaps uythhangende segel doen besegelen. Gedaen ende gegeven in onse vergadering gehouden binnen Assen den vyff en twintichsten Augusti in tjaer onss Heeren een Duijsent sess hondert en vyffentwintich.

Hidding vt.

Ter ordonnan der H. Drost en Gedeputeerden voors.

H. Weynichman. 25. 52.

Tot intré werd hem geaccordeerd *f* 2000-„: zijne commissie en instructie, nagenoeg dezelfde als van prins Maurits, was van 20 feb. 1626: hij had votum en sessie in den Etstoel en het stadhouderlijk tractement *f* 2000-„.

1631 feb. 22 werd aan hem wegens de groote kosten in de laatste campagne gedragen vereerd 3000 dalers.

Hij sneuvelde 2 Juny 1632 in 't beleg van Roermond.

1639 Maart 5 werd aan zijne vrouw weduwe Hedwig, hertoginne van Brunswijk-Lunenburg *f* 1500-„ eens vereerd en een lijfpensioen van *f* 1000-„ jaarlijks, en

1643 Maart 20 werd verstaan, dat het sterfjaar voluit zou worden betaald.

IV. HENDRIK CASIMIR, GRAAF VAN NASSAU, zoon van den voorgaanden.

1632 Junij 3 [1]) geresolveerd over de verkiezing van een stadhouder met zijne excell. van Oranje te communiceeren.

Aanstelling van 28 Augs. 1632 — 6 Dec. 1632.

Drost ende Gedeputeerde Staeten der Landschap Drenthe.

Doen condt. Alsoo Ridderschap ende Eygenerfden, representeerende de Staeten van de voorsz. Landtschap belieft heeft, op eenen algemeenen Landtsdach, gehouden binnen Assen den 28 Auguste 1632 [2]), doer seckere hunne gecommitteerden aen den Hooch- en Welgeboren Heere HENDRICK GRAEFF TOT NASSAU, Catzenelnboegen, Vyanden, Diest, Stadthouder in Vriesland, Stadt Groningen en Ommelanden, met alle behoerlicke reverentie te presenteren en offeren het Gouvernement en Stadhouderschap van de voors. Landtschap Drenthe, 't welcke, mits het oeverlyden van wylen den hooch- en welgeboren Heere ERNST CASIMIR, GRAEFF TOT NASSAUW, hochloffelicker memorie, was coemen te vaceren en ons specialicken t'autoriseren, lasten ende bevelen, dat wy, als wanneer hetselve Gouvernement ende Stadhouderschap by den Hoochgemelten Heere HENDRICK GRAEFF TOT NASSAU, soude wesen geaccepteert, Syne Gen. in naeme van de welgemelte Ridderschap en Eygenerfden, Staten van de voors. Landschap, daarop souden passeren brieven van commissie in behoirlicker forme, *Soo ist* dat wy in behoirlicke consideratie genoemen hebbende de hoege meriten en voertreffelicke diensten by wylen Syne Gen. heer Vaeder ende het geheele Huys van Nassau, ten voordeele van dese Landen gepresteert, mit oick vollencoemen vertrouwen dat Syne Gen:

[1]) Vgl. de aant. 2 alinea 2 op bldz. 20.

[2]) Volgens Magnin, losse bladen bl. 49 was hiertoe reeds besloten in eene vergadering den 3 Junij 1632 te Anlo gehouden.

d'Exempelen ende voetstappen van hoochgemelten Synen Heer Vaeder ende andere Syner Gen. lofflycke voerouderen sal soecken naetevolgen, denselven, in naeme als boven, doer cracht van daartoe hebbende authorisatie, hebben gecommitteert en gestellt, committeren en stellen mits dezen, tot Gouverneur, Stadthouder en Capitein generael oever de voors. Landtschap Drenthe, ende de fortressen en sterckten daarinne gelegen. Hem gevende volcoemen macht, authoriteyt, en sonderling bevel, omme tselve Gouvernement en Stadthouderschap soe daetelicke ende realick 't aenvaerden, te houden, exerceren en bedienen. De limieten en Landtpaelen van de voors. Landtschap, tegens de nabuiren, die deselve souden willen invaderen, synes uytersten vermoegens, te maintineren en beschermen. De Staeten van deselve Landtschap in haere Souveraine gebiedt, authoriteyt, en respect te conserveren. De hoocheyden, privilegien, Landtrechten en vryheiden van deselve te bewaren. Den Ingesetenen van dien voor alle forcen, geweldt, cracht, oeverdaet en oppressie te beschutten en beschermen. Goede en ernstige toesicht te neemen en doen nemen, tegens alle vergaderinge van Ruyteren, knechten, crychsvolk, ofte heerloose soldaten ende anderen, die het onderstaen souden willen in de voors. Landtschap te coemen om eenigen oploop, invasie ofte anslach te doen ofte te maecken, ende tot dien eynde tot bewarenis ende verseeckertheyt van de sterckten in dese Landtschap albereits gelegen ofte alnoch hyrnaemaels tot bescherming van de Landtschap Drenthe ende eenige andere provincien daerinne te doen leggen, goede wacht te doen houden by daege ende by nachte, ende voeral mede sorge te draegen, dat deselve sterckten met nootdruftige vivres ende munitien van oerloge werden versien, en daartoe te houden en bedwingen allen dengenen die tbehoiren sal nae gelegenheyt van den tydt. Goeden regul en crychsdiscipline onder den crychsvolcke, soewel in de voors. sterckten in guarnisoen liggende, als door de gemelte Landtschap noedige doertochten doende, te houden. D'ordonnan. en instructien opt stuck van crychshandel gemaeckt en alnoch te maeken, te doen onderhouden ende verners tot beschermenis van de voors. Landtschap en desselfs Ingesetenen generalick te doen wat een goet en getrouw Goeverneur en Stadthouder schuldick is en behoort te doen, alles nae breder inhouden en verclaring van de Instructie, Syne Gen. by ons, in naeme als voeren, daarvan verleent. Ende dat alles tot alsulcke eeren, rechten, tractementen, profyten en emolumenten, als de voergaende Gouverneurs en Stadthouders gehadt, getrocken en genoeten hebben. Van alle twelcke getrouwelicke te zullen nacoemen, Syne Gen. gehouden is te doen behoirlicke Eeth, in handen van alsulcken persoon uyth onsen middel, als daartoe bij ons, in naeme van de Staeten van voors. Landtshap zal wesen gecommitteerd en geauthoriseert. Bevelende allen en eenen ijegelyken, hare residentie in de Landtschap Drenthe houdende, van wat Staet,

qualiteyt, ofte conditie deselve mogen syn, gelyk ook allen Ritmrn, Hopluyden, Bevelhebberen, Ruyteren en Knechten opte Landtschap Drenthe gerepartieerd, alsmede allen anderen luyden van oerloge, die in de Landtschap syn, ofte noch sullen moegen coemen, dat sy hoochgeml. Syne Gen. houden, respecteren en kennen voor Gouverneur, Stadthouder ende Capitein-generaal van de voors. Landtschap Drenthe, ende denselven niet alleene alle behoirlicke eere ende reverentie bewijzen, maar oick alle behoirlicke en mogelicke hulpe ende assistentie int effectueren van dese syne commissie, ende tgeen daarvan dependeert, bethoonen. Want wy sulx tot dienste en welvaert van de voors. Landtschap Drenthe en derselver ingezetenen bevonden hebben te behoiren. Des ter oirconde hebben wy desen in behoirlicker forme, onder onse gewoonlicke paraphure en signature onses secretarij doen verveerdigen ende met 's Landtschaps uijthhangende segel doen besegelen.

Gedaen ende gegeven in onse vergaederinge, gehouden binnen Assen den 6 Decembris 1632. J. R. van den Boetzelaer vt [1]).

Ter ordonnantie van de HH.
Drost ende Gedeputeerden.
Strunck.

De digniteit is in commissie gedefereerd en de eed afgenomen door de gedeputeerden Roelof van Echten tot Echten en Albert Hagewold.

Hij had het stadhouderlijk tractement van *f* 2000-„, en dezelfde commissie en instructie als zijn vader: hem werd tot intree vereerd *f* 2000-„: hij had votum en sessie in den Etstoel: zijne instructie was van 11 feb. 1634.

---

[1]) De aanstellingen werden aan de stadhouders op perkament met het zegel der Landschap overgegeven: de instructien ook wel commissien genoemd werden na de aanname dubbel op papier geschreven: een dubbel kreeg de stadhouder: op het andere, dat de landschap hield, werd aan den voet vermeld, dat de stadhouder den inhoud van de instructie of van de additionele poincten en articulen aannam en beëedigd had, 'twelk de stadhouder dan onderteekende: op eene enkele staat, tot bewijs van aanname, alléén de handteekening van den stadhouder: op de meeste is de formule gelijk; op die van Prins Maurits staat, nog al uitvoerig:

„Deze poincten en articulen zijn bij zijne Gen. geapprobeert en heeft „daer op den behoorliken eed gedaan in handen van Jonk. Roelof van Ech-„ten tot Echten hier toe van wege de landschap van Drenthe speciaal „geauthoriseerd." 's Gravenhage 20 Jan. 1621.

(get.) Maurice de Nassau.
ter ordonn. van Sijne Exc.
Adriaan van de Mijle.

1636 Maart 1 werd aan de hellebardiers van den stadhouder *f* 250-„ jaarlijks toegelegd om te verdeelen.

Hij stierf den 13 July [1]) 1640 zeven dagen na eene verwonding bekomen in een aanslag op Hulst.

V. Frederik hendrik, prins van oranje.

Aanstelling van 13 July 1640 — 7 Aug. 1640.

Drost ende Gedeputeerde Staeten der Landtschap Drenthe doen condt, dat Ridderschap ende Eygenerfden, representeerende de Staeten van de voors. Landschap, by het vaceren van het Gouvernement ende Stadthouderschap van de Landtschap Drenthe belieft heeft op eenen Landdach gehouden binnen Coevorden den 13en Julii laetstleden [2]) dour hare gecommitteerde aen Syne Doorluchtige Hoocheyt hendrick frederick, by der gratien Gods prince van Oraignien etc. te presenteren ende t offereren het voors. vacerende Gouvernement ende Stadthouderschap, met speciale authorisatie, last ende bevell, dat, als wanneer 't selve gouvernement ende Stadthouderschap by Syne Doorluchtige Hoochheijt soude wesen geaccepteert, deselve Syne Doorluchtige Hoochheyt in naeme van de voorn. Ridderschap en Eygenerfden, Staeten van de voors. Landtschap daarop te passeren brieven van commissie, in behoirlijcke forme. *Soo ist* dat wij aangesien hebbende de hoge meryten ende qualiteyten van Syne Hoogstgemelte Doorluchtige Hoocheyt, denselven in naeme als vooren, ende in conformiteit van de resolutie, opten Landtsdach den 6n deser genomen, hebben gecommitteert ende gestelt, committeren ende stellen mits desen tot Gouverneur, Stadthouder ende Capitain Generael over de voors. Landtschap Drenthe ende de fortressen ende sterckten daerinne gelegen. Hem geevende volcomen magt, authoriteyt, ende sonderlinge bevel, omme tselve Gouvernement ende Stadthonderschap soo daetlicken ende realicke t aenvaerden, te houden, exerceeren ende bedienen. De limiten ende landtpaelen van de geseyde Landtschap tegens de naebuyren, die deselve souden willen invaderen synes uyttersten vermogens te mainteneren ende beschermen. De Staeten van deselve Landtschap in hare souveraine gebiet, authoriteyt ende respect te conserveren. De hoocheyden, privile-

---

[1]) Zie Catechismus van het stadhouderschap bl. 127.

[2]) Vgl. Magnin, losse bladen, bl. 49, die vermeldt dat aan D. en G. was opgedragen het stadhouderschap *in stilte* aan te bieden.

Bij de vergelijking van de dagteekeningen van het overlijden van den vorigen en van de aanstelling van dezen stadhouder en verder meermalen bedenke men dat eerst bij Resolutie van R. en E. van 11 Maart 1701 de oude of Juliaansche door de nieuwe of Gregoriaansche tijdrekening is vervangen, 'tgeen een verschil van 12 dagen oplevert. Vgl. Magnin aldaar bl. 109 vgl.

gien, Landrechten ende vryheyden van deselve te bewairen. Den ingesetenen van dien voor alle forcen, geweldt, cracht, overdaet ende oppressie te beschutten ende beschermen, Goede ende ernstige toesicht te nemen ende doen nemen tegens alle vergaderinge van Ruyteren, knechten, crychsvolk ofte heerloose soldaten ende anderen, die sich onderstaan souden willen in de voors. Landtschap te comen, om eenigen oploop, invasie ofte anslach te doen ofte maeken, en tot dien eynde tot bewaerniss ende verseekertheyt van de sterckten in dese Landtschap albereyts gelegen ofte alnoch hyrnaemaels tot bescherminge van de Landtschap Drenthe ende eeniger andere provincien daerinne te doen leggen, goede wacht te doen houden by daege en by nachte, ende voorall mede sorge te draegen, dat deselve sterckten met nootdruftige vivres ende munitien van oorloge worden versien ende daartoe te houden ende bedwingen allen dengenen, die t behoiren sall nae gelegentheyt van den tydt. Goeden regel ende crychsdiscipline onder den crychsvolcke soowel in de voors. sterkten in guarnisoen liggende, als door de gemelte Landtschap nodige doortochten doende, te houden. D'Ordonnancien ende Instructien op 't stuk aan den crychshandel gemaeckt ende alnoch te maecken, te doen onderhouden, ende verners tot beschermenis van de voors. Landtschap ende derselver Ingesetenen generalick te doen wat een goet ende getrouw Goeverneur ende Stadhouder schuldich is ende behoirt te doen, alles nae breder inhouden ende verclaeringe van de Instructie Syne Doorluchtige Hoocheyt by ons in naeme als vooren daarvan verleent. Ende dit alles tot alsulcke Eeren, Rechten, Tractementen, prouffyten ende Emolumenten als de voorgaende Goeverneurs ende Stadthouders gehadt, getrokken ende genooten hebben. Van alle twelcke getrouwelick te sullen nakomen, Syne Doorluchtige Hoochheyt gehouden is te doen den behoirlycken Eedt, in handen van alsulcken persoon, uyth onsen middel als daartoe by ons in naeme van de Staeten van de voors. Landtschap sal wesen gecommitteert ende geauthoriseert. Bevelende allen ende eenen yegelycken, hare residentie in de Landtschap Drenthe houdende, van wat Staet, qualiteyt ofte conditie deselve mogen syn, gelyk ook allen Ritmrn Hopluyden, Bevelhebberen, Ruyteren ende Knechten opte Landtschap Drenthe gerepartieerd, alsmede allen anderen luyden van oorloge, die in de Landtschap syn ofte noch sullen mogen comen, dat sy hooghgemelte Syne Doorluchtige Hoocheyt houden, respecteren ende kennen voor Gouverneur, Stadthouder ende capiteingenerael van de voors. Landtschap Drenthe ende denselven niet alleen alle behoirlycke eere ende reverentie bewysen, maar oick alle behoirlycke hulpe en assistentie int effectueren van dese syne commissie, ende tgeen daarvan dependeert, bethonen: Want wy sulx tot dienste ende welvaert van de voors. Landschap Drenthe ende derselver Ingesetenen bevonden hebben te behoiren. Des ter oirconde hebben wy desen in behoirlycke forme, onder onse ge-

woonlicke paraphure, ende signature onses Secretarij, doen verveerdigen, ende met 's Landtschaps uythhangende segel doen besegelen. Gedaen en gegeven in onse vergaderinge, gehouden binnen Coevorden den sevenden dach Augusti, in tjaar ons Heeren eenduisent seshondert ende veertich.

J. R. van den Boetzelaer vt.
Ter ordonnan. van de welgemelte Heeren
Drost en Gedeputeerden.
Struuck. 1640.

De digniteit is gedefereerd en de de eed afgenomen door den drost Roelof van Echten tot Echten.

Hij had een stadhouderlijk tractement van ƒ 2000-„, dezelfde instructie (29 Aug. 1640) als prins Maurits met explicatie van eenige poincten door D. en G. te maken: in deze instructie is geene melding van sessie en votum in den Etstoel — zoo als in de 2 vorige: — aan hem werd tot intree vereerd ƒ 2000.„ en aan zijne secretarissen Junius en Huigens ieder ƒ 300.„.

Met het stadhouderschap van Frederik Hendrik had voor het eerst deze bijzonderheid plaats, dat aan zijn' zoon later Willem II „*de survivance ende successie* in het stadhouderschap" werd gegeven bij de volgende acte [1]).

14 Jan. 1641. 26 Jan. 1641.

Drost ende Gedeputeerden der Landtschap Drenthe doen condt. Terwylen het den Doorluchtigen ende Hoochgebooren Vorst ende Heere, de Heere Frederick Hendrick, By der gratien Gods Prince van Orangien, belieft heeft t'accepteren ende aentenemen het geoffereerde Gouvernement ende Stadthouderschap van de voors. Landtschap, Ende aengesien alle saecken in dese wereldt in't onsecker gestelt zyn, dat ook syne doorluchtige Hoocheyt als tegenwoordich nae den ouderdom toegaende, iets menschelycks soude mogen gebeuren ('twelck Godt Almachtich nochtans langen tyd genadichlyk gelieve te verhoeden ende aff te keeren). Dat daeromme Ridderschap ende Eygenerfden representeerende de Staeten van dese Landtschap, op de Landtsdach tot dien eynde den veerthienden deser maand Januarij binnen Assen gehouden, geresolveert ende goetgevonden hebben de survivance ende successie van het Gouvernement ende Stadthouderschap der Landschap te confereren ende optedraegen aan den Doorluchtigen ende Hooch-

[1]) Men vindt in de beide vorige eeuwen meer voorbeelden, dat de survivance gegeven is op het drostambt, op het landschrijverschap, op het secretarisschap, op het ontvangerschap, op het schoolmeestersambt, op het „geadmitteerd landmeterschap," en anderen.

gebooren Vorst ende Heere, Heere Prince **WILHELM** van Orangien Soon van Hoochstgemelde Syne Doorluchtige Hoocheyt, ende ons te authoriseren ende te lasten daervan te passeren brieven in behoorlycke forme, *Soo ist*, dat wy ingesien hebbende de hooge meriten ende qualiteyten van meer Hoochstgemelde Syne Doorluchtige Hooch[t] alsmede ten insichte van de aengebooren goede ende hooge qualiteyten, die Hoochgemelte Here Prince **WILHELM** van Orangien, in dese eerste jonge jaeren albereits bethoont, ende op vast vertrouwen dat deselve de loflycke Exemplen ende voetstappen van Hoochstgemelte Syne Heer Vader, Heer oom Prince **MAURITS**, Heer Groote Vaeder Prince **WILHELM**, ende andere Voorouders, sal naevolgen, die voors. survivance ende successie hebben geconfereert ende confereren deselve in cracht van desen, op gelycke commissie ende instructie als Syne Doorluchtige Hoocht heeft ontfangen. Omme naer d'afflyvicheyt van Synen Heer Vader (twelck God Almachtig nochtans lange jaeren wille affkeeren) het voors. Gouvernement ende Stadthouderschap voors. daetelycken ende realycken taenvaerden, te houden, t'exerceren ende te bedienen: Waervan alsdan commissie ende instructie in behoorlycke forme sal worden verveerdigt. Waerop Syne Hoochgedachte Hoocht gehouden wordt den behoorlycken Eedt te doen in handen van den Welgemelten Heeren Ridderschap ende Eygenerffden, ofte dengenen die daartoe sal wesen gecommitteert. Des toorconde hebben wy desen in behoorlycke forme onder onse gewoonlycke paraphure ende signature onses Secretarij doen verveerdigen ende met 's Landtschap uythangende segel doen besegelen. Gedaen ende gegeven in onse vergaderinge gehouden binnen Assen den ses ende twintichsten Januarij anno sesthien hondert een ende veertich. Jan Sluiter vt.

Ter ordonnan. van Welgemelte Heeren Drost
ende Gedeputeerden der Landtschap Drenthe.
Struuck. 1641.

1645 April 21. Vergadering in't Grollerholt om de geschillen bij te leggen tusschen den stadholder en de Landschap over het regt tot benoeming en bevordering van officieren en tot het begeven van militaire ambten en bedieningen.

Frederik Hendrik overleed den 14 Maart 1647.

Eene commissie legde condoleance af.

VI. WILLEM II, PRINS VAN ORANJE.

Aanstelling van 22 Maart 1647—27 Maart 1647.

Drost ende Gedeputeerde Staeten der Landtschap Drenthe. Doen condt, dat Ridderschap ende Eygenerfden, representeerende de Staeten van de voors. Landtschap, bij het vaceren van het

Gouvernement ende Stadhouderschap van de Landschap Drenthe, belieft heeft, het op eenen Landtsdach gehouden binnen Assen den 22 deser, door hare gecommitteerden, aen Syne Hoocheyt WILHELM, bij der gratien Gods prince van Oraignien etc. te presenteren, ende t'offereren het voors. vacerende Gouvernement ende Stadthouderschap, met speciale authorisatie, last ende bevell, als wanneer tselve Gouvernement ende Stadthouderschap bij Syne Hoocheyt soude wesen geaccepteert, deselve Syne Hoocheyt in name van de voors. Ridderschap ende Eygenerfden Staeten van de voors. Landtschap daerop te passeren brieven van commissie in behoorlycke forme. *Soo ist*, dat wy, aengesien hebbende de hooge meriten ende qualiteyten van Syne Hoochstgemelte Hoocheyt, denselve in naeme als voeren ende in conformiteyt van de resolutie op ten Landtsdach den 22 deser genomen, hebben gecommitteert en gestellt, committeren ende stellen mits desen tot Gouverneur Stadthouder ende Capiteyn Generael over de voors. Landschap Drenthe, ende de fortressen ende sterckten daerinne gelegen, Hem gevende volcomen macht, authoriteyt ende sonderlinge bevell, om tselve Gouvernement ende Stadthouderschap soo daetelicken ende realicken t'aenvaerden, te houden, exerceren ende bedienen. De limiten ende Landtpaelen van de geseyde Landschap tegens de nabuyren, die deselve souden willen invaderen, synes uytersten vermogens te mainteneren ende beschermen. De Staeten van deselve Landtschap in haere souveraine ghebiet, authoriteyt ende respect te conserveren. De hoocheyden, privilegien, landrechten en vryheden van deselve te bewaeren. Den Ingesetenen van dien voor alle forcen, gewelt, cracht, overdaet ende oppressie te beschutten ende beschermen. Goede ende ernstige toesicht te nemen ente doen nemen tegens alle vergaederingen van Ruyteren, knechten, crychsvolk, ofte heerloose soldaten, ende andere die sich onderstaen souden willen in de voors. Landschap te coomen om eenigen oploop, invasie ofte aenslach te doen ofte te maecken, ende tot dien eynde tot bewaernisse ende verseckertheyt van de sterckten in dese Landtschap albereits gelegen ofte alnoch hiernaemaels tot bescherminge van de Landtschap Drenthe ende eenige andere provincien daerinne te doen leggen, Goede wacht te doen houden by daege ende by nachte, ende vooral mede sorge te draegen, dat deselve sterckten met nootdruftige vivres ende munitien van oorloge werden versien, ende daertoe te houden ende bedwingen allen dengenen die tbehoeren sal, nae gelegentheit van den tydt. Goeden regel ende crychsdicipline onder den crychsvolcke soowel in de voors. sterckten in guarnisoen liggende, als door de gemelte Landtschap nodige doertochten doende, te houden. D'Ordonnantien ende Instructien op tstuck van crychshandel gemaeckt ende alsnoch te maecken, te doen onderhouden, ende voorts tot bescherminge van de voors. Landtschap ende desselfs Ingesetenen generalick te doen wat een goet ende

getrouw Gouverneur ende Stadthouder schuldich is ende behoort te doen, alles nae breder inhouden ende verclaeringe van de Instructie Syne Hoocheyt by ons in naeme als vooren daervan verleent. Ende dit alles tot alsulcken Eeren, Rechten, Tractementen, prouffijten ende emolumenten, als de voorgaende Gouverneurs ende Stadthouders gehadt, getrocken en genoten hebben: Van alle 't welcke getrouwelick te sullen naecomen, Syne Hoocheyt gehouden is te doen den behoorlicken Eedht, in handen van alsulcke personen uyt onsen middel, als daartoe bij ons in naeme van de Staeten van de voors. Landschap sullen wesen gecommitteerd ende geauthoriseert. Bevelende allen ende een yegelycken, hare residentie in de Landschap Drenthe houdende, van wat Staet, qualiteyt ofte conditie deselve mogen syn, gelyk ook allen Ritmeesteren, Hopluyden, Bevelhebberen, Ruiteren ende knechten opte Landschap Drenthe gerepartieerd, alsmede allen anderen luiden van oorloge, die in de Landtschap syn ofte noch sullen mogen comen, dat sy Hoochstgemelte Syne Hoocheyt houden, respecteren ende kennen voor Gouverneur, Stadthouder en Capiteyn generaal van de voors. Landtschap Drenthe ende denselven niet alleen alle behoorlycke eere ende reverentie bewijsen, maar ook alle behoorlycke hulpe ende assistentie in 't effectueeren van dese syne commissie ende tgeen daervan dependeert, bethoonen. Want wy sulx tot dienst ende welvaert van de voors. Landtschap Drenthe en derselver Ingesetenen bevonden hebben te behooren. Des ter oirconde hebben wy desen in behoorlycke forme onder onse gewoonlycke paraphure ende signature onses secretarij doen verveerdigen ende met 's Landtschaps uythangende segel doen besegelen. Gedaen ende gegeven in onse Vergaederinge, gehouden binnen Assen den seven ende twintichsten dach Martii, in 't jaar ons Heeren een duisent ses hondert seven ende veertich.

J. S. van Welvelden, vt. 47.

Ter ordonnan. van de welgemelte heeren

Drost ende Gedeputeerden.

Struuck.

De digniteit werd gedefereerd en de eed afgenomen in commissie door den drost R. van den Boetzelaer, door de gedeputeerden Johan van Echten tot Echten, Timen Adeke en door den secretaris Johan Struuck, waartoe ook nog betrekking had de volgende resolutie van Ridderschap en Eigenerfden van 22 Maart 1647, luidende:

Is wyders goedt gevonden ende geresolveert, dat de Heeren van Echten, Adeke ende den Secretaris Struick op 't laetste syn Hoocheit sullen bekent maeken sekere resolutie by de Heeren Ridderschap en Eygenerffden genomen op den Landtsdach gehouden alhier tot Assen den 19 September 1645: waerby den Heer

Drost van den Boetselaer [1]), ten reguarde van desselffs sonderlinge goede merites ende diensten is geoffereert ende gepresenteerd de Nominatie tot de eerste vacerende compagnie te peerde ofte te voete op de repartitie van dese Lantschap staende, Ende dat daerop aan wylen syn hoocheyt Myn heer den Prince van Oraignien, hoochloflicker memorie is versocht deselve nominatie te willen aggreëren, ende den welgemelten Heere Drost met de voors. compagnye voor yemant anders beneficeren, twelck versoeck de vóórs. Heeren gecommitteerden by Syn Hoocheyt, tegenwoordich wederomme sullen vernieuwen, ende deselve verseekeren, dat de Landtschap daermede sonderlinge groote gunste ende obligatie sal wedervaeren.

Accordeert met het voors. register
J. Schickhart.

Aan Willem II werd voor intree of propine ƒ 2000-„ geaccordeerd en aan den secretaris 100 ducatons.

In zijne instructie was geene melding van de sessie en het votum in den Etstoel, zoo als ook niet in de naast voorgaande, maar wel in die van Ernst en graaf Hendrik: hij had het stadhouderlijk tractement van 2000-„.

1648 feb. 12. Op het geproponeerde van den heere drost, dat zyne hoogheid op eene reis naar Groningen, welligt Drenthe zou passeeren, geresolveerd heeren D. en G. te authoriseeren in dat cas, en ook, wanneer hoogstdezelve anderszins in de Landschap mogt komen, hem ten koste van den lande met alle eerbieding te ontvangen en, naar landsvermogen, eerlyk te tracteeren en defroijeeren.

1648 april 21. Drost v. d. Boetselaer en landschrijver Schickhart naar den heer stadholder gecommitteerd om te doleeren over de begeving van het vendel van Capt. Han zonder nominatie, tegens de capitulatie, verzoekende daarin redres en dat al nog op nominatie moge vergeven worden of ten minste niet meer geschieden.

1649 feb. 12. Gerapporteerd dat zyne hoogheid die begeving beleefdelyk had geëxcuseerd als by abuis geschied, zullende inkomstig de capitulatie nakomen.

Ten zelfden dage geapprobeerd de vereering door D. en G. aan zyne hoogheid in deze landschap zijnde tot ƒ 2500-„ gedaan en gebleken, dat zijne verteering of kosten van 't onthaal circa ƒ 4000 hadden bedragen.

[1]) De drost van den Boetselaer schijnt wegens groote verdiensten zeer gezien geweest te zijn: zeer dikwijls vindt men in de rekeningen van de landschap in de jaren van zijn drostambt in uitgaaf: „aan den Drost v. d. Boetselaer uit pure liberaliteit ƒ 1000-„."

Prins Willem II overleed aan de kinderziekte den 6 Novbr. 1650, nog geene 25 jaar oud: zijne weduwe beviel 8 dagen later van een' zoon, later Willem III.

VII. WILLEM FREDERIK, GRAAF VAN NASSAU.

1650 Nov. 2 [1]) vergadering van R. en E. te Rolde over het stadhouderschap: aan D. en G. werd opgedragen te onderzoeken, wat men in andere provincien dacht te doen.

Op den 5 Dec. 1650 is in de vergadering van Ridderschap en Eigenerfden verschenen eene bezending van gedeputeerde staten van Vriesland en van de staten van Groningen, recommanderende den heere grave Willem Frederik van Nassau tot stadhouder en 2 missiven van zijne excellentie ook daartoe strekkende, die daarop tot stadhouder is verkozen en dien tot eene propine is vereerd *f* 2500-„.

Ook werd gelezen eene missive van mevrouw de princesse Amelia van Oranje, kennisgevende van de verlossing van de princesse roijaal van een prins (later Willem III) en denzelve recommanderende; is hare hoogheid in civiele termen kennis gegeven van de reeds gedane electie met condoleance over het overlijden van prins Willem en congratulatie over de geboorte van een' prins.

Aanstelling van 5 Dec. 1650 — 14 Dec. 1650.

Drost ende Gedeputeerde Staten der Landtschap Drenthe. Doen condt, alsoo Ridderschap ende Eygenerffden representerende de Staeten van de voors. Landtschap, belieft heeft op eenen algemeenen Landtdach gehouden binnen Assen den 5 deses lopenden maendts Decembris te resolveren, om door seeckere hunne gecommitteerden aan den Hoochgebooren Graeff ende Heere, Heere WILHELM FREDERICK, Graeff van Nassauw, Catzenelnbogen, Vianden, Diets, Heere tot Bylstein, Baron van Lysvelt ende Stadhouder van Vrieslandt, Stadt Groningen ende Ommelanden, Generael van de artillerye deser Vereenichde Nederlanden, Landtcommandeur des Duitschen Huises t'Utrecht, met alle behoirlyke eerbiedinge te presenteren ende t offereren het Gouvernement ende Stadhouderschap van de voors. Landtschap Drenthe, twelk, mits het overlyden van wylen Syne hoocheyt Mynheere Prince Willem van Oranje, hoochlofflicker memorie, was comen te vaceren, als in behoorlicke consideratie genomen hebbende de hooge meriten ende voortrefflicke diensten, by Syner Excellens wylen Heere Oom, Heere Vaeder, Heere Broder, alle hoochlofflicker gedachtenisse,

---

[1]) Vgl. aant. 2 alinea 2 op bldz. 20.

ende het geheele Huys van Nassauw, oock by Syne Excellen selve tot voordeel van dese Landen gepresteerd, ende ons specialicken t'authoriseren, lasten ende bevelen, dat wy, als wanneer hetselve gouvernement ende Stadthouderschap by den Hoochgemelten Heere Wilhelm Frederick, Graeff van Nassauw etc. soude wesen geaccepteert, Syn Excell. in naeme van welgemelte Ridderschap ende Eygenerfden Staeten van de voors. Landtschap daerop souden passeren brieven van commissie in behoirlycke forme, *Soo ist*, dat wy deselve Zyn Excell. in naeme als vooren, door cracht van daertoe hebbende authorisatie, hebben gecommitteert ende gestellt, committeren en stellen mits dezen tot Gouverneur, Stadhouder en Capitein generael over de voors. Landtschap Drenthe ende de fortressen ende sterckten daarinne gelegen. Hem gevende volcomen macht; authoriteyt en sonderlinge bevell, om tselve Gouvernement en Stadthouderschap soo daetelicke ende realiek t aenvaerden, te houden, exerceren ende bedienen. De Limieten ende Landtpaelen van de geseyde Landtschap tegens de nabuyren, die deselve souden willen invaderen, synes uytersten vermogens te mainteneren ende beschermen. De Staeten van deselve Landtschap in hare souvereine gebiet, authoriteyt ende respect te conserveren. De hoocheyden, privilegien, Landtrechten, ende vryheden van deselve te bewaeren. Den ingesetenen van dien voor alle forcen, geweldt, cracht, overdaet ende oppressie te beschutten ende beschermen. Goede ende ernstiche toesicht te nemen ende doen nemen tegens alle vergaederingen van Ruiteren, Knechten, Krychsvolck ofte heerloose soldaten, ende anderen die sich onderstaen souden willen in de voors. Landtschap te comen om eenigen oploop, invasie ofte aenslach te doen ofte te maeken, ende tot dien eynde, tot bewaerniss ende verseeckertheyt van de sterckten in den Landtschap albereits gelegen ofte alnoch hiernamaels tot bescherminge van de Landtschap Drenthe ende eenige andere provincien daerinne te doen leggen, goede wacht te doen houden by daege ende by nachte, ende voorall mede sorge te draegen, dat deselve sterckten met nootdruftige vivres ende munitien van oorloge werden versien, ende daartoe te houden ende bedwingen allen dengenen die t behoiren sall, nae gelegentheyt van den tydt. Goeden regel ende crychsdiscipline onder den crychsvolcke, soowel in de voors. sterckten in guarnisoen liggende als door de gemelte Landtschap nodige dourtochten doende, te houden. D'ordonnantien en Instructien opt stuck van den crychshandel gemaeckt ende alnoch te maeken, te doen onderhouden, ende verners tot beschermenis van de voors. Landtschap en desselfs Ingesetenen generalick te doen wat een goet ende getrouw Gouverneur ende Stadthouder schuldich is ende behoirt te doen, alles na breder inhouden ende verclaeringe van de Instructie Syn Excell. by ons in naeme als vooren daarvan verleent. Ende dit alles tot alsulcke Eiren, Rechten, Tractementen, profyten ende Emolumenten als

de voorgaende Gouverneurs ende Stadhouders gehadt, getrocken ende genoten hebben. Van alles twelcke getrouwelick te sullen naecomen, Syn Excell. gehouden is te doen den behoorlycken Eedt in handen van alsulcken persoon uyt onsen middel, als daertoe by ons in naeme van de Staeten van de voors. Landtschap sal wesen gecommitteert ende geauthoriseert. Bevelende allen ende een yegelycken, hare residentie in de Landtschap Drenthe houdende, van wat staet, qualiteyt ofte conditie deselve mogen syn, gelyck ook allen Ritmeesteren, Hopluyden, Bevelhebberen, Ruiteren, ende Knechten, opte Landtschap gerepartieert, alsmede allen anderen luiden van oorloge, die in de Landtschap syn ofte noch sullen mogen comen, dat sy hoochgem. Syn Excell. houden, respecteren ende kennen voor Gouverneur, Stadthouder ende Capiteyn Generael van de voors. Landtschap Drenthe, en denselven niet alleen alle behoorlicke eere ende reverentie bewysen, maar ook alle behoorlicke en mogelycke hulp ende assistentie int effectueren van dese syne commissie ende 'tgene daarvan dependeert, betoonen. Want wy sulx tot dienst ende welvaert van de voors. Landtschap Drenthe en derselver ingesetenen bevonden hebben te behooren. Des ter oirconde hebben wy desen in behoirlycke forme onder onse gewoonlycke paraphure ende signature onses secretarii doen verveerdigen ende met s Landtschaps uythangende segel doen besegelen. Gedaen ende gegeven in onse vergaederinge gehouden binnen Assen den 14 Decembris an° 1650.

J. S. van Welvelde vt. 1650.

Ter ordonnan. van de welgemelte heeren
Drost ende Gedeputeerden.
Struuck.

De digniteit werd aan hem gedefereerd en de eed afgenomen door den drost v. d. Boetselaer, den landschrijver Schickhart en den secretaris Struuck, de instructie was van 11 Maart 1651: uit art. 16 blijkt dat de stadhouder wel stem op de lotting en int college had doch niet in de vergadering der staten, twelk in vorige instructien dubieuser gesteld was: ook is er melding van de sessie in den Etstoel en het votum: tevens zijn Z.Exc. eenige additionnele poincten bij de instructie voorgehouden. Hij kreeg eene propine.

1651. Junij 13 en volgende dagen deed de stadhouder zijne „intree," in de Landschap: voor defroijement den stadhouder aangedaan ter eere van de Landschap werd later, blijkens de rekening, aan den secretaris Johan Struuck gerestitueerd *f* 1642—9—00.

1652 Febr. 23 aan den stadhouder eenige klagten ingebragt zijnde als of de drost v. d. Boetselaer in het vorderen van

breuken tegens maniere van landregte handelde, is goedgevonden Z. Exc. onder anderen te verzoeken, „als des selvs affaires zulks kunnen lijden, de beide collegien van politie en justitie met zijne presentie te willen vereeren, en inmiddels hetgeen Z. E. buitenlands zoude mogen worden voorgedragen of geremonstreerd, aan R. en E. ofte, zoo dezelve niet en vergaderden, aan D. en G., ofte aan D. en 24 Etten, naar gelegentheid en qualiteit der zaken, schriftelyk te laten gelangen, om daarop gedaan te worden als na bevindinge van zaken geoordeeld zal worden te behooren [1]."

1653 feb. 15 schijnt aan den stadhouder ter gelegenheid van zijn huwelijk met Albertina Agnes van Oranje *f* 5000-„ vereerd.

De survivance in het stadhouderschap werd opgedragen aan zijn zoon Hendrik Casimir bij de volgende acte.

12 feb. 1661.

Ridderschap ende Eygenerffden representerende de Staten der Landtschap Drenthe, Doen condt mits desen, dat wy in consideratie genomen ende overwogen hebbende de veranderlickheijt van Tyden ende saecken, mitsgaders de gelegentheyt ende constitutie van dese Landtschap, Insgelyx de sonderlinge ende noyt genoeghsaem geroemde hooge meriten ende uytnemende diensten by de hoochloffllicke huysen van Orangien ende van Nassauw, oock by Syne Furstel: Doorl: Myn Heere Prince Wilhelm Frederick, Furst van Nassauw, Stadthouder aen den Staet deser Landen ende int particulier aen dese Landschap bewesen, voorts op de vaste hope ende vertrouwen, dat Sijner Furstel: Doorl[t] eerstgeboorne Heer soon Myn Heere Prince HENRICH CASIMIR, Furst van Nassauw sal naevolgen de loffl. voetstappen, heroique daeden ende furstelycke deugden van Syne glorieuse Heeren Voorvaederen, nae voorgaende rype deliberatie eenpaerich geresolveert ende goedt gevonden hebben, resolveren ende vinden goedt mits desen, de survivance van t Stadhouderschap deser Landtschap te confereren ende optedraegen aan den hoochgedachten Heere HENRICH CASIMIR, prince van Nassauw, om na het overlyden van synen hoochgem. Heere Vaeder tegenwoordichen Stadthouder deser Landtschap (: die Godt almachtich alnoch in langdurige goede gesontheyt ende welvaerentheyt wille bewaeren :) het voors. Gouvernement ende Stadhouderschap aentevaerden ende te bekleden, met alle de eeren, preeminentien, ende Emolumenten daertoe behoorende, op alsoodanieke commissie

---

[1]) Het was zekere doctor Georg Nijkerke, dien ter zake daarvan den 27 Oct. 1662 de praktijk bij den Etstoel werd ontzegd, die deze klagten inbragt en „gecondemneerde vilaine en seditieuse manifesten" inleverde.

ende Instructie als wy alsdan nae gelegentheyt van Tyden ende sacken tot welvaeren van 't Landt, goedt, dienlick ende geraeden sullen vinden te beramen, Ende off het mochte gebeuren (: twelk Godt almachtich nochtans genadichl: believe te verhoeden ende afftewenden:) dat Syn Furstel: Doorl: de tegenwoordige Heere Stadthouder deser werelt mochte comen t overlyden geduirende de minderjaricheyt van de hoochgedachten Heere Prince Henrich Casimir, sal in sulcken gevalle de functie van het Stadthouderschap gehouden worden in surcheantie tot dat Syn Furstel: Doorl: tot het ouderdom van twintich Jaeren sall syn gekomen, genietende nochtans inmiddelst het tractement daertoe staende. Gedaen ende gegeven onder 's Landtschaps uythangende segel ende signature onses Landtschryvers, opten Landtdach gehouden binnen Assen den twaelfften Februarij Dusent ses hondert een ende tsestich.

Ter ordonnantie van de welgemelte Heeren
J. Schickhart.

1664 Febr. 28. De stadhouder zendt eene missive aan R. en E. om een vasten ordre te stellen op't houden van goede en bequaeme springhengsten van goeden ras en taille, waerop besloten wordt nieuwe publique aanmaning te doen aan de ingezetenen, die professie maeken van springhengsten te houden en aan den stadhouder te rescribeeren en te excuseeren, dat men voor dit mael hier in niet wijders heeft kunnen doen.

1664 Junij 7. D. en G. proponeeren om zijne Furstl. D[t]., ter gelegenheid van 'tinnemen van de Dyler Schans, en, wegens vele diensten aan de Landschap bewezen, eenige vereering te geven, waarop R. en E. betuigen wel genegen te zijn om zijne Furstl. D[t] eenige *effective* dankbaarheid te betoonen, maar is het definitief besluit uitgesteld tot den ordinaris Landdag, om dan ten favorabelsten te disponeeren (waarvan niet is gekomen.)

Willem Frederik graaf van Nassau overleed 31 October 1664 aan de gevolgen van een ongeluk door hem met zijn pistool gehouden.

1665 febr. 28 werd de acte van survivance geconfirmeerd na communicatie van het testament van wijlen den stadhouder door den heer Vegelin, en verstaan, dat de digniteiten en hoogheden aan wijlen den heer stadhouder gedefereerd gedurende de minderjarigheid van den jongen vorst wederom zullen vervallen aan de Landschap.

1680 Maart 2 aan mevrouw de princesse Albertine Agnes van Oranje, douairiere van den stadhouder Willem

Frederik van Nassau door eene missive en bezending van R. en E. afscheid genomen hebbende, om naar Duitschland te vertrekken, geoffereerd *f* 2000-„, onder betuiging van de hoogst verschuldigde dankbaarheid aan het huis van O. en N.

1682 Maart 7 aan dezelfde A. A. van O. geoffereerd een lijfpensioen van *f* 500-„ jaarlijks.

VIII. HENDRIK KASIMIR, ook genaamd de Tweede.

Aanstelling 6 Maart 1674, 16 Jan. 1675 (hij was toen 18 jaar oud geworden) [1]).

Drost ende Gedeputeerden der Landtschap Drenthe, Doen condt. alsoo Ridderschap en Eygenerffden, Staten van de voors. Landtschap belieft heeft op eenen algemeenen Landtsdach, gehouden binnen Groningen den 6 Martii 1674 te resolveren om door seeckere hunne gecommitteerden an den Doorluchtigen Furst ende Here, here HENRICK CASIMIR Furst van Nassauw, Graef van Catzenelnbogen, Vianden, Diets, Here tot Bilstein, Baron van Liesveldt, Stadhouder van Vriesland, Stadt Groningen en Ommelanden, met alle behoorlicke eerbiedinge te presenteren ende toffereren het Gouvernement en Stadthouderschap van de voors. Landtschap Drenthe, 't welk, mits het overlyden van wijlen Syn Furstl: Doorl: Myn Heere prins Wilhelm Frederich van Nassauw, hoochloff^r memorie, was comen te vaceren, als in behoorlycke consideratie genomen hebbende de hoge meriten en voortrefflicke diensten by de illusters princen van Oragnien ende Nassauw tot voordeel van dese Landen gepresteert, ende ons specialicken te authoriseren, lasten en bevelen, dat wy, als wanneer hetselve Gouvernement ende Stadthouderschap by den hoochgemelten Prince HENRICH CASIMIR, Furst van Nassauw soude wesen geaccepteert, Syn Furstl-Doorl^t in naeme van welgemelte Ridderschap en Eygenerffden, Staten van de voors. Landtschap, daerop souden passeren brieven van commissie in behoorlicke forme, *Soo ist*, dat wy Syn Furstel: Doorl: in naeme als vooren, door cracht van daertoe hebbende authorisatie, hebben gecommitteerd ende gestellt, committeren en stellen mits desen tot Gouverneur, Stadhouder en Capiteyn Generael over de voors Landtschap Drenthe ende fortressen ende sterckten daerinne gelegen, Hem gevende volkomen macht, authoriteyt ende sonderlinge bevell, om tselve gouvernement en Stadthouderschap soo daetelick en realick t aenvaerden, te houden,

---

[1]) Wagenaar, Vad. Historie XIV, bl. 368 vergist zich met te zeggen dat hij Erfstadhouder van Drenthe werd, gelijk en prof. de Rhoer en mijn Vader Mr. S. Gratama te regt opmerken, in een artikel in den Drentschen Volksalmanak 1840 „Stadhouders van Drenthe," p. 58.

exerceren ende bedienen. De Limieten ende Landtpaelen van de geseyde Landtschap tegens de nabuiren, die deselve souden willen invaderen, synes uytersten vermogens te mainteneren. De Staten van deselve Landtschap in haere souveraine gebiedt authoriteyt ende respect te conserveren. De hoocheyden, privilegien, Landtrechten en vryheyden van deselve te bewaeren. De Ingesetenen van dien voor alle oppressie te beschutten en beschermen. Goede ende ernsticke toesicht te neemen ende doen nemen tegens alle vergaederingen van Ruiteren, knechten, chrychsvolck ofte heerlooze soldaeten ende anderen die sich onderstaen souden willen in de voors. Landtschap te comen, om eenigen oploop invasie ofte aenslach te doen ofte maeken, ende tot dien eynde, tot bewaerniss ende verseeckertheyt van de sterckten in dese Landtschap albereits gelegen ofte alnoch hiernaemaels tot bescherminge van de Landtschap Drenthe en eenige andere provincien daerinne te doen leggen, goede wacht te doen houden, by daege en bij nachte, en voorall mede sorge te draegen, dat deselve sterckten met nootdruftige vivres en ammunitien van oorloge werden versien, ende daertoe te houden en bedwingen allen dengenen dien t behoren sall nae gelegenheyt van den tyt. Goeden regull ende crychsdiscipline onder den crychsvolcke, soowel in de voors. sterckten in guarnisoen liggende als door de gemelte Landtschap nodige doortochten doende, te houden. D'Ordonnantien en Instructien opt stuck van den crychshandel gemaekt ende alnoch te maeken, te doen onderhouden ende verners tot beschermenis van voors. Landtschap ende derselver Ingesetenen generalick te doen wat een goet en getrouw Gouverneur en Stadthouder schuldich is en behoirt te doen. Alles nae breder inhouden ende verclaeringe van de Instructie. Syn Furstl: Doorl: by ons in naeme als vooren daervan verleent. Ende dit alles tot alsulcken Eeren, Rechten, Tractementen, profyten en Emolumenten als de voorgaende Gouverneurs en Stadthouders gehadt, getrocken en genoten hebben. Van alles twelcke getrouwelick te sullen naecomen, syne Furstl: Doorl: gehouden is te doen den behoorlicken Eedt in handen van alsulcken persoon uyt onsen middel, als daertoe by ons in naeme van de Staeten van voors. Landtschap sal wesen gecommitteert en geauthoriseert. Bevelende allen en eenen yegelycken, hare residentie in de Landtschap Drenthe houdende, van wat Staet, qualiteyt, ofte conditie deselve mogen syn, gelyk oock allen Ritmrn, Hopluyden, Bevelhebberen, Ruiteren en Knechten opte Landtschap Drenthe gerepartieert, alsmede alle andere luyden van oorloge, die in de Landtschap syn, ofte noch sullen mogen comen, dat sy hoochgem. Syne Furstl; Doorl: houden respecteren en kennen voor Gouverneur, Stadthouder en Capitein Generael van de voors. Landtschap Drenthe en denselven niet alleen alle behoorlicke eere en reverentie bewysen, maer oock allé behoorlicke ende mogelicke hulpe en assistentie int effectueren van dese syne commissie en

tgeen daervan dependeert, bethoonen. Want wy sulx tot dienste en welvaert van de voors. Landschap en derzelver Ingesetenen bevonden hebben te behooren. Des ter oirconde hebben wy dese in behoorlicke forme onder onse gewoonlicke paraphure ende signature onses secretarii doen verveerdigen ende met 's Landtschaps uithangende segel doen besegelen. Gedaen en gegeven in onse vergaederinge gehouden binnen Assen den sesthynden Januarii ai sesthynhondert vyff en t seventich.

Sigers ther Borch vt. 1675.
Ter ordonnan. van de welgemelte Heeren
Drost en Gedeputeerden.
Sichterman. 1665.

1674 Dec. 18 te Rolde op een' landdag eene commissie benoemd om aan den stadhouder aanstelling en instructie over te brengen [1]).

1675 Jan. 16 Hendrik Kasimir II doet den eed in de volle vergadering voor de heeren staten, hij had votum in den Etstoel, het stadhouderlijk tractement *f* 2000-„ en en dezelfde instructie als zijne voorouders.

Tevens werden gearresteerd navolgende:

Additionnele poincten en articulen, om bij sijn Furst[l] doorl[t] den heere prince HENDRIK CASIMIR van Nassau als stadhouder van de Landschap Drenthe so well als d'instructie selve onderhouden te worden.

1. Sijn Furstl doorl. sal de Landtschap Drenthe maintineren, defenderen ende hanthaven in haer hooch[t], superioriteyt en opperste gesach in de Stadt, Casteell en heerlich[t] van Coevorden, sonder te gedogen dat de Heeren Staten van Vriesland ofte van Stadt Groningen en Ommelanden ofte haer Ed. mo Gedep[d] aldaer gebruicken of exerceeren eenich gesach ofte jurisdictie noch in 't civiell, noch in 't Politique, militair of criminele, nochte over den peyl van het water ofte stouwinge van dien nochte over dijcken, wegen, begraving van landen ende ander, die aldaer gelegt, gemaeckt ofte gedaen, ofte noch gelegt, gedaen ofte gemaeckt zullen worden.

2. Waervan Zijne Furstel d[t] behoorlicke acte van de volgende heeren van Vriesland, Stadt Gron. en Ommelanden sal sien te wege te brengen van dat haer Ed. Mo 't selve ofte dergelijcke niet en pretendeeren.

3. Alsoo Ridderschap en Eigenerfden op den Landsdach gehouden alhyr tot Assen den 12 feb. 1649 hebben geresolveert, dat men bij tijd en gelegenheyden, die sich daertoe mogen pre-

---

1) Vgl. Magnin, losse bladen bl. 48.

senteeren, sal sien te bevorderen, dat het Commandem[t] van Coevorden worde gevoecht ende gecombineert met het Drostambt van de lantschap Drenthe, waer over ook wylen sijn hooch[t] hoochl. memorie versocht sijnde, goede vertroostinge ende belofte heeft gelieven te doen, werd mits dezen insgelijks versocht dat sijne F. d[t] in tijden en wijlen daertoe verdacht wille zijn, om de lantschap in desen na vermogen 't accommoderen.

4. dat ook sijne F. d[t] gelieue wille te vernieuwen de acte van sijne hooch gem hooch[t], waerbij den commandeur tot Coevorden wordt gelastet, als wanneer de Heeren Drost en Gedepd[en] deser Landschap ofte derselver gecom[d] ofte den Heere Drost alleen aldaer present sijn, denselven te presenteeren d'ordre ende het woord te geven [1]).

5. Eindelick is goet gevonden sijn F. d[t] bekent te maeken dat, voor soveel belangt de vergeving van de schultampten in de voorschr. landtschap in den achtynden art. van de Instructie gementioneert, den welgemelten hr. Drost gedurende sijn leven ende bedieninge, de voorss. schultampten comende te vaceren, sonder voorgaende nominatie van de heeren Drost en Gedep[den] te vergeven ende daerop, volgens den vorigen voet acte van nominatie te passeeren om dien volgents bij Sijne Furst: doorl[t] de commissie daerop verleent te worden.

Aldus gedaen en gearresteert bij Ridderschap en Eygenerfden Staten der lantschap Drenthe op den landtsdag gehouden binnen Assen den 16 Januarij 1675.

Onder was in margine geteekend [2]).

H. C. Prince de Nassau.

Ter ordonn. van welgemelde Heeren Ridderschap en Eygenerfden

L. Nyzingh.

1675 Jan. 19. Carel Rabenhaupt, baron van Zoucha, drost van Drenthe daagt den stadhouder uit tot een duel: er waren nl. langdurige geschillen tusschen die van Overijssel en Drenthe over het begeven van het drostambt: — voor dat die geschillen geheel beëindigd waren, en, terwijl drost van Drenthe was Hendrik Wilhelm van Bernsaw, heer van

[1]) dat wil zeggen, ordres, commissie, parool, contresein, militair wachtwoord: Wanneer D. en G. of D. alléén in qualiteit in Coevorden kwamen, werden hun de sleutels der vesting op een kussen aangeboden.: overblijfsel van 't kasteleinschap van Coevorden, vroeger met het drostambt verbonden. Vgl. Magnin, G. O. III. 2 bl. 239.

[2]) dit is afgeschreven van het afschrift bij de landschap gebleven: van daar de onderteekening vaa den stadhouder geldende voor aanname: zie de aant. op bl. 19.

Ruinen, hadden de staten generaal (bewerende daartoe geregtigd te zijn) Rabenhaupt tot drost van Drenthe benoemd: de stadhouder hield het met Ridderschap en Eigenerfden tegen Rabenhaupt en liet zich ongunstig over hem uit: hij, pretendeerde het begeven der schultambten, 'tgeen, zoo als Rabenhaupt beweerde, bijkans het beste emolument van het drostambt was, en nooit bij de stadhouders was geweest: ook had de stadhouder op den landdag toegelaten den heer van Haren uit Vriesland „'tgeen streed met de practijke hooch en laag en de vrijheid der landschap:" Rabenhaupt zeide dat dit tegen des stadhouders instructie en eed was: de stadhouder liet door 4 heeren van zijn gevolg aan Rabenhaupt toen ziek te Coevorden opt kasteel te bed liggende een stuk voorlezen inhoudende dat dit „eene enorme insolentie was en eene valsche leugen," waarop van zijde van Rabenhaupt volgde de bovenbedoelde uitdaging tot het duel, waarvan echter niet is gekomen waarschijnlijk mede doordien Rabenhaupt ziek en afgaande den 12 Augustus 1675 overleed; misschien ook omdat het duel bij placcaat verboden was en de stadhouder het beneden zich achtte [1]).

1675 Mey 4 ingekomen een brief van den stadhouder vermanende om de quota te betalen, als zijnde meer dan 2 maal honderd duizend gl. ten achter en dat, sonder eenig merkelijk contentement, van de generaliteit, de landschap ongetwijfeld niet langer van de reeds gedreigde verderfelijke executie zou worden verschoond, waar mede de landschap geheel zou geruineerd worden. Waarop R. en E. hebben ingewilligd anderhalve paaij grondschatting en anderhalve om-

---

[1]) De heer Mr. H. O. Feith heeft dit merkwaardig voorval beschreven met mededeeling van 't cartel en de oorspronkelijke brieven in 't Groninger jaarboekje voor 1863 bl. 27 vlgg., alwaar de aanzegging van wege den stadhouder aan Rabenhaupt te bed liggende op eene plaat wordt voorgesteld.

Zie over de geschillen over het drostambt Magnin G. O. III. 2 bl. 178 vlgg. —: over dit geschil zijn de volgende deductien in druk uitgegeven: 1° de summiere deductie van den Hr. van Bernsaw aan de S. G. van 1673 en 1674 te Gron. bij Barlinckhoff gedrukt; 2° de deductie aan de S. G. van J. de Sigers ther Borch, R. van Selbach en Dr. Herman Krull in 1674 te 's Hage bij Rammazeijn gedrukt; 3° de deductie aan de S. G. den $^{10}/_{20}$ Febr. 1681 overgegeven door R. van Echten tot Echten en Dr. Coenraet Emmen gecommitteerden van R. en E. in den Haag gedrukt bij Levijn van Dijck en 4° de deductie van R. en E. van 11 Maart 1690 te Groningen gedrukt bij Catharina Zandt.

Deze belangrijke questie verdient wel eene afzonderlijke behandeling.

meslag om bij heeren D. en G. uit te schrijven op zoodanigen tijd en wijze als de hooge nood zal komen te eischen.

1676 febr. 15. Door den heer Vegilin werd aan R. en E. namens den stadhouder eene memorie ingeleverd, houdende in substantie recommandatie om de finantien in goede orde te brengen en van de noodige penningen te voorzien; niet toe te laten, dat de minste indragt geschiede in des Landschaps regten en dat, zoo men iets met hem te communiceeren had, hij te Groningen op den Landdag praesent zou wezen.

Bij eene acte van 16 Junij 1676 — 12 feb. 1677 hebben Ridderschap en Eigenerfden aan Willem Hendrik Prins van Oranje, later Willem III, na 't overlijden van den stadhouder het erfstadhouderschap gegeven.

Drost ende Gedeputeerden der Landschap Drenthe. Doen condt. alsoo Ridderschap ende Eygenerffden, Staten van de voors. Landtschap belieft heeft op eenen algemeinen landtsdach gehouden tot Rolde den sesthynden juny sesthyndert ses en 't zeventich, om vele gewigtige ende haer moverende redenen, Syne Doorl. Hoocht. WILHELM HENRICK by der gratie Godes prince van Orangien etc. voor hem, syne wettige manlicke descendenten, soo lange deselve syn ende professie maeken van de waere Gereformeerde Christelicke Religie, nae het overlyden van den tegenwoordige Here Stadhouder de prince van Nassauw, te defereren het Erfstadthouderschap van de Landtschap Drenthe, voorbehoudens de Landtschap haere hoocheden, vrie-rechten, gerechtigheden, ende olde wel hergebrachte privilegien, op soodanige instructien en commissien, als de vorige Heeren Stadhouderen dese charge hebben bekleedet, soodanigh nogthans dat de tegenwoordige Here Stadhouder de Prince van Nassauw, gedurende syn leven, deselve charge, nae als voren onverkortet sal behouden, exerceren, ende in geenen deele benadeelt syn. Ende ons specialick goet gevonden hebben te authoriseren, te lasten en te bevelen, hoochgemelte Syne Hoocht. in naeme van welgemelte Ridderschap en Eygenerffden, Staten van de voors. Landtschap, daerop te passeren acte in behoorlicke forme, *Soo ist* dat wy deselve Syne Hoocht. in naeme als vooren, door kracht van daartoe hebbende authorisatie, om vele en gewigtige daertoe moverende redenen, gedefereerd hebben, gelyck wy defereeren mits desen, hoochgemelte Syne Hoocht. de Here prince van Orangien, voor hem en syne wettige manlycke descendenten, soolange deselve syn en professie maeken van de waere gereformeerde Christelicke religie, nae het overlyden van den tegenwoordigen Heere Stadthouder de prince van Nassauw, het Erfstadthouderschap van de Landtschap Drenthe, voorbehoudens deselve Landtschap haere hoochheden, vrye-rechten, gerechtighe-

den, en olde wel her gebrachte privilegien, op soodanige instructien en commissien als de vorige Heeren Stadthouderen dese charge hebben bekleedet, soodanigh nogthans, dat de tegenwoordige Here Stadthouder de prince van Nassauw gedurende syn leven deselve charge nae als vooren, onverkortet sal behouden, exerceren, en in geenen deelen benadeelt syn. Des tot oirconde hebben wy dese in behoorlicke forme, onder onse gewoonlicke paraphure en signature onses secretarii doen verveerdigen en met 's landtschaps uithangende segel doen besegelen. Gedaen en gegeven in onse vergaederinge gehouden binnen Assen den twaalfden Februarii Duisent seshondert seven en tseventich.

Th. van Welvelde vt. 1677.
Ter ordonnan. van welgemelte Heeren
W. Sichterman. 1677.

1676 Oct. 13. Bij R. en E. gelezen eene missive van de princesse Albertine van Nassau, verzoekende dat deze resolutie niet moge gepousseerd worden en met de delatie aan den prins van Oranje moge worden gesupersedeerd, is geresolveerd, dat in deze zaak, als uit haar geheel zijnde, geene verandering kan gemaakt worden, en wijders, dat de bezending aan zijne hoogheid zal gedifferereerd worden tot den ordinaris landsdag.

1677 febr. 6. Bij R. en E. ingekomen eene memorie van den stadhouder, recommanderende het maintineeren van s' Lands hoogheden inzonderheid het begeven van militaire charges in de guarnisoenen openvallende of in campagne, welke laatste altoos door de stadhouders waren vervuld, protesteerende onschuldig te willen zijn van de inbreuk op s'lands hoog- en geregtigheden en verzoekende deze memorie ten eeuwige gedachtenisse in actis aan te teekenen.

1677 feb. 6. Besloten dat de acte van survivance zal worden overgegeven door de heeren gedeputeerden Johan van Welvelde tot Oosterbroek, Vos van Steenwijk tot Ansen, Weinichman, D. Willinge, Secretaris Sichterman, Landschrijver Nysingh, wanneer dezelve te Groningen kon worden overgebragt, anders als ze in den Haag gebragt moest worden, dan door een heer uit de ridderschap, landschrijver en secretaris.

1679 Maart 4. Door den stadhouder ter vergadering geproponeerd zijnde, dat s' lands regten en hoogheden mogen gemaintineerd worden in specie het regt van nominatie tot militaire charges aan D. en G. competeerende en de electie

van dien aan de stadhouders indertijd, en daarbij door D. en G. bekend gemaakt hoe de prince van Oranje een' H. Verreyken als vendrig in de compagnie van Capt. Sikkinge had aangesteld, is dezelve aanstelling onder protestatie goedgekeurd en verstaan dat den heer prince nader onder 't oog zal gebragt worden, het regt de Landschap en deszelfs stadhouder in dezen competeerende, met verzoek de Landschap daarbij te laten verblijven, hebbende de meerderheid der Ridderschap tegen deze resolutie geprotesteerd, willende dat gecommitteerden gesteld worden om de beide heeren over deze zaak te assopiëren, en inmiddels alles in statu te laten.

1680 Maart 2. D. en G. gelast geene betaling te doen aan officieren als die op nominatie van D. en G. en op electie van den stadhouder zijn aangesteld.

1681 Jan. 19 de stadhouder woont eene vergadering bij, waarin in plaats van den overleden Drost Bernsaw Johan van Welvelde tot drost wordt aangesteld [1]) en waarin besloten wordt geene inbreuk toe te laten op het regt der landschap tot benoeming van stadhouder, drost en verdere ambtenaren.

1681 Maart 22. Den heere stadhouder het vacante regiment en compagnie van wijlen den kolonel ter Bruggen geoffereerd.

1682 Maart 7. Deze aanstelling door den raad van state getracht zijnde illusoir te maken door de compagnien van de colonel, lt.-colonel en major van deze repartitie af te nemen en in diens plaatse de Landschap te chargeeren met een post van kruid, lood en lonten is daarop door Gron.: en Oml.: en Vriesland verklaard niet kunnen of zullen gedoogen, dat eene delatie zoo wettelijk geschied, illusoir werd gemaakt, en is door R. en E. geresolveerd, dat voorschr. compagnien voor als nog zullen betaald worden en niet de post van kruid, enzv.

1685 Junij 26. Felicitatie aan den stadhouder over de geboorte van een prins, waarover drie dagen dagelijks drie uren in alle carspelen de klokken geluid werden.

1686 Maart 9. Aan den eerstgeboren zoon van den stadhouder Hendrik Casimir (die geen jaar oud is geworden) geoffereerd een lijfpensioen van *f* 500-„ 's jaars, (de tweede zoon Joan Willem Friso, in 1711 aan den Moerdijk verdronken, genoot dit later steeds.)

---

[1]) Vgl. Magnin G. O. III. 2 bl. 188.

1689 Oct. 4. Hendrik Mezeroy door R. en E. tot schults van Roden benoemd wegens de absentie van den stadhouder te velde, geene commissie kunnende bekomen noch den eed doen, provisionneel in functie gesteld, mits die later solliciteerende en dan den eed doende.

1692 Maart 1. Ingekomen bij R. en E. eene missive van den Stadhouder, zich beklagende, dat de heeren van den rekendag gedurende de dispuiten met den drost van Pallandt over de schultambten eenigen schulten — zonder dat dezelve commissie van hem ontvangen hadden — tot de bediening van gem. ampten hadden geauthoriseerd.

1692 Maart 4 de stadhouder legt de geschillen bij tusschen het landschap en Overijssel over de regten en voordeelen, waarop de op voordragt van Overijssel benoemde drost aanspraak maakt [1]).

1692 Meij 4 Willem III als toekomstig erfstadhouder bevestigt dit [2]).

1693 Meij 2 liet de stadhouder den advocaat Mr. Lambert Wijntjes van Diever, R. Marissen van Diphoorn en J. Gerrits van Emmen door den uit Coevorden afgezonden luitenant I. Struuck en 14 man krijgsvolk te Coevorden gevangen zetten wegens „het houden van eene hagelspraak te Schoonloo, als onwettig beschouwd."

1693 Mei 7 acte van ontslag van hen nadat zij den Stadhouder „excuus" gevraagd hadden met belofte „dat haer inkompstigh van zodane occasien en voorvallen sullen abstineren [2])."

1694 Maart 6. Door den stadhouder na voorgaande submissie aan R. en E. de tax op de equivalenten gefixeerd.

Hendrik Casimier overleed den 25 Maart 1696. Zijne weduwe Amelia van Anhalt kreeg *f* 500-„ lijfpensioen: aan haar en aan de staten van Friesland werd condoleance betuigd en eene week lang dagelijks drie uren in alle carspelen de klokken geluid.

---

[1]) Vgl. Magnin G. O. III. 2 bl. 190 vlgg.

[2]) Vgl. Magnin t. a. pl. bl. 194.

[3]) Vgl. Magnin losse bladen tot Drenthe's geschiedenis bl. 105.

(Wordt vervolgd).

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN HET GRONINGER TAALEIGEN.

III [1]).

Van het Westerkwartier overgaande tot het Hunsingo-kwartier met het vervolgen van onze mededeelingen over het Groninger taaleigen, zooals die voor ongeveer 40 jaren zijn verzameld, zoo doet zich aan ons, van de stad weder uitgaande, het eerst voor het oude onderdeel of ambt *Ubbega*, of de gemeente Adorp en Winsum voor een deel.

Tot voorbeeld van de volkstaal aldaar mag vooreerst dienen een kort gesprek tusschen een paar bejaarde landlieden, te Adorp, Jaap en Jan.

Zamenspraak tusschen Jaap en Jan.

Jaap. Gouden dag Jan!
Jan. Ook gouden dag Jaap!
Jaap. Hou gait joe?
Jan. Goud ien order, hou gait joe?
Jaap. Ook goud ien order.
Jan. Hoe gait joen vrauw en kiender?
Jaap. Ook nog goud vlug, groutenis!
Jan. Nou is 't mooi weer!
Jaap. Ja, namiddag mennen de boeren dat 't klundert.
Jan. Hou is't, heije 't witzaad al 't hoes?
Jaap. Nee wie hebben nog vief graas boeten.
Jan. Moije namiddag ook weer an gang?
Jaap. Ja wis.
Jan. Heije ook van de zaadmart heurt?
Jaap. Ja, Klaas zee guster dat 't nog neit beter was.
Jan. De zaadmart lopt ook weer tegen.
Jaap. Ja, ik heb nog ijn petijke koolzaad, daar konk zes gulden veur kriegen, maar dat wolk nog neit doun.

---

[1]) Vervolg van II, D. II, 316.

Jan. Hou ist van 't jaar mit 't koolzaad? 't schudt wis niks?

Jaap. Nee, want ik heb vief graas had, en as'k dartig mud krieg, dan valt mie tou.

Jan. Dat is toch ein lukbeetje, maar zes mud van 't gras en den nog maar zes gulden veur 't mud, dat wordt yn klain gemaaktje; nou, zoo heb ik lijver garst.

Jaap. Ja ik ook. Heb ie ook wat drinken veur mi, 'k heb zoon deurst.

Jan. Ja wel Jaap, daar bi joe stait ijn tien met soepen, de nap drift er ien, daar ken ie wel wat oet drinken; 't is wis nog nijt zoer, anders zal 't wief joe wat koffie maken. — Boonen is ook weer mis van 't jaar Jaap!

Jaap. Zek joe wat zeggen, mien boonen bin 't arbaiden maar evenkes weert; ik heb tegen Pijt zegt of hij ze veur de vijrde part bearbaiden wol, maar mits den mos ik se naar hoes tou brengen; maar wat mijn je dat hij dat doun wol, o! lang nijt!

Jan. Ik wil ankom jaar gijn boonen weer zaijen.

Jaap. Kom ik mout weer vot, nou'k wensk joe gouden dag.

Jan. Ook gouden dag, groutenis an joen vrauw en kiender.

Jaap. Dat zelk waarnemen.

Het naast aan Ubbega grenst *Innersdijk* of het onderdeel van Hunsingo, nu de gem. Bedum, dat inzonderheid ook nog het *lage* of *lege land* geheeten wordt tegenover de hooger liggende noordelijke streken van dit kwartier. Der vermelding bijzonder waardig, althans dienstig, mag geacht worden de volgende zamenspraak tusschen drie boerenknechten van Bedum over een boeldag, of eene verkooping van losse goederen aan eene of andere boerderij aldaar gehouden. Zij bevat toch eene zeer aanschouwelijke voorstelling in rijm — al is die ook wat kras, wat zeer naïef — van eene der nog gewoonste gelegenheden van bijeenkomst en uitspanning — en wij mogen wel zeggen uitspatting — voor de jonge lieden te lande, vooral uit den dienstbaren of minderen boerenstand. Opgemerkt mag hierbij echter ook nog worden, dat in deze streek, niet alleen de bodem, maar ook de bewoners, in vergelijking met die van gezegde hoogere kleistreken, niettegenstaande zij nader bij het brandpunt der beschaving, de stad Groningen, wonen, nog voor vrij *plat* zijn te houden.

Jaap, Harm en Berend staan bie 't juk [1]) *van Teun Boeskool te praten over en bauldag.*

Jaap.

Bis vleden week ook op dei dikke bauldag west
Van Knels Pijters? jong! wat was het daar nog best.
Daar wassen ('k lijg het nijt) veul meer as honderd wichter
En jonges bie en kander, en 't was as nou nog lichter,
Dou 't volk eerst weg ging, n' Harm? —

Harm.

Ja, 't was ja dag!
Gijn bauldag daar 'k veureerst zoo veel plesair zag;
Maar 't end lijp ien de war, er kwam op 't lest nog kwesje,
Want veulen keken vro al veul te dijp ien 't vlesje
En weurden op 't lest bezopen en dou 't volk op de bijn.
Hes doe der ook west Berent? ik heb die hijl nijt zijn.

Berend.

Kon't lang nijt wachten, wie bin nog an 't waulëer mennen,
En de eer mot over 't land veur dat wie plaugen kennen,
Ien onze zummervalg; en 't wark gait veur 't plesair.

Jaap.

O, 't wark dat wacht wel wat! 't was ook wel 'n uur of vijer
Eer dat wie hen gaan bin; en net om brijtied was 't
Dou wie na hoes gaan bin; dus net twei schoft verbrast.

Berend.

En hou veul geld verteerd? dat most er ook bie reken.

Harm.

Mit geld ken ik mien kop maar ien 't gehijl nijt breken.
Ik had en bult plesair; had 'k ijn ducaat verteerd,
Ik had veur al dat geld nijt meer vermaak begeerd.
Maar van zoo'n vent as doe ken 'k gijn verstand meer kriegen;
Doe ligste ijwig 't hoes, most overal van swiegen;
Want komst ja nargens meer, ien kroug noch ien kapel.
Nee zoo ijn levend Berend! heur dat verdijde ik wel.

---

[1]) Zoo noemt men hier eene kleine brug over eene togt of een maar, aan welke brug geene leunings zijn. Is dezelve hiervan voorzien, dan geeft men haar den naam van til.

Jaap.

Zoo Harm! haal Berend maar eis goud wat deur de hekel;
Want hij wordt mit er tied nog ijn stiefkopte rekel.

Berend.

Nou dat is alles goud. Vertel mie leiver wat,
'k Mein van dei bauldag en hou 't daar ien haken zat.
Was 't vei er nog al duur? — Wol dat wel wat te pries?

Jaap.

IJn mouervool is verkoft veur vieftig guln precies,
IJn enter lang nijt geef, die galde an baide bijnen,
Dei gol nog zestig wurp, was mager as dei stijnen.
Is 't zoo nijt Harm?

Harm.

O, daar wijt ik nijt van!
Ik steur mie nijt an 't vei, 'k hol mie maar bie de kan
En bie de vrouwlu op; ken om dat tuug nijt denken.
Ik dou op bauldag niks as eten, drinken, schenken.

Berend.

Ja Harm! dat wijt 'k ook wel, en 't hijle loug mit mie,
Al dien oppassendhaid is langmistied veurbie;
En na dat men vertelt brengst Jaap ook op de rittel!

Harm.

Ik dank die veur dien preek; maar sta doe dat kapittel
Maar stil an Doomnie of; want dei maakt mie 't gevoul
Tot overloopens vol, des zundaags op de stoul.

Jaap.

Kom! swiegt hier baide van, en laat ie stil dei zaken
Ien 't duister zitten, wilt joe maar nijt driftig maken.

Harm.

Nee! dat zoo'n dreuge Hans ijn overal van zegt!
Dat lied ik van hom nijt.

Berend.

En 't spiet mie dat er legt mit dien oppassendhaid.

Jaap.

Stil, stil! holt op mit praten,
Want kwesje deugt ja nijt bie alle kammeraten.
Kom Harm! vertel ons nou wat van dien wichterkraam.

Harm.

Hest' mie ook veur de gek? Is dat nou ook en naam,
Dei m' an en bauldag geft? Maar kom! 'k zal den verhalen,
Hou dat 't er tougaan is. Kom! nijt meer an het dralen.

(Harm vertelt).

Daar stonnen balies vol mit zultvout en mit hieze,
Dat oetmient worden zol; maar men kwam van de wieze
Deur'n luttje kwaje jong, dei doemkes hadde stolen
En hom had vortgemaakt; hij zat mank 't volk verscholen.
Maar 't wief hom achter 't gat, den daar en den weer hier;
En zijt! op 't lest vol 't wief aan d' ooren tou ien d' jier.
En 't volk an 't lagchen, dat je ook wel denken kennen.
Juust bie 't gelag kwam Joust het achtste gebod ook schennen,
Dei stool wat ofgeval en stak het ien zien buus.
'k Zag 't juust en zee 't, maar heer! wat weurd dei kerel snuus!
Nou, dou aindlik weer an 't mienen; maar zoo as ik verteld heb,
Dat 'k daar gijn oor na heb zoo lank as ik nog geld heb.
Dou tweidonkert al gau en om en uur of zeuven
Kwam 't jonkvolk bie enkander; maar dat kenst nooit geleuven
Zoo drok as 't er dou was; ien min as ijn ketijr
Vertapte de kastelain nog meer as twei vat bijr.
Dou om en uur of tien ging 't volk zoo wat ter plank,
En over 't algemijn was men ter stoul en bank.
Dou zag ik dat er net gijn mensch was ien de stookhut,
En dat klain oogenblik dat was veur mie den ook nut.
Ik sloop er zagchies ien en greep geswint de klont,
Dat was juust kost, ne Jaap? veur dien en miene mond.
Wie hebben de buut verdijld en gaffen an Gosse Klopper
IJn darde portie mit; dij kroop mit achter d'opper.
Daar zatten wie ien vree en atten ons dik zat,
Zoo dat den elk van ons der meer den gnog an had.
Maar 't sprak van zulfst, 't mos op! en dou weer an het swieren
En Gosse dei begon hom hijl wat mal te tieren,
Net as en kerel dut dei stom bezopen is.
Geert Modder kwam der bie zoo doen schier as en vis;
Zie vollen mittenkander van boven op de wichter

En doetten heur maar fiks. — Maar aindlik weurd Jaap Zigter
Zoo kwaad geliek en spin; hij kreeg heur bie de keel
En smeetse op de flour baide op enkander deel.
En dou an 't slagen. — Maar wie, wie gingen ons wat mieden,
Want Jaap en Gosse begonnen bai mit 't mes te snieden,
Dat 't bloud lijp op de grond, 't was al ien rep en rour.
Maar Harm Aafkes zeun dei stilde op 't lest 't remour,
Dei haalde heur van enkander, nam heur de messen of,
Want slagen kiek, dat 's niks! maar snieden is te grof.
Wie bleven dou nog wat de jonge wichter plagen
En gingen op 't leste weg dou 't mooi begun te dagen.
Geert Modder ging mit ons, dei kon biena nijt staan,
Zoo'n scheet hadde ien d' neus; gebrekkig ging dus 't gaan.
Wie kwammen den op 't lest bie Julle Gerriets vonder,
En Geert dei vol er of en kwam op kop na onder
En stuitte ('t leek wel mooi) zoo op de kop ien 't roet.
Vol braggel was de vent; vermoord zag hij er oet.
Dou ging hij mit na ons hut; het hom daar wat warmt
En at en stoetbrug op tot steun van zien gedarmt;
Waar na hij ging ter kooi; Jaap ging mit mie an 't wark,
Maar nou binwe baide of, want, vrachtig, 't ging te stark!
En disse nacht bin w' ook op nijs weer op de bijn west.
Van zulvent 't gait te slim, maar 't is den ook veur 't lest.
Kom Jaap! wie gaan na kooi, 't is tied veur ons mit slapen,
Mien oogen gaan mie digt, 'k begun ook zoo te gapen,
Dat 'k nijt meer praten ken, koom, meurgen avond weer,
Nou wijst ook eerst genog en den vertel 'k die meer.

De oude *Marne*, of nu de gemeenten Leens, Kloosterburen en Ulrum, in den uitersten westhoek van dit kwartier en gewest gelegen, levert voor ons onderwerp ook nog al het een en ander opmerkingswaardigs op.

Met het naastgelegen Warfhuizen in eerstgemelde gemeente beginnende, vinden wij als eigenaardig aan de volkstaal hier aangeteekend, dat vele woorden in hunne uitdrukkingen verschillende beteekenis erlangen en daaronder somwijlen ver afwijkende van die, welke aan de woorden oorspronkelijk eigen zijn. Van dien aard zijn, om het gezegde met een enkel voorbeeld te staven, de hier zoo menigvuldig gehoord wordende bijvoegelijke naamwoorden *laf* en *dol*. Het eerste heeft somtijds de echte beteekenis, namelijk van ongezouten; doch ook gebruikt men het voor *onkundig; — wat is die man nog laf*, is hetzelfde als *wat*

is hij nog onkundig. Dol gaat hier veeltijds door onder de beteekenis van *boos, kwaadaardig;* doch ook beteekent het *zot;* en somwijlen zelfs: *wonderlijk afwijkende van eens anders gevoelen, denk- of handelwijze.* Men ziet dit in deze voorbeelden. *Wat was die jonge dol,* geeft te kennen: *wat was die jonge boos, nijdig of kwaadaardig; een dolle mans praat* zegt hetzelfde als *een zotte mans gesprek;* en *wat was dat een dolle vent,* als *wat was dat een wonderlijke jongen.* — Ook *bot* en *stief* (stijf) zijn woorden, die dagelijks in gebruik zijn en ieder van elkander afwijkende beteekenissen hebben. Nu eens gebruikt men *bot* voor *lomp, onbezonnen* enz., b. v. *de botte* (lompe of onbezonnenne) jonge; en dan wederom duidt het eene vergrooting of verhooging van lijden aan; b. v. *hij slaat mij zoo bot* voor: *hij slaat mij zoo zeer, zoo gevoelig.* Het woord *stief* wordt bijna nimmer in deszelfs gewone beteekenis gebezigd, maar steeds genomen voor *zeer nabij; stief aan den dijk* is hetzelfde als *zeer nabij den dijk.* — *Iesselk* (ijsselijk van ijzen) wordt hier dikwijls als een bijwoord gebezigd, ten einde een bijvoegelijk naamwoord nader te bepalen en deszelfs eigenschap te versterken; zoo hoort men veel *iesselk mooi,* een *iesselk best peerd.* Hoe zeer beantwoordt het bijwoord hier dus aan deszelfs doel!?

Om het afwijkende van de spelling der platte taal van de algemeen aangenomene aan te wijzen, wordt het volgende aangevoerd, in de eerste plaats omtrent de *vokalen.*

„Het is naauwelijks der opmerking waardig, dat men in de dagelijksche volkstaal de *ij* bijna nimmer hoort, maar deze letter steeds als eene dubbele *ii* en derhalve *mijn* als *miin* uitspreekt, en dat voorts de lange *a* in *dagen, jaren* enz., iets naar den klank der *o* zweemt, dewijl al onze gewestelijke dorpen dit met elkander gemeen hebben, doch wij meenen hier inzonderheid te moeten doen opmerken, als een gebruik in de uitspraak, aan dit oord in het bijzonder eigen, dat, ook in het lezen zelfs, van die woorden, welke met *ij* worden geschreven, steeds de tweeklank *ei* wordt gehoord en men niet anders dan met zeer vele moeite aan de *ij* haren regten klank kan geven. Dezen tweeklank *ei* hoort men ook in de uitspraak van vele woorden, die de scherp-lange *ee* hebben; *meenen* spreekt men als *meinen, heeten* als *heiten* uit. — Voorts heeft er in de uitspraak der tweeklanken zeer veel afwijkends plaats: *ei* en *aai* spreekt men beide als *ai; oe* en den *drie*klank *oei* als *ou; ui* als *oe; ie* en *ieu* als *ei; au* en *aau* als *oou; eeu* als *iw* en *ou* als *ol* uit. — Bij voorbeeld:

In 't jeudsche land wassen olteids en ook nou nog verschaiden boze deiren, die deur heur woude de vrumdelingen het deurtrekken heil onvailig maakten; want wei zol neit schrikken veur beren en liwwen en andere verscheurende beisten? Foi! 'k wil mi leiver in miin oord hollen en laten 't raizen na.

De verwantschapte medeklinkers, de *b* en *p*, de *d* en *t* en de *z* en *s*, erlangen, in het begin eener lettergreep althans, die zachtheid of scherpte in de uitspraak, als de woorden in hunne zuiverheid vereischen. De *g* wordt in dit geval tevens zacht uitgesproken; terwijl men de *ch* in het begin eens woords nimmer hoort. Ook de *v* en *f* worden hier meestal in de uitspraak naar behooren onderscheiden; echter bekomt de *v* nimmer die zachtheid en de *f* die scherpte, welke haar oorspronkelijk eigen zijn. Deze aanmerking geldt insgelijks ten opzigte der overige zachte medeklinkers aan het einde eener lettergreep; doch ten opzigte der scherpe, is de uitspraak meer zuiver.

Andere medeklinkers kunnen wij bijna met stilzwijgen voorbijgaan. De *h* en *j* worden steeds ter regter tijde gehoord; doch de *w* verzwijgt men regelmatig, wanneer ze overeenkomstig de zuivere uitspraak zoude gehoord moeten worden; *nieuw* spreekt men als *nei*, *rouw* als *rou* uit.

Nopens de onderlinge verwisseling van eenige andere letters, zoo klinkers als medeklinkers, nopens derzelver verdubbeling in het midden der woorden, en nopens het inlasschen en weglaten eener letter in sommige woorden, zoude nog veel opgemerkt kunnen worden; doch wij willen liever het eene en andere daarvan ook in een voorbeeld trachten zamen te trekken:

'k Heb guster na mart west, om peren (paarden) *en koijen te koopen; maar 't was er alles zoo duur, dat 'k onverrigter zake weer na hoes mos. 'k Mout anders absluut nog en peert hebben; 'k weit ans neit, hou wi 't wark daan krigen zellen; wi zetten er an de hals tou en (ien). Vrou klaagt ook iesselk over de melkerei. Zei wol zoo geern vrou melkkou hebben; maar der is gein betalen an, 't mout er maar zoo wat lans.*

Er blijft nog overig om de wijze van verbuiging der naamwoorden en de vervoeging der werkwoorden in de platte taal van dit oord na te gaan.

Het lidwoord *het* wordt bijna altijd bij verkorting gebezigd: *'t is wel, 't weer is mooi* enz. — en het wordt in het meervoud in *de* veranderd. Wanneer *een* in een naamwoord geëischt wordt, kan men het in de uitspraak naauwelijks

hooren. Overigens ondergaan de lidwoorden, in de verschillende gevallen voorkómende, geene verandering. Eveneens is het met de bijvoegelijke naamwoorden, die in de verbuiging nimmer de *n* achter zich bekomen; doch zij ontvangen de *e*, wanneer deze overeenkomstig de regelen onzer Nederlandsche spraakkunst geëischt wordt. Zoo hoort men derhalve: *een goud (goed) man* en *de goude man.*

De verandering, die de voornaamwoorden in de onderscheidene naamvallen ondergaan, is door de navolgende voorbeelden van verbuiging in de persoonlijke te zien.

1ste	persoon	enk. *ik, miins, (minent)* en *mi.*
„	„	meerv. *wi, van ons, aan ons (onzent)* en *ons.*
2de	„	enk. *doe (du), van di, aan di* en *di.*
„	„	meerv. *ie, van joe, aan joe* en *joe.*
3de	„	enk. *hei, van hom, aan hom* en *hom.*
„	„	meerv. *zei, van heur, aan heur* en *heur.*

Hier dient nog opgemerkt te worden, dat men ook van den tweeden persoon in het meervoud gebruik maakt, wanneer men slechts tegen eenen enkelen persoon spreekt, indien men dezen, wegens jaren, rang of stand, eenen meerderen eerbied moet bewijzen.

Wij willen nu nog een enkel werkwoord ter vervoeging voorstellen, ten einde ook de veranderingen te doen blijken, die de werkwoorden in de dagelijksche volkstaal, in de onderscheidene tijden en bij onderscheidene personen gevoegd, ondergaan.

Tegenwoordige tijd:	ik leer, doe leerst, hei leert, wi, ii en zei leeren.
Onvolm. verl. tijd:	ik leerde, doe leerste, hei leerde, wi, ii en zei leerden.
Volm. verl. tijd:	ik heb leert, doe hest leert, hei het leert, wi, ii en zei hebben leert.
Meer dan volm. verl. tijd:	ik had, doe hast, hei hat, wi, ii en zei hadden leert.
1ste toek. tijd:	Ik zel, doe zelt, hei zel, wi, ii en zei zellen leeren.
2de toek. tijd:	ik zol, doe zolt, hei zol, wi, ii en zei zollen leeren.

Wanneer men zich in de zoogenoemde vragende woordschikking uitdrukt, en dus het werkwoord den persoon voor opgaat, voegt men achter hetzelve den uitgang *er;* men verdubbelt tevens den wortel- medeklinker en verzwijgt het

voornaamwoord van den derden persoon, b. v. *hetter* (heeft hij) bij u geweest? *kenner* (kan hij) die wel? enz."

De schrijver van dit opstel is ten slotte van meening, dat indien men onze gewestelijke taal verder naging, men in dezelve zonder twijfel vele sporen van regelmatigheid, zoo wel in de spelling als inzonderheid ook in de verbuiging en vervoeging en daarbij zeer veel eigens en oorspronkelijks zou aantreffen. Zelfs zoude men een aantal oorspronkelijke woorden vinden en daaronder vooral eene menigte benamingen van werktuigen en andere voorwerpen, bij de uitoefening van verschillende provinciale bedrijven gebruikelijk, wier echte beteekenis ieder inwoner van dit gewest behoorde te kennen. Andere afgeleide en thans in den schrijfstijl nog gebruikelijke woorden, wier ware beteekenis eenigzins onzeker is, zouden daardoor nader aan het licht kunnen gebragt en hunne oorsprong en eigenlijke herkomst wedergevonden worden.

Uit het dorp Wehe wordt in 't bijzonder melding gemaakt van de algemeene averegtsche uitspraak van de *e* en *i*. Al komen de kinderen, wordt er gezegd, voor nog zoo wel geoefend van de school, het zal geen drie jaren aanhouden, of zij spellen, wanneer zij op zich zelve staan, weder *bemend* voor *bemind; bekind* voor *bekend*; *lent* voor *lint; en* voor *in* en *in* voor *en*. Men las aan den openbaren weg te Mensingeweer op de staldeuren van een stalhouder: „Hier verhuurt *min* paarden, *in* tapper *en* sterke dranken."

Uit de hoofdplaats Leens zelve hebben wij een gesprek tusschen twee landbouwers en een daglooner mede te deelen.

Pieter. Heb ie 't zaad al 't hoes?

Paul. Nee, nog heildal nijt, wie hebben nog n' vour of zes haver boeten.

Pieter. 't Is nog al zoo wat weer te regt loopen, 't leit hom tegen harst anders maar dol inzein met de regen.

Paul. Ja, 't was net of 't allemaal verrutten zol.

Pieter. Och 't komt altied haast weer te regt, maar de menschen willen vaak gein tied geven.

Paul. Dat 's waar.

Pieter. Het joen kool nog wat schudt?

Paul. Ja dat zol wel gaan hebben, maar deur dat 't zoo lank boeten legen het, is de darde part wel op 't land bleven. Wi hebben nog acht mud van 't juk had, en dat is van 't jaar nijt min.

Pieter. Dat was vrij goud; wie hebben van vief juk maar veirendartig olle mudden had. Maar onzen 't was vrij dreug.

Paul. Ie hebben 't wis goud verkoft?

Pieter. Ja, wi hebben negen gulden en 'n oort had.

Paul. Den ben je er goud of komen. Ik heb er maar acht gulden dartien stuver veur kregen.

Pieter. De anholdende regen het ons veur 't tegenwoordige vrij wat scha veroorzaakt, maar of wi der ien 't vervolg wel nadeel bij hebben, dat weit men nog neit; 't ken wel wezen dat 't zaad er 't winter meer om geld. — Maar in de leêge landen mout, 't na de krant, naar biestaan.

Paul. Ja, as men daarom denkt, den hebben wi nog gein reden van klagen.

Klaas de arbeider. Boer! as 't joe nijt schelen kon, den wollen wi murgen wel mit onze graauwstamde kerdonsels (aardappels) an 't reuden.

Pieter. Ja dat was goud, Klaas, maar zol 't nog nijt wat te vroo wezen? Mi dunkt de eerdappels ben nog nijt wassen.

Klaas. Ja, dat zellen ze wel, want ze starven al in 'tloof.

Pieter. Hou lank hij je wark te reuden?

Klaas. Mi dunkt wi kennen 't in 'n dag of vief doun.

Pieter. Wel zel joe helpen?

Klaas. Mien wief en 'n stuk of drij van onze lutje jonges, en Grijts zuster het zegt, zij wol ons ook nog wel reis 'n schoft helpen, als wie 't zoo gauw nijt doun konnen. Ik ken 's murgens veur brijtied ook 'n heile rest oetzetten.

Pieter. Nou ja Klaas, den mout 't maar angaan.

Klaas. Goud, boer. —

Van de gemeente Ulrum kunnen wij uit het visschersdorp Zoutkamp een gesprek leveren tusschen twee visschers, waarbij nog een derde komt.

Geert. Het wat opdaan Pijt?

Pijt. Dat scheelt zoo veul nijt, Geert. Ien 't eerst was wie wat ongelukkig, as had we veul meer kregen; hou is 't mit joe?

Geert. Wie hebben snik vol vis, maar dei donderze vrouwen willen er nijt veur geven.

Pijt. Nijt? wie hebben 't nog al wat raakt, de wageners kriegen mienent alt maal.

Geert. Daar hes toe geliek aan, had we er twij uur eer west, din had we bult geld maakt; maar ast na snijders mout — dei binnen bie de donder of.

Pijt. Ja! ik bin der ook wel zoo ofkomen, wat willen z die geven?

Geert. Vieftijn stuvers, dat mou we neudig vau sjouwen hebben.

Willem. Hou gait Geert, bis nog zond?

Geert. Goud Willem, ik bin zond, doe ook?

Willem. Dat kinse zein. Hoe is't? nog nijt te vree, snik vol vis.

Geert. Ja! maar zij willen der nijt veur geven. Hoe is 't op ousterbank?

Willem. Ousters genog te vangen. Wie hadden disse rais bult kregen, maar mien knecht het wat oet order west. Ien de leste drij week hewwe nog negen duizend grooten vangen.

Pijt. 't Is mit joe, om 't riek worden te doen.

Willem. Dat zelwe 't hars wel beter gewaar worden, as ie ze wegbringen, dan krieg iet geld en wie de lege puil; maar ie lu klagen al tied, al heije nog zoo goud.

Geert. Kom, kom! schait daar maar over oet, kom hier Willem, daar hesse zoo visch.

Willem. Goud, 'k zel die der wat ousters weer veur bringen.

Van een geheel anderen aard is het gesprek dat gevoerd wordt tusschen een boer en zijn vrouw en dochter, benevens den knecht, die met den wagen van Kloosterburen naar Groningen rijden.

Boer. Tou, Jan! maak vort; 't is al half zeuven en 'k mout om half tien ien stad wezen.

Jan. Ja, Boer, dat komt van dei vervl..... olle knol; 'k heb er weêr omtrint 'n half uur achter loopen, eer 'k hom krigen kon.

B. Krig sweep maar gauw, wi zellen 't hom domt wel beduden.

J. Waar mout 'k zitten, Boer, achter of veur?

B. Gaa maar veur bi mi zitten, din kinnen baide vrouwlu achter. — Nou, bin je klaar?.... Vort din maar!....

Vrouw. 't Liekt nog goud mit 't weêr, 'k wol wel dat 't van daag nijt regende, din was beste eer op 't oogenblik weêr van mien hout of.

B. Dat zel wel gaan; 't het al zoo lank miterig west, 't zel doch wel ijn maal weêr ophollen, en de zun is gust'r-avond heller naa de gront gaan, dat is 'n gout tijken.

J. Ja, Boer, maar daar kin m' altiet nijt op an; v'leden wonsdag ging de zun ook heller onder, en d' ander dag mörgen regende 't dat 't smakte.

Dochter. Jaa, dou kwam Gees net 't hoes mit melk en zij had gijn dreuge draat an heur.

V. Wi mossen maar nijt veul plaisteren; 'k heb 'n hijle bult bosschappen ien stad.

B. Zoo heb 'k er net over docht, Vrouw, wi willen maar an Winsum deur rieden, din kinnen d' olle peeren daar'n oogenblik oetrusten.

J. Kiek, Boer! wat stait dei kool ontsettend digt.

B. Jaa zij is al wat an de digte kant, maar daar nijt stait daar wast ook nijt.

D. Is dat Wensemer toren al, Vader, dei daar achter dat bos veur'n dag komt?

B. Jaa, Antje, 't scheelt nijt veul of wi bin er; ik heb ook zin an'n piep tabak.

V. Ik mog domt wel geern wat koffi; 'k heb van mörgen maar twei of drei kop vol hat, en dat mos 'k nog staand opdrinken.

B. Jaa Vrouw, we zellen maaken, dat we ien stad wat krigen; 't holt ons hier veul te lank op. —

Ho!.... Tou, Jan! zig gauw of de peeren ook dörst hemmen, 't is hier vris water. — Hou laat is 't hier kastelein?

V. Half negen al? Kom, Jaap! din mou we maar gauw maaken, dat we vedder komen.

B. Hou veul geld, kastelein? — As 't joe belijft, daar is'n neije vief stuver, din zelk wel vief sinten weêr om hemmen mouten.... Vort ol!....

V. Nou, wat is dat kereltje alties persies en knap! 't is muilik dat te wat groots liekt. Maar waar zol zien wief altiet wezen? Men krigt heur nooit te zijn.

J. Dei slept 's mörgens lank, Vrouw, 't gait heur nijt as joe, dat ze tusken drei en veijer opstait; 't is 'n hijle jifvrouw, zij lijp lest mit zoo'n staalpuil ien hant. —

B. 't Zel mi rijs nei doun, hou 't van daag mit de mart is; as 'k gijn diktun veur onze garst krigen kin, din zel ze nijt weg.

D. As 't n diktun geldt, Vaader, mag mien oorizer din verbuut worden? 't Is ook 'n dikke partei.

B. Mi dugt, Antje, zukke wigter as doe, konnen 't mit golden stiften nog wel of.

V. Din mout heur olle dog wat opkookt worden, Jaap, 't is hijl en dal vol boelen. —

J. Dat *Wetsing* is dog 'n naar gat!

B. Jaa, din is Kloosterboeren nog 'n hijl dörp; maar 't is hier miserabel best grasland; dat kin we heur nijt stoppen.

V. Zij hemmen hier weêr veul ander mouden as bi ons; mien lijve, zijt dat mensk daar rijs mit heur kort schootje an 't buis; zij lopt er anders kregel genog hen.

B. 'k Bin blied, dat we haast te Aadörp zin; 'k mout er absluut rijs of. Mi dunkt, we jagen hier maar ien de schuur; dat 's nog wat meer ien schoel, omdat peeren ook dog geweldig zwijten.

J. Daar stait 'n vourbak, Boer, zellen ze hier ook gauw 'n ronöm brood hemmen?

B. Nee, Jan, mit 'n dik halfuur bien we ien stat, din krigen ze dog wat; we zellen 't hier maar kort ofmaaken. Daar is 'n dubbeltje kastelein!.... Vort!....

D. Zij zoo! Wi kinnen groote toren dog al zijn; 'k ben 't varen al zat.

J. Jaa Antje! maar dat zel die nijt touvallen, dei sunter-meertens-toren bedrugt ijn vaak, om dat te zoo hoog is.

B. Jaa, maar 't jagt er nou gauw hen; de weg is net as'n klösbaan.

V. As'k wis dat dat wief weêr zukke minne koffi maakte as v'leden veur jaar, Jaap! din wolk lijver naa dei neije harbarg tou; dei lu bin iesselik vrundelk, en men het er stom best zien gerak.

B. Wi kinnen hier ook wel bi *'t Nettelbosje* ofspannen, Vrouw! din kin we mit ijn rijs op dei zaai (schommel) gaan.

V. Gekhaid is gekhaid; maar as men 't geld er veur oet geft, din het m' er ook lijfst wat veur.

J. Nou mou je rijs om dat neije kerkhof dinken mit dat holten hoes er bi; dat 's aardig.

D. Heden, wat is dat groot; maar 'k mog daar nijt geern zoo digt biwonen.

B. 'k Loof dat er vrij wat volk ien stad is; er staan ten minsten 'n hijle bult seezen en waagens; wi zellen ons hier ook maar bivougen; 't is 'n beste stalknecht... Dag Willem! kom gauw de peeren op stal, maar veural nijt digt bi deur.

J. Gaat maar mit 'n kander naa boven, Boer, 'k zel wel zörgen dat 't gout wort.

V. Doe mosse zweep en kussens ook mit nemen, Jan, hier lopt van allerlui volk, min kin 't nooit wijten.

D. Heurt dat wief rijs Mouder! wat ropt ze hard van „schol en schelvisch!"

V. Kom, kom; maar gauw naa binnen; 'k loof dat 't al laat is.

Hier zullen wij het gezelschap verlaten en nog een lijstje laten volgen van eenige woorden, voor het grootste gedeelte uit *Westendorps* Leerrede [1]) genomen, welke hier mede, ofschoon met eenige verandering, in gebruik zijn.

Tweebak . . . . beschuit.
Bazen . . . . ijlen.
Beijeren . . . . . de maan *beijert*, is in het afgaan.
Beijen . . . . . . beziën.
Brokkel . . . . . trotsch.
Danig . . . . . . zeer, *danig* mooi, zeer mooi.
Diggels . . . . . brokken van aardewerk.
Flarren . . . . . oude lompen.
Gel . . . . niet dragtig, van dieren, inzonderheid van schapen.
Gust . . . . eene guste, eene niet melkgevende koe.
Goel. . . . . oud werkpaard.
Hij . . . . voor beide sekse n.
Jonges. . . . . . kinderen van beiderlei kunne.
Lakken . . . . . lagchen.
Maren . . . . . . wennen, aarden; hij *maart* daar goed.
Meert . . . . . . bunsing.
Meid . . . . . . maagd.
Mem . . . . . . moeder; doch alleen bij de geringste volksklasse.
Möllen . . . . . molen.
Ontgelden . . . . boeten.
Patten. . . . . . kussen (werkwoord).
Permantig . . . . hetzelfde als *brokkel*.
Rest. . . . . iemand de *rest* geven, afmaken.
Schet . . . . . . gescheiden.
Schoeg . . . . . schoen.
Snaarske. . . . . broeders vrouw.
Toom . . . . . . menigte, eene toom zeugen.
Touboijen . . . . vuil maken.
Vent. . . . . jongeling, vrijer.
Vuil . . . . arbeidzaam, zuinig.
Zok . . . . kous, even over de enkelen.
Zeeder, deeder . zei hij, deed hij.

---

[1]) Zie *Bijdr.* II, 303, Aant.

Van Hornhuizen uit dezelfde gemeente is nog het volgende gesprek tusschen twee daglooners, Jakob en Pieter, over de galkoorts.

Pijter. Dag Jaap hou gait, ben je nog zond?

Jaap. Ja, mit mie gait 't nog al, hou gait 't joe, en joen hoesholling, ben dei ook nog zond?

P. Bettje (Elisabeth zijne vrouw) is goed vlug, maar onze kiender ben an koors — ja dit is om Olrommermart [1]) eine algemijne plaeg — ons luttje potje (het kleinste kind nml.) biegunt nou wat te beteren; maar onze op ein na de luttjeste, dei is ook mit disse arge kwaal bihebt; zij dut veul meer reeren (schreijen) as 't us (Johanna het kleinste), deij sitter iesliek aan, en zigt er oet as of zij mit kernienen deur tralies eeten het.

J. Hou old is dat kiend, is 't Trientje (Katrijntje) nijt Pijter?

P. Zij lopt om de vijr jaar, ja, as zij maar ein appel of peer kriegen ken, al is dei nog zoo gruin, den bit zij der ien assen hond ien ein bonk, zoo dat ik mien lakken er sums nijt om laten ken.

J. Maar waarom pas ie daar nijt op, dit wolk ja nijt lieden?

P. Ja Jaap ik verbijd het zoo vaak; maar kiender doun as kiender.

J. Het gait joe hier mit ook net as mie, ons Anje zat veurleden zummer er ook aan, en ik kon er ook nix an doun; maar wat holje 't nog best, om 't weer kwiet te worden Pijter?

P. Alle kwakzalverij is mie gein oortje weert, ein koorspot van Smalie, hier bevien ik mie altied best mit. — Maar Jaap 't is twij uur (de tijd voor dagloners om aan 't werk te gaan), de tied ropt mie, groutenis toes!

J. Insglieks.

Wij breken hier af, om met hetgene uit het Hunsingokwartier nog mede te deelen valt, later te vervolgen.

---

[1]) Ulrummer markt valt op den 15 Julij.

PETER PAPPUS,

VAN TRATZBERG.

In het laatst der zestiende en het begin der zeventiende eeuw, telde de stad Groningen onder hare ingezetenen een aantal hoogst bekwame mannen, die niet slechts den lof verdienen van, met moed, beleid en trouw, ten aanzien der tot één gewest vereenigde Stad en Ommelanden, het roer van staat gestuurd, maar tevens Godsdienst en wetenschap te hebben aangekweekt, als middelen tot volksbeschaving.

Ofschoon het niet tot verontschuldiging der Spaansche overheerschers kan strekken, is het niettemin eene waarheid, dat hunne handelingen deze verblijdende omstandigheid ten gevolge hebben gehad.

Wanneer toch velen door hen niet in de treurige noodzakelijkheid waren gebragt om tijdelijk elders de vrijheid te zoeken, die het vaderland hun niet bood, en hunne zonen aan buitenlandsche hoogescholen onderwijs te laten ontvangen, niet zoo spoedig zou de verlichting, die destijds, vooral in Duitschland, op een hoogeren trap stond, herwaarts overgebracht en hier geworteld zijn.

Onder deze beschaafde en geletterde Groningers bekleedden eene eerste plaats Hillebrand Rolteman, Johan Lewe, Eggerik Egges Phebens, Rembertus Huisman, Petrus Cornelius, Mello, Tammo, Frederik en Abel Coenders, Rudolf Batting, Joachim Alting, Rudolf en Johannes Wicheringe, Lodewijk Horenken, Gerlach Verrutius, Reint Alberda, Eizo Tjaarda en Bernard Julsing, die allen, als regterlijke of administratieve ambtenaren in hoog aanzien hebben gestaan. Tot dezen kring behoorden ook Ubbo Emmius, Pancratius Castricomius en Peter Pappus, drie geleerden, welke, ofschoon geene Groningers van geboorte, te dezer stede mede tot aanzienlijke betrekkingen waren geroepen.

Een blik in de bijzonderheden van den levensloop dezer verdienstelijke voorzaten verschaft ons vele gegevens ter juiste

beoordeeling en waardering van de staatkundige en wetenschappelijke ontwikkeling, welke wij sedert den aanvang der 17e eeuw in ons gewest kunnen opmerken.

De loffelijke gewoonte, aan de Groninger hoogeschool in die dagen bestaande, om niet slechts bij den dood van een hoogleeraar, maar tevens bij dien van curatoren, predikanten, en in 't algemeen van aanzienlijke ingezetenen, een programma uittevaardigen, waarin eene korte levensbeschrijving van den overledene, met de uitnoodiging tot bijwoning zijner begrafenis, was vervat, is oorzaak, dat wij van bijna al de bovengenoemde personen, en van nog een groot aantal anderen, meer of minder uitvoerige levensschetsen bezitten.

Deze programmata bezitten eene dubbele waarde — gelijk onlangs zeer juist door Dr. W. Bisschop is opgemerkt — voor het leven van hen, op wie geene oratie gehouden is [1]).

Stelden een programma en Huninga's lijkrede op Phebens mij in de gelegenheid om de groote verdiensten van dezen geschiedschrijver nader in dit tijdschrift te doen kennen — een, welligt het eenig nog bewaard, programma, bij den dood van Pappus door Prof. N. Mulerius gesteld [2]), gaf mij aanleiding, om in verband met andere gegevens, ook een paar bladzijden te wijden aan dezen geleerde, wiens naam in het regtsgeleerd Nederland meer bekend is geworden, dan zijn levensloop.

Peter Pappus, een jongere broeder van Johannes Pappus, hoogleeraar en predikant te Straatsburg, is ten jare 1564 geboren te Lindau, een Beijersch stadje, gelegen op een klein eiland aan den zoom der Bodenzee. Zijn vader Hieronymus Pappus, gehuwd met eene dochter uit het destijds te Memmingen bloeijend geslacht Funke, was daar burgemeester.

Peter beoefende aanvankelijk de fraaije letteren, om zich vervolgens met ijver en volharding op de regtswetenschappen toeteleggen. Te midden van eene reis, op welke hij zich de kennis van onderscheidene talen eigen maakte, begaf hij zich in 1580 in Spaansche krijgsdienst, en nam als zoodanig deel aan de verovering van Portugal door Filips II.

Met de Spaansche legerbenden in de Nederlanden ge-

---

1) *De Academische lijkredenen* (Handel. en mededeelingen v. d. maatsch. der Nederl. letterk. te Leiden, 1866, blz. 73).

2) Voorhanden op de Acad. bibliotheek te Groningen.

komen bevond hij, dat hare wapenen tegen Godsdienst en vrijheid waren gesmeed.

Dit bewoog hem, die in de kerkleer der Ubiquetariers, eene Luthersche secte, was opgevoerd, om de militaire loopbaan vaarwel te zeggen. Reeds vóór de Reductie van 1594 vestigde hij zich als ambteloos burger te Groningen. Nadat de stad zich aan de Staten had overgegeven, werd hij weldra, overeenkomstig den algemeenen wensch zijner medeburgers, door den Stadhouder en de Gedeputeerden tot Kommandeur van het garnizoen aangesteld. Naauwelijks zal de opmerking behoeven gemaakt te worden, hoe hierin het bewijs ligt opgesloten, dat de vreemdeling zich in eene hooge mate achting en vertrouwen had weten te verwerven.

Den hem beschikbaren tijd wijdde hij aan de beoefening der wetenschappen of aan het gezellig verkeer met zijne vele vrienden, quibus pro oraculo erat, gelijk Prof. Mulerius getuigt. Wanneer men in 't oog houdt, dat Pappus, alvorens hij in de krijgsdienst ging, de regtswetenschappen had beoefend, dan laat het zich gereedelijk verklaren, hoe het militair regt in de eerste plaats het onderwerp zijner studien werd.

Als Kommandeur van het garnizoen was hij lid van den krijgsraad (de kamer voor crimineele zaken van het „krijghsgerecht") en mitsdien geroepen om de Ordonnantie der Staten Generaal voor het krijgsvolk, van den 13 Augustus 1590, meer bekend onder den naam van *Articulbrief*, te helpen handhaven en toepassen. Niets natuurlijker, dan dat hij tot toelichting van de 82 artikelen van dit statuut voor eigen gebruik aanteekende, al wat de schrijvers over het strafregt en de ervaring hem leerden. Zoodra ten jare 1602 ter zijner woonplaats eene boekdrukkerij was opgerigt, gaf hij den *Articulbrief* met zijne talrijke aanteekeningen [1]) in het licht, onder den titel: ARTICVL-BRIEF, *Waer by eenighe annotatien ghevoeghet zijn, Door* Peter Pappus *van Tratzberg. Ghedruckt tot Groeningen, By Gerhard Ketel, Ordinaris Boeckdrucker der selver Stadt.* &c. M. VI C. III. (99 blz. 4o).

---

[1]) In de opdragt aan de Gedeputeerden van zijne betrekking gewagende zegt hij: Dum id ago, & criminalibus caussis, utpote gravioribus, recte intelligendis invigilo, coepi notas quasdam ad leges illas militares, quibus in criminalibus judiciis utimur, in privatum meum usum conscribere. Eas nunc revisas, auctas, et, ut iis etiam, qui mihi in ejusmodi judiciis assident, usui aliquo esse possint, in linguam vernaculam translatas, vobis — offero."

De groote opgang, welke zijn werk maakte, pleit er voor, dat het in eene wezenlijke behoefte voorzag. Op het Groninger archief trof ik een nadruk aan, in 1621 te Leiden verschenen; elders vond ik eene Groningsche druk van 1625, en eene uitgave van 1634 vermeld, terwijl in 1636 te Groningen bij Hans Sas verscheen de „seste editie, met veelen nijen Annotatien vermeerdert."

In de opdragt der uitgave van 1636 aan de Gedeputeerde Staten zegt de drukker, dat het hem heeft „goet gedocht, dit stuck wercx hier te Lande onder U. E. E. gebiedt van den Auteur in U. E. E. dienst doemaels zijnde, voortgebracht, ende in den *eersten* druck aen U. E: E. gegeeven, nu het selve is herdruckt worden, aen niemant anders, als aen U. E. E. te offereeren;" en verder dat „dit werck aen verscheyden oorden meermaels is nagedruckt tot mijn groote schade." Hieruit schijnt men te mogen afleiden, dat deze zesde druk niet de zesde Groningsche is, maar dat de nadrukken mede onder dit zestal zijn begrepen. Een zevende druk, woordelijk gelijk aan de vorige, zag te Groningen bij de Wed. Edzard Huysman, ten jare 1664, het licht, terwijl er ook eene achtste Groningsche uitgave van 1681 door mij is vermeld gevonden. Wijders is de zesde uitgave opgenomen in het *Corpus Juris militaris, waer in begrepen is 't Nederlandts Krijgs-Recht*, enz. Utr. 1663, aldaar in 1675 en nogmaals te 's Hage in 1726 herdrukt. Te Frankfort verschenen in 1632 en 1657 zelfs Duitsche vertalingen.

Ofschoon zij na zijn dood werden uitgegeven, valt het niet te betwijfelen, dat de verbeterde en vermeerderde aanteekeningen voor de uitgave van 1636 door Pappus zelven in gereedheid zijn gebragt. De door hem gestelde en van die der eerste uitgave verschillende aanspraak van „den Auteur tot den Leeser" bewijst dit.

Bij de beoordeeling van zijn arbeid dient men in 't oog te houden, dat de aanteekeningen — gelijk hij zich uitdrukt — „niet voor Hoogh-Gheleerde Doctoren, die van sick selfs sulcx beter weten, gheschreven ende wthgegeven werden, maer voor Kriegs-Officieren, die ten meesten diele der Rechten niet wel eervaren syn [1])."

---

[1]) Voorr. van de uitgave van 1636. In die der eerste van 1603 schreef hij: „Quod si quaedam occurrent, quae non appositè satis à me dicta videbuntur; consideres, quaeso te, me Germanum esse, qui proprietatem linguae Belgicæ, quod quidem ingenuè fatuor, in omnibus assequi nondum potuerim."

In 't algemeen bewijzen zij, dat de schrijver met een helder oordeel begaafd en volkomen te huis was in de veelvuldige bronnen van het straf- en kanonniek regt.

Bij eene vergelijking van de eerste uitgave met de zesde blijkt het duidelijk, dat des schrijvers bronnenkennis zeer is toegenomen. Had hij dit gedeeltelijk te danken aan zijne groote bibliotheek, van welke Mulerius opzettelijk gewaagt, die van Ubbo Emmius, Eizo Tjaarda en anderen zullen voor hem ook niet gesloten zijn geweest.

Zich steeds kenbaar makende als een gemoedelijk en ernstig man, bezield met zucht voor orde, zedelijkheid en regt, leverde Pappus bij de beschouwing van den Articulbrief tevens eene menigte bouwstoffen voor de kennis van de krijgstucht en het soldatenleven zijner dagen.

Zoo merkt hij op bij art. 4 (inhoudende: Ende sullen mede alle ghemeene Hoeren voor d' eerste reyse met schanden wt dem Legher ghedreven, en voor de tweyde reyze daer bevonden zijnde, strenghelick ghegeesselt ende ghebannen werden): Het ware wel goet, dat dese Wet beter gheobserveert worde, alst nu gheschiedt, ende dat de Hoeren niet alleen uyt den Leger, dan oock uyt den Garnisoenen in Steden ende Forteressen mochten met ernst ghedreven worden." Wijzende op eene wet van Frederik Barbarossa, die geene vrouwen hoegenaamd in het leger dulde, op straffe dat haar de neus zou worden afgesneden, roept hij uit: Help Godt, als dese ghebruyck noch in eeren ware, gheene Vrouwens in den Legher te dulden, wil niet segghen, van alle Vrouwen, maer alleene van de oneerlicke: Woe vele solde men nu allenthalven sonder neuse vinden? Sijne Genade heeft twaer ernstlick by Placcate, in date 1 May 1601, belastet, dat alle Capiteyns, elk onder sijn Vendel, alle Vrouwen, die van den Kriechsluyden niet wettelicken ghetrouwet zyn, affschaffen, en hen wech doen sollen. Overst, wat gheschiedt? Vele Capiteyns vermeynen, dat sulcks haer ehre ende reputatie veel te nae gaen solde, wanneer se solchen bevel achtervolghden. Waeromme? Ick en weet geen ander oorsake, dan dat se veellicht daermede willen te verstaen gheven, dat dat se liever dicht bij de Hoeren dan verre daer van zijn. Doch de vromen, dewelcke ghehoorsaem zyn, ende over de Hoererije soo wel, als over alle andere onordnunghe ijveren, en zijn hiermede niet gemeynet."

Over de desertie, waartegen art. 16 de doodstraf bedreigt, zegt hij: „Dit delict, dat in sich selfs swaer genoech

is, wort huydendaechs weynich ghestraft, ende loopen de Soldaten, sonder schromen, vast uyt de eene Compagnie in de andere, ja ontloopen heuren dienst heel ende all, ende niemandt is er, die daerna daelt. Of dit de Kriechsdiscipline verstercket ofte vernielet, gheve ick den genen te bedencken, die ydt behooren ende konnen remedieren." Hij schrijft de desertie vooral toe aan de berispelijke handelwijze der Kapiteins, die soldaten aannamen, zonder „wettelick verlof van heuren voorgaenden Capiteyn," in weerwil dat de Articulbrief zulks eveneens met de doodstraf bedreigde. Art. 25 bevat eene strafbepaling tegen hen, die zich „buten merckelicke sieckte begheven onder den tros, ofte bagagie ofte op die Waghens". Na er op gewezen te hebben, hoe dit bij de Romeinsche soldaten voor eene groote schande gerekend werd, zoodat sommige oversten hunne soldaten nu en dan tot straf een tijd lang onder den tros lieten verblijven, betuigt hij, dat „de discipline bij onse Soldaten dermaten verdorven is, datter veele zijn, die sick willens liever onder den tros, dann in de tochtordnung vinden laten."

Wat de maandelijksche soldij betreft hadden de soldaten zich in zijn tijd „over de Generaliteijt van quade betaelinghe niet te beclaghen, wilde men slichts sommige Capiteijnen wat beter op die handen sijen." Art. 76 luidde wel: Den Capitain, die sijnen soldaeten min gheeft, dan die betalinghe, die de Heeren Staten hem ordineren, sal van sijnen wapenen gedegradiert worden," maer — zegt Pappus (6e druk, blz. 137) — waer vindet men nu ter tijdt eenen Capitain, die dat niet doet? *Rara avis in terris, nigroque simillima cycno.* Daer sijn wel ghenoech, die hier van spreecken ende schrijven, ende de Capitainen daertoe vermaenen: overst weijnich sijn, die op sulcke vermaeninghe passen. Jae men vindet nu ter tijdt sommighe, die niet alleen minner besoldinghe geven, ende dat met veelen versierden redenen weten t' excuseren: maer daer sijnder oock eenighe, die de Maenden langer konnen maecken, als der Heeren ordinantie is, daer sij doch voor sick selfs langh genoech sijn. Ende dese konnen 't op haer spraeck noch bereeckenen, dat sij den Soldaeten groot voordeel daer mede doen. Willen mijn Heeren Staten eens opwaecken, denen dese dingen niet wel konnen verborgen sijn, ende laeten eens vier of vijf, in conformité van desen articul, van haere wapenen degradieren, t' were te hopen, dattet dan beteren solde."

In het oordeel over de pijnbank toont Pappus zich

gematigd en verlicht, boven velen zijner tijdgenooten. Aanvoerende (op art. 65), „dat de Torture is een onbestandich, periculoes, ende bedriechlick ding; — dat een soldaet ter torture ghestelt zijnde, schoon he onschuldich bevonden wort, eeniger maten daer door sijn reputatie verliest; — dat die Luijden door de Torture meesten deels bedorven, ende in haere ghesonde Leden gekrenket worden; — dattet eenes Tyrannen inventie is, de verborghene waerheijt door tormenten te ondersoecken, welcke waerheijt in sulcken val, noch de ghene, die in tormenten verharden kan, noch oock de ghene, die door de grootheijt van pijne overwonnen wort, aen den dach sal brenghen" — wil hij de tortuur echter niet geheel en al in de militaire regtspleging afgeschaft hebben, maar behouden „in groote excessive delicten, te weten in Verraderije, Moordt, Straten-schenderije, ende derghelijcken; — oock, als yemandt een delict, dat bekentlick, met hulpe van anderen bedreven heeft, ende nochtans wt obstinaetheijt sijne complicen niet melden wil, in sulcken vall, principalick, alst notoir is, dat den delinquant t' Leven verwerckt heeft."

Deze aanhalingen, welke nog met een aanzienlijk aantal van denzelfden aard vermeerderd kunnen worden, acht ik overvloedig voldoende ten bewijze, dat de arbeid van Pappus voor de geschiedenis van het krijgswezen veel merkwaardigs bevat.

Meer schijnt hij zelf niet bewerkt en uitgegeven te hebben. Onvermeld mag hier echter niet blijven dat naar een in zijne bibliotheek voorhanden exemplaar, bij bovengemelden Hans Sas, het vermaard dispuut is herdrukt, 'twelk ten jare 1523 te Groningen tusschen de Dominicanen en de Pastoren der St. Maartenskerk is gehouden, en waarvan de oorspronkelijke uitgave, tenzelfden jare te Bazel verschenen, toen welligt reeds zelden voorkwam. De volledige titel van dit in klein octavo op 54 blz. gedrukt boekske luidt: *Disputatio habita Groningæ in ædibus Prædicatorum, inter Dominicanos atqve Sacerdotes Ecclesiæ D. Martini, Anno redempti orbis* 1523. *In feriis Divi Magniq; Pontificis Gregorii. Ex bibliotheca Nobilis viri*, PETRI PAPPI *à* TRATZBERG, *Prætoris legionis Groning. Omlandicæ, Groningæ, Recusa, typis Joannis Sassii, Ordinum & Academiæ Typographi.* 1614. Deze uitgave was in de vorige eeuw al even zeldzaam geworden als de eerste, weshalve Gerdes een derden druk bezorgde in zijne *Hist. Reform. III, Monum. Antiq.*, p. 25—60.

De kring der ijverige hervormden, in welke hij dagelijks

verkeerde, schijnt ook op de godsdienstige denkwijze van onzen Pappus van invloed te zijn geweest. Zijn vaderlijk geloof verlatende, heeft hij althans dat der Hervormden omhelsd, en in den Groningschen kerkeraad de betrekking van ouderling waardiglijk vervuld. De pietate ipsius addo rarum, sed verum elogium — zegt Mulerius — quod errores ubiquetarios, quos cum lacte materna hauserat, ultro agnovit et abjecit: atque in orthodoxae tum fidei confessione, tum Ecclesiae communione ad extremum usque perseveravit. Utramque etiam ea morum sanctitate ac gravitate ornavit, ut in collegio Presbyterorum sederit et habitus fuerit, ceu Cato quidam Christianus.

Volgens het getuigenis van denzelfde heeft hij gedurende 33 jaren met eene onovertroffen trouw, eerlijkheid en regtvaardigheid den post van Kommandeur van het garnizoen bekleed; zoodat ook wel niet te twijfelen is aan de waarheid van hetgeen de uitgever van zijn Articulbrief in 1636 betuigde, dat de Gedeputeerde Staten „hem in sijn leeven van wegen zijne oprechticheydt en geleerdtheydt, die meer is gheweest als sy te weesen scheen, alletijdt seer hebben bemindt, ende deese zijne arbeydt om desselfs proufijt willen, in grooten waerden gehouden."

Hij was namelijk den 9 Mei 1628 ontslapen, ruim tachtig jaren oud. Zijn lijk is, zooals uit het Programma blijkt, in de Martini kerk begraven. Twee geleerde Duitschers, de gebroeders von Uffenbach, hebben ten jare 1710 in dit gebouw nog aan het graf van hunnen landgenoot gedacht, zonder te weten, waar het was. „Das Begräbniss des unvergleichlichen Petri Pappi a Tratzberg [1]), wie ihn Oldenburger in *Thesaur. Rerump.* Tom. II, p. 75[1], nennet, haben wir — zoo schreef één hunner — nicht finden können, noch suchen mögen, nicht allein, weil es, wie Oldenburger sagt, *in loco obscuro*, sondern auch *absque inscriptione* ist.

Wenn es *in loco*, ubi *Coenobium virginum monialium fuit*, seyn soll, muss es wohl in dem *Collegio Universitatis* seyn, denn dass ist dahin gebauet [2])."

---

[1]) Tratzberg was een kasteel, in de buurt van en benoorden Lindau.

[2]) Z. C. von Uffenbach, *Merkwürd. Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland.* Francf. u. Leipz. 1753. II. S. 267.

EEN CONTRACT VAN CORRESPONDENTIE.

11 JUNIJ 1670.

Onderscheidene stukken heeft men, vooral in den jongsten tijd, aan het licht gebragt, ten bewijze hoe leden van provinciale en stedelijke regeringen, ja de afgevaardigden ter generaliteit van vier provincien, zich, tijdens de republiek der Vereenigde Nederlanden, in 't geheim verbonden om omtrent regeringzaken, inzonderheid bij het begeven van posten, gelijke stemmen uit te brengen. Het voorbeeld is zelfs geleverd, dat een onzer stadhouders daarin betrokken is geweest.

De *contracten van correspondentie*, eene eigenaardige benaming, door de verbondenen zelve aan deze overeenkomsten gegeven, werpen eene schaduw op de politieke moraliteit onzer voorzaten, welke op het kussen hebben gezeten. Tot de juiste beoordeeling van den meerderen of minderen invloed, welken men zich op die wijze heeft verschaft, zijn nog geene voldoende gegevens voorhanden. Jhr. Mr. J. de Witte van Citters, die zich in het opsporen van bronnen dienaangaande beijvert, schreef onlangs te regt, dat het waarschijnlijk nog eenigen tijd zal duren, alvorens onze openbare archieven, en nog vrij wat langer, eer de bijzondere verzamelingen van staatsstukken alles zullen hebben opgeleverd, wat omtrent de contracten van correspondentie nog daarin verholen ligt. Vooral uit andere provincien, dan Holland en Zeeland, waarover reeds vrij veel aan den dag is gekomen, oorkonden te verzamelen, acht hij tevens noodig, ten einde te weten, hoever ook daar, dat gereglementeerde knoeijen met het begeven van „honorabele en profitabele" posten in zijn werk ging. Daarom deelde hij kortelings al eene dergelijke akte uit het Noorden mede, door den heer Eekhoff gevonden, waarbij namelijk „Regeerende Magistraats Personen der stadt Leeuwarden .... Elkanderen belooven en toezeggen als mannen met Eeren, om in confidentie, correspondentie en goede Harmonie, alle Stads Regten en Privilegien soo

veel doenlijk (te) maintineeren, alle Raadsbestellingen, collatie van Stads Ampten en Beneficien, ook alle andere voorvallende saaken van gewigte de Regeeringe concernerende, met alle voorgaande rijpe Deliberatien en onderlinge communicatien te herstellen [1]).

Dat ook de Jonkeren en Hovelingen, leden der Staten van wege de Ommelanden, zich wel eens op gelijke wijze van de stemmen der mede-afgevaardigde en, wegens hun stand, destijds meer afhankelijke volmagten meester maakten, is een vermoeden, waartoe een curieus stuk, tot de categorie der akten van còrrespondentie behoorende, mij dezer dagen aanleiding gaf.

Ik trof het aan in een band met onderscheidene copiën bij P. E. J. P. (Hs. 4o, nr. 28, blz. 177, 178), welke allen, zoo niet onder het oog van, althans met eene aan wijlen Mr. H. O. Feith bekende hand, vervaardigd, en door hem eigenhandig geregistreerd zijn.

Als eene kleine bijdrage tot het voor de inwendige staatkundige geschiedenis onzes vaderlands belangrijk onderwerp, volge het hier in zijn geheel.

Johan De Mepsche tot Aduwert, in Homsterlandt, Oosterdeel Langewolt, Aduwert, Hoochkerck ende Dorquert, Jr. ende Hovelinck, Overste Schepper der Aduwerder Zijlen, Doe Kundt ende betuige met dezen Openen versegelden brieve, dat voor mij persoonlijck gecompareert is d. E. Siabbo Abbringhe, woonachtig tot Hoochkerck, bekennende ende belijdende, dat hij in consideratie van de goede diensten soe de Heer Duirt Elama op Allersma nu eenigen tijt herwaerts an hem bewesen had, alsmede om dat noch vortan meer ende meer diensten bij alle gelegentheit vertrouwde te zullen genieten, sich bij desen vrijwillich verbonden had, gelijck hij sich verbonde bij desen, om op alle Provinciale ende Ommelander Lantsdagen, mitsgaders quartiers ende onderquartiers dagen, sijne ligchamelijke gesontheit sulx toelatende, te sullen compareren, ende aldaer in het vergeven van ampten, mitsgaders resolutien te nemen, sodanigh te sullen stemmen ende voteren, als bij welgem. Heer Elama hem zal worden voorgeslagen, also sulckes ten eenemael op deszelfs Heer Elama kennisse ende ijver tot bevorderinge van de gemeene sake vertrouwende, sich daervan bij desen versekert hielde, ende

---

[1]) *De Nederlandsche Spectator*, 1866, blz. 355, volg.

indien dese beloften in eenige deelen mochte tegen gaen, wilde hij vervallen wesen in een summe van duisent dall: à dertich st. 't stuck, voor het blauwe diaconije kinderhuis in Groningen, bij de Voogden van gemelte huis uit sijne goederen met de parate reale executie te innen, also in den gevalle hem bij desen vrijwillich gecondemneert hielde, sullende voorn. Voogden voor vollencomen bewijs van geseijde Siabbe Abbringe contraventie tegen desen begaen sonder eenige reproche verstrekken meer gemelte Heer Elama verclaringe onder deszelfs handt ende pitschap gedaen, name voorts an 't eerste gewijsde te vuldoen, alschoon tegen de sententie mochte revideren, also deselve ter executie gestelt soude mogen worden, gelijck een Sententie, waertegen jemant in de tweede revisie is geadmitteert.

In oircunde ende vestenisse der waerheit soo hebbe ick Joncker ende Hovelinck opgemelt mijn adelijcke angeboorne zegel wetentlijck beneden an desen brief gehangen ende met ondertekeninge mijns naems bevesticht. Gegeuen in den jaere onses heeren duisent seshondert 't soeventich, den elften Junij.

get. J. d. Mepsche.

De originele was geschreven op françyn met een uithangend zegel in roden wasche, waarop om het wapen stoud S. JOHAN DE MEPSCHE.

Watersnood; 1562.

Nota, dat men den 9 Julij 1562 ter Ae de nootklocke heft laten slaen, vermits grote watersnoot, ook hebben de zijlvesten bij 2 zijlvester mark, wesende elk mark elf arents guld., dat ijder tusschen dit ende hogerkercke ende daer omtrent gelandet, met schuppen ende spaden selfs komen of volk senden soude, om de dijcken te helpen holden, doch sint daer nae de dijcken allenthalven tot Paterwolde, de Drentsche lane ende op andere oorden ingegaen, soo dat 't water bes achter in de hoene weijde gelopen, ende alle arbeijt verloren ende grote schade ende jammer geseen [1]).

[1]) Archief, h. s. in 4to 77, bl. 51[1].

EEN FRIESCH BRUNO-MUNTJE

TEN ONREGTE TOEGESCHREVEN AAN DE HEEREN VAN KUINRE EN AAN MEWEKINUS, HEER VAN RUINEN.

Mijn stukje over dit onderwerp in dit tijdschrift, III, blz. 74—78, opgenomen, werd beoordeeld in de Revue numismatique Belge t. V. série 4, 1866, door den heer „J. Dirks, de l'académie royale des sciences des Paijsbas de Leeuwarde."

Ik moet dien beoordeelaar een enkel woord antwoorden.

Het groote belang, dat ik in de zaak stelde, de rede, waarom ik het denkbeeld van den heer J. E. Hooft van Iddekinge aan een nader onderzoek onderwierp, was daarin gelegen, dat die heer aan de heerlijkheid Ruinen het muntregt toeschrijft, 'tgeen ze niet gehad heeft.

Mijn standpunt was alzoo meer om te betoogen, dat het muntje niet aan Ruinen kon worden toegeschreven dan wel om ze bepaald aan Bruno toe te wijzen.

Ik wenschte de aandacht er op te vestigen, vooral omdat ik in de geschiedenis van waarheid houde en de gissing van den heer Hooft van Iddekinge door niet-onderzoekenden voor ontwijfelbare geschiedkundige waarheid kon worden aangenomen.

Bij de toezending van een afdruk aan het Friesch Genootschap gaf ik in bedenking om het stukje in de Vrije Vries over te nemen, zoo om het denkbeeld van den Hr Hooft van Iddekinge en mijne tegenbeschouwingen aan het nader oordeel van meer deskundigen te onderwerpen, als ook omdat de Vrije Vries de verhandelingen van den Hr Dirks over de Bruno-munten had medegedeeld, waarvan mijn stukje (gegrond of niet) een soort van toevoegsel was of kon zijn.

De heer Dirks deelt in de Revue mede dat het Friesch Genootschap hem op dit punt om advies had gevraagd.

Mijn in bedenking geven aan het Friesch Genootschap (waarop ik dusver geen antwoord heb ontvangen, evenmin als berigt van ontvang) was niet voor 't publiek bestemd: — wanneer het Genootschap aan een lid advies vraagt over het werk van een medelid, dan moet men al denken aan hooge ingenomenheid met die taak, met zich zelf en met eigen denkbeeld of aan indiscretie, wanneer men eene recensie en dat nog wel in een buitenlandsch tijdschrift begint met de vermelding van iets, waarin het publiek uit den aard der zaak geen belang kan stellen.

Op zeer hoogen toon zoekt de heer Dirks mijn stukje te wederleggen.

Men oordeele naar de volgende uitdrukkingen:

„La brochure de la main de M. L. Oldenhuis Gratama a la *prétention* de refuter l'opinion de M. le professeur van der Chijs" (pag. 1).

„Ou l'on veut à tort et à travers me forcer de reconnaitre" (pag. 2);

„nous ne savons par ou commencer pour refuter l'opinion de M. Gratama" (pag. 5).

„On n'a qu' à choisir!" (pag. 4).

„Comment M. Gratama peut il retrouver" enz.

„Cela passe les bornes" (pag. 6).

De namen van der Chijs, Hooft van Iddekinge, Camille Picqué, Dirks zijn zeker in de numismatiek aristocratische namen, sommiteiten in de wetenschap, maar de heer Dirks schijnt verschil van gevoelen met hen bijna te beschouwen als ongeoorloofd verzet tegen de openbare magt in dat vak.

Ik heb hooge achting voor die uitstekende numismatici, maar als openbare magt in het vak erken ik alléén de waarheid en de logica der argumenten.

De heer Dirks zegt, dat hij als advocaat voor eene jury van numismatici zijne zaak wil bepleiten.

Maar de toon is die van een regter die vonnis velt, en die het met den eerbied aan zijn ambt verschuldigd strijdig acht, ja die verontwaardigd is, dat aan de juistheid van 't gewezen vonnis wordt getwijfeld.

Ook zegt hij *bijna* de *vader* te zijn van de Brunomunten.

Dat *vaderschap* (*bijna*) moet dan echter zeer oneigenlijk zijn en is moeijelijk te begrijpen.

Mogelijk is het punt van vergelijking eene hooge ingenomenheid van een' vader met zijn kind.

Ik blijf er op staan, dat het muntje niet is van Ruinen: mijn streven was mede te werken, dat de historische dwaling als of Ruinen muntregt had, niet worde verbreid.

Heeft de heer Dirks mijne argumenten weerlegd?

Omtrent het punt, dat het vreemd is dat geen ander muntje van Ruinen dusver voorkwam?

Omtrent de verkorting van Mewekinus, die niet is Mecias maar Mewes?

Omtrent het woord *militis* in genitivo, dat alléén op de munten van Kuinre voorkomt?

Omtrent het vreemde, dat bij de gewoonte, om alles te verkorten, hier *militis* voluit staat?

Omtrent het ontbreken van geschiedkundige bescheiden over het beweerd muntregt? bij Piccardt en anderen?

Omtrent de gevolgtrekkingen uit de bulla aurea ontleend?

Omtrent het in Ruinen en Ruinerwold en elders niet vinden van zulke munten?

Alles wat de heer Dirks aanvoert is dit:

„On pourrait répondre qu'il s'agit ici probablement d'une monnaie copiée sur une autre monnaie, qui avait cours dans le paijs, et qui était, elle même, une imitation d'une monnaie légalement frappée. Ces Seigneurs de Kuinre, les pirates du Zuiderzee, étaient des monnaijeurs sans titre: pourquoi un Seigneur de Ruinen, à quelques lieues de distance, allèché et séduit par les gains importants, que les Seigneurs de Kuinre tiraient de leur monnaie, n'aurait il pas fait de même? Il n'avait eu besoin que de changer le K. en R., et il est très remarquable, qu'au moins sur une des monnaies attribuées à Kuinre, le K. est figuré de telle manière qu'un numismate du premier rang M. Lelewel y voijait un R."

Als zelfs de groote numismaticus Lelewel een R voor een K aanzag, is het dan niet gevaarlijk en gewaagd, om, op grond van een half versleten twijfelachtig muntje, aan Ruinen het muntregt toe te kennen?

Meer argumenten geeft de heer Dirks om aan te toonen dat het geen Bruno-muntje is.

Die argumenten zijn de volgende:

„Vraiment, nous ne savons par ou commencer pour réfuter l'opinion de M. Gratama. Comparons d'abord tout simplement, sans nous occuper encore des legendes, le type

de la monnaie en question avec une véritable monnaie de Brunon III, monnaies qui n'ont qu'un seul type. — Elles ne se ressemblent en rien: les monnaies de Brunon représentent d'un coté, un *roi* ou *empereur* „(Henri III, roi 1039—1047, empereur 1047—1056), *couronné, avec le sceptre devant lui, tourné à droite*, le buste de la monnaie en question est tourné *à gauche*, il ne porte qu'une espèce de bourrelet ou ses cheveux au naturel, *sans couronne* et *sans sceptre*. La différence des revers est, s'il se peut, encore plus grande. Le champ est divisé en entier par deux rangéés de perles ou se trouve le nom du comte Brunon III de cette manière.

· · · · · · · · ·
BR. VN
· · · · · · · · ·

„avec la legende divisée en deux parties: LVIN—VERT, tandisque sur la monnaie en question on trouve une *croix partageant toute la monnaie* en *quatre* parties: un type tout à fait *insolite*, dans le XI siècle, sur les monnaies de l'Allemagne, inventé probablement par les Anglo-Saxons pour indiquer tout justement où la monnaie devait être partagée ou brisée pour obtenir des subdivisions, ou, comme on dit, de la petite monnaie.

Pour ce qui regarde les legendes, selon la lecture de M. Gratama, faisons observer que les mots I. (mperator) A. (ugustus) ne se trouvent sur aucune monnaie de l'empereur Henri III. C'était tout simplement I. (mperator). Aucune monnaie de Brunon n'a ce nom après celui de l'empereur pour finir la legende. Comment M. Gratama peut il retrouver HILIVNS VERT MO, ou quelque chose de semblable, dans la legende du revers? Cela passe les bornes, *judicent peritiores!*"

Ik geef alle eer aan deze argumenten en beken zeer verzwakt te zijn in mijne toen geuite overtuiging dat het bewuste een Bruno-muntje is.

Die overtuiging is echter niet zoo buitensporig dat de h[r] Dirks daarvan zeggen kon onder anderen „*cela passe les bornes*" enzv.

Immers men behoeft slechts de boeken en platen van middeleeuwsche munten in te zien, om zich te overtuigen, hoezeer munten van dezelfde type variëren kunnen in omschrift, in beeldtenis, in alles: de eigen bijdrage van den H[r] Dirks levert daarvan voorbeelden.

Ik stelde het mogelijk, dat het omschrift op vier ver-

schillende wijzen kon worden ontcijferd, welke allen op Leeuwarden doelden.

De H[r] Dirks zegt daarvan: on n'a qu'à choisir!

Waarom?! waartoe deze uitdrukking?!

Bij de ontcijfering van zulke halfversletene omschriften in Gothieke letters, gelijk ook bij de critiek van plaatsen in Latijnsche classici en de Pandecten, zal men dikwijls zeggen, er staat dit of dat; men denke aan het grafschrift te Rinsumageest; de beroëmde Lelewel zag zelf een K voor een R aan.

Is het dan zoo vreemd, dat ik zeide dat de onduidelijke letters vier verschillende lezingen toelaten: Judicent peritiores!

Moge het muntje geen Bruno-muntje zijn, ik blijf voor de heeren van Ruinen het vaderschap afwijzen en houd vol, dat er althans eene duidelijke munt moest zijn, om aan de heeren van Ruinen het muntregt toe te kennen.

Noemde ik de numismatiek eene bron van geschiedkundige waarheid, laat ons toch waken, dat niet, op grond van een onduidelijk omschrift van een versleten muntje, onwaarheid in de geschiedenis kome.

De numismatiek moet aan de geschiedenis en de geschiedenis aan de numismatiek dienstbaar zijn!

De veiligste conclusie, die uit deze debatten getrokken kan worden zal wel zijn om het muntje voor versleten en daardoor de omschriften voor onleesbaar te verklaren.

Assen, Februarij 1867.

Oldenhuis Gratama.

BLADVULLING.

Salm- ende vischbancken op 't vischmarkt door den Rentemeester tot profijt der stadt te verhuijren, den 27 Januarij 1564 [1]).

---

[1]) Archief, h. s. in 4[to] 77, blz. 52[1].

VAANDEL

VAN

VRIJE GEZELLEN EN JONGELINGEN,

opgerigt in 1587.

Groningen had in vroege tijden, immers reeds in het begin der vijftiende eeuw, even als de meeste vaderlandsche steden, eene gewapende burgermagt, *schutten* genaamd. Bovendien bestond er de algemeene verpligting voor al de burgers, om zich te wapenen en tot de verdediging der stad, ten tijde van gevaar, gereed en behulpzaam te zijn [1]). In de drukkende jaren van het laatst gedeelte der zestiende eeuw verkreeg de burgerwapening eene belangrijke uitbreiding. In 1577 werd den 4 Mei door de regering besloten tot de vermeerdering der vier burgervaandelen op acht vaandelen, terwijl in datzelfde jaar werd bepaald, dat uit iedere kluft, van welke er destijds vier waren, een vaandel dagelijks de wacht zoude betrekken [2]). Welligt staat met deze verzwarende dienst van de bevelhebbers dier gewapende magt in verband de buitengewone uitgifte van wijn aan hen in datzelfde jaar verleend. Op den 3 April 1577 staat daaromtrent aangeteekend, „een schuttenkoninck en vier hoevelingen sampt den prefoes op Paschen een quaerte wijns gehat hebbende, heeft men hoer noch voor ditmaal vereeren laten ijder met een kanne wijns, als mede hoer twe capellaens.” Het oprigten van bijzondere gewapende vereenigingen of vaandels achtte men in ditzelfde jaar noodzakelijk, zooals dan ook bij raadsbesluit van den 12 November de schuitenschuivers en andere „butenpoorters” op geweer werden gesteld en onder een vaandel werden gebragt. De artikelbrief voor het vaandel op

---

[1]) Zie mijn stukje, *Over de oude Gron. schutterij*, in de *Bijdragen* van Mr. IS. A. NIJHOFF, dl. 5, bl. 133 en volg.

[2]) De vermelding van deze en de volgende raadsbesluiten wordt gevonden op bl. 101[1], 102, 108[1], 112 en 135 van het in het archief aanwezig h. s. in quarto, nr. 77.

'tSchuitendiep draagt de dagteekening van den 19 Januarij 1578. Dit vaandel had twee tromslagers, die echter bij besluit van 12 Julij 1579 wederom werden afgedankt. De zorg voor eene naauwgezette waarneming der op de leden der gewapende burgermagt rustende verpligtingen blijkt ook uit het raadsbesluit van 29 Februarij 1579, waarbij de regering bepaalde, „dat een ieder in zijn vendel, die gesunt ende bij huijs is, sich selfs met zijn eigen geweer op alle tochten ende wachten sal laten vinden en niemant met eenige geliende geweren in tochten en wachten sal comen." Eindelijk werd den 30 December 1587, „tot meerder defensie vnd verseeckerheit deser stat" door de regering besloten tot de oprigting van een vaandel van *vrijgesellen*, waarover bij dat besluit tot hopman werd aangesteld Roelf de Mepsche. De onzekerheid omtrent den tijd, waartoe de, in het archief zonder jaar- en dagteekening aanwezige, ordonnantie voor hen, die onder dit vaandel werden verkozen en begrepen, zoude moeten worden gebragt, is nu door de vermelding van dit raadsbesluit in eene in het archief berustende verzameling van aanteekeningen van merkwaardige ordonnantien en besluiten der stedelijke regering opgehelderd [1]). Deze ordonnantie is voor de plaatsing in deze bijdragen wel geschikt en misschien thans te meer, nu wederom in ons vaderland de aandacht meer en meer wordt gevestigd op het zich oefenen in de wapenen en het zich bekwamen voor eene mogelijke verdediging van den vaderlandschen grond, ook door *jonge gezellen.* Bijzondere heldendaden, door dit vaandel verrigt, zijn mij niet bekend en toch mag men uit eenen brief van burgemeesteren en raad van den 19 Februarij 1588 aan den stadhouder Verdugo veilig het besluit trekken, dat de *junge gesellen* vol ijver en moed waren en dat zij, indien zij daartoe in de gelegenheid waren geweest, zonder twijfel den vijand moedig zouden hebben weerstaan. Dien brief voegen wij achter de Ordonnantie.

Ordinantie voer den jenigen die vndert veendel van den vrijen gesellen ende jonglingen dusser Stat Groningen erwelet vnd begrepen sint.

1. Inden eersten dat gij achtervolgende den generale artijckelsbrieff, dwelcke allen borgeren dusser stat tot der

---

[1]) H. s. in quarto 77, bl. 170.

Schutterije vnd wacht gehorende gegeuen is, Borgermesteren vnd Raedt Vwe verordente oeuericheit sullen als oeuerste Hoptmannen gehoorsaem oick trow ende holdt sijn, vnd dese stat Groningen tot dienste van Con. matt. onsen allergnedichste Heere ende onderholdinge derseluen stats vrijheijt vnd walfaert naer aller vwer macht beschutten vnd bescharmen.

2. Oeck vwe hopman, venrich ende beuelchhebberen in hoeren ampten vnd bedieningen goet gehoor geuen vnd hoer geboerliche kriechsbeuelen mit vlythe achteruolgen bij poena X g. g. oick arbitralijck gestraft te worden.

3. Vnd, alsoe dit vorss. vendel wt allerhande erheefflijcke oirsaecken tot meerder defensie vnd verseeckerheit deser stat is vpgerichtet, soelen ijder dach dree rodt vnder hoer verordnet worden, die sauonts mit hoeren beuelhebberen (dwelcke oick die loose [1]) hebben sall) sambt andern bijverordenten toe negen vhren sick vpt nije zael [2]) mit hoer gewehr erfuegen, vnd aldaer guede wacht holdende, verblijuen soelen bez smorgens tho vijff vhren, draegende daerbeneffens tijtlijcx goede correspondentie mit dem hoptman, die dan die wacht mit sijn vendel is hebbende.

4. Boeuen des sal der hoptman sondachs anden auont (van viertijn daegen tot XIIII dagen sulcx continuerende) mit zijn geheele vendel mede vp die wacht trecken, Jedoch alsdan meer niet dan dre rott mit een beuelchhebber vpt

---

[1]) Loose = parool, wachtwoord. Betreffende het groot gewigt, 't welk men te regt aan het hebben en houden van de *loose* hechtte, worden in het h. s. in quarto nr. 77, de beide volgende aanteekeningen gevonden. Bl. 154[1], den 16 Maart 1580, „Sijn Gen. anlangen laten, om sijn Gen. de loese tijdtlijx mede te deelen, 't welke bij de borgerije bevorens affgeslagen, als daer bij onraedt hebbende bevonden, door het hoffgesin ende dienaren, die de loese gewieten ende tegens de wacht misbruickt souden hebben, 't welke dan niet sonder gevaer ende perikel der gantzer stadt also wolde gescheen." — Bl. 167, den 26 April 1586 „bij den samptlijcken heeren voor raedtsaemts ingesien, den heer Stadthouder Verdugo te vereeren, also dat sijn Gen. in der stadt wesende, de loese sal mogen uitdeelen, dan als sijn Gen. van hijr sal absent zijn, dat alsdan de Borgemester in der tijdt de loese alhijr, nae als voor, sal weder uitdeelen ende niemant anders. — Nota, dat de Grave van Rennenberch de loese ook gehat dan als sijn Gen. drie vendelen soldaten selfs tot bescherm der stadt, buiten voor de poorten liggende gehat ende anders niet."

[2]) De *nije zael* was eene zaal in het raadshuis, welke gebruikt schijnt te zijn tot deze en dergelijke bijeenkomsten en vergaderingen. Onder anderen leest men bl. 162 van het h. s. in quarto nr. 77, „de verkiezing van taelman plagt op 't nije zael te geschieden."

nije zael den nacht denner verblijuen laeten woe boeuen verhaelt.

5. Solde sich oick begeuen, dat enich allarm (des godt verhoede) errijsen mochte, alsdan soolen die dree rott, soe vpt nije zael die wacht holden, daetlijck mit hoeren toe geordneten beuelchhebberen, sonder wijder ordinantie van Jemant te erwachten, sick an dat oort mit hoeren gewehr verfuegen, waer dat allarm den anfang nembt, vnd daertegens, soe voele in hoorder macht is, alle noetwendige defensie getrouwelijck anwenden.

6. Gelijcksfels soelen oeck alle ander jungesellen tot dit vendel gehörich in tijdt van allarm sich alsbald mit wehr vnd wapen voor des venrichs doere onder hoer vendel bij den ander fuegen vnd aldaer ordinantie vorwachten, woe vnd waer men se alsdan sall hebben am besten te gebruijcken, waer toe dieselue sich oick willen guetwillich erfinden laeten.

7. Vnd damit guede ordnung vnd enicheit moge vnderholden werden, sullen sij alle twijst, haet vnd nijth schempreden vnd scheltwoerden achterwegen laeten, vnd vwe schelinge vnd mizverstant durch vwen bestalten hoptman vnd beuelchhebbren entscheijden ofte entlich (ist nooth) bij ein Erb. raedt verrichten laeten, allent bij straffe arbitrale nae der saecken gelegenheit.

8. Worden oeuerst twe oder mehr onder sich vproerisch vnd handgemeen, sall sich nemants desfals tegens den andern rotten, dan sal van stunden an vrede genoemen end gegeuen worden, vnd wel alsdan noch in sijner moetwillicheit vulhardet sal van den rechst bijwesenden sonder boete ofte broecke daetlick gestuwet vnd angetastet worden, doch sijner gesunde (soe voel moegelijk) onuerhindert.

9. Jnder tochorde vnd vp wachten noch oick anderssintz en sall niemant vp den andern schieten, steken, houwen ofte slaen ofte sal nae gestalt der saecken arbitralijck gestraft worden.

10. Soe emants onder den gemeinen manne moijterie, vproer, oder vnlust anrichtede, daer een allarm ofte bloetuergieten wt erfolgen worde, sall die an den lijue ofte in sijne goede nae des daedes gelegenheit strengelijck gepuniert worden.

11. Soe oick emants enige boese vpsaete oder verraderije tegens dese stat Borgermesteren ende raedt oder den hopluijden mochte gewaer worden, sal 't selue (die sulx vernemen) bij sijn eer vnd eedt terstunt den heren Borgermesteren inder

tijt sijnen hopman oder den prefatz [1]) hemelijck anbrengen vnd vormelden omme voerts daerjnne geraeden ende gedaen te worden nae behoeren.

12. Ofte enige kriegesnoot vorhanden mochte koemen, soe sal sich niemant vnderstaen enige spraecke ofte verhandlunge mit den vijant noch heimelijck noch oepenbar toe holden ohne consent vnd voerweten van Borgermesteren ende raedt vnd des hopmans, bij pena arbitrale.

13. Jtem oft sichs toe Jeniger tijdt begeuen vnd toedraegen mocht, dat dese stat bekrieget, belegert, beschoten vnd bestormet mocht worden, dat in sollichen falle, alle vnd ijdere, wat weerden oder standes, Edel ofte vnedel, junck oder olt, soe ter jegenweer voor vnd nae vp die veste den vijanden toe weder gestelt, niemants van den andern affwijcken oder verloepen sal, ofte die naeste daerbij wesende, ofte denseluen obuierende vnd onder oogen koemende, terstunt moegen dorch schieten, ofte ersteken, vnd soe er daervan queme, so sall hem euen wal ein vreselijcken doot bescheert sijn.

14. Die Rottmeister sall egener persoon alle stunde die schiltwacht vp voeren vnd vernijen, an oort vnd ende daer he solcx van den hoptman beuelch heft, alwaer die gestalte schiltwacht verblijuen vnd daer nicht wth wijcken sall, alleer die nije schiltwacht weder in die plaetze gefoert is, bij poene vijff marck vnd arbitrale correctie.

15. Niemants sall, nae dat die wacht vpgefoert is, schieten vmb vproers vnd ander allarmes, daer enich quaet wth entstaen konde, tho vermijden, bij x marck vnd nae gelegenheit.

16. Niemants sall, vp der schiltwacht staende, die entfangene loese van sich geuen, dan allene den hopman, venrich vnd weiblen ofte den beuelchhebber, so jnsonderheit daertoe erwölet is, bij straffe anden lijue ofte des raedts goetbeduncken.

17. Niemant sal verbeij dien schiltwacht gelaeten worden ofte he hebbe die loese, vnd wel aldaer sonder loese erschijnt, sall stracx angegrepen vnd vorwaert worden.

18. So jemants vp die schiltwacht slaepende befunden ofte jemants die loese vergeten hette, sol elx vijff golt gulden vorbreecken end noch staen tot arbitrale correctie.

---

[1]) Profatz, Profaes = Provoost, „die daer toe is verordineert, dat hij de delinquenten apprehenderen ende voor den kriegs-gerichte aenclagen sal," Aanteekening op art. 78 van den Artikelbrief.

19. Niemant sall sick mit sijn gewehr alle vierthijn daegen mede vndert vendel vp te trecken verweigeren ofte sick van die wacht buiten consent desz hoptmans absentieren, elcke reijse bij een marcke end tot arbitrale correctie.

20. Geen rotmeister sall, vm geringe oirsaeck, jemants van sijn rott, soe die wacht vpt nije sael holden weert, daer van voer de bestimde tijt aff tegaen ofte tusschen tijden sick 't absentiren oerloff moegen geuen, tegens beleuent van den hopman, venrich ofte beuelchhebber, soe aldaer tegenwoerdich is, dan soelen daer jn altijt nae gelegentheit discretie gebruicken, alles bij pene in vorige artijckel verhaelt.

21. Der hoptman, venrich vnd beuelhebber soelen nemant gestaeden enich holt, doeren ofte vensteren, waer doer jemant mochte beschadiget worden, vpt nije sael te brengen oder verbarnen bij straffe, twe marck vnd nae gelegentheit.

22. Dat niemants druncken vp die wacht koemen, oder oick vp die wacht enich wijn ofte bier tdrinken sall haelen laeten, bij vijff marck te broecke end dieselue wal ernstlijck aff te nehmen.

23. Soe sich emants tot jenniger tijt in vnbehoerlijcke oder vneerlijke huijsen ofte plaetzen vinden leeth, daer solffs enige vntucht, muetwillen ofte vndaet bedreue, sall sulckes staen tot scherper straffe na der persoen end saecken gelegenheit.

24. Daer enige moijterie, vnlust vnd quaede feijten vnder den jungengesellen dusses vendels sich eerheuen mochten, daer wth der gemeine gestelter profaes ouer der borger vendels, sampt sijnen Lieutenanten sijner bestellinge nach verorsaeket worde, die miszhandlers, ouertreders vnd muetwilligen gefenglich an toenemen vnd den hafte in te trecken, dat niemants daeran hinderen ofte letten sall mit raedt ofte daet den moetwilligen sijn excesz tbeschermen, end dat bij straffe XX g.g. end arbitrale correctie.

25. Daer auerst der profaes oder sijne Lieutenanten in sollichen verhindert, vnd soedaenige muetwilligen entqueme, sollen alsdan die solichs verhindert hebben jn die plaetz ofte stede staen vnd dergelijcker straffe verfallen wesen die der verloepene verschuldet hadde.

26. Oick sall niemants in brants nooth (daer godt vor sij) van der wacht gaen, dan ijder vp sijn bestembde plaetz blijuen bij x g. g. tho broecke.

27. Niemants sal oick van desen junge gesellen ein andern vmb te waecken in sijn plaetz stellen, sonder der bij

huijs vnd gesunt is in egener persoen erschijnen, bij straff ein marck ofte hoeger nae gelegentheit.

28. Desz sall der hoptman mit sijnen beuelchebbern vlijtich acht hebben dat boeuen geschreuen artijckelen ernstlich nach gesetzt vnd vnderholden worden.

29. Daer oeuerst eijn ofte meer sick vngehoersaem oder mit vpsaete vnwillich maecken wurden, van denselben sall der hoptman durch den rottmeister, vnder dessen rott die vngehorsamen befunden sint, die geboerlijcke straff mit panden ofte andersins erforderen, alsoe te verstaen, sinnen die vngehorsamen borger kindern, soelen die olderen dar vmme gependet worden, sint sie ouerst in dienste eins andern, soelen die meistern mit denwelcken de vngehoersamen wohnen voer die vngehorsamheit heurder knechten gependet werden, vnd solchs hoeren knechten an hoer verdiende lohn afftrecken.

30. Worden alsdan der rottmeister sich des vorweigeren, sall der hoptman mit sijn beuelchhebbern vollenkoemen macht hebben, solliche vorfallene straff van den rottmeister toe erhaelen, vnd denseluen daervoer an toe seen, besz soe lange he van sijn vngehorsame rottgesellen dieselue sal erfordert vnd entfangen hebben.

31. Solde oick die vngehorsamheit alsoe erwassen, dat jemant noch doer sijns rottmeisters, noch doer des hoptmans, venrichs oder beuelchhebbern authoriteit tot vnderholdinge der vorss. artijckelen sich niet wolde laeten brengen, alsdan sal solcks an en Erb. raedt gelangt worden, dwelcke tegens solchen vnwilligen mit ernstlicher straff nae gelegenheit gedencken te vorfahren.

32. Dusse vorsz. Ordinantie, puncten end artijckelen sullen alle tijt staen tot verbeteringe, veranderinge, correctie end moderatie van Borgemesteren end raedt vpgemeldt [1]).

Ande Statholder Verdugo.

Edell gestrenge vnd vermoegende genediger heere, wij koenen VGen. niet vnuermeldet laeten, hoedat inden verleden nacht omtrent elf uren, sich in deser stat enich alarm begeuen, ter cause dat die vander schiltwacht staende an die suijdt sijdt van der Apoerte als oick enige andern borgern, dwelcke aldaer die wacht gehadt, enige brannende lonten buijten (hoeres bedunckens) der stat grafften weren geseen

---

[1]) In het Archief. z. j. en d. nr. 153.

worden, op twelcke als bald tot viermaelen losgeschoten, hebben die sametlijcke borgeren in groeter ijl mit guede ordninge sich mit hoeren gewehr vnd op den bolwercken vnd anderen oerden soe vlijtichlijcken vnd getrouwelijck begeuen, dat wij daeraen een guet behaegen gehatt, vnd niet en twijuelen, bij alsoe veer sich schoen enige vijanden hadden vernemen laeten, vnse getrouwe medeburger solden sich mit groeter enicheyt totter defensie mit gantsen ernst gestelt hebben. Het vendel vanden Jungen gesellen heeft sich gelyckxfals soe getroulick verholden, dat wij daer an allerdings een guet benuegen dragen. Wij koenen oeuerst nach geholdene vlijtige informatie in wenichsten erfaehren, datter enich volck vanden vijant voer die hant gewest sij, vnd moeten daeromme erachten, als ofte die schiltwacht in plaetze van lonten enich ander licht geseen mochte hebben. Sollichs soelen wij V Gen. niet verholden vns derseluen tot genaeden beuehlendt. Screven den 19 Febr. 1588 [1]).

V. E. Dienstwillige
Burgmr. vnd rath der stat Groeningen.

Bisschops ontvangst te Groningen, 1568.

B. en R. in Groningen hebben den Prior van Essen, Pater ten Hoorn, Pastoren van Haren ende Wolde, den Abten van ter Munten, den Prouest tot Hilligerlee sampt den Pastoren van Suidtbroeck ende van der groter Munte bij poena van 50 gg. en verlies van Sijn. Maj. Genade geboden, om haer met den Abts staff, koorkappen, rocken ende alle andere ornamenten ende ciraden daertoe behorende op vrijdage s'avonts na Michielis Archangeli tot Groningen in de herberge en des anderen daeges met andere heeren ende vrunden op den Raedhuise erschijnen, om den verordenten Bisschop alhijr t'ontfangen. Den 27 September 1568 [2]).

---

[1]) Archief, h. s. in folio 105, bl. 14.
[2]) Archief, h. s. in 4to 77, bl. 37.

DE

STADHOUDERS VAN DRENTHE,

HUNNE MAGT EN STAATSREGTERLIJKE VERHOUDING TOT DE LANDSCHAP [1]).

IX. Willem III, koning van Groot-Brittannië.

1696 April 29 werd onder den blooten hemel in 't Grollerholt [2]) deze resolutie genomen:

---

[1]) Vervolg van D. IV, p. 40.

[2]) De opgave van den heer MAGNIN, dat er in het jaar 1681 voor het laatst Landdags-vergadering in het Grollerholt is geweest, voorkomende in de eerste uitgaaf zijner „voormalige kloosters in Drenthe," Gron. 1835, bl. 189 is dus onnaauwkeurig, ten zij de heer M. bedoelt ordinaire vergaderingen, doch dit is het geval zeker niet, want de gewone vergaderingen aldaar zijn, reeds veel vroeger en wel in 1603, opgehouden en naar het voormalige kloostergebouw te Assen overgebragt: in de tweede uitgaaf zijner kloosters in 1846 te Heerenveen uitgekomen, herhaalt de heer M. dit niet, maar zegt bl. 259, dat nog in de achttiende eeuw eene landdagsvergadering in het Grollerholt is gehouden, zonder die op te geven, terwijl hij in de *losse bladen* enzv. uitgegeven in 1856 bl. 53 zegt dat, na de vergadering in den tekst bedoeld, geene andere landdagen zijn gehouden dan in't voormalig kloostergebouw te Assen: — 't laatste zal wel de waarheid zijn.

Daar er van de andere geschiedkundige werken over Drenthe van den heer Magnin geene tweede uitgaven te wachten zijn, is het te wenschen dat in dezelve geene opgaven voorkomen, die zoodanige herhaalde verbetering noodig hebben.

Eene vergadering in de open lucht is iets plegtigs, dat van de vroegste tijden af aan in verband stond met de benoeming of huldiging van koningen en opperhoofden: — nog in onze Grondwet van 1815, art. 52, was bepaald dat de koning moest worden ingehuldigd in eene zitting der beide kamers onder den blooten hemel te houden.

Ridderschap en Eygenerfden enz. Geconsidereert en in achtinge genomen hebbende dat, bij versterf van Zijne Hoogheid, den Heere Prince van Nassau en de tegenwoordige constitutie van zaken, niets noodsakelijker is, dan dat, hoe eerder hoe beter, uit de name van deze landschap besendingen werden gedaan aan zijne koninglijke Majesteit van Groot Brittanniën na het Loo, of den Hage, na tijds gelegentheid, en zijne Majesteit gefeliciteert over deszelfs gelukkige overkomst in deze landen en de ontdeckinge van de conspiratie tegen deszelfs geheijligde persoon jongst in Engeland ondernomen; mitsgaders om aan hooggedachte Zijne Majesteit als nog op te dragen het Erfstadhouderschap over deze landschap, invoegen hetselve bij Zijne Majesteit, ingevolge resolutie van den 16 Junij 1676, is geaccepteerd ende vervolgens te versoeken, dat het meerhoogstgedachte Zijne Majesteit believen mooge, deze landschap en derselver Ingesetenen in zijne genadige protectie te nemen ende hare belangen en interessen ten meesten beste ende voordeele van deze landschap te recommanderen;

Hebben ten fine voorschr. na deze tijdsgelegentheid gecommitteerd Zijne Hoog Welgeb. Den Heere Drost Baron van Pallant, den Heere Zeino Coenraad de Vos van Steenwijk tot Anssen, den secretaris Lucas Nijsingh en den continuërende Ontvanger Jan Sichterman [1]).

Hierop volgde deze acte van Aug. 1696:

Drost ende Gedeputeerde Staten der Landtschap Drenthe Doen kond dat Ridderschap ende Eygenerffden repraesenteerende de Staten van de voors. Landschap, by het vaceren van het Gouvernement ende Stadhouderschap van de Landschap Drenthe, beleeft heeft op eenen Landsdag den 29 April 1696 in Grollerholt gehouden, door Haare gecommitteerden, ingevolge de resolutie van den 16 Juny 1676, aan den tegenwoordigen Allerdoorluchtigsten, Grootmachtigsten Koning van Groot Brittannien, WILHELM DE DARDE met behoorlyke Eerbiedigheid, *erfelyk* te doen presenteren ende te offereren het voors. vacerende Gouvernement en Stadhouderschap over de gemelde Landschap, omme, wanneer tselve Gouvernement ende Stadhouderschap bij Zijne Majesteit soude werden geaccepteert, deselve Zijne Majesteit alsdan vervolgens, in name van gedagte Ridderschap ende Eygenerffden Staten van meergem. Landschap, daarop te passeren brieven van commissie in behoorlijke forme.

Ende dewyle Hoogstgedagte Zyne Majesteit hetselve Gouvernement en Stadhouderschap in manieren voors. heeft believen aantenemen: *Zoo is't* dat wij diselve Zijne Majesteit in conformite aan de voors. resolutie van den jare 1676 en op sodane commissien en conditien als de vorige Heeren Stadhouderen dese

---

[1]) Vgl. Magnin, Losse bladen, bl. 53.

charge hebben bekleed, En hierna zijn volgende, hebben gestelt ende gecommitteert, stellen ende committeren mits desen, volgens speciale resolutie van de welgemelte Ridderschap ende Eijgenerfden op eenen Landsdag tot Assen den 13 augusti 1696 gehouden, daarover genomen, tot Gouverneur, Erfstadhouder ende capitain generaal van de voors. Landschap Drenthe ende de fortressen en sterckten daarin gelegen, gevende Hoogstgedagte Zijne Majesteit volkomen magt, autoriteyt en sonderlinge bevel om de charge als Gouverneur, Erfstadhouder en Capitain generaal van de Landschap Drenthe soo datelick en reälick te aanvaarden, te houden, exerceren ende bedienen, de Limiten en Landpalen van de voors. Landschap tegens de nabuiren, die deselve souden willen invaderen, sijns uittersten vermogens, te mainteneren ende beschermen, sonder te gedogen dat deselve eenigzints verkleint ofte geinvadeert werden of dat de Ingesetenen van hetselve Landschap voor eenige, andere regters en buiten het voors. Landschap, contrarie hare privilegien, werden geëvoceert; Maar zooveel doenlijk te bemiddelen, dat alle differenten mit nabuirige provinciën of daaraan palende Heeren Landen op het spoedigste ende gevoeglijkste mogen werden afgedaan, hetzy by wege van accommodatie, rechte ofte geëligeerde arbiters: Ende de Staten van deselve Landschap, het collegie van Drost en Gedeputeerden, mitsgaders het collegie van Drost en Vierentwintig Etten als opperste regters in de Landschap Drenthe en alle hare Hoogheden, souverain gebied, vrijheid, gerechtigheden, rechten, privilegien en wel heergebragte goede costumen ende usantien te bewaren ende na vermogen de goede hand daaraan te houden, dat deselve Staten by hare bondgenoten niet anders mogen werden getracteert als na inhouden van de unie van Uitregt, ende conform de beloften zoo haer in het oprigten van hetselve syn gedaan.. Voorts om de Ingesetenen van het Landschap Drenthe te beschutten en beschermen voor alle invasien, violentien, forcen, gewelt, kracht, overdaad en oppressie van buiten of van binnen, hetzy by eenige uitheemsche vianden, ofte ymand anders,. wie het soude mogen syn, haar aangedaan werdende, Ende goede ende ernstige toesicht nemen ende doen nemen tegens alle vergaderinge van ruiteren, knegten, krygsvolk ofte heerlose soldaten ende andere, die zig onderstaan souden willen in de voors. Landschap te komen, om eenige inloop, invasie ofte aanslag te doen ofte maken; goede regel en krygsdiscipline te houden onder het krygsvolk door de gemelde Landschap de nodige doortocht doende; Ende de ordonnantien ende instructien op het stuk van den krygshandel gemaakt ende alsnog te maken, te doen onderhouden. De ware gereformeerde religie, zooals deselve tegenwoordig in de Landschap Drenthe word geleert en gepredikt, te handhaven, sonder daarin eenige veranderinge te gedogen ofte laten geschieden. Sullende Zijne Majesteit, opdat de saken van de kercken in goede ordre mogen verblyven, ende daarover mit goede

insigt, beleid, ende respect werde gebesoigneert, vermogen op alle synodale vergaderingen een bequaam persoon, wesende een Ingeseten deser Landschap, te committeren, omme uit name van Zyne Majesteit nevens de ordinaris Gedeputeerden de acta synodi bij te wonen ende ten besten te dirigeren, welke persoon, nevens den Drost ende Gedeputeerden de acta Synodalia zal helpen resumeren en ratificeren ende de voors. acta Zijne Majesteit ter handen gestelt werden, om deselve mede te visiteren, resumeren, ratificeren ende approberen, ende de voors. gecommitteerde van Zijne Majesteit nevens den Drost ende Gedeputeerde na voorgaande nominatie by de respective classen gedaan, van tyd tot tyd mogen eligeren nieuwe visitatoren over deselve classen, welckers commissie sal werden gedepescheert by Zyne Majesteit ende het collegie van Drost ende Gedeputeerden gesamentlyck, alles conform den gewoonlyken ende tot nog toe geobserveerden voet; sal ook Zyne Majesteit op de vergaderingen van Ridderschap en Eygenerfden mogen compareren, en in het collegie van Drost en vierentwintig Etten, Ende in het collegie van Drost en Gedeputeerden mede stemmen ende voteren, zoo dikwyls Zyne Majesteit hetselve geraden sal vinden; voor zooveele aangaat het stellen ende committeeren van alle officieren zoo van bedieninge der policie als saken van State, administratie van justitie, sal hetselve geschieden, ende gedaan werden, conform die alle tijd geobserveerde gewoonte ende oude heerkomen, sulx dat de electie van den Drossard, Gedeputeerden, ontfangers, rentmeesters, secretarissen, etc. sal werden gedaan by de Staten selfs, van dewelke zy ook commissie sullen hebben te ontfangen; ende sullen de vierentwintig Etten werden geëligeert volgens de instructie op het Drostampt en volgens accoord geduirende het leven van den tegenwoordigen Heere Drost, met denselven hierover opgerigt; Ende aangaande de schultessen, sullen de Heeren Drost en Gedeputeerde van wege de Staten van deselve Landschap drie bequame personen opstellen, uit dewelke Ridderschap ende Eygenerfden volgens vorige Instructie een, wesende de bequaamste, tot Schults sullen mogen nomineren ende van Zyne Majesteit hebben te ontvangen zyne commissie, ook aan Zyner Majesteits handen moeten doen den behoorlyken Eed ofte dengenigen, zoo Zyne Majesteit daartoe soude gelieven te committeren; sal ook den Drossard nomineren ende eligeren de burgemeesteren van de stad Coevorden, alles na ouder gewoonte: Ende voor zooveele belangt het vergeven van officien van oorloge, waarvan de compagnien op des Landschaps repartitie staan, sullen de Staten van de Landschap ofte derselver Drost en Gedeputeerden, als wanneer eenige plaatsen in guarnisoen komen te vaceren, telkens drie gequalificeerde personen nomineren volgens vorige practique en usantie, uit dewelke Zyne Majesteit alsdan een sal believen te eligeren; Blyvende nogthans de militaire charges te velde vacant vallende, ter dispositie van

Zyne Majesteit sonder eenige voorgaande nominatie Ende de Landsaten, even bequaam synde, voor de uitheemse gerecommandeert; Ende dit alles tot alsulcke Eeren, rechten, tractementen, profijten ende Emolumenten als de voorgaande Gouverneurs ende Stadhouders gehad, getrokken ende genoten hebben: Bevelende voorts allen en een iegelyk hare residentie in de Landschap Drenthe houdende, van wat staat, qualiteyt ofte conditie deselve mogen zyn, gelyk ook Ritmeesteren, Hopluyden, Bevelhebberen, Ruiteren ende Knechten, op de Landschap Drenthe gerepartieert, alsmede allen anderen luiden van oorloge, die in de Landschap zyn ofte nog sullen mogen komen, dat sy hoogstgemelde Zyne Majesteit houden, respecteren ende kennen voor Gouverneur, Erfstadhouder ende Capitain-generaal van de voors. Landschap Drenthe, ende denselven niet alleene alle behoorlyke eere ende reverentie bewysen, Maar ook alle behoorlyke hulpe ende assistentie in het effectueren van dese Zyner Majesteits commissie en hetgeen daarvan dependeert, betonen; want sulks tot dienst ende welvaart van de Landschap Drenthe ende derselver ingesetenen bevonden is te behooren. Blyvende dan Zyne Majesteit gehouden aan de Landschap door Desselfs onderteekeninge, in plaatse van den gewonen Eed te verklaren dese poincten en articulen na vermogen te willen agtervolgen, ende te willen gelieven te doen alle 't gunt een goed en getrouw Gouverneur en Erfstadhouder te doen schuldig is. Des ter oerkonde hebben wy desen in behoorlyke forme onder onse gewoonlyke paraphure ende signature onses secretarii doen verveerdigen, en met 's Landschaps uithangende zegel doen bezegelen.

Gedaan en gegeven in onse vergaderinge gehouden binnen Assen den XV Augusti anno XVI^{c} ses en negentig.

W. Lunsingh vt. 1696.

Ter ordonnantie van Drost en Gedeputeerde
Staten der Landschap Drenthe.
L. Nysing 1696.

Aan koning Willem III werd het Erfstadhouderschap opgedragen [1]) tevens met felicitatie over de ontdekking van eene conspiratie [2]) tegen zijn persoon door de heeren E. A. van Palland drost, Z. C. de Vos van Steenwijk gedep^{de}, Lucas Nijsingh secretaris en J. Sichterman continuerende ontvanger, doch werkelijk landschrijver. Later werd het diploma overgegeven door den heer J. Sichterman ontvanger generaal,

---

[1]) In andere gewesten was dit reeds eerder gebeurd.

[2]) Het was een aanslag, die te Londen zou worden ondernomen om koning Jacobus te herstellen en die aan den graaf van Portland werd ontdekt.

daartoe met credentialen voorzien: het werd door Z. M. den 13 Sept. 1696 op 't Loo geteekend.

Hij had *f* 2000-„ tractement.

1696 Aug. 13. Aan zijne secretarissen 100 ducatons vereerd, en de ontv. Sichterman aan Z. M. gecommitteerd, ten einde geliefde te redresseeren eenige begevingen van militaire charges in guarnisoen vacant geworden zonder nominatie.

1696 Oct. 19. Door den ontvanger Sichterman aan R. en E. gerapporteerd, dat Z. M. hem door den graaf van Portland [1]) had laten verzekeren, dat inkomstig geene begeving van militaire charges in guarnisoen vacerende zou gedaan worden als op voorafgaande nominatie.

„ „ aan de secretarissen vereerd 100 ducaten.

1699 Julij 20. Z. Majesteit in deze quartieren zijnde verzocht door D. en G. om als Stadhouder Dr. N. Schellinger te voorzien met de commissie van het Schultambt van Coevorden en Wolter Kymmel met de commissie van het Schultambt van Rolde.

1699 Nov. 9. Aan Gerrit Jan van Dongen, luitenant in 't regiment van Linstouw permissie gegeven door D. en G. om zich bij Z. M. te mogen adresseeren tot het bekomen eener acte als capitein.

1700 Meij 30. Z. M. als stadhouder verzocht Albertus Stuurman als schults te Coevorden van commissie te voorzien.

1702 Jan 20. Volgens brief uit Kensington heeft Z. M., hoezeer bewerende, dat de begeving van alle compagnien buiten de garnisoenen in het district van den staat vacant vallende aan hem buiten nominatie competeert, uit singuliere deferentie voor de recommandatie van de Staten daartoe benoemd den luitenant van Dongen, zoon van den hr. van Oldengaerden.

Willem III overleed zonder kinderen aan de gevolgen van een' val van zijn paard te Kensington den 19 Maart 1702, waarover condoleance werd betuigd en drie weken lang, drie uren daags de klokken zijn geluid,

STADHOUDERLOOS TIJDPERK.

1708 Maart 20, hebben R. en E. met eenparige stem-

[1]) Deze was Jan Willem Bentinck, heer van Rhoon en Pendrecht, de vriend en gunsteling van Willem III, door hem onder meer met dien titel begiftigd.

men geresolveerd, dat in de landschap nooit een stadhouder zal mogen of kunnen worden verkozen dan met eenparige stemmen en dat dienvolgens een riddermatig edelman, een dingspil, ja een carspil dat zal kunnen met effect tegenspreken en beletten [1]).

X. WILLEM CAREL HENDRIK FRISO (WILLEM IV).

1722 Maart 17. Op de memorie van den hr. Wolf Dideric baron van Verschuir, opperhofmeester van H. H. mevrouw Maria Louisa, princesse douairière van Orangien en Nassau etc. geb. landgravinne tot Hessen etc., vertoonende uit den naam en van wege H. H., als daartoe gelastigd en geauctoriseerd, in wat voegen H. H. furst. D[t] geinformeerd was dat in 1708 bij de H. H. Staten dezer landschap eene resolutie zou zijn genomen, van geen stadhouder dezer landschap te kiezen als met eenparigheid van stemmen en dat een of ander lid alléén bevoegd zou wezen diergelijke verkiezing te beletten, en, vermits de princen van den huize Orangien en Nassau van de unie af door de heeren Staten dezer landschap successivelijk alleen tot het bekleeden van het stadhouderschap waren verkozen geweest, waarom uit de voors. resolutie vele argwanen zouden te trekken wezen tot nadeel van het doorluchtige huis, verzoekende overzulks, ten einde de voors. resolutie goedgunstiglijk moge worden ingetrokken; — waarover gedelibereerd, hebben R. en E. de resolutie van 1708 ingetrokken en tot stadhouder gekozen W. C. H. Fr. van Oranje en Nassau, nog minderjarig, op al zulke tractementen als zijn grootvader genoten had, op dien dag in te gaan: — ook werd eene commissie benoemd om aan te bieden, bestaande uit Jr. Nicolaus Harm van Echten, genaamd van Dongen tot Entinge, Joncker Seine Abel de Conink tot Peijze uit de ridderschap, en uit de eigenerfden gedep[de] G. C. Ellents, ontvanger H. J. Ellents en geadjungeerde landschrijver Q. Beéldsnijder.

Aanstelling 17 Maart 1722.

Ridderschap en Eygenerfden Staten van de Lantschap Drenthe,

---

[1]) Prof. de Rhoer en mijn Vader t. a. pl., bl. 59, W. Eekhoff, beknopte geschiedenis van Friesland, bl. 498, de schrijver, waarschijnlijk prof. Hofstede van Rotterdam, van „*het nut der Stadhouderlijke Regering*" bl. 63 en de schrijver van de schets van Neerlands Staatsbestuur, bl. 88, zeggen ten onregte, dat Joan Willem Friso in 1708 stadhouder werd van Drenthe: — hij is het nimmer geweest: hij was nog alléén stadhouder van Friesland en Groningen, toen hij den 14 Julij 1711 aan den Moerdijk verdronk!

in behoorlyke consideratie genomen hebbende de hoge meriten en uitmuntende diensten by de Doorluchtige Huisen van Orangien en Nassau aan den Staat der Vereenigde Nederlanden in 't Generaal en aan deze Lantschap in t particulier bewesen, hebben goetgevonden en geresolveert, gelyck wy goetvinden en resolveren by desen, het Stadhouderschap, Gouvernement en Capitainschap generaal van welgem. Lantschap te confereren en op te dragen aan Zyne Furstel. Doorlt. den Heere Prince WILHELM CAREL HENRIK FRISO, Prince van Orangien en Nassau, etc.: etc.: op zoodane conditien en instructie als by ons is gearresteert en vastgestelt, die door de Heeren Nicolaus Herman van Echten, genaamt Dongen tot Entinge; Zeino Abel de Conink tot Peijse; Gedeputeerde Gerhard Conraad Ellents; ontfanger generaal Henrik Jan Ellents en geadjungeerde Lantschrijver Quirinus Beeltsnyder als door ons gecommitteert, om aan Zijne Furstel. Doorlts. Vrouw Moeder, Haar Hoogheit, Mevrouwe de Princesse Douairière van Orangien en Nassau zal worden gepraesenteert, met vaste hope en vertrouwen, dat Zyne Furstel. Doorlt. zal navolgen de loffelijke voetstappen, heroique daden en princelyke deugden van zijne glorieuse Heeren Voorvaderen; zullende hooggem. heere Prince, als den ouderdom van agtien jaren zal hebben bereikt, in persoon den behorelyken eed praesteren van de poincten en articulen in onze instructie vervat, na uiterste vermogen te zullen agtervolgen en voorts te doen al hetgene een goed en getrouw Stadhouder, Gouverneur en Capitain Generaal te doen schuldig is en daarop het Stadhoudersampt, Gouvernement en Capitainschap generaal dezer Landschap aanvaarden en bekleden, op zodane tractement als Zyne Furstel. Doorlts. Heere Groot Vader, hoogloffr, memorie genoten heeft, welk tractement hooggem. Heere Prince Wilhelm Carel Henrik Friso dezer landschap verkoren Stadhouder, Gouverneur en Capitain generaal van de dagh der electie zal hebben te genieten. Des ter oirkonde is deze afgegeven onder des Lantschaps uithangende zegul en signature van onzen Lantschrijver, op den Lantsdag gehouden binnen Assen den 17 Martij 1722.

Ter ordonnantie van welgem. Heeren

Q. Beeltsnyder [1], q. q.

---

[1] Eene aanstelling en instructie met beëediging van W. C. H. Friso van ridderschap en steden de Staten des furstendoms Gelre en het graafschap Zutphen van 2 Nov. 1722 op W. C. H. Friso vindt men bij Johan Blomhert, de geschiedenis van Nederland onder de princen van Oranje-Nassau, achter de voorrede: — de vergelijking is niet onbelangrijk.

Zeer opmerkelijk is daar de brief van de Staten van Holland en West Friesland, waarbij zij de keuze van een stadhouder dringend en met opgave van gronden aan de Staten des furstendoms Gelre en het graafschap Zutphen afraden en het antwoord daarop van dezen met de gronden ter contrarie: ook — afzonderlijk gedrukt te Nijmegen bij van Goor in 1722.

1723 Maart 23, werd besloten, dat in de kerken voor den stadhouder zou worden gebeden.

1724 Maart 21, werd besloten het te goede stadhouders-tractement van wijlen koning Willem aan de princesse-douairière van Oranje uit te betalen.

Willem IV had ook het tractement van ƒ 2000-„.

Het bezworen diploma, na dat Willem IV 18 jaar bereikt had, door den landschrijver H. J. Ellents den 16 Maart 1730 overgegeven, luidt aldus:

17 Mrt. 1722.—16 Mrt. 1730.

Ridderschap en Eygenarfden Staten der Landschap Drenthe, doen te weten, dat in consideratie genomen hebbende de toestant onzer Landschap en wel inzonderheid, dat de hoge plaatze van Stadhouder, Capitain Generaal dezer Landschap sedert het overlyden van den Allerdoorlugtigsten, Grootmagtigsten Konink van Groot Brittannie, Wilhelm de Darde, Hoogloff. gedagtenisse heeft gevaceert en open geweest, en oordelende den welstant en securiteit van onze Landschap te vereyschen, dat voors. Staat wederom werde begeven: *Zo is 't*, dat wy considererende de signaleerde diensten door de Doorlugtige Voorouderen en Hoge Naverwanten van den Doorlugtigen en Hooggeboren Furst en Heere Willem Carel Henrik Friso, Prince van Orange en Nassauw aan dezen Staat in het gemeen en deze Landschap in het byzonder by alle gelegentheden bewezen, en vertrouwende dat Hooggem. Prince van Orange en Nassau de glorieuse voetstappen zyner Doorl. Voorouders en hoge Naverwanten ten dienste van ons Lieve Vaderlant zal navolgen, met eenparige stemmen op onzen Landsdag gehouden binnen Assen den 17 Maart 1722, tot Stadhouder en Capitain Generaal van het Landschap Drenthe hebben gestelt, geauthoriseert en gecommitteert dezen Doorl. en Hooggeb. Furst en Heer WILLEM CAREL HENRIK FRISO, PRINCE VAN ORANGIEN en NASSAUW, om, ingevolge instructie by ons ten voors. Landsdage gearresteert, met de adimpletie van den ouderdom van agtien jaren te tekenen en beëdigen: Gevende alsnu zyne Hoogheid volkomen magt en authoriteit om de hoge charge als Stadhouder en Capitain Generaal over deze Landschap ingevolge de op heden beëedigde Instructie en op zulke Eeren, Digniteiten, Praeëminentien en voordeelen daartoe staande te exerceeren en volbrengen: Bevelende derhalven allen- ende een Iegelyk hare residentie in de Landschap Drenthe houdende, van wat Staat, qualiteyt of conditie deselve mogen zyn; gelyk ook alle Hoge en Lage Officieren, Ruiteren en Knegten op de Landschap Drenthe gerepartieerd, om Zijn Hoogheid voor Stadhouder en Capitain Generaal over deze Landschap te respecteren en alle behorelyke Eere en reverentie te bewijzen. Gegeven onder 's Landschaps uithangende zegel en gewone signa-

ture op onze ordinaris Landts Vergaderinge binnen Assen den 16 Maart 1730.

Ter ordonn. van de Heeren Ridderschap
en Eygenerfden.
H. J. Ellents. 1730.

De instructie in deze beide stukken bedoeld luidt:

17 Maart 1722—14 Maart 1730.

Poincten en articulen, waarop de Doorluchtige Vorst WILLEM CAREL HENDRIK FRISO, Prince van Orangien en Nassau, etc. etc. etc. by de heeren Ridderschap en Eygenerfden, Staten van de Landschap Drenthe, is versogt tot het Stadhouderschap, Gouvernement en Capitainschap generaal.

1. Eerstelyk zal zyn Furstel. Doorl[t] de Staten dezer Landschap Drenthe alle behorelyke respect dragen, ook hanthaven ende maintineren in allen haren hoogheden, vryheit, geregtigheden, Regten, privilegien en wel heergebragte goede Costumen en usantien: Zal ook de goede hand na vermogen daaraan houden, dat deselvige Staten by hare Bondgenoten niet anders en werden getracteert als na inhoude van de Unie van Utrecht ende conform de beloften, so haar in het oprigten van deselve zyn gedaan.

2. Zal ook de gemelde Staten en allen inwoonderen der Landschap Drenthe beschutten en beschermen, voor alle invasien, violentien, force, ende gewelt, so *tegens hen luiden* zoude mogen worden getenteert, hetzy by enige uitheemsche vyanden of iemant anders, wie het zoude mogen zyn.

3. Tot welken einde Zyn Furstel. Doorl[t] goede opzigt en zorge zal dragen, dat het huis en Fort Coevorden ten allen tijden genoegzaam zij versien met proviand, munitien, en noodwendigheit van oorloge; dat ook de fortificatien aldaar behoorlyk onderhouden mogen worden.

4. Dat insgelijks het fort Coevorden zy en blyve bezet met een goet en suffisant guarnisoen, staande onder de gehoorzaamheit van haar Hoog Mog. ende Zyne Furstel. Doorl[t], die ook by alle bekwame middelen zal zoeken te weeg te brengen, dat de compagnien op de repartitie van dese Landschap staande, en op andere plaatsen liggende, ter gelegener tyd binnen Coevorden in guarnisoen gebragt mogen worden.

5. Dat ook de gem. plaatse stedes zy verzien met een bekwaam en ervaren Commandeur, staande op de repartitie van de voorz. Landschap, indien daartoe iemant bekwaam by zyn Furstel. Doorl[t] geoordeeld word, denwelken Zyn Furstel. Doorl[t] telkens zal committeren met voorgaande kennisse, goedvinden en approbatie van de Staten der Landschap Drenthe ofte derselver Gedeputeerden; en zal den Commandeur gehouden zyn, den behore-

lyken Eedt te presteren mede aan de Staten der Landschap Drenthe of hare Gedeputeerden.

6. Dat Zyne Furstel. Doorl[t] by de Ed. Mog. Heeren Raden van State zal zien te bemiddelen dat, in cas van stouwinge van het water by Coevorden, geobserveert en onderhouden moge worden de peyl, by wylen zyne genade den Heere Graaf Willem Lodewyk van Nassau etc. hoogloffel. memorie, gedaan stellen, en by oude Lieden daar omtrent wonende genoegzaam bekent, staande buiten de Graft; ofte dat andersins een ander Peyl moge worden gezogt en gevonden, waarmede de Graften behoorlyk met water verzien en evenwel de landen buiten nood niet geinundeert of verdronken mogen worden.

7. Ende indien tot versekeringe en bescherminge van de Geunieerde Provincien in genere ofte de Landschap in 't particulier, Zyne Furstel. Doorl[t] nog mogte bevinden enige nieuwe Schans ofte Forten in de Landschap te leggen, zal hetselve by goedvindinge en consent van de Staten der Landschap Drenthe mogen geschieden en anders niet: Ende zal alsdan nopende derzelver bewaringe worden gedaan en geobserveert, tgeen hier voren van 't Fort Coevorden is gezegt.

8. Gemerkt de Limiten van de Landschap Drenthe aan vele en diverse Landen en Provincien zyn palende, zal zyn F. D[t.] deselve met alle behorelyke middelen maintineren, ten einde des Landschaps limiten niet verkleint of geinvadeert mogen worden.

9. Ende, indien dezen aangaand tusschen de gem. Staten van de Landschap Drenthe en eenige daaraan palende Heeren, Landen ofte Provincien enig disput soude mogen ontstaan, zal zyn Furstel. Doorl[t] op het spoedigste (: zo veel doenlyk:) bemiddelen, dat al sodane differenten op 't gevoeglykste worden weggenomen, het zy by wege van accommodatie, Regte, ofte door geëligeerde arbiters.

10. Belangende het poinct van Religie zal zyn Furstel. Doorl[t] gehouden zyn te hanthaven en te maintineren de ware Gereformeerde Religie, zooals deselve tegenwoordig in dese Landschap Drenthe word geleerd en gepredikt, zonder enige veranderinge daarin te gedogen ofte laten geschieden.

11. Ende dat de zaken van de kerke in goede ordre zouden mogen verblyven, en daarin met goede inzigt, beleyt ende respect mag worden gebesoigneert, sal zyn Furstel. Doorl[t] vermogen op alle Synodale Vergaderingen een bekwaam persoon, wesende een ingeseten dezer Landschap, te committeren, om uit name van Zyne Furstel. Doorl[t] neffens de ordinaris Gedeputeerden of derselver Gecommitteerden de acten der synoden by te wonen en ten besten te dirigeren.

12. Welke persoon neffens de Drost en Gedeputeerden de Acta Synodalia zal helpen resumeren en ratificeren, en zal dienvolgens van deselve acten, na gedane resumtie ende ratificatie

aan Zyne Furstel. Doorl^t een exemplaar of afschrift ter handen gestelt worden, ten einde zyn Furstel. Doorl^t van alle tzelve behoorlyke kennis hebben moge.

13. De voorz. gecommitteerde van Zyne Furstel. Doorl^t zal nevens de Drost en Gedeputeerden na voorgaande nominatie by de respectieve classen gedaan, hebben te eligeren van tyd tot tyt nieuwe visitatoren van deselve classe, welker commissie zal worden gedepecheert ter vergaderinge van de Heeren Drost en Gedeputeerden, en op den naam van Zyn Furstel. Doorl^t en de Drost en Gedeputeerden gesamentlyk en met des Landschaps cachette gecachetteerd worden.

14. Ende opdat de directie over de zaken van State ende Politique Regeringe (: gelyk nodig:) naar behoren mag worden geconserveert, zal Zyn Furstel. Doorl^t gehouden zyn, niet alleen de Ridderschap en Eygenerfden staande te houden in hare hun competente en Souveraine gebiet, als Staten van de Landschap Drenthe over dezelve Landschap, maar ook het Collegium van Drost en Gedeputeerden te maintineren en te handsterken in zyn behoorlyk respect en authoriteit.

15. Van gelyken zal zyn Furstel. Doorl^t maintineren en handsterken het collegium van den Drossaard en Vierentwintig Etten als opperste Regters in zaken van Justitie.

16. Zal zyn Furstel. Doorl^t ter vergaderinge van Ridderschap en Eygenerfden, van gelyken ook in 't Collegie van Drost en Gedeputeerden alsmede in de Vergaderinge van Drost en Vierentwintig Etten (: so dikwyls Zyn Furstel. Doorl^t zal goetvinden:) in persoon mogen compareren en gecompareert zynde, zal alleen stemme mogen hebben in het collegie van de Heeren Drost en Gedeputeerden.

17. Zal ook zyn Furstel. Doorl^t geenssins gedogen of toelaten dat de ingesetenen der Landschap Drenthe voer enige andere Regters en buiten deselve Landschap, onder schyn van regte worden geëvoceert, alles in conformiteit van derselver privilegien; gemerkt het welvaren van de ingesetenen ten hoogsten daaraan gelegen is.

18. Aangaande het stellen en committeren van alle officieren so van Bedieninge der Policie als zaken van State, administratie van Justitie, zal hetselve geschieden en gedaan worden conform de nu geobserveerde gewoonte; zulks dat de electie van alle so politique als militaire charges zal worden gedaan by de Staten zelfs, van welke, of derselver Heeren Gedeputeerden ook commissie zullen hebben te ontfangen, uitgezondert dat zyn Hoogheit, in persoon in tyden van oorloge in 't velt zynde, zal mogen disponeren van sodane militaire charges als aldaar zullen komen vacant te worden, sullende zyn Hoogh^t omtrent de vergevinge dezer militaire charges meest reguard hebben op de Ingesetenen dezer Landschap.

19. De Drossaard zal nomineren en eligeren de Burgemeesteren van den Stede Coevorden: alles na ouder gewoonte.

20. Zal ook Zyn Furstel. Doorl^{t} over het volk van Oorloge onderhouden en doen onderhouden goede militaire ordre en discipline.

21. Ende, als wanneer enig volk uit hun guarnisoen zal worden geligt, so de Landschap Drenthe zullen moeten passeren, zal zyn Furstel. Doorl^{t} daarvan den Drost ende Gedeputeerden in tyds veradverteren, ten einde alzodanig volk door de Landschap mag worden geconduiseerd met goede ordre, en de minste laesie der inwoonderen van dien.

22. Ende, ingevalle enige van des Landschaps Compagnien uit hare guarnisoenen zullen worden geligt, zal zyn Furstel Doorl^{t} de patenten beschikken ter handen van de Heeren Ordinaris Gedeputeerden, omme dezelve geaccompagneert met de patenten van de Heeren Drost en Gedep^{den} voorts te bestellen, en de goede meininge van zyn F. D^{t} te effectueren, ten einde ook op zodanig vertrek goede ordre in tyds zoude worden gestelt, ten ware de tyd en de noot zulks niet konde lyden.

23. En byaldien zyn Furstel. Doorl^{t} enige patenten om redenen goet mogte vinden te zenden aan enige andere provincien zyns gouvernements ofte andere Steden of Forten met het krygsvolk van zijnen Gouvernemente bezet, in dewelke opengelaten mogten worden de namen van de Capitainen ende ter discretie werde gestelt van deselve Provincie of andere steden of Forten, wien zy goetvinden zouden op dezelve patenten te doen vertrekken, zullen de compagnien op de Repartitie van de voors. Landschap staande, en by gevalle in enige van de Steden ofte Forten van dezelve Provincien of andere Steden en Forten guarnisoen houdende, op alsulke patenten niet mogen geligt worden zonder voorweten en consent van de Heeren Drost en Gedep^{den} van dezelve Landschap.

24. Dat ook zijn Furstel. Doorl^{t} gelieven wil te vernieuwen de acte, waarby de commandeur tot Coevorden word gelastet als wanneer de Heeren Drost en Gedeputeerden dezer Landschap ofte derzelver gecommitteerden ofte den Heere Drost alleen, aldaar praesent zyn, denzelven te praesenteren, de ordre en het woord te geven.

25. Laatselyk zal zyn Furstel. Doorl^{t} gehouden zyn, aan de Staten der Landschap Drenthe ofte derzelver Gecommitteerden in persoon te praesteren den behoorlyken Eedt, als den ouderdom van agtien jaren zal hebben bereikt, van te willen deze poincten en articulen na uitterste vermogen agtervolgen en voorts te zullen doen al hetgeen een goet ende getrouwe Stadhouder, Gouverneur en Capitain Generaal te doen schuldig is.

Aldus by de Heeren Ridderschap en Eygenerfden Staten der Landschap Drenthe geresolveert ende gearresteert, op den Lands-

dag, gehouden tot Assen den 17 Martii 1722 en verders beëedicht en geteykent op den Landtsdagh van den 16 Maart 1730.

Ter praesentie van my
H. J. Ellents. 1730.

1730 Maart 14. Gecommitteerden uit de staten benoemd nl. ged^e N. H. van Echten genaamd van Dongen tot Entingen en G. C. Ellents, om den hr. gedesigneerde stadhouder, door eene commissie van D. en G. zullende worden ingehaald, in Assen arriveerende te verwelkomen en des anderen daags in de vergadering op te halen en te reconduiseeren, welk laatste door den secretaris en den landschrijver zal gedaan worden zoo dikwijls Z. H. de vergadering frequenteert.

„ „ gaf Z. H., aan de Punt door eene commissie uit D. en G. gerecipieerd, door een' edelman van zijne komst kennis aan den fungerenden Drost v. Dongen tot Entingen en werd door de commissie verwelkomd ten hove en aan de trappen door Z. H. ontvangen en uitgeleid.

1730 Maart 16, aan Z. H. tot propine of intree vereerd *f* 2500-„ en aan den secretaris Arnoldi 100 zilveren ducatons.

„ „ Aan Z. H. de survivance van het regiment infanterie geoffereerd, mits dat de tijdelijke collonel-commandant het halve hoofdtractement zal genieten.

„ „ Z. H. ter vergadering opgehaald deed eene cierelijke en obligeante aanspraak en heeft, na aangehoorde praelectie der instructie, den eed gedaan op dezelve en is de acte door landschrijver Ellents gepraesenteerd: waarna de president heeft geantwoord en Z. H. is gereconduiseerd.

„ „ Door eene commissie gevalediceerd en door eenige heeren tot buiten de markte van Assen uitgeleide gedaan.

1732 Maart 18. Z. H. ter vergadering van R. en E. tegenwoordig doet en legt over eene propositie, daarbij aandringende op het reguleeren van de middelen over het loopende jaar 1732, op het betalen der quota in de generaliteits- en andere lasten: — voorts draagt Z. H. voor dat het dispuit tusschen den drost en gedeputeerden als nu door Hun Hoogmogenden beslist ter zijner kennis was gekomen; dat de drost hem daarover had geschreven, maar dat hij had mogen verwachten dat ook gedeputeerden, volgens art. 2 hunner instruc-

tie, met hem daarover hadden gecorrespondeerd, weshalve hij, zonder zich over 't verledene te beklagen, verzocht te weten, hoe hij zijne instructie en die van gedep[den] had te verstaan: de heeren van de ridderschap waren van meening dat de gedeputeerden met den stadhouder hadden moeten correspondeeren: de pluraliteit van de eigenerfden verklaarde den stadhouder te willen maintineeren, maar zich niet te kunnen vereenigen met het geproponeerde door de ridderschap: de gedeputeerden bekenden te hadden moeten correspondeeren en inkomstig te zullen doen: — waarmede de stadhouder verklaard heeft genoegen te nemen betuigende zich door zijne applicatie en ijver de verleende praeëminentien en voorregten te zullen trachten waardig te maken, verzoekende ten slotte deze in actis aanteteekenen.

1733 Maart 17 hebben eenige heeren van de ridderschap verklaard: „des Heeren Stadhouders instructie en hooge character niet te moeten vergrooten en ampliëren tot declinatie van des lands regt en geregtigheid en zich daarom te moeten vereenigen met de stemming van de eigenerfden in Maart 1732: de heeren van 't collegie van gedeputeerden hebben hierop aangemerkt dat geene afzonderlijke prothocollatie op naam van enkele leden van de staten kon geschieden, dat ook correspondentie met den stadhouder, in voegen bedoeld, ondoenlijk was omdat dan op den regtdag alle zaken zouden moeten worden uitgesteld tot het inkomen van 't advijs van den stadhouder, waarop R. en E. hebben verklaard den stadhouder te maintineren bij zijne bezworene instructie en verder geene correspondentie gehouden en dat inkomstig geene prothocollatie zal geschieden als op naam van R. en E. even veel door wie van de twee leden de overstemming wordt te weeg gebragt.

1737 Maart 19 op voorstel van den stadhouder wordt besloten de sessien op de landsdagen, lottingen, regtdagen en rekendagen inkomstig met een gebed te beginnen, door een' der ministers voor te lezen.

1738 Maart 18 op de propositie van Z. H. hebben R. en E. de afstand van de compagnie van majoor Teusing aan Z. H. goedgevonden: en is alzoo deze compagnie aan den heer stadhouder opgedragen.

1741 Maart 21 hebben R. en E. Z. H. met D. en G. benevens de andere heeren geauthoriseerden verzocht de finantien der Landschap te examineeren.

1743 Maart 19. Schriftelijke kennisgave van den stad-

houder door zijn ordinaris edelman Jr. J. S. W. van Coenders van de geboorte eener princes: — felicitatie brief.

1747 Meij 4. Aanschrijving van H. H. M., om de patenten [1]) van den stadhouder te respecteeren.

1748 Maart 8, werd geboren prins Willem V, waar van de kennisgeving namens Z. H. door zijn' ordinaris edelman Jr. van Wilkenits aan R. en E. werd overgebragt: — missive van felicitatie.

Het is bekend, dat de republiek ten gevolge van het viervoudig verbond in 1746 en 1747 in zeer moeijelijke omstandigheden en in een' verderfelijken oorlog verkeerde: men meende verbetering van dien toestand te verkrijgen door een stadhouder te benoemen en door het stadhouderschap en de hooge waardigheden erfelijk te verklaren in het huis van Oranje, waarmede men meer eenheid hoopte te krijgen en waarin andere gewesten reeds waren voorgegaan: ik heb die belangrijke tijden, voor zoover Drenthe betreft, beschreven in den Drentschen Volksalmanak 1843, bl. 34, vlgg., al waar tevens beschreven is, hetgeen de stadhouder verder deed, om de zaken te regelen, waarnaar kortheidshalve verwijs ook voor de verdere betrekkingen van Willem IV als stadhouder tot Drenthe, de poincten van redres, enz. enz.: kunnende ik door die verwijzing volstaan met hier bloot de punten te vermelden.

Hetzij om de opdragt van nog uitgebreider magt, hetzij om volksbewegingen voor te komen, althans vóór dat er ter zake nog algemeene beweging was, werd de navolgende commissie vastgesteld en eene commissie benoemd om te overhandigen:

19 Mrt. 1748.—25 April 1748.

Drost en Gedeputeerde Staten der Landtschap Drenthe Doen kond dat Ridderschap en Eygenerffden, repraesenteerende de Staten van voorschreven Landtschap op jongstleden Landtsdag gehouden

---

[1]) Patenten: „opene brieven van de hooge overigheid, Staten „der respective provincien of hunne gecommitteerden mogten compagnien „met patenten binnen der zelver provincien van de eene plaats naar de „andere verzenden, mits dadelijk kennis gevende aan de Staten Generaal" zij waren de reisrouten voor de compagnien en de aanwijzing voor de overheid der doorgetrokken en bezette plaatsen om bijstand te verleenen. Zie E. van Zurck Codex Batavus op het woord, bl. 839. Er was eene instructie of ordre op de patenten van de S. G. van 2 Meij 1654, bij Aitsema, herstelde Leeuw. bl. 391.

tot Assen den 19 Maart 1748, om vele gewigtige ende haar moverende redenen met eenparige stemmen hebben goedgevonden aan Zijne Doorluchtigste Hoogheit den Heere WILLEM CAREL HENDRIK FRISO, Prince van Orange en Nassau, onsen Stadhouder, Gouverneur en Capitain Generaal voor Zijne Doorluchtigste Hoogheit en desselfs manlyke en vrouwlyke descendenten, so lange deselve zyn en professie maken van de ware Gereformeerde Christelijke religie, in navolginge van andere provincien, het Erfstadhouderschap van de Landschap Drenthe te defereren op zodane instructie, als aan wylen Zyn Coninglyke Majesteit Willem de derde, glorieuser gedagtenisse, hetselve den 13 September 1696 is gedefereert, en by Zyne Majesteit geaccepteert. *Zo is 't*, dat wy deselve Zyne Doorluchtigste Hoogheit onzen Stadthouder WILLEM CAREL HENDRIK FRISO, Prince van Orange en Nassau, in conformité van voors. resolutie hebben gestelt en gecommitteert, stellen en committeren mits desen, tot Gouverneur, Erfstadhouder en Capitain-generaal, voor Zyne Doorluchtigste Hoogheit en desselfs manlycke en vrouwlyke descendenten, zoolange deselve zyn en professie maken van de waare Gereformeerde Christelyke Religie, over de voors. Landtschap Drenthe ende de fortressen en sterkten daarin gelegen; gevende Hoogstgedagte Zyne Doorluchtigste Hoogheid volkomen magt, authoriteit en sonderlinge bevel om de charge als Gouverneur, Erfstadhouder en Capitain Generaal van de Landschap Drenthe zoo datelyk en realyk te aanvaarden, te houden, exerceren ende bedienen, de Limiten en Landpalen van de geseyde Landtschap tegens de nabuiren, die deselve zouden willen invaderen, zyns uittersten vermogens te maintineren ende beschermen, zonder te gedogen dat deselve eenigsins verkleint ofte geinvadeert werden, of dat de ingesetenen van hetzelve Landschap voor eenige andere rechters en buiten het voors. Landtschap, contrarie hare privilegien, werden geëvoceert, maar so veel doenlyk te bemiddelen, dat alle differenten met nabuirige provincien of daaraan palende Heeren Landen, op het spoedigste ende gevoeglykste mogen werden afgedaan, hetzy by wege van accommodatie, rechte, ofte geëligeerde arbiters: Ende de Staten van deselve Laudschap, het Collegie van Drost en Gedeputeerden, mitsgaders het collegie van Drost en Vierentwintig Etten, als opperste Rechters in de Landschap Drenthe, in alle hare hoogheden, Souverain gebied, vrijheid, gerechtigheden, rechten, privilegien ende wel heergebragte goede costumen ende usantien te bewaren ende na vermogen de goede hand daaraan te houden dat deselve Staten bij haar Bondgenooten niet anders mogen werden getracteert als na inhouden van de Unie van Utrecht ende conform de beloften zo haar in het oprigten van hetzelve zyn gedaan. Voorts om de Ingesetenen van de Landtschap Drenthe te beschutten en beschermen voor alle invasien, violentien, forcen, gewelt, kragt, overdaad en oppressie van buiten of van binnen, hetsy by eenige uitheemsche vyanden ofte ymand

anders wie het soude mogen syn, haar aangedaan werdende. Ende goede en ernstige toezigt nemen ende doen nemen tegens alle vergaderingen van ruiteren, knegten, krygsvolk of heerlose soldaten ende andere, die zig onderstaan zouden willen in de voorz. Landschap te komen, om eenige inloop, invasie ofte aanslag te doen ofte maken; goede regel en krygsdiscipline te houden onder het krygsvolk door de gem. Landschap de nodige doortogt doende: Ende de ordonnantien ende instructien op het stuk van den krygshandel gemaakt, ende alsnog te maken, te doen onderhouden. De waare gereformeerde religie, zo als deselve tegenwoordig in de Landschap Drenthe werd geleert en gepredikt, te handhaven, zonder daarin eenige veranderinge te gedogen ofte laten geschieden. Zullende Zyne Doorluchtigste Hoogheid, opdat de zaken van de kerken in goede ordre mogen verblijven ende daarover mit goede insigt, beleid ende respect werden gebesoigneert, vermogen op alle synodale vergaderingen, een bequaam persoon, wesende een Ingeseten deser Landschap te committeren, omme uit name van Zyne Doorluchtigste Hoogheit, nevens de ordinaris Gedeputeerden, de acta Synodi bytewonen ende ten besten te dirigeren; welke persoon nevens den Drost ende Gedeputeerden, de acta Synodalia zal helpen resumeren en ratificeren, ende de voors. acta Zyne Doorluchtigste Hoogheid ter handen gestelt werden, omme deselve mede te visiteren, resumeeren, ratificeren en approberen; Ende de voors. gecommitteerde van Zyne Doorluchtigste Hoogheit nevens den Drost ende Gedeputeerden na voorgaande nominatie by de respectieve classen gedaan, van tyd tot tyd mogen eligeren nieuwe visitatoren over deselve classen, welkers commissie zal werden gedepecheert by Zyne Doorluchtigste Hoogheit ende het Collegie van Drost ende Gedeputeerden gezamentlyk, alles conform den gewoonlyken ende tot nog toe geobserveerden voet. Zal ook Zyne Doorluchtigste Hoogheit op de vergaderingen van Ridderschap en Eygenerfden mogen compareren en in het collegie van Drost en Vierentwintig Etten, ende in het collegie van Drost ende Gedeputeerden medestemmen ende voteren zo dikwyls Zyne Doorluchtigste Hoogheit hetselve geraden zal vinden. Voorzoveel aangaat het stellen ende committeren van alle officieren, zo van bedieninge der policie, als zaken van State, administratie van justitie, zal hetselve geschieden ende gedaan worden conform de alle tyd geobserveerde gewoonte ende oude heerkomen, zulks dat de electie van den Drossard, Gedeputeerden, Ontvangers, Rentmeesters, Secretarissen, etc. zal werden gedaan by de Staten zelfs, van dewelke zy ook commissie zullen hebben te ontfangen; Ende zullen de Vierentwintig Etten werden geëligeert volgens de instructie op het Drostampt, en volgens accoord in dato den 4 Martii 1692 tusschen de provincie van Overijssel en de Landschap Drenthe hierover opgerigt, en by beide Heeren Staten, alsmede by wylen Zyne Majesteit Willem de derde, glorieuser gedagtenisse, geap-

probeert en geconfirmeert. Ende aangaande de Schultessen, zullen de Heeren Drost en Gedeputeerden van wegen de Staten van deselve Landschap, drie bequame personen opstellen, uit dewelke Ridderschap en Eygenerfden volgens vorige instructie een, wesende de bequaamste, tot Schults zullen mogen nomineren, ende van Zyne Doorluchtigste Hoogheid hebben te ontfangen zyne commissie, ook aan Zyne Doorluchtigste Hoogheits handen moeten doen den behoorlyken Eed, ofte dengenigen zo Zyne Doorluchtigste Hoogheit daartoe zoude gelieven te committeren. Zal ook den Drossard nomineren ende eligeren de Burgemeesteren van de Stadt Coevorden, alles na ouder gewoonte. Ende, voorzooveel belangt het vergeven van de officieren van oorloge, waarvan de compagnien op des Landschaps repartitie staan, zullen de Staten van de Landschap ofte derzelver Drost en Gedeputeerden, als wanneer eenige plaatsen in guarnisoen komen te vaceren, t'elkens drie gequalificeerde personen nomineren volgens vorige practique en usantie, uit dewelke Zyne Doorluchtigste Hoogheit alsdan een zal believen te eligeren. Blyvende nog thans de militaire charges te velde vacant vallende, ter dispositie van Zyne Doorluchtigste Hoogheit zonder eenige voorgaande nominatie ende de landzaten, even bequaam synde voor de uitheemse gerecommandeert. Ende dit alles tot alzulken eeren, rechten, tractementen, profiten ende emolumenten, als de voorgaande Gouverneurs ende Stadhouders gehad, getrokken ende genoten hebben. Bevelende voorts allen en een iegelijk, hare residentie in de Landschap Drenthe houdende, van wat staat, qualiteit ofte conditie deselve mogen zyn, gelyk ook allen Ritmeesteren, Hopluiden, Bevelhebberen, Ruiteren ende Knegten op de Landschap Drenthe gerepartieert, alsmede allen anderen luiden van oorloge, die in de Landschap zijn ofte nog zullen mogen komen, dat zy Hooggemelte Zyne Doorluchtigste Hoogheit houden, respecteren ende kennen voor Gouverneur, Erfstadhouder ende Capitain-Generaal van de voors. Landschap Drenthe en denzelven niet alleene alle behoorlyke eere ende reverentie bewyzen maar ook alle behoorlyke hulpe ende assistentie in het effectueren van deze Zyne Doorluchtigste Hoogheits commissie ende hetgene daarvan dependeert, betonen, want zulks tot dienst ende welvaart van de Landschap Drenthe ende derzelver ingesetenen bevonden is te behoren. Blijvende dan Zyne Doorluchtigste Hoogheid gehouden aan de Landschap door desselfs onderteekeninge in plaatse van den gewonen Eed te verklaren deze poincten ende articulen na vermogen te willen agtervolgen ende te willen gelieven te doen alle 't gunt een goed en getrouw Gouverneur en Erfstadhouder te doen schuldig is. Des ter oirconde hebben wy desen in behoorlyke forme onder onze gewoonlyke paraphure en signature onses secretarii doen verveerdigen en met 's Landschaps

uithangenden zegel doen bezegelen. Gedaan en gegeven in onze vergaderinge, gehouden binnen Assen den 25 April 1748.

D. G. van Dongen vt.

Ter ordonnan. van Drost en Gedeputeerde
Staten der Landschap Drenthe:
J. Kymmel. 1748.

Deze commissie werd in een gouden doos aan zijne Hoogheid overgereikt (18 Meij) door de gedeputeerden C. van Dongen tot den Oldengaarden en G. H. van der Woude en secretaris J. Kymmel [1]). Bij hetzelfde besluit kregen deze gecommitteerden in last, om des landschaps interessen bij Z. H. te betrachten omtrent de limiet- en marktscheiding tusschen het huis Nyenoorth en de marktgenooten van Een en „de beswaernisse der turftollen so tot Zwartsluis als te Groningen."

Ongeveer drie maanden daarna ontstonden in het Oostermoer en Noordenveld, waar men bijzonder voor de erfelijke verheffing van den prins was, de bovenbedoelde bewegingen.

Den 30 Meij werd er bij Georgius Hiddema te Peijze daarover eene bijeenkomst gehouden, alwaar besloten werd om op 11 Junij te Schoonloo eene zamenkomst van de volmagten van alle kerspelen op te roepen: — niettegenstaande drost en G. deze bijeenkomst zooveel mogelijk tegen gingen, kwamen den 11 en 12 Junij te Schoonloo bij L. Meursinge 128 volmagten te zamen en werd besloten het stadhouderschap en de hooge digniteiten erfelijk op te dragen aan den prins van Oranje, zoo als in andere gewesten reeds geschied was, tevens werd op hun verzoek door drost en gedeputeerden op 25 Junij 1748 een extraordinaris landdag uitgeschreven; op dien landdag werd door ridderschap en eigenerfden besloten aan zijne Hoogheid het erfstadhouderschap, het erfcapitein-, het erfadmiraal-generaalschap zoowel in de mannelijke als vrouwelijke linie op te dragen: vooraf rapporteerde de commissie den 18 Meij bevorens aan Z. H. de opdragt te hebben gedaan, maar dat Z. H., op grond van 't capitein-generaalschap, gemeend had de begeving van alle militaire ambten

---

[1]) Ten onregte zegt alzoo Arnoldus Rotterdam, predikant te Steenwijk „Gods weg met Nederland of vervolg op Blomhofs geschiedenissen der vereenigde Nederlanden" bl. 438: „dat de H. H. Staten van Drenthe nalatig waren in de opdragt van de erfelijkheid van het stadhouderschap, welke reeds in de maand maart paalvast door de Ridderschap was besloten."

te mogen pretendeeren, — 'tgeen de commissie niet had kunnen toestaan, maar ook thans werd besloten: — over de opdragt van de volle magt en mate van gezag aan Z. H. ontstond eene discussie, waarin gezegd werd dat D. en G. zijne Hoogheid *beknibbelden* [1]). Daarna werden 52 artikelen door de volmagten voorgesteld [2]) en aangenomen: art. 1 hield in de volledigste opdragt aan Z. H.: art. 26 hield in dat Z. H., in cas van staking van stemmen, zou decideeren en art. 47 dat Z. H. de turftol in consideratie zou nemen, „als zijnde een ondugtige tol en in strijd met de unie."

Den 26 Junij 1748 werden door volmagten gecommitteerd, om Z. H. van het gebeurde kennis te geven en met de verheffing geluk te wenschen: G. Hiddema, als volmagt van 't geheele corpus der ingezetenen van Drenthe, Woltherus Boshof van Zweel wegens het dingspil van Zuidenveld, Hendrik Meijerink tot Brunsink wegens Beiler dingspil, Coop Hendriks van Oosterboer wegens Dieverder dingspil, Harm Julsingh van Grol wegens Rolder dingspil, Steven Hekkema van Peize, wegens het dingspil van Noordenveld en H. Steringa van Zuidlaren wegens het dingspil van Oostermoer.

Den 3 Julij werd deze commissie, die te Meppel en te Amsterdam door leden van hare partij met groot gejuich werd ontvangen, bij Z. H. ten gehoore toegelaten en las Hiddema, onder een vloed van zegenwenschen, zijne patriottische aanspraak voor; Z. H. dankte voor 't vertrouwen maar beval hun aan de eendragt te bewaren.

Den 9 Aug. 1748 committeerden assessor en gedeputeerden C. van Dongen tot den Oldengaarden en C. S. Nijsingh naar Z. H. om repraesentatie te doen van den waren staat des Landschaps en Z. H. te verzoeken de rust en vrede te helpen bevorderen.

De erfstadhouder gaf daarop den 22 Aug. 1748 een placcaat om zich van feitelijkheden te onthouden en over het onbehoorlijke van den uitgeschreven rekendag over den 50sten penning; hij vermaande om zijne komst af te wachten: tevens

---

[1]) Die discussie is door mij medegedeeld t. a. pl. bl. 64.

[2]) Deze 52 artikelen komen voor in de „authentique stukken, requesten en resolutien, behorende tot de extra ordinaris landdag, gehouden te Assen den 25 Junij 1748 in 4to, gedrukt te Groningen bij W. Febens in Agricola" als ook t. a. pl. in mijn stuk, bl. 57: ook zijn de stukken ter zake in 8vo. gedrukt te Gron. in 1748 bij Piet Brantsma, Hajo Spandaw en Hend. Crebas.

zond Z. H. 100 man van 't regiment van Veldman aangevoerd door luitenant Gockinga en 200 Zwitsers uit Kampen om de rust te handhaven.

Op den extraordinaris landdag van 24 Sept., op eene vergadering den 5 Nov. te Schoonloo gehouden werd nu weer gehandeld over de opdragt aan Z. H. van alle politieke en militaire ambten, over de eerste benoeming van ambten en meer punten, waarover zelfs de vrouw van Hiddema werkzaam was: de uitslag werd aan assessor en gedeputeerden medegedeeld in 8 artikelen.

Nogmaals werd eene commissie van v. Dongen en G. H. v. d. Woude naar Z. H. gecommitteerd.

Op den extraordinaris landdag van 30 Dec. 1748 werd door den invloed van den erfstadhouder in de tour van Overijssel tot drost benoemd A. C. van Heiden tot den Dam en werden de artikelen over de magt van Z. H. goedgekeurd, voorts werd den 25 Maart 1749 de drost benoemd om het diploma over te brengen.

Deze derde geamplieerde aanstelling door den drost van Heiden overgegeven luidde aldus:

25 Maart 1749.

Ridderschap en Eygenerfden Staten der Landtschap Drenthe doen kond dat wy, ter betuiginge van onse affectie en hoogagtinge voor het Doorluchtigste Huis van Oranje en Nassau, aan den Doorluchtigsten Hooggeboren Vorst en Heer W. C. H. FRISO, PRINCE D'ORANGE en NASSAU onzen erfstadhouder voor hem en zyne Doorluchtigste Successeuren, zowel in de vrouwelyke als mannelyke linie, ingevolge resolutie op desen Landsdag genomen, tot ampliatie van de magt aan Zyne Doorl^ste^ Hoogheid by het diploma van den 25 April 1748 geoffereert, hebben opgedragen, gelyk doen door desen, de begevinge van de hoge politike ampten, waaronder begrepen zijn de aanstellinge van den Drossart deser Landschap, wanneer daarvan de tour komt aan de Landschap en anderzins de electie, wanneer daarvan de nominatie staat aan de provincie van Overyssel, mitsgaders de aanstellinge van den assessor en gedeputeerden, landschryver, secretaris, ontfangers, rentmeesters en schouten. Dat mede aan Zyne Doorl^ste^ Hoogheit werd gegeven de aggreatie en de beschryvinge van de leden in de Ridderschap ende begeving van alle militaire bedieningen, gelyk ook de decisie in cas van discrepantie of oneenigheden onder de leden in het generaal en van ieder lid in 't byzonder.

Gegeven onder 's Landschaps uithangende zegel en gewone

signature op onse ordinaris Landsvergaderinge. Binnen Asseu den 25 Maart 1749.

Ter ordonnantie van de Heeren
Ridderschap en Eygenerfden.
Q. Beeldsnyder.

Bij de overgave van het diploma werd Z. H. uitgenoodigd hoe eer zoo beter commissarissen te zenden.

1749 Nov. 4 kwamen die commissarissen zijnde Jr. F. E. R. van der Cappellen tot den Boedelhoff en Rijssel, ordinaris raad in den hove provinciaal van Gelderland, Mr. Wijbrandus van IJtsma, burgemeester van Harlingen en Mr. Antoni Johan Persoon, burgemeester van Deventer, na wederkeerige opwachtingen, in de vergadering van ridderschap en eigenerfden na onderzoek der geloofsbrieven en met het gewone ceremonieel, en hield de heer v. d. Cappellen, in naam van Z. H., eene sierlijke aanspraak.

1749 Nov. 17 gaf de heer van der Cappellen, na bekomene audientie bij de staten, „eenige poincten van redres op bij Z. H., na ingenomen rapport en advijs, den 12 Nov. vastgesteld om te strekken tot wegneming van de abuisen in de regering, politie, justitie, finantie en het kerkelijke ingeslopen en om te dienen tot fundamentele wet in de toekomst [1]." Deze poincten werden aangenomen en dadelijk op naam van Z. H. gepubliceerd: in art. 2 werd aan Z. H. vrijgelaten twee andere gedeputeerden dan buiten den eed waren te benoemen; in art. 3 reserveerde Z. H. zich de aequivalenten nader te reguleeren; in art. 11 werd bepaald aan Z. H. een projectinstructie voor den clerk aan te bieden; in art. 12 om eene lijst van de jaarlijks te verkoopen goederen, in art. 13 om een project van verbetering der pagten aan den Stadhouder ter goedkeuring te zenden; in art. 30 verbleef de explicatie der poincten aan den erfstadhouder: aan 't slot verklaren R. en E. „seer gevoelig aangedaan te zijn voor de vaderlijke sorge en ijver, die Z. D. H., na deszelfs gewone liefde tot het vaderland in 't gemeen en voor de landschap in 't bijsonder wel heeft gelieven aan te wenden om de ingeslopene abusen te redresseeren en dese salutaire poincten van redres te statueren waarvoor Z. D. H. op het grondigste bedanken."

1749 Nov. 26 gaf de erfstadhouder een placcaat van

---

[1]) Gedrukt in 4to te Groningen bij Jacobus Sipkes en t. a. pl. in mijn stuk bl. 80 vggl.

amnestie met cassering van alle verbindtenissen gedurende de troubles gemaakt, waarvan R. en E. een concept hadden voorgedragen.

1750 Maart 6. De erfstadhouder schrijft een brief waarin voorkomt: „Hoe seer het nae onse aanstelling tot capitein-generaal over de militie van den staat seecker is dat alle militairen soo in civiele als crimineele saken moeten te recht staan voor den militairen regter, hebben wij nochtans geoordeeld, dat daarvan moeten worden uitgesonderd alle contraventien en fraudes, die omtrent de gemeene middelen door militairen souden mogen worden gepleegd en al hetgeen verders daartoe eenigsins betrekkelijk is, omdat de regtsoefening over de gemeene middelen aan een specialen rechter is gedemandeerd: aan wien wij derhalve goedvinden dat de judicature over alle militaire personen in dat stuk met seclusie van den militairen rechter zal worden overgelaten."

1750 Maart 17. Ingekomen een brief van den erfstadhouder in antwoord op de kennisgave van den landdag houdende: verhinderd te zijn om te komen, maar te oordeelen dat het het best is bij provisie, tot zoo lang geene andere middelen beraamd zijn, op nieuw de noodige consenten te dragen tot continuatie van de ingewilligde schattingen van den jongsten ordinaris landdag die afgeloopen zijn: over de andere punten, waarop consideratie was, den drost zijne meening te hebben medegedeeld.

„ „ Ingekomen een brief van den erfstadhouder met opgave der goederen der landschap met welker verkoop bij beklemming of zonder dat kan worden begonnen.

„ „ Gelezen eene missive van den erfstadhouder voorstellende een generaal omslag te maken over alle carspelen ten voordeele van die door de inkwartiering leden. Is hierop aan Assen, Vries, Zeijen en Rolde van de landschap tegemoetkoming gedaan.

1751 Maart 23. Ingekomen een brief van den erfstadhouder goedkeurende, behoudens eene enkele bedenking, het ingevolge art. 13 van de poincten van redres geformeerde project van verbetering der financien.

„ „ Jr. Justus Bartholomeus de Konink tot Peijze onder het lid der ridderschap door de staten geadmitteerd zijnde, verzoeken deze daarop de aggreatie van den erfstadhouder.

1751 Junij 24 de erfstadhouder schrijft een brief, waarin hetzelfde, als omtrent de contraventien op de gemeene middelen, bepaald wordt omtrent alle contraventien en fraudes,

die in het stuk van de jagt door militairen zouden mogen worden gepleegd en al hetgeen verder daartoe betrekkelijk is.

Prins Willem IV overleed den 22 October 1751.

XI. PRINSES ANNA van Engeland, douairière van Willem IV, GOUVERNANTE.

1751 Nov. 8 communicatie door de prinses douairière en door S. G. van 't overlijden van Willem IV: wordt besloten, vooral ook op aandrang van de staten generaal, dat de hooge charges, digniteiten en waardigheden, gedurende de minderjarigheid van den erfstadhouder Willem V, zullen worden waargenomen en bekleed door H. K. H. prinses Anna, kroonprinses van Groot-Brittannie, de vrouwe moeder van de minderjarigen als voogdesse onder den titel van GOUVERNANTE. Het tractement was *f* 2000-„: — condoleancebrieven aan de prinses douairière, aan de prinses douairière van O. en N. te Leeuwarden en aan de S. G.

Op last der landschap hebben mondeling bij H. K. H. condoleance afgelegd, de voogdijschap als gouvernante opgedragen en den eed afgenomen de heeren A. C. baron van Heiden drost, D. G. van Dongen tot Dunningen, C. S. Nijsingh gedeputeerden, J. Kymmel landsschrijver en C. W. Ellents secretaris: de boden, die mede naar den Haag reisden, waren in rouw gekleed: met veel ceremonieel begaf de commissie zich den 23 Nov. 1751 uit den Haag in 3 rijtuigen naar het huis in 't Bosch, voorafgegaan door 2 landschapsboden de bussche [1]) met floers overtrokken: aldaar werd de commissie met militaire honneurs en vele eerbewijzing binnengeleid en door prinses Anna gracieus ontvangen: na de aanspraak en beantwoording door de prinses en na hare beëediging werd de commissie met dezelfde eerbewijzing uitgeleide gedaan en keerde zij naar den Haag terug.

1751 Nov. 10 deelen R. en E. aan de gouvernante mede eenige aanmerkingen bij het nazien op de landschapsrekening gevallen, welk rapport de gouvernante, volgens missive van 26 d. a. v., zich laat welgevallen.

1752 Maart 21 praeparatie om te voorzien in het geval van overlijden der gouvernante bij minderjarigheid van den

---

[1]) *Bussche* volgens Kiliaan *stadswapen*, volgens andere woordenboeken eene plaat van koper of zilver: hier dus buiten twijfel het landschapswapen.

erfstadhouder. R. en E. committeeren den drost om het welmeenen van H. K. H. daarover te vernemen en D. en G. om, ingeval van goedkeuring, een project te formeeren en dit met goedkeuring van H. K. H. vast te stellen.

1752 Maart 21. Ontvangen bij R. en E. een brief van de gouvernante berigtende wel te hebben ontvangen de kennisgeving van den ordinaris landdag, maar dat het haar niet wel doenlijk zal zijn den landdag te assisteeren „zullende de heer Drossard omtrent de respective poincten van deliberatie, waaromtrent wij eenige consideratie zouden mogen hebben, UEd. Mog. onze intentie communiceren:" — hoedanige brief later telkens voorkomt.

„ „ R. en E. keuren goed een project van H. K. H. om bezuinigingen in 't militaire te brengen door de S. G. ter kennis gebragt: zij committeerden D. en G. tot de uitvoering.

„ „ Ingekomen een brief van de gouvernante aan den heer O. E. G. graaf van Styrum geconstitueerde volmagt ter synode van H. K. H., houdende goedkeuring van de uitvoering van zijne commissie bij de Drentsche synode alsmede van de acta synodi Drenthinae: — hoedanige brief later telkens voorkomt.

1753 Maart 20 rapport van eene commissie door D. en G. benoemd om met H. K. H. ofte die door haar gecommitteerd waren te besogneeren over de reforme in de militie. R. en E. nemen aan het „*summier Idee*" daarover van H. K. H. en schrijven dit aan H. K. H.

1754 Maart 19. Ingekomen bij R. en E. eene miss. van de gouvernante omtrent haar „*summier Idee*" in de reforme van de militie en de door R. en E. geopperde punten, waarop R. E. gedeeltelijk goedkeurend, gedeeltelijk afwijzend „in civiele termen" hebben geantwoord.

„ „ Op de propositie van eenige leden van de eigenerfden H. K. H. verzocht, conform art. 1 der poincten van redres, om bij de 4 gedeputeerden nog 2 onder den naam van Raden op een tractement voor riddermatigen van *f* 600-„ en voor eigenerfden van *f* 500-„ aan te stellen.

„ „ Door H. K. H. de ged. G. H. v. d. Woude geauthoriseerd om, bij indispositie van den assessor en absentie van den drost, op de lotting en crimineele vergaderingen als assessor te fungeeren.

1755 Maart 18. Ingekomen een appoinctement van H. K. H. waarbij zij verklaart zich te laten welgevallen dat

Jr. Justus Bartholomeus de Konink wegens de havezathe Peijze als lid der ridderschap geadmitteerd wordt.

Den 10 Febr. 1756 werd, volgens opdragt, door D. en G. gearresteerd „een plan van tutele in cas van vóóroverlijden van hare koninklijke Hoogheid bij de minderjarigheid van den heere of vrouwe erfstadhouder of erfstadhouderesse door de heeren drost en gedeputeerde staten der landschap Drenthe geformeerd, ingevolge auctorisatie van de heeren staten gearresteerd en vervolgens door welgem. staten onder 's lands resolutien doen registreeren [1]: — een zeer gewigtig staatsstuk dat de staatsregterlijke verhouding in dien tijd zoowel onder de ambten in het landschap onderling als met den stadhouder duidelijk in 't licht stelt: dat stuk luidt:

Martis den 10 Februarij 1756.

De Heeren Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe, gedelibereerd hebbende, over het schriftelijk rapport van den Heere Drossard, Baron van Heiden tot Laarwold, inhoudende, dat Gem. Heere Drossard de eere had gehad, an haar Koninklijke Hoogheid te presenteeren, het concept door ons den 15 April 1754 geformeerd, om te strekken tot eene eventuëele voorzieninge, ingeval het Godt Almagtig mogte behagen aan Hare Koninkl. Hoogheid Mevrouw de Princesse Gouvernante, bij minderjarigheid van den Heere ofte Vrouwe Erfstadhouder of Erfstadhouderesse, iets menschelijks te doen overkomen, en dat Hare Koninkl. Hoogheid goedgunstig had behaagd, die voorschreven ontworpene provisie te aggreëeren, en van deze aggreatie aan Gem. Heere Drossard kennis te geven. Luidende het ontwerp in volgende woorden:

MEMORIE.

Overgegeven door den Heere Drossard Baron van Heiden tot Laarwold, aangaande de besognes van de Heeren Drost en Gedeputeerden over een project van voorzieninge in het onverhoopt geval van vóóroverlijden van Hare Koninkl. Hoogheid, Mevrouwe de Princesse Gouvernante, gedurende de minderjarigheid van den tegenwoordigen Heere Erfstadhouder, geformeert den 15 *April* 1754.

---

[1]) Reeds den 21 April 1755 hadden staten van Stad en Lande eene dergelijke maar meer uitvoerige voorziening in de „Hoog vorstelijke tuteele" vastgesteld met de instructie voor den hertog van Brunswijk en eedsformulier ook voor de ambtenaren en met de lijst van de ambten inmiddels door de heeren staten van Stad en Lande te begeven: welk een en ander gedrukt voor handen is.

De Heeren Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe hebben, in de behandeling van dit gewigtig en delicaat poinct, hare gedachten tot twee hoofdzaken moeten borneeren.

1ste. Op het stuk van opvoeding en curateele gedurende de minorenniteit van Zijne Doorlugtigste Hoogheid den Heere Erfstadhouder of vrouwe Erfstadhouderesse zelve, mitsgaders over den tijd wanneer de minderjarigheid voor geëxpireert, en Zij of Haar Doorluchtigste Hoogheid voor meerderjarig gehouden, en tot de Regeringe toegelaten zal worden.

2de. Op de administratie der zaken binnen de landschap en op wat voet de bestellinge der vacante ampten, waarover de dispositie aan den Heere Erfstadhouder competeert, gedurende dit onverhoopt en alleszints ongelukkig tijdperk zal geschieden.

Dat ten aanzien van het eerste hooftpoinct zich weder verdeelende in twee bijzondere stukken, het eerste concerneerende de curatele en opvoeding van onzen hoogst dierbaren Heere Erfstadhouder of Vrouwe Erfstadhouderesse zelve, en het tweede rakende de bepalinge van den tijd der minderjarigheid; — haar Ed. Mog. omtrent het eerste haare deliberatien hebbende aangevangen, bevinden, dat, hoe verder zij in dit stuk van zoo veele zwaarwigtigheid en zoo verre uitzigt indringen, hoe meerder zwarigheid dezelve ontmoeten bijzonder in hoe verre met relatie tot de Landschap in het particulier ietwes zouden kunnen voorslaan, en zich eindelijk in haare gedachten verliezen aangaande de praecautien en voorzieninge in de opvoedinge en zorge voor zoo een onwaardeerlijk en dierbaar pand, voor de Republiek in 't generaal en de Landschap in 't particulier, waarin geene zorg of attentie te groot ofte parallel kan zijn, en in dit embarras haar toevlugt moeten nemen, tot en gerustheid stellen, in het zoo zeer bekend en door vele preuves ondervonden, wijs en voorzigtig vooruitzigt van Hare Koninkl. Hoogheid gepaart met de teedre affectie en allernaauwste relatie tot hare Vorstelijke kinderen, mitsgaders de liefde gevoegd bij het onuitspreekelijk interesse en belangens der bondgenooten, tot en met Hoogstgem. Onzen Heere Erfstadhouder of vrouwe Erfstadhouderesse, waardoor Haar Ed. Mog. zich niet alleen beloven, maar ook volkomentlijk betrouwen, dat hierin niets zal worden gemenageert, maar alles aangewend, om onzen Hoogst Geliefden Heere Erfstadhouder in dier voegen te educeeren, en dat Hoogst dezelve, aan zoodanig opzigt toebetrouwd, en met sentimenten van zijn teedre jeugd af geimbueerd zal worden, waardoor dezelve, onder den rijken zegen van God Almagtig, tot zijne jaren gekomen zijnde, met alle hoedanigheden van een groot en goed Prince verrijkt zijn, ook die kennis van zaken aangaande de Republicq in het Generaal en de Provincien, en deze Landschap, onder Hoogstdeszelfs Gouvernement staande, in het particulier verkregen zal hebben, dat hoogstdezelve in navolginge, en (behage het Godt): in overtreffinge zijner illustre voorvaderen, (wier namen

en geheugenisse bij alle regtgeaarde patriotten in glorie en zegeninge zijn:) in staat bevonden worde, om die eminente charges glorieuslijk en loffelijk te administreeren, en het gewenschte werktuig moge zijn, om de Republicq (waaronder dit Landschap) bij haare verkregene en diergekochte panden van Godsdienst en vrijheid te beschermen, dezelve ongekrenkt te bewaren, en dezer landen rust en aanwas te vermeerderen. Uit welke consideratien Haar Ed. Mog. aangaande particuliere voorzieninge hieromtrent in egard dezer Landschap (doch alles onder het Hoogst gevenereerde welbehagen, van Haare Koninkl. Hoogheid) zich vermeenen te kunnen dispenseeren, en tot de schikkingen door Haare Koninkl. Hoogheid, en de gezamentlijke bondgenooten gemaakt, of nog te maken veiliglijk te mogen verlaten.

Met relatie tot het tweede poinct: zijn de Heeren Drost en Gedeputeerden van gedagten dat zijn Hoogheid of Mevrouwe de Princesse Carolina (wie van beiden in het geval zal bevonden worden) met den geädimpleerden ouderdom van achttien jaren voor meerderjarig gehouden, en, na vervulling van het achttiende jaar, in dadelijke exercitie en aanvaardinge van het Erfstadhouder-, en Capitein-Generaalschap dezer Landschap gesteld diende te worden, alles op dien voet en met die praeëminentien, praerogativen en concessien als aan wijlen Zijne Doorluchtigste Hoogheid Gl. Ged. bij resolutien van den 19 Maart 1748 en 25 Maart 1749, en daarop gefundeerde instructie en diploma van den 25 April 1748 en 25 Maart 1749, door de heeren Staten der Landschap Drenthe zijn opgedragen, zonder dat de heeren staten na dien geadimpleerden ouderdom hetzelve zullen mogen verschuiven of differeeren, maar integendeel gehouden zijn te bevorderen, dat Zijn of Haar Doorluchtigste Hoogheid, alsdan, zonder eenig dilais, in de reëele possessien en aanvaardinge der Voors. Hooge Digniteiten gesteld werden. Blijvende Zijn of Haar Hoogheid verpligt, alvorens aan 's Lands staten, ofte aan handen van die geene, welke door Haar Ed. Mog. daartoe zullen worden gecommitteert, den behoorlijken Eed op de Instructien en Concessien bij vooren gem. resolutien en diploma vervat af te leggen.

Waarmede het eerste object zijnde afgehandeld en overgaande tot het tweede, Haar Ed. Mog. bevinden, dat het zelve zich wederom tot drie poincten van consideratie uitstrekt. 1) Aangaande de exercitie van de politique en kerkelijke Regeringe binnen deze landschap. 2) De begevinge der politique en militaire emploijementen. 3) En eindelijk tot het commando over de militie ter dezer landschap repartitie gesteld. Met betrekking tot het eerste behoorden de poincten van redres door Zijn Doorluchtig^{ste}. Hoogheid, Glor. Ged. overgegeven, en bij resolutie door de heeren staten dezer Landschap op den 17 November 1749 aangenomen, te blijven in haar geheel, zonder dezelve, als een grondwet om het gebouw der Regeringe, daarop voor het toe-

komende te vestigen, te mogen veranderen, of daaraan eenigermate te laxeren; dat daarom nu voor als dan konde worden geresolveert, dat meergem. poincten van redres bij haar volkomene vigeur en kracht zullen worden gelaten en geobserveert, zoo en in dier voegen; dezelve bij het onverhoopt geval zullen bevonden worden niet verandert te zijn, en alsdan te vigeeren. Dat vervolgens de heere Erfstadhouder, door minderjarigheid buiten staat zijnde, in eenige dezer Landschaps vergàderingen te compareeren, of constitutien en volmagten te passeeren, ook van zelve volgt, dat die comparitien zoowel als de qualificatie van een persoon, om in naam van Zijne Doorl^{ste}. Hoogheid op de Synodale vergaderinge te compareeren moet blijven in suspenso, en cesseeren tot den gewenschten tijd der meerderjarigheid.

Ten aanzien van het tweede poinct, vinden Haar Ed. Mog. dat in dit droevig geval (wiens existentie God Almagtig behage van ons te weeren:) niets redelijker en natuurlijker is, dan, dat de begevinge der vaceerende Ambten weder gebragt worde tot en bewaard worde door de staten des lands, uit wier Souveraine magt de concessie aan den Heer Erfstadhouder gedaan, zijn oorsprong genomen heeft. Op welk fondament de begevinge aller politique ambten aan den heere Erfstadhouder competeerende, wederom bij Ridderschap en Eijgenerfden diende geëxerceerd te worden, op zoodanige wijze als hetzelve tot op den jare 1748 door Haar Ed. Mog. is gedaan; alles met die omzigtige reserve, dat hetzelve alléén uit noodzake en bij provisie geschiede, zonder de eminente magt van den Heere Erfstadhouder eenigzints te quetsen, om dewelke ongeschonden te bewaren, behoorde vastgesteld te worden, dat alle de ambtenaren pro interim aangesteld, hare confirmatie van den Heere of Vrouwe Erfstadhouder of Erfstadhouderesse meerderjarig zijnde zullen moeten verzoeken, en, voor zoo verre dezelve deze confirmatie niet mogten impetreren, dat aan haar het gedebourseerde aequivalent [1]) zal worden teruggegeven. En, op dat niemand door eene provisioneele bevorderinge ofte aanstellinge geprejudicieert, maar alles in den staat gesteld worde, als het vóór de existentie van dit ongelukkig geval geweest is; dat daarom mede diende te worden besloten, dat, zoo wanneer een of ander ambtenaar voor dit onverhoopt geval in eenige bedieninge gesteld zijnde, gedurende de voorz. minderjárigheid, 't zij bij changement, 't zij bij avancement eenig ander ambt mogt obtineeren, zonder daarvan bij meergem. meerderjarigheid van Zijn, of Haar Doorl^{ste}. Hoogheid de confirmatie te verkrijgen, dezelve zijn vorig ambt weder aanvaarden, en de inmiddels in zijn plaats aangestelde ambtenaar gehouden zal zijn, het zelve aan zijn vorige bezitter ofte bedienaar over te laten. En, op dat

---

[1]) Aequivalent: ambtgeld dat bij de benoeming werd betaald. Vgl. hierboven 1694 Maart 6.

Zijn of Haar Doorlugtigste Hoogheid met volkomen kennis van zaken zal konnen disponeeren, zouden de Heeren Staten, of derzelver Drost en Gedeputeerden, eene pertinente lijst van alle immiddels en bij provisie aangestelde Regenten en Officianten aan den meerderjarigen Heere ofte Vrouwe Erfstadhouder of Erfstadhouderesse behooren over te geven.

Invoegen de intentie der Heeren Drost en Gedeputeerden daar heene zoude strekken, dat welgem. Heeren Staten provisioneelijk zullen aanstellen den Heer Drossaard, wanneer de tour aan de landschap is, en de electie genieten uit de nominatie, wanneer deselve op de tour van de provincie van Overijssel, volgens de gemaakte conventie zal worden overgegeven; met die reserve, dat de Drossard provisionneelijk op de een of andere tour aangesteld zijnde, zulks geen veranderinge aan de touren gemelde provincie en dit Landschap competeerende, zal toebrengen, ingeval het Zijn of Haar doorluchtigste Hoogheid niet mogte behagen den provisionneelijk aangestelden Drossard te continueren, maar dat in dien gevalle de provisioneelijk aangestelde en op nieuws door Zijn of Haar Doorluchtigste Hoogheid aan te stellene Drossard zullen gehouden worden op eene en dezelve tour geschied, en die aanstellingen uit ééne en dezelve vacature geprofiueert te zijn.

Zullende inmiddels de tractementen en emolumenten van het Drostampt moeten continueren op den ouden voet, zonder daarin, gedurende de minderjarigheid, eenige verandering te maken, nogte mogen renverseeren de dispositie en welmeeninge van Zijne Doorluchtigste Hoogheid Glor. Ged. bij missive van den 2 November 1748.

Dat welgem. Heeren staten de aanstellinge als vooren zullen hebben van de heeren gedeputeerden, assessor, landschrijver, secretaris, ontfanger-generaal, rentmeesters en schultessen, alles op dien voet als dezelve voor den jare 1748 zijn begeven geweest, en dat dien ten gevolge de Assessor en Schultessen uit eene vorige nominatie van drie personen, door Drost en Gedeputeerden geformeert, door 's lands Staten zullen worden geëligeerd. Dat de nieuws benoemde Ambtenaren, die hunne commissien en acten van den Heere Erfstadhouder moeten ontfangen, met dezelve zoo als voor den jare 1748 gebruikelijk is geweest, door de Heeren Drost en Gedeputeerden zullen voorzien worden, in welke commissien met convenabele termes mentie van de minderjarigheid zal worden gemaakt, met deze of diergelijke woorden: *Bij de minderjarigheid van den Heere Erfstadhouder, ofte in naame van de Heeren Staten, als exerceerende het Erfstadhouderschap der Landschap Drenthe bij Minderjarigheid van Zijn Doorluchtigste Hoogheid den Heere Prince van Oranje-Nassau.*

Dat al verders de Heeren Gedeputeerden niet ad vitam fungeerende, maar jaarlijks af- en aangaande door de Heeren Staten zullen worden verkoren, uit die leden, welke ten tijde van het

meergem. geval in leven zullen zijn na die ordre en op die tour als dezelve als dan zullen moeten opvolgen, en dat hooggem. Heeren Staten geene der tegenwoordige leden (als zijn uit het lid van de Ridderschap Jr. Cornelis van Dongen tot den Oldengaarden, en Jr. Derk Gerrit van Dongen tot Dunningen, en uit het lid der Eigenerfden de Heeren Albert Nijsingh, Gerrit Hendrik van der Woude, Mr. Coenraad Samuel Nijsingh, en Mr. Joan van Lier), ofte die geene welke in diezelver plaatse verkoren zullen zijn (anders als bij ordinaris manier van procedeeren) zullen mogen voorbij gaan, met dien verstande egter, dat Ridderschap en Eigenerfden het getal der eligibele en af- en angaande leden tot derzelver competent getal van vier personen zullen mogen brengen, zoo wanneer er zoo veele fungeerende Gedeputeerden uit een of ander, ofte wel beide leden bij het geval (waarin tegenwoordig, zoo wij hoopen, onnodig word voorzien) niet mogten exteeren, mits dezelve vacatures vervullende door personen volgens landswetten gehabiliteert; alles voor zoo verre de nieuws Geëligeerdens angaat bij provisie, en onder verzoek van confirmatie, zoo als te vooren in het generaal is gezegt. Dat welgem. Heeren Staten, na examinatie van de qualiteiten der Edelen, die zich in die tusschentijd mogten aangeven, om onder het lid der Ridderschap geädmitteerd te worden, de faculteit zullen hebben, dezelve onder het lid van de Ridderschap toe te laten: in zulker voegen, dat alle de binnen dit Landschap geborene, wier familien, waarvan zij van 's vaders zijde de naam dragen, in de riddermatige beschrijvinge alhier zijn, ofte bekent zijn, ofte zoodaane buiten de Landschap geboren zijnde edelluiden, welke afstammen van vader of grootvader van vaders zijde, die in de beschrijvinge, onder de Ridderschap en Edelen dezer Landschap zijn ofte geweest zijn, in de beschrijvinge, sessien en praerogativen, uit dien hoofde redundeerende zonder aggreatie zullen kunnen continueeren: dat verder alle andere edelen, die zich buiten die beide gevallen zullen bevinden, wel geadmitteert worden, ook dadelijk sessie nemen, en op 's lands voorkomende zaken zullen kunnen helpen delibereeren en concludeeren; doch bij de meerderjarigheid van den Heere Erfstadhouder, ofte vrouwe Erfstadhouderesse zullen gehouden zijn de aggreatie te verzoeken, en zich vóór diens obtien van alle landsvergaderingen, mitsgaders commissien uit dien hoofde bij haar bekleed, te onthouden. Dat eindelijk, bij het overlijden van den tegenwoordigen Landschrijver, ofte wel de eerste vacature van het Landschrijversampt, de ordonnantien en acte gelden, die volgens speciaal goedvinden van wijlen Zijn Doorl^{ste} Hoogheid Glor. Ged. tusschen den tegenwoordigen Landschrijver en Secretaris worden gedeeld, wederom in het geheel onder den tegenwoordigen, of alsdan fungeerenden Secretaris zullen volgen, en bij den zelven, gelijk bij zijne antecesseuren geschied is, genoten worden. Dat wijders, in geval de droevige omstandigheden, waarin de geheele Republicq

en deze Landschap inzonderheid zouden gebragt worden, door het verlies van onze Hoogstdierbare en Hoogstweerdige Vrouwe Gouvernante bij de minderjarigheid van den Heere Erfstadhouder ofte Vrouwe Erfstadhouderesse, nog luctueuser en geheel ondragelijk gemaakt mogten worden door binnenlandsche dissentien; en geconsideert, dat de decisie daarover met zoo veel wijsheid als vooruitzigt aan den Heere Erfstadhouder gedefereert, in het geval (waaromtrent nu praecautie, zoo wij hopen, onnoodig word genomen) niet kan volgen, en daar door veroorzaakt zoude kunnen worden, dat de zaken zoo verre zouden kunnen achter uitloopen, dat, om alle confusie en 's lands ruine te vermijden, daar in tijdig en met allen ijver diende te worden voorzien, den Heeren Drost en Gedeputeerden, voor het beste middel om daar aan te remedieeren, is voorgekomen, dat daaromtrent behoorde te worden gepraecaveert en gestatueert in dier voegen; dat de beide leden der Regeeringe van Ridderschap en Eigenerfden onvermoedelijk over hare regten en praerogativen, bij ieder derzelve gesustineert, discrepant wordende, dezelve ieder twee onpartijdige Gequalificeerde personen zullen kiezen, welke vier arbiters, dit getal met nog drie andere ('tzij gezamenderhand en unanimiter, 'tzij bij overstemminge of lotinge, zoo als dezelve arbiters convenabelst mogten oordeelen:) vermeerderen zullen; welke zeven leden de questie zoo mogelijk bijwege van minnelijk verdrag (daar toe zij gehouden zijn meest bekwame voorslagen te doen) en, bij diens ontstentenisse, bij decisie uit den weg zullen ruimen, volgens welke beide parthijen zich tot aan de meerderjaarigheid van den Heere Erfstadhouder zullen reguleeren; met dien verstande egter dat deze provisie geene reflexie kan hebben op zaken van policie, financie, justitie of eenige andere, waarin volgens den ouden voet, en tot nog toe gerecipieerde usance overstemminge plaats heeft gehad, in alle welke voor geroerde gevallen, de meeste stemmen de conclusie zullen blijven uitmaken.

Dat, aan Zijn Hoogheid, den Heere Prince van Brunswijk Wolfenbuttel, als representeerende Zijne Doorluchtigste Hoogheid in qualiteit als Capitein Generaal, zal worden gedefereert, de directe aanstellinge van alle hooge en lage militaire officieren, op dezer Landschaps repartitie staande, achtervolgens de instructie hier na beschreven, waarvan hooggemelde Heere Prince van 's lands wegen kennisse gegeven, en daartoe verzocht zal worden.

En, wat eindelijk het derde poinct, rakende het commando van de militie, ter dezer landschaps repartitie staande, aangaat, zouden de Heeren Drost en Gedeputeerden van advis zijn, dat zijne Hoogheid, den Heere Hertog van Brunswijk Wolfenbuttel, als representeerende Hoog. en meergem. Heere Prince van Orange en Nassau, in qualiteit als Capitein Generaal der Landschap Drenthe, daartoe verzocht en aan Hooggem. Heere Prince van Wolvenbuttel het commando over, en het geven van de nodige

ordres aan dezer Landschaps gerepartitieerde militie diende geoffereert te worden, uitgezondert het geven van patenten, waaromtrent de Heeren Drost en Gedeputeerden van gedachten zijn, dat deze Landschaps Staten zich niet behooren te chargeeren, maar zouden kunnen bepalen, tot de resolutien, door de respective bondgenooten op dit stuk alreeds genomen ofte nog te nemen: des dat gem. Heere Prince dezen voorslag en offerte gelievende te accepteeren, zal gehouden zijn na te komen en te bezweeren navolgende instructie:

INSTRUCTIE VOOR ZIJNE HOOGHEID, DEN HEERE HERTOG VAN BRUNSWIJK WOLFENBUTTEL, ALS REPRESENTEERENDE ZIJN DOORL^STE HOOGHEID, DEN HEERE PRINCE VAN ORANGE EN NASSAU, OF, BIJ VOOR OVERLIJDEN VAN HOOGST DEZELVE, HAARE HOOGHEID MEVROUWE DE PRINCESSE CAROLINA, IN QUALITEIT ALS ERF-CAPITEIN GENERAAL DER LANDSCHAP DRENTHE.

Art. 1.

De Heere Hertog van Brunswijk, zal, onder den titel, en in qualiteit als boven, over de militie ter dezer Landschaps repartitie staande het commando voeren, met al zulk gezag en authoriteit als den Capitein Generaal dezer Landschap is competerende.

Art. 2.

De patenten zullen in conformiteit van 's lands ordres gegeven worden, op den voet voor den jare 1747 tijd der verheffinge van Zijne Doorl^ste Hoogheid, Glor. Ged. tot Erfstadhouder der unie gebruikelijk is geweest, ofte zooals het zelve bij de bondgenoten anderzints in dit onverhoopt geval mogte goedgevonden en gereguleert worden.

Art. 3.

Zal de placcaten en ordonnantien op de wapeningen, militaire exercitien en krijgsdiscipline gemaakt en nog te maken, bij een iegelijk scherpelijk doen onderhouden, en zorgen, dat alle reglementen, zoo daar op als op de verdere deelen van den dienst gemaakt, praeciselijk werden nagekomen.

Art. 4.

Zal ook zorgvuldig acht geven, dat de compagnien in compleeten getalle, en in goeden staat, volgens de ordres van den Lande, werden gehouden, met regt om aan hem te doen overleveren lijsten van de sterkte en constitutien derzelven, en van de presenten en absenten, en al wat hij verder nodig heeft, om de militie buiten verval te houden.

Art. 5.

Zal de verloven mogen accordeeren in conformiteit aan de ordres van den lande, en wel inzonderheid conform de resolutien van haar Hoog Mogende van den 31 Maart 1714 en 18 November 1733 en van den Raad van Staten van den 7 Junij en 31 Augustus 1714 en 22 Januarij 1728; mits daarvan kennisse gevende aan den Raad van Staten, en om voorts daarin gehandelt te worden, zoo als vóór de verheffing van Zijne Doorl[ste] Hoogheid Glor. Ged. is gedaan geweest.

Art. 6.

Zijne Hoogheid zal, zoo in oorlog als vredens tijden, mogen begeven alle vacante militaire charges, zoo van hooft officieren, als capiteins, ritmeesters en subalternen, ter dezer landschaps repartitie open vallende, zoodanig echter, dat daarin zoo veel met den dienst van den Lande bestaanbaar zal zijn, de rang van de ancienniteit van de officieren zal observeeren, en in het bijzonder tot de charge van 's Lands casse de gepensionneerde officieren zoo lange er bekwaam tot den dienst zullen gevonden worden, remplaceeren.

Art. 7.

Alle welke Officieren, voor zoo verre zij op aequivalent zijn getaxeert volgens de dispositien, met kennisse, goedvinden, en zelfs op de propositie van Haare Koninglijke Hoogheid, vermogens een summier idée van den 9 Meij 1752 en missive van den 6 Junij 1753 geformeert, en bij 's lands Resolutien aangenomen en vastgesteld, hunne verschuldigde aequivalenten zullen moeten betalen zonder dat Hooggemelde Heer Hertog dezelve daarvan zal vermogen of kunnen dispenseeren.

Art. 8.

De voorsz. benoemde officieren zullen van Haare aanstellinge aan de Heeren Staten der Landschap Drenthe moeten kennis geven, om vervolgens na haar Edele Mogende bekomene approbatie (die niet dan bij eenparigheid van alle de stemmen, zoo van die der Ridderschap en Dingspillen in het Generaal, als van ieder Riddermatige, en Carspels volmagt ieder in Haar Lid in 't bijzonder zal kunnen geweigerd worden) van de Heeren Drost en Gedeputeerde Staten haare Commissien ontfangen.

Art. 9.

Zyne Hoogheid de Heere Hertog zal zich op het Territoir dezer Landschap geen gezag aanmatigen, nogte eenige ordres geven (uitgezondert met relatie tot de militie en militaire ordres, rakende derzelve discipline met hetgeene daar toe behoord, nog

zich eenigermate mengen in zaken dezer Landschaps Regeeringe in Policie, Justitie, Finantie, ofte het kerkelyke rakende, maar zulks alles laten ter dispositie van Welgemelde Heeren Staten, de Collegien, ofte Officieren, die zulks ratione officii incumbeert.

Art. 10.

Zal zich niet bemoeijen met onverhoopte geschillen zoo tusschen eenige leden dezer Landschaps Regeeringe ofte tusschen de Landschap en hare benabuurde landen ofte provincien mogten ontstaan, ten ware Zyne Hoogheids mediatie, en interpositie speciaal bij deze Landschap werd verzogt.

Art. 11.

Zal geene Officieren ten laste dezer Landschap mogen pensioneeren, maar zullen de verzoeken daartoe aan de Heeren Staten dezer Landschap moeten werden gedaan, om daar op na ingenomen advies van Zyne Hoogheid gedisponeert te worden.

Art. 12.

Hooggemelde Heer Hertog zal, alvorens de Exercitie dezer geoffereerde poincten aan te treden, gehouden zijn, in handen van de Heeren Staten ofte derzelver Heeren Gecommitteerden, op deze Instructie zoo als dezelve alhier is ingestelt, ofte op het tydstip van het droevig en onverhoopt evenement met goedvinden van Haar Koninglyke Hoogheid zal bevonden worden verandert, en als dan ingesteld te zyn, den behoorlyken Eed af te leggen.

Art. 13.

Eindelyk reserveeren de Staten der Landschap Drenthe aan zich de interpretatie van alle duisterheid, twyfelachtigheid, ofte misverstand uit deze instructie resulteerende, mitsgaders de ampliatie en veranderinge van dien, zoo als ter meesten nutte van den Lande zal bevonden worden.

EED VOOR DEN HEERE HERTOG VAN BRUNSWIJK ETC. ETC. ETC.

Wij Louis Hertog van Brunswijk, belove en zweere, wanneer aan Haar Koninglijke Hoogheid Mevrouwe de Gouvernante, gedurende de Minderjarigheid van Zijne Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau, of bij vooroverlijden van Hoogstdezelve van Haare Hoogheid Mevrouwe de Princesse Carolina, iets menschelijks mogte overkomen, en alzoo het Representatijf van het Capiteinschap Generaal van de Landschap Drenthe op ons komt te devolveeren, en bij ons met de daad werd aanvaard, dat wij ons alsdan na de beraamde instructie in alle zijne leden en deelen getrouwelijk zullen gedragen, en voorts generaalijk alles te doen, wat een Goed en

Getrouw Representant van voorsz. Capitein Generaal verpligt is en behoort te doen.

Waarop gedelibereert zynde hebben de Heeren Drost eu Gedeputeerden, vermogens resolutie van Haar Ed. Mog. de Heeren Staten der Landschap Drenthe op den Landsdag den 21 Maart 1752 genomen hier toe geautoriseert en gequalificeert het ontwerp in de bovenstaande memorie vervat, finaalijk gearresteert en verstaan, dat alle de voorsz. poincten by het geval (wiens existentie God Almagtig genadig verhoede) zullen worden achtervolgt, en nagekomen, en dat dezelve alsdan zullen stand grypen, om zich hierna zonder eenige dispensatie aan eenig poinct in dezen vervat te gedogen, striktelyk en punctueelyk te gedragen.

Aldus geresolveert en gearresteert, in Collegio tot Assen ten dage voorsz.

Corn. van Dongen tot den Oldengaarden vt.

Ter ordonnantie van de Heeren Drost en Gedeputeerden

C. W. Ellents 1756.

Om dit plan van tuteele (onder 's Lands resolutien geregistreerd den 1 feb. 1756) en 't welk ook in folio gedrukt zeldzaam voorkomt, te communiceeren en den Hertog van Brunswijk te beëedigen zijn gecommitteerd de Heer van Heiden Drost, C. van Dongen tot den Oldengaarden, mr. J. van Lier Gedeputeerden, en mr. C. W. Ellents Secretaris.

Den 12 Jan. 1759 overleed de Gouvernante Anna, zoodat de tuteele in werking trad: — tot condoleance zijn gecommitteerd de Drost A. C. van Heiden, Z. C. van Schwartz tot Ansen, Mr. J. van Lier, Gedeputeerden, Mr. C. W. Ellents Secretaris.

De Hertog van Brunswijk als representeerende den minderjarigen erfstadhouder of, bij voor overlijden, de erfstadhouderesse princesse Carolina deed eed en aanvaarde het commando over de militie: aan den commandant van 't bataillon Oranje-Drenthe werd door R. en E. aangeschreven hem als zoodanig te erkennen.

1760 Maart 18 kennisgeving van 't huwelijk van de princesse Carolina met Carel Christiaan van Nassau-Weilburg, Generaal der Infanterie, Collonel van een regiment voetvolk, Gouverneur van Bergen op Zoom en onderhoorige forten: missive van felicitatie.

1761 Maart 10 de conducteurs plaats vacant wordende, in de onzekerheid of dit ambt militair is of wel connectie met het militaire had, is de begeving opgedragen aan den Hertog van Brunswijk als representeerende den erfstadhouder.

De ambten worden nu vergeven op den voet van het reglement van tuteele.

XII. Willem V.

1763 Meij 1. Resolutie tot dankzegging in de kerken der landschap voor het herstellen van Z. H. uit de kinderziekte.

1764 Maart 20. Den erfstadhouder 16 jaar oud sessie in de vergadering der Staten en andere collegien verleend: — den 8 Maart 1766 werd de erfstadhouder meerderjarig.

Hoezeer eene opdragt door de erfelijkheid onnoodig schijnt zoo heeft die plaats gehad [1]) en zijn de commissien van 19 Maart 1748 en 25 Maart 1749 in een stuk vervat, als volgt:

16 Dec. 1765 11 Febr. 1766.

Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe doen te weten dat Ridderschap en Eygenerfdens, repraesenteerende Staaten der Landschap Drenthe, op den Landsdag gehouden tot Assen den 16 December 1765 hebben geresolveert en verstaan, dat Zyne Doorlugtigste Hoogheid de Heere Willem Prince van Orange en Nassau, tegen den 8 Maart deses jaars de volle ouderdom van agtien jaren en dus den tyd vermogens het plan van tutele met volkomen agreatie van wylen haare Koninklyke Hoogheid Mevrouw de Princesse Gouvernante der Vereenigde Nederlanden den 10 February 1756 gearresteert, bestemd tot Hoogstdesselfs meerderjarigheid sal hebben geadimpleert uyt kracht van haar Edele Mogende Resolutien van den 19 Maart 1748 en 25 Maart 1749 in de reëele possessie en aanvaardinge van de Hooge Digniteiten van Erfstadhouder en Capitein Generaal deser Landschap sal worden gesteld. Al waarom wy in naeme en van wegens welgemelde Heeren Ridderschap en Eygenerfdens, Staaten der Landschap Drenthe en, vermogens haar Edele Mogende gemelde Resolutien van den 19 Maart 1748 en 25 Maart 1749 en laatstelyk van den 16 December 1765 hebben gestelt en gecommitteert, stellen en committeren mits desen Zyne Doorlugtigste Hoogheid den Heere WILLEM PRINCE VAN ORANGE EN NASSAU etc. etc. etc. tot Gouverneur, Erffstadhouder en Capitein generaal voor syne Doorlugtigste

[1]) Vgl. J. de Bosch Kemper, staatkundige geschiedenis van Nederland voor 1795 bl. 215. — Opmerkelijk is het dat zelfs in de Grondwetten van 1814 art. 31, van 1815, art. 55 en van 1840 art. 54 een zeker soort huldebetoon van de staten der provincien aan den nieuwen koning was voorgeschreven, welke als strijdende met de afgeschafte souvereiniteit der provincien in de grondwet van 1848 teregt niet is herhaald.

Hoogheid en desselfs mannelyke en vrouwelyke Descendenten, zoo lang deselve syn en professie maken van de ware gereformeerde christelyke religie, over de voorschreven Landschap Drenthe en de Fortressen en sterktens daarin geleegen, gevende Hoogstgedagten Zyne Doorlugtigste Hoogheid volkomen magt, authoriteit, en sonderlinge bevel, om de charge als Gouverneur, Erffstadhouder en Capitein generaal van de Landschap Drenthe met den 8 Maart aanstaande, dadelyk en realyk te aanvaarden, te houden, exerceren ende bedienen, de limieten en landpaelen van de gesegde Landschap tegens de naburen, die deselve souden willen invaderen, syns uitersten vermogens te mainteneren ende beschermen, sonder te gedogen dat deselve eenigsints verkleind ofte geïnvadeert worden, ofte dat de Ingesetenen van hetselve Landschap voor eenige andere Regteren en buyten het voorm. Landschap contrarie hare privilegien worden geevoceert, maar sooveel doenlyk te bemiddelen, dat alle differenten met naburige Provincien off daaraan palende Heeren Landen op het spoedigste en gevoeglijkste mogen werden affgedaan, hetsij bij weege van accommodatie, regte off geëligeerde arbiters. Ende de Staaten van deselve Landschap het collegie van Drost en Gedeputeerden, mitsgaders het collegie van Drost en vierentwintig Etten, als opperste regters in de Landschap Drenthe, in alle haare Hoogheden, souverain gebied, vrijheid, geregtigheeden, regten, privilegien en wel hergebragte goede Costumen ende Usantien te bewaaren ende na vermogen de goede hand daaraan te houden dat deselve Staaten bij haare bondgenooten niet anders mogen worden getracteerd als na inhoude van de Unie van Utrecht en conform de beloften, soo haar bij het oprigten van hetselve sijn gedaan. Voorts om de ingezetenen van de Landschap Drenthe te beschutten en beschermen voor alle invasien, violentien, force, geweld, kracht, overdaad en oppressie van buyten ofte van binnen, hetsij bij eenige uitheemsche vyanden ofte iemand anders, wie het soude mogen syn, haer aangedaan wordende. En goede en ernstige toesigt neemen ende doen neemen tegens alle vergaderinge van Ruyteren, knegten, krygsvolk offte heerlose soldaten en andere die sig onderstaan souden willen in de voorschrevene Landschap te komen, om eenige inloop, invasie offte anslag te doen ofte maeken. Goede regel en krygsdiscipline te houden onder het krygsvolk door de gemelte Landschap de nodige doortogt doende en de ordonnantien en instructien op het stuk van den krygshandel gemaekt en alsnog te maaken te doen onderhouden. De waare Gereformeerde religie, sooals deselve tegenswoordig in de Landschap Drenthe werd geleerd en gepredikt, te handhaaven, sonder daarin eenige veranderinge te gedogen ofte laten geschieden. Zullende syne Doorluchtigste Hoogheid, opdat de zaaken van de kerken in goede ordre mogen verblyven en daarover met goede insigt, beleit ende respect worden gebesoigneert, vermogen op alle synodale vergaderingen een bequaam persoon,

wesende een Ingeseeten deser Landschap, te committeren, om uit name van Zijne Doorlugtigste Hoogheit nevens de ordinaris Gedeputeerden de acta synodi by te wonen en ten besten te dirigeeren, welke persoon nevens de Drost en Gedeputeerden de acta Synodalia zal helpen resumeren en ratificeeren. Zullende de acta Synodalia aan Zijne Doorluchtigste Hoogheid ter hand worden gesteld, om deselve mede te visiteeren, resumeeren, ratificeeren en approbeeren. En zal voorschreven gecommitteerde van Zijne Doorlugtigste Hoogheid nevens den Drost en Gedeputeerden na voorgaande nominatie bij ,de respective classen gedaan, van tijd tot tijd mogen eligeren nieuwe visitatoren over deselve classen, welker commissie zal worden gedepecheerd bij Zijne Doorlugtigste Hoogheid en het collegie van Drost en Gedeputeerden gesamentlijk, alles conform den gewoonlijken en tot nog toe geobserveerden voet. Zal ook Zijne Doorluchtigste Hoogheid op de Vergaderingen van Ridderschap en Eygenerfden mogen compareren en in't collegie van Drost en vierentwintig Etten en in 't Collegie van Drost en Gedeputeerden mede stemmen ende voteren, so dikwijls zijne Doorluchtigste Hoogheid hetselve geraeden sal vinden. Ende sooveel aangaat het stellen en committeeren van alle officieren soo aan de bedieninge der policie, als zaaken van State en administratie van Justitie, sullen de Etten worden geëligeert volgens de instructie op het Drostampt en volgens accoord in dato den 4 Maart 1692, tusschen de provincie van Overijssel en Landschap Drenthe hierover opgerigt en by de beide Heeren Staaten, alsmeede bij wijlen Sijne Majesteit Willem de Derde glorieuser gedagtenisse geapprobeerd en geconformeert. Zal ook de Drossard nomineren en eligeren, — de Burgemeesteren van de stad Coevorden, alles na ouder gewoonte. — Zal verders Sijne doorluchtigste Hoogheid begeeven alle hooge politique ampten, en hebben de aanstellinge van den Drossard, wanneer de tour komt aan de Landschap, en andersints de electie, wanneer daarvan de nominatie staat aan de Provincie van Overyssel, mitsgaders de aenstellinge van de Gedeputeerden, den Assessor, Landschrijver, Secretaris, Ontfanger, Rentmeesters en Schouten, blijvende gemelde Schultessen gehouden aan zijne Doorlugtigste Hoogheid off den genigen, zoo zyne Doorlugtigste Hoogheid daartoe sal gelieven te committeren, te doen den behoorlyken Eed. En zal Zyne Doorl: Hoogh: insgelyks hebben de agreatie op de beschrijvinge van de Leeden in de Ridderschap, de begevinge van alle militaire bedieningen, gelijk ook de decisie in kas van descrepantie off oneenigheden onder de Leeden in het generaal, en van ieder Lid in het bysonder. Ende dit alles tot alsulke eeren, rechten, tractementen, profyten ende emolumenten, als de voorgaande Gouverneurs ende Stadhouders getrokken en genoten hebben; Bevelende voorts allen en een iegelijk, haar residentie in de Landschap Drenthe houdende van wat staat, qualiteit ofte conditie deselve mogen syn, gelyk ook alle Ritmees-

teren, Hopluyden, Bevelhebberen, Ruiteren en Knechten, op de Landschap Drenthe gerepartieert, alsmeede alle andere luyden van oorloge, die in de Landschap syn off nog sullen mogen komen, dat zy hooggemelde Syne Doorl. Hoogh. houden, respecteren en kennen veor Gouverneur, Erfstadhouder en Capitein Generaal van de voorschreven Landschap Drenthe, en denselven niet alleen alle behoorlyke eere en reverentie bewysen, maar ook alle behoorlyke hulpe en assistentie in het effectueeren van deese Zyne Doorl. Hoogh^s. commissie en hetgeene daarvan dependeert, betonen, want sulks tot dienst en welvaart van de Landschap Drenthe en derselver ingeseten bevonden is te behoren. Blyvende Zyne Doorl. Hoogh. gehouden aan de Staaten der Landschap Drenthe ofte derselve Geccmmitteerden te presteren den behoorlyken eed van dese poincten en articulen na vermogen te willen agtervolgen, ende te willen gelieven te doen al hetgeene een goed gouverneur en Erfstadhouder te doen schuldig is. Ten oirconde hebben wy deesen in behoorlyke forme onder onse gewoonlyke paraphure en signature van onsen secretaris doen verveerdigen en met 's Lands uythangend zegel doen beseegelen. Gedaan en gegeven in onze vergaderinge binnen Assen den 11 Februarij 1766.

J. Willinge 1766 vt.

Ter ordonnantie van welgemelde Heeren

C. W. Ellents.

Het diploma in een gouden doos gevat werd overgegeven en de eed afgenomen door A. C. van Heiden drost, Z. C. van Schwartz tot Ansen, W. Lunsingh Gedeputeerden, Mr. Jan Kymmel, Raad- en Landschrijver en Mr. Coenraad Wolter Ellents, Secretaris: — die heeren bedankten tevens den Hertog van Brunswijk voor de zorg in de opvoeding van Z. H. aangewend.

(Willem V. had het stadhouderlijk tractement *f* 2000 ende Hellebardiers *f* 250.— [1]).

[1]) Zie tegenwoordige Staat van Drenthe stuk I. bl. 59: bijna 200 jaar alzoo bleef het vaste tractement van den stadhouder gelijk, vgl. boven 1616 febr. 17 en de aanteekening: het is moeijelijk op te geven, hoeveel emolumenten hierbij kwamen: ik heb te vergeefs getracht zulks in het huisarchief van Z. M. op te sporen: het blijkt echter uit de aanteekening van 20 Aug. 1599 dat er althans toen opkomsten van vaste goederen aan 't Stadhouderschap verbonden waren en uit den twist tusschen den Stadhouder Hendrik Casimir II en Rabenhaupt (1675 Jan. 19) dat aan 't begeven der schoutambten een emolument verbonden was: — ook had de stadhouder in sommige tijden de aequivalenten van sommige ambten of een deel daarvan en voordeel van de opdragt van regimenten en militaire benoemingen. Uit het register der Landspenningen op 1741 fo. 161 op 't provinciaal archief blijkt dat Willem IV over dat jaar een

Met veel ceremonieel kweet de commissie in den Haag zich van haren pligt: met veel ceremonieel werd zij ontvangen bij den Erfstadhouder, die de aanspraak hartelijk beantwoordde en den eed deed, ook ging de commissie hare opwachting maken bij den Prins van Nassau-Weilburg gehuwd aan de erfprinces en bij den Hertog van Brunswijk: het verslag van deze commissie, van het ceremonieel, van de diners en soupers bij deze vorstelijke personen en van de feestdronken, enz. bedraagt in 't protocol der resolutien van R. en E. 19 bladz. in folio — de commissie overhandigde tevens de lijst der ambten, gedurende de minderjarigheid vergeven, welke allen door den erfstadhouder werden bevestigd.

1766 April 22 werd aan den Hertog van Brunswijk *f* 10,000 toegelegd als gewezen voogd.

1767 Maart 21. Op de propositie van den Erfstadhouder door R. en E. verstaan dat geen rentmeester tot den rekendag kan worden gecommitteerd.

1767 Oct. 4 huwde de erfstadhouder te Potsdam met de princes Roijaal van Pruissen, waarover in de landschap de klokken geluid werden en vreugdebedrijven plaats hadden.

Tot de felicitatie werden gecommitteerd A. C. van Heiden tot Laarwoud, Drost, R. van Echten tot Echten, H. R. W. van der Feltz Gedeputeerden, C. W. Ellents Secretaris, (secretaris en landschrijver beiden, anders een van beiden, die het best kon vaceeren). De brieven van felicitatie zijn aan Zijne Hoogheid overgebragt door den secretaris Ellents en met een compliment ter materie dienende in handen overgegeven.

Ook deze commissie kweet zich van hare taak met veel ceremoniëel en werd met veel ceremoniëel ontvangen, zoowel bij den Erfstadhouder en zijne gemalinne, bij den Heere Prince en mevrouwe de princesse van Nassau-Weilburg, als bij den Hertog van Brunswijk.

1767 Dec. 19 werd aan Hare Koninklijke Hoogheid „eene bienvenue" van 2000 ducaten toegelegd.

1768 April 30 aan den erfstadhouder door D. en G. opgedragen het regt tot begeving der schoutambten in de

---

buitengewoon defroijement had van *f* 600-„ waarschijnlijk voor 't bijwonen der vergadering en 't mede nazien der rekening: zie boven 1741 Maart 21: — ten onregte leidt de hr. Magnin hier uit af dat de stadhouders voor het bijwonen der vergadering tijdelijk genoten *f* 600-„.

Ook de hellebardiers genoten die *f* 250 lange jaren.

heerlijkheid Ruinen en Ruinerwold, die aan de Landschap bij koop was overgegaan [1]).

1769 Maart 14. Kennisgave door den Erfstadhouder van de zwangerschap van H. K. H.: missive van felicitatie en aanbod van gevaderschap: dankbetuiging daarvoor.

1769 Dec. 19 gebeden in de kerken voor H. K. H. door de kinderziekte aangetast, later dankzegging voor het herstel voorgeschreven.

1770 Maart 20. Kennisgave van den Erfstadhouder van de bevalling van H. K. H. van een doodgeboren Prins.

1770 Aug. 24. Kennisgave van de Staten Generaal en van den Erfstadhouder van de zwangerschap van H. K. H.: beantwoording en felicitatie aan beiden: — deliberatie over gevaderschap en pillegave: besloten tot gebeden in de kerken.

1771 Maart 19 verslag der commissie, bestaande uit de Heeren: A. C. Graaf van Heiden, Z. C. van Schwartz, H. R. W. v. d. Feltz en C. W. Ellents, die te 's Hage bij den doop van de den 19 Dec. 1770 geborene Princes Frederica Louisa Wilhelmina namens de landschap als peters of gevaders hadden gestaan: — uit het verslag blijkt van veel ceremonieel, dat eene pillegave was gegeven van *f* 800.„ s' jaars en dat de Drost in de kraamkamer had gelaten een beursje met 40 ducaten. De kosten van den expresse, die de tijding der bevalling overbragt, betaald en hem eene vereering geschonken: aan den Edelman, die den brief van Z. H. overbragt, gegeven 80 ducaten.

1772 Julij 10 kennisgave van de zwangerschap van H. K. H. door de S. G. en den Erfstadhouder: — beantwoording aan beiden en opdragt omtrent het gevaderschap en de pillegave aan D. en G. Besluit tot gebeden in de kerken.

1772 Augs. 24 werd geboren Prins Willem Frederik, later Koning Willem I: bij den doop (17 Sept. 1772) waren de Drost van Heiden, F. O. v. Dörnberg Heiden, H. R. W. v. d. Feltz voor de Staten van Drenthe als getuigen (peters, gevaders) zijnde ook eene pillegave, nl. een lijfpensioen van *f* 800.„ in een gouden doos gedecerneerd en voor de kraamkamer 60 ducaten.

1773 Aug. 11 kwam de Erfstadhouder in het land-

---

[1]) Vgl. Magnin G. O. III. 2 bl. 274: — in nader te melden pamflet: de tegenwoordige staat van 't Landschap Drenthe ontmaskerd. Amsterdam 1787 bl. 28 wordt dit aan de regering van de Landschap als eene zware grief aangerekend, omdat dit regt aan de landschap had moeten blijven.

schap om in de staatsvergadering sessie te nemen. Z. H. werd te Midlaren, (waar eenige tenten opgeslagen waren en een detachement van 23 ruiters nevens een trompetter, wachtmeester en officier uit Groningen gezonden was) door den Drost van Heiden, de beide oudste Gedeputeerden Z. C. van Schwartz tot Ansen, W. Lunsingh en den Secr: Ellents gerecipieerd en namens de Staten gecomplimenteerd met aanbod van een dejeuner onder eene der tenten. Na gedineerd te hebben te Zuidlaren bij den Drost kwam Z. H. s'avonds 9 uur te Assen, en werd aan den trap van het Ontvangershuis, waar hij zou vernachten, verwelkomd door de ged^en van Echten tot Echten, v. Dörnberg Heiden tot ter Borch, Willinge en van der Feltz en den Landschrijver J. Kymmel (zijnde uit Groningen 42 grenadiërs, 2 sergeanten en een tamboer gekomen onder commando van den luitenant Gockinga).

„ Augs. 12 werd Z. H. door dezelfde Heeren ter vergadering opgehaald en bij de deur van 't collegie door de H. H., die hem den vorigen dag te Midlaren hadden gecomplimenteerd, ontvangen: naar de stadhouderlijke stoel [1]) ge-

[1]) In den Tegenwoordigen Staat van Drenthe (Amst. 1795) stuk 1 bl. 28 wordt vermeld dat in de vergaderzaal of statenkamer (thans de danszaal in de woning van den Commissaris des Konings) aan het boveneind van de groote rondgebogen tafel met inham midden in de zaal voor den haard, het stadhouderlijk gestoelte was ter regterzijde naast dat van den Drost: — aan die tafel zaten ook de assessor, de Gedeputeerden, de Secretaris en Landschrijver; de zes dingspillen zaten binnen de balie rondom de groote tafel aan zes afzonderlijke langwerpig vierkante eiken tafels, op ieder van welke lag een ingebonden exemplaar van het Landregt van Drenthe met de resolutien, met den naam van het dingspil op den band (die groote rondgebogen tafel met inham is nog aanwezig op de algemeene raadkamer, eene der tafels van de dingspillen nog op 't parquet van den Proc: Generaal van het Hof); de balie maakte de scheiding tusschen de eigenlijke leden der vergadering en de eigenerfdens, die als toehoorders kwamen, welke laatste buiten de balie bleven (zie Tegenw. staat van Drenthe 1 bl. 45 en het „eenvoudig doch „naauwkeurig verhaal van zaken voorgevallen op den landsdag, welke „dingsdag den 13 Maart 1787 binnen Assen begonnen doch zaturdag den „17 vruchteloos is gescheiden, alomme te bekomen," bld 4): — uit eene aanteekening in het register der landspenningen blijkt dat de stoel van den stadhouder in 't collegie in 1762 heeft gekost *f* 455,00. — Den 6 Maart 1731 werd den Ontvanger Ellents gerestitueerd *f* 454,15.8 wegens aangekochte meubelen, ten gebruike van Z. H., toen die te Assen was, en voorts aan denzelfden toegelegd *f* 50.— s'jaars, zoolang hij continueert een intrek voor Z. H. te Assen gereed te houden.

leid zijnde werd hij door den landschrijver Kymmel namens de staten aangesproken, 't geen Z. H. beantwoordde, waarna de besoignes aanvingen: Z. H. werd op dezelfde wijze naar des Ontvangershuis gereconduiseerd, nam daar een dejeuner en vertrok om half twee over Rolde naar Coevorden de heeren van het bepaalde uitgeleide naar Rolde dispenseerende.

Aan de ruiters elk man werd gegeven 1 Gl. 5 st., aan den trompetter en wachtmeester ieder 2 Gl. 10 st., ook de grenadiers kregen eene vereeringe, de officier een zilververgulden degen: — de 2 dejeuners te Midlaren en Assen en het souper te Assen hebben gekost *f* 4443.18,00: — alle kosten van de stadhouderlijke receptie bedroegen *f* 9606.19,10 en zijn nog de pachten van wijn, bier en vleesch en de tollen door de Landschap betaald.

1774 Maart 22 kennisgave van de geboorte van een Prins: miss. van felicitatie.

1775 missive van Z. H. zijn pourtrait overzendende.

1776 Feb. 22 kennisgave aan Z. H. van 't overlijden van den Drost.

1777 Maart 18 op de speciale recommandatie van den Erfstadhouder Mr. Petrus Hofstede aangesteld tot adjunct klerk der landschap.

„ Aug. 19. Ingekomen eene kennisgave van den Erfstadhouder dat hij in September met de prinses in Assen zou komen: waarop R. en E. D. en G. hebben gemagtigd alles te arrangeeren om H. H. naar behooren te ontvangen.

„ Sept. 12 komst van Z. en H. K. H. te Assen: — Z. K. H. woont de vergadering van D. en G. bij.

Volgens het register van 's lands penningen bedroegen de kosten van dit bezoek *f* 10.844.15.

1778 Maart 21 missive van Z. D. H. waarin, in antwoord op den beschrijvingsbrief, gezegd wordt dat de Drost als bij resolutie van 21 Maart 1768 aangesteld (als de landschap representeerende) tot heer van Ruinen moest gehandhaafd worden in de jagt van die heerlijkheid [1]).

1784 Maart 23. De erfstadhouder stelt voor, op zijn verzoek, een hoogst eervol ontslag aan Mr. C. W. Ellents te geven als Raad en secretaris met den titel van Raad en secretaris honorair en stelt voor in zijne plaats te benoemen

---

[1]) Vgl. Magnin G. O. II, 2, bl. 217 en III, 2, bl. 275, de Wal, Bijdragen, bl. 79.

Mr. W. H. Hofstede en tot clerk Mr. P. Hofstede, 't geen wordt aangenomen.

1784 Meij 24 missive van Z. D. H. en van H. H. M. over de zoogenaamde acte van consulentschap en bijlage. [1])

1784 Junij 1 Z. H. benoemt den heer van Ansen tot zijn representant op de Drentsche synode.

1785 Maart 22 op propositie van Z. H. besloten dat de gecommitteerden ten rekendage op ieder rekendag de kantoren zullen nazien en bepaald de rekendagen op 13 te stellen, en zulks op de missive van den Erfstadhouder van 8 maart, waarbij Z. H., „op grond van het verlaten van zijn ambt door „den voortvlugtigen Mr. I. van Lier en dat de Landschap „daardoor nu ten tweeden male in deze eeuw op 's lands comp- „toir generaal zulke aanmerkelijke schade lijdt," er op aandringt om op onverwachte tijden de kantoren na te zien.

1785 Nov. 22. In antwoord op den beschrijvingsbrief tot de vergadering, die daarom alleen was bijeengeroepen, berigt de erfstadhouder, dat er den 11 Nov. jl. te Meppel bij de aankomst aldaar van Z. H. en van 't geheele vorstelijk gezin verregaande wanorders en ongeregeldheden hadden plaats gehad, waartegen hij aanraadt streng te waken en te handelen.

1787 Julij 2 missive van H. K. H. over de haar aangedane beleediging, door haar te Goejanverwelle sluis tusschen Gouda en Schoonhoven op te houden: rescriptie van D. en G.: — later Julij 29 missive van Z. K. H. daarover en rescriptie door D. en G.

1787 Sept. 29 R. en E. besluiten om den Erfstadhouder te verzoeken om in deze bedenkelijke tijden het garnisoen te Coevorden te vermeerderen en in nood ter dispositie te stellen van 't collegie of van den Drost met gelukwensching over Z. H. terugkomst in den Haag en hersteld gezag: Zij vergunnen het dragen van oranje-versierselen en vernietigen de exercitie genootschappen.

Het dingspil Zuidenveld dringt er op aan om de questie over de overstemming aan Z. H. ter decisie op te dragen.

---

[1]) Bij de meerderjarigheid van Willem V had de Hertog van Brunswijk zijnen voormaligen pupil door die acte aan zich verbonden: die acte later bekend geworden deed Willem V in de achting dalen en werd als inconstitutionneel veroordeeld, omdat de Hertog beloofd had zich niet met het binnenlandsch bestuur te zullen bemoeijen: zelfs eenige Oranjegezinden wilden den Prins van dien invloed ontheffen: de verwijdering van den Hertog werd verkregen hoezeer niet zonder moeite Vgl. Mr. J. de Bosch Kemper, t. a. pl. bl. 206, 219. Zie ook art. 9 en 10 der instructie voor den hertog van Brunswijk.

1787 Sept. 29 wordt bij R. en E. gelezen een brief van den Stadhouder met een gedrukt declaratoir omtrent den gevaarlijken toestand der republiek, omtrent Z. H. gevoelens en intentien tot heil van den Staat en tot bedaring der partijschappen, waarmede R. en E. zich vereenigen bij brief; tevens met verzoek om krijgsvolk in Meppel te leggen: — in het declaratoir komt voor dat aan H. K. H. den 28 Junij te Goejanverwellesluis het inkomen in Holland was verhinderd en dat aan den koning van Pruissen de gevorderde satisfactie voor de beleediging zijner zuster daarmede aangedaan was geweigerd.

1787 Dec. 20. Drost en G. doen aan R. en E. rapport over de zaken der vernietigde exercitie genootschappen met den aankleve van dien: — daaruit blijkt, onder anderen, dat de vernietiging dier genootschappen onder meer geregtvaardigd werd door dien gebleken was dat die genootschappen, opgerigt ter afwering van alle vijandelijke aanvallen in 't algemeen en in 't bijzonder bij de ontstane differenten met Z. Roomsch-keizerlijke Majesteit te duchten, mede bedoelden de vermindering of vernietiging van de praerogatieven en praeëminentien van Z. H. [1]), die in die genootschappen als een dwingeland wordt gelasterd en voorgesteld.

1787 Dec. 20. De drost stelt voor ten strengsten te verbieden het inbrengen en verspreiden van alle stukken en pasquillen, die zouden kunnen strekken tot vernietiging van de stadhouderlijke regering en om een placcaat van amnestie te provoceeren.

1788 Jan. 15 een placcaat van amnestie op voorstel van den Erfstadhouder vastgesteld.

„ „ Ingekomen eene missive van den erfstadhouder houdende dankbetuiging voor de felicitatie met zijne herstelling in zijne waardigheden te 's Hage en kennisgave dat vooralsnog het garnisoen te Coevorden niet kan worden vermeerderd maar dat de Gouverneur is aangeschreven hetzelve ter dispositie als verzocht te stellen.

---

[1]) Dit rapport is gedrukt in folio en is een zeer merkwaardig staatsstuk vooral ook om de wijze van beschouwing van het algemeen staatsregt en om den geest der partijschappen te kennen: — als vervolg daarop is mede gedrukt eene resolutie van R. en E. van 24 Maart 1789, houdende mede eene lijst van leden dier ontbondene genootschappen, die het declaratoir niet hadden geteekend en daarom onbekwaam waren tot het waarnemen van politieke en kerkelijke ambten.

1788 Jan. 15. R. en E. besluiten met eenparige stemmen dat alle leden der Ridderschap en volmagten, alle comparanten ter vergadering, alle tegenwoordige en toekomstige ambtenaren, bij ampliatie van hunnen eed, zullen zweeren de souvereiniteit van de staten onder het stadhouderlijk bestuur, invoegen in 1749 en 1766 gedefereerd, te zullen helpen conserveeren zonder zich bevoegd te houden bij meerderheid van stemmen van dezen eed te ontslaan en anders daarvan kennis te geven aan den Erfstadhouder. Kennisgave daarvan door D. en G. aan Z. H.

„ „ werd bij R. en E. gelezen eene briefwisseling van en met Z. K. H. door D. en G. ook over het voorgevallene met de princes te Goejanverwellesluis: — waarin, na behandeling der zaak door R. en E., geconstateerd werden „eenige afwijkingen in stijl en uitdrukkingen van ouds in het schrijven aan Vorstelijke en Koninklijke personen gebruikelijk, met recommandatie van zich int toekomstige daarnaar te gedragen."

Deze in waarheid kinderachtige aanmerking van de Oranjepartij schijnt veel sensatie gemaakt te hebben.

1788 Maart 11 werd er eene missive aan Hun Hoog M. geschreven over de guarantie van het stadhouderschap in rescriptie op den brief van Hun Hoog Mog. over de eedelijke belofte op voorslag van Holland om het Erfstadhouderschap in voegen opgedragen en het huis van Orange te maintineeren, welke missive inhield volkomene accessie van R. en E. vooral omtrent de onderlinge guarantie.

„ „ R. en E. namen deze gelegenheid waar om Hun H. M., na een lijdzaam en zoo langdurig wachtend stilzwijgen, bij de nu herstelde orde van zaken, te verzoeken om nu eindelijk eens aan de landschap regt en zitting in de S. G. en de Generaliteits collegien toe te kennen, waarop zij regt had en verzoeken zij den Erfstadhouder dringend dit te ondersteunen [1]).

---

[1]) Bekend is het dat Drenthe de Unie van Utrecht mede had aangegaan en dat Johan van Echten tot Echten en Hendrik de Vos van Steenwijk den 11 April 1580, op auctorisatie van R. en E. den 20 Maart te voren verleend, dezelve namens de landschap hadden onderteekend, maar dat hun later, nadat de overheerde landschap weder van de Spanjaarden was bevrijd, de sessie in de generaliteits collegien werd geweigerd: éénmaal werden zij opgeroepen maar niet toegelaten: als wordende gezegd dat de griffier de oproeping bij vergis had gedaan en dat de voorzitter dit door de menigvuldigheid van te teekenen stukken niet

1788 Maart 11 werd besloten aan Z. H. den staat van het verschil met Overijssel over tollen van s'lands ingezetenen geheven wordende mede te deelen en H. D. appui tot favorabele afdoening te imploreeren, 'tgeen 30 Augs. door D. en G. geschiedde.

„ „ met eenparige stemmen besloten aan Z. H. de decisie over de quaestie van overstemming ten landsdage op te dragen.

„ „ R. en E. stellen vast het eedsformulier aan de Staats-stadhouderlijke Regering, door alle in functie zijnde en nieuwe ambtenaren te doen.

„ „ 100 zilveren ducatons uitgeloofd aan dengenen, die aan de justitie kan ontdekken de schenders van de eerebogen te Meppel op de verjaring van den Erfstadhouder opgerigt.

„ „ R. en E. zetten mr. H. J. Verschuir af als scholtus van Zweeloo en Sleen mede omdat hij den Erfstadhouder op onderscheidene tijden en plaatsen gelasterd had.

„ „ besloten geene alteratie ten nadeele der ambtenaren te maken in de voorwaarden, waarop zij de ambten hebben aanvaard, dan met toestemming van den Erf-Stadhouder.

„ „ 22 verzoek aan den Erfstadhouder om de plaats van Schultus van Sleen en Zweelo vacant door de afzetting van mr. H. J. Verschuir te vervullen.

---

had opgemerkt. De Drenthen hebben herhaaldelijk bij alle bondgenooten daartegen geprotesteerd en gedoleerd en den 27 Oct. 1618 en 9 Oct. 1643 daartegen betoogen ingediend, welke, volgens resolutie van R. en E. van 5 Dec. 1650 te Groningen bij Hans Sas zijn gedrukt onder den titel: „Propositie ter vergaderinge van H. H. en M. HH. S. G. der vereenigde Nederlanden uit naam van R. en E. der Landschap Drenthe met documenten, waarbij claerlijcken geblijcket dat de Landschap Drenthe geregtigt is tot sessie in die vergadering en in de andere Generaliteits-Collegien."

Vgl. daarover Magnin G. O. III. 2 bl. 57; de niet voleindigde dissertatie van Mr. P. Oosting, de provincia Drenthina ab ordinibus Generalibus provinciarum Belgarum Saeculo XVII exclusa Gron. 1835, Aitsema, herstelde Leeuw bl. 255 vlgg.; mijne beoordeeling van Mr. J. de Wal, Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden in Drenthe in de kunst- en letterbode nos. 28 en 29 van 1843, 8e bladz. dier recensie; Luiscius, woordenboek op 't woord Drenthe.

De beroemde President Bynkershoek ergerde zich te regt aan dit groote onregt en gaf zijne verontwaardiging op eene krachtige wijze lucht in zijne quaest: Jur: Publ. I. 16.

1788 Junij 14 procuratie op den Drost om bij de plegtige overgave der acte van guarantie opzigtelijk het stadhouderschap te assisteeren [1]).

1789 Maart 24 besloten het dupliek over het regt van overstemming ter vergadering ingekomen, en alle stukken daarover aan den Erfstadhouder te communiceeren om het poinct in questie bij regterlijke uitspraak finaal te decideren [2]).

„ „ R. en E. besluiten dat ieder vreemde, die in het landschap komt inwonen, en het declaratoir niet kan overleggen, voor 't collegie den eed moet doen van de Staats-stadhouderlijke Regering gehouw en getrouw te zullen aankleven.

„ „ R. en E. gelasten, op straffe van boete, bij publicatie alle ingezetenen om oranje te dragen ten blijke van goede gezindheid: „om niet eene minachting voor den

---

[1]) Bij de acte van guarantie was, onder meer, bepaald dat een der bondgenooten — in weerwil van de andere — het stadhouderschap niet mogt afschaffen of in gezag vermeerderen of verminderen: men wilde daardoor het stadhouderschap tot een integrerend deel maken van het grondwettig bestaan der Republiek, het verheffen tot den band die de provincien aan elkander bond. Vgl. Mr. J. de Bosch Kemper, t. a. pl. bl. 235.

[2]) De vraag over het regt van overstemming, welke ook in zekere mate in Overijssel in de zaak van de afschaffing der Drostendiensten door v. d. Capelle ontstond en ook daar tot geschriften aanleiding gaf (zie de verhandeling daarover in 1784 te Deventer uitgegeven en de vele stukken in de zaak van v. d. Pol), was belangrijk en niet voorzien in het Regerings reglement van 1603: aanleiding daartoe gaf de zucht van de eene partij om eene zaak door te drijven en om de andere of leden daarvan van de vergadering uit te sluiten: dezelve kwam daarop neer of de ééne stem der Ridderschap al of niet deelbaar was: over de vraag verscheen: 1⁰ het eenvoudige verhaal van 't voorgevallene op den Landsdag, welke den 17 Maart 1787 binnen Assen begonnen, doch den 17 vruchteloos is gescheiden. Alomme te bekomen; 2⁰ de deductie door de 4 dingspillen van Beilen, Diever, Noordenveld en het Oostermoer tegen de meerderheid der Ridderschap en de dingspillen van Zuidenveld en Rolde, gedrukt te Meppel bij G. de Voogd; en 3⁰ het tegenbetoog namens de Ridderschap en de dingspillen Zuidenveld en Rolde ter staatsvergadering van Drenthe ingediend, opgesteld door J. W. Knoop R. G. (dit laatste vooral zeer belangrijk ook om de bijlagen): — de questie is duidelijk ontwikkeld door Dr. Nassau, Mr. P. Hofstede in zijn leven en werken bld. 18 en 19, Drenthsche Volksalmanak, IV, 1840, bl. 11. Vgl. ook Mr. S. Gratama, leven van Mr. W. H. Erkenswijk, Drenthsche Volksalmanak III, 1839, bl. 87, 88 en Magnin, G. O. III, 2 bl. 172.

Heere prinse Erfstadhouder en het doorluchtigste Huis van Oranje meer en meer aan den dag te leggen."

1789 October 13. Bekendmaking van het huwelijk van den erfprins met Frederica Louisa Wilhelmina, prinses van Pruissen en van de Erfprinses met den oudsten zoon van den Hertog van Brunswijk: — missive van felicitatie.

1790 Maart 23. R. en E. hernieuwen de publicatie omtrent het doen van den eed van getrouwheid aan het Staatsstadhouderlijk bestuur door hen die van buiten inkomen en het declaratoir niet overleggen.

„ „ de Stadhouder beveelt aan R. en E. aan om de zaak van de wede Tebinge van Gasselte naauwlettend en op eene bedaarde wijze te onderzoeken „zonder hieromtrent eenige politique inschikkelijkheid te beoogen," waarop R. en E. hierin berusten en den stadhouder van de beslissing kennis geven.

1791 Maart 22. R. en E. besluiten, op voorstel van mrs. P. Hofstede, I. H. P. van Lier en W. H. Erkenswijk, hun project tot verandering van den Etstoel in een Hof van justitie, waarover door den Drost namens Z. D. H. den erfstadhouder eenige voorloopige consideratien waren gecommuniceerd, aan Z. H. ter aggreatie te zenden.

„ Sept. 9 verstaan den Erfstadhouder bij zijne komst te Assen landswege op een maaltijd naar deszelfs genoegen te onthalen en te defroijeeren.

„ „ aan den erfprins en aan deszelfs aanstaande gemalin te zamen op beide lijven een jaarlijksch lijfpensioen gedecerneerd van 800 gl., ingaande 1 Oct. 1791 en voorts besloten de acte te overhandigen en het complimènt ter materie dienende af te leggen, waartoe gecommitteerd zijn de heer Drost, Gedepden Schwartz tot Ansen en van der Feltz nevens landschrijver en secretaris of een van beiden.

Een en ander maal hebben wij melding gemaakt van het ceremoniëel, dat door en met dergelijke commissien ten stadhouderlijken hove werd in acht genomen: het is niet onbelangrijk uit het officieel rapport door deze laatste commissie uitgebragt het volgende over te nemen:

De heeren Drost S. P. A. Grave van Heiden tot Entingen Gedepden, Jr. Z. C. van Schwartz tot Ansen en G. W. v. d. Feltz, benevens den raad- en landschrijver Mr. W. H. Erkenswyk door UEdel Mogende op den jongsten extra ordinaris landsdag met en nevens den raad en secretaris W. H. Hofstede gecommitteerd, om, na het voorbeeld der respectieve provincien, den heere erf-

prins van Orange en Nassau, benevens Hare Koninklijke Hoogheid, Mevrouw de princesse van Pruissen, Hoogstdeszelfs gemalinne, bij het arrivement in 's Hage, wegens de gelukkige voltrekking van Hoogstderzelver echtverbindtenisse, met overgave van een lijfrente brief te congratuleeren, mitsgaders Mr. P. Hofstede, welke laatstgenoemde door het collegie der heeren Drost en Gedeputeerden in plaats van deszelfs vader, den raad en secretaris W. H. Hofstede, die zich uit hoofde van indispositie van de onderneming der reis in een streng saizoen geëxcuseerd hadde, is gesurrogeerd, om mede als minister bij deze commissie te adsisteeren, hebben thans de eer van derzelver verrigtingen en de uitvoeringe van hunnen bekomenen last aan UEdelmogende het navolgende verslag te doen:

De staatsche commissie op den 3 November 1791 in den Haag gearriveerd zijnde, is den jongsten fungeerenden minister P. Hofstede gelast geworden zich naar het stadhouderlijke hof te begeven, ten einde, namens gemelde commissie, aldaar te vernemen, wanneer en waar het H.H. zoude convenieren de deputatie ter audientie te admitteeren; zulks vastgesteld zijnde op zaturdag den 5 November en wel in dier voege, dat de leden der commissie, in navolging van sommige der andere provintien, zig tegen den namiddag 3 ure in de Trèves kamer zouden verzamelen, om alsdan op den bepaalden tijd langs de gallerijen met de gebruikelijke ceremonien door H.H. aan de stadhouderstrap te worden gerecipieerd, zoo hebben de heeren zich op den bepaalden tijd aldaar laten vinden; dan inmiddels had de h^r^ Drost vernomen dat de deputatie van de Staten van Friesland, en, na diens voorbeeld, insgelijks die der Staten van Utrecht bepaald hadden om met statie eerst na 't oude Hof ter audientie van den h^r^ Erfprins en vervolgens na 't stadhouders Hof, onder genot van de militaire honneurs der hoofdwacht, te rijden, waardoor de h^r^ Drost zich verpligt vond, Zijne Hoogheid te informeeren, dat de Staatscommissie van Drenthe begeerde dien voet te volgen, hetgeen ook door Zijne Hoogheid zijnde gegouteerd en den h^r^ Erfprins door een edelman daarvan geprevenieerd, zoo begaf zich de commissie op het plein. De trein aldaar geformeerd zijnde, bestond dezelve uit 3 koetsen, ieder met 2 paarden bespannen, door 2 boden met ongedekten hoofde voorafgegaan, zittende de h^r^ Drost alléén in de eerste koets, de heer van Ansen en van der Feltz in de tweede en de beide Ministers Landschr. Erkenswijk en Dr P. Hofstede in de derde, gaande ter zijde van iedere koets twee liverijdienders. De trein, in dier voege gereden zijnde langs het plein, over de korte en lange vijverberg, den kneuterdijk en het heulstraatje, na 't oude Hoff, werd de deputatie aldaar door Z. H. den h^r^ Erfprins, met Hoogstd. gevolg, bij het uittreden der koets beneden de trap gerecipieerd en na boven tot de appartementen van H. K. H. geleid, al waar de hofdames zich bevonden in de antichambre,

zijnde H. K. H. alléén vooraan in Hoogstdeszelfs daarop volgende audientiezaal. De commissie benevens den h^{r} Erfprins binnengetreden zijnde en zich aan het hooger eind des vertreks op 5 daartoe geplaatste stoelen gezet hebbende, terwijl H. H. insgelijks aan de overzijde op 2 gelijke stoelen waren gezeten, is door monde van den landschrijver Erkenswijk een compliment ter materie dienende gedaan, met overgave van de lijfrente brief à ƒ 800-„ gelegen in een O. I. verlakte doos, hebbende de h^{r} Erfprins het compliment in beleefde termen met dankzegging beantwoord. Voorts is de commissie op dezelfde wijze weder uitgeleid en tot aan de koetsen door Z. H. gereconduiseerd.

Vervolgens in de vorige order en manier door denzelfden weg na 't binnen Hof gereden, alwaar, nadat de Vriesche commissie, welke juist van hare ceremoniëele visite terugkwam, was voorbij gereden, deze commissie door de hoofdwacht, met het gewone saluit is begroet en door Z. H. benevens Hoogstdez. gevolg bij het uittreden van de koets is ontvangen geworden en op gelijke wijze als de deputatie der vorige provincien na de appartementen van H. K. H. onder de eerbewijzing der Gardes du corps geleid en aldaar binnen de audientiezaal van H. K. H. getreden zijnde en zich op aanwezende stoelen aan het hooger einde des vertreks tegenover H. H. nedergezet hebbende, is insgelijks door monde van den landschrijver Erkenswijk het compliment afgelegd en door Z. H. in heuschen term beantwoord. De commissie wederom op vorige manier uitgeleid zijnde tot aan de koetsén, is dezelve door de hoofdwacht ook wederom gesalueerd en in statie gereden tot aan het plein, wanneer het ceremonieel geeindigd zijnde, de respective leden voor hun particulier na 't stadhouders Hof zijn gereden, om aldaar, volgens expresse invitatie, des ochtends namens Z. H. door een edelman bij den h^{r} Drost gedaan, het middagmaal nevens de deputatien van Zeeland, Utrecht, Vriesland, Overijssel en stad en lande te houden, gelijk dezelve dan ook aldaar volgens hun rang aan de buitenzijde des tafels zijn geplaatst geworden, hebbende Z. H., nadat de gezondheid van stad en lande met een' bokaal was gedronken, die van de Landschap op dezelfde wijze ingesteld. H. H. gezamenlijk bepaald hebbende om de commissie den 10 November in dezelfde manier als die der overige provintien de audientie van afscheid te verleenen, zoo heeft dezelve zich op Donderdag den 10 November tegen 3 uur in de antichambre van H. K. H. laten vinden, nadat de commissie van Overijssel was voorafgegaan is dezelve binnengelaten en wederom gezeten zijnde, zoo als bij de eerste audientie heeft plaats gehad, is door den landschrijver een kort compliment van dankzegging en afscheid afgelegd en door Z. H. den erfstadhouder op het vriendelijkst namens de vier vorstelijke en K. personnages beantwoord. Wijders is de commissie namens Z. H. verzocht ge-

worden het souper en bal op den 11 November ten stadhouderlijken Hove bij te wonen.

1791 Sept. 27—30. Ingekomen een brief van den Erfstadhouder uit Groningen 24 Sept. 1791 goedkeurende het den 22 Maart te voren door R. en E. genomen besluit om het hoogste Regtscollegie, in plaats van uit Drost en XXIV Etten, inkomstig te doen bestaan uit den Drost en 8 raden in de regten gepromoveerd: — de Erfstadhouder stelde in den brief onder anderen ('tgeen werd aangenomen) voor om bij art. 1 van de concept ordonnantie op den nieuwen Etstoel te voegen: „zullende de heer Erfstadhouder in der tijd present zijnde, zoo als in alle Hoven van justitie binnen de provincien plaats heeft, in dat collegie praesideeren:" de Erfstadhouder benoemde volgens art. 4 de eerste maal de leden: — hij noemde in dit besluit het nieuwe collegie „Drossard en Raden in den hove van justitie:" in de generale ordonnantie op dit Hof was bepaald dat de leden inkomstig uit eene nominatie van drie op te maken door den Etstoel en door D. en G. conjunctim door den Stadhouder zouden worden benoemd, de formule van inzending der nominatie was tevens bepaald: het formule van den eed hield in de belofte om de souvereiniteit van de Staten onder het stadhouderlijk bestuur, zoo als hetzelve in de poincten van redres en plegtige opdragt aan Z. H. Willem IV in 1749 eenparig gedaan en nader in 1766 aan Willem V op den zelfden voet gedefereerd te zullen helpen conserveeren en maintineeren, zijnde hiervan bij placcaat op naam van R. en E. publicatie gedaan met vermelding van de aggreatie van den Erfstadhouder [1]).

1791 Oct. 25 verstaan bij D. en G. dat de kosten van paarden ter transport van Z. H. ad *f* 1.„ per uur, bij het bezoek van Sept. j. l. niet ten laste der Landschap zijn: de kosten bij die gelegenheid *f* 3062.2,10.

„ Nov. 13 Aan Z. H. door D. en G. geschreven over de jagt in Overijssel ten behoeve van den rentmeester van Dikninge: het convent Dikninge beweerde nl. het regt van jagt in een deel van Overijssel: in Overijssel werd dit betwist: — de beslissing was reeds vroeger aan den stadhouder opgedragen die echter daarin niet had beslist en op dezen

---

[1]) Vgl. Mr, H. Vos. diss. Jur. Inaug. de judiciis Drenthinorum antiquis. Gron. 1825, bl. 106. Men vindt het zeer belangrijke rapport en de reglementen in den Tegw. staat van Drenthe, 1, bl. 179 vlgg.

nieuwen aandrang daarin ook geene beslissing heeft genomen [1]).

1792 Maart 20 op nieuw door R. en E. besloten om, zonder onderscheid, van de inkomende vreemden den eed aan de Staats-stadhouderlijke regering te vergen.

„ Dec. 6 communicatie door den stadhouder van de bevalling van de Erfprinses van een zoon: — missive van felicitatie door D. en G.

1793 Maart 19. R. en E. bevelen aan strenge naleving der placcaten tegen allen die woelingen veroorzaken, om de regeringsvorm omver te werpen.

„ „ uit eene uitdrukking in een voorstel van D. en G. aan R. en E. om provisionneel de kosten dier zaak door het Landschap te laten betalen, blijkt dat de erfstadhouder „wegens de ontelbare occupatien der tijdsomstandigheden in de questie over de overstemming nog niet had beslist, 'twelk bij de tegenwoordige conjuncture van tijden ook zoo spoedig niet zal kunnen geschieden." (Z. H. heeft daarin nooit beslist.)

„ „ De erfstadhouder heeft gecommitteerd den landschrijver Mr. W. H. Erkenswijk als mede adjunctreviseur in zeker groot revys bij den Hove van Groningen hangende.

1794 Maart 24 D. en G. deelen den Erfstadhouder mede dat de inkomsten der landschap niet verminderd zijn.

„ Aug. 26 D. en G. brengen over bij R. en E. eene propositie van den Erfstadhouder om in deze bekommerlijke dagen over te gaan tot ligting van een corps landzaten.

„ „ in eene publicatie van R. en E., waarbij, wegens de bekommerlijke tijden, een bededag wordt uitgeschreven, komt voor „dat God moet worden gebeden, dat de onvermoeide pogingen van Zijne Doorluchtigste Hoogheid, Neêrlands Erfstadhouder in de uitoefening zijner onderscheidene waardigheden, ter handhaving van de eer, vrijheid en voorspoed der Nederlandsche natie mogen gezegend worden; dat de dappere prinsen, Hoogstdeszelfs beide zoons, aan de spits der legers hun leven voor het behoud van het lieve vaderland niet te dierbaar achtende steeds onder de overdek-

[1]) Vgl. Mr. J. de Wal, Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden van Drenthe, Hoofdstuk I Geschiedenis van het jagtwezen, bl. 75, Magnin kloosters van Drenthe 2de uitg. bl. 71, Tegw. staat van Drenthe 1 bl. 106.

kende hand des Almagtigen bevestigd en het gansche Vorstelijk huis tot welzijn en steunsel van den lande lang geconserveerd blijven."

1793 November 25 D. en G. hebben aan R. en E. opengelegd hunne missive van 14 Nov. aan den Erfstadhouder om in deze zeer bedenkelijke tijden het gemelde collegie niet aan incompleetheid en inactiviteit door zwakheid van leden te exponeeren.

Dit punt is het laatste in de resolutien van R. en E., die na dien tijd niet weer hebben vergaderd.

1795 Jan. 17 werd de erfstadhouder door den drang der omstandigheden genoopt het land te verlaten en ging hij in eene visscherspink naar Engeland.

1795 Febr. 7 had er eene oproeping plaats van het comité Revolutionnair van Drenthe aan de ingezetenen om de regering te veranderen.

1795 Febr. 11 werd de omwenteling tot stand gebragt nam het comité revolutionnair voorloopig de regering te Assen over en maakte het aan den volke bekend dat het Drentsche volk hersteld was in zijne onafhankelijkheid en in zijne onvervreemdbare regten van mensch en burger.

1795 Febr. 16 in 't eerste jaar der Bataafsche vrijheid gaven de provisionnele repraesentanten van het volk van Drenthe onder de spreuk „vrijheid, gelijkheid en broederschap," eene publicatie waarvan het begin luidt:

Alzoo door de opmerkenswaardige besturing der aanbiddelijke Voorzienigheid (aan wie de eer van de zoo zeer verlangde ommekeer van zaken met erkentelijke dankbaarheid moet worden toegebragt) het volk van Drenthe in deszelfs vrijheid, onafhankelijkheid en in alle zijne onvervreemdbare regten is hersteld.

Zoo is het dat voorschreven representanten goedgevonden hebben bij dezen aan hunne medeburgeren van den veranderden staat van zaken kennis te geven, verklarende dat zij representanten uitdrukkelijk erkennen de souvereiniteit des volks en de regten van den mensch en den burger en dat zij uit voorschreven hoofde gemeend hebben te moeten afschaffen, gelijk zij uit naam van het volk van Drenthe afschaffen het Erfstadhouderschap mitsgaders het capitain- en admiraal- generaalschap dezer landschap benevens alle adelijke of erfelijke regeringsposten,

Gelijk wijders door deze onze voorschrevene verklaring het onderscheid van regten en vrijheden tusschen de bewoners van

heerlijkheden en colonien en die van andere ingezetenen dezer Landschap mede geheel en al is komen te vervallen.

Wordende enzv.

Actum Assen het eerste jaar der Bataafsche vrijheid.

onder staat,

De provisionnele repraesentanten van het volk van Drenthe,

C. de Vos van Steenwijk vt.

ter ordonnantie

J. C. van Rossen,
secretaris.

In de vergadering der Staten Generaal der vereenigde Nederlanden van 16 Febr. 1795 werd, op voorstel van gecommitteerden van Holland, besloten voor het geheele volk te erkennen de oppermagt van het volk van Nederland en aangenomen de verklaring van de regten van den mensch en den burger, gelijk in Gelderland, Holland, Utrecht en Overijssel reeds was geschied en te vernietigen het ambt van Stadhouder, Capitein Generaal en admiraal, voor zooveel de generaliteit betreft, in alle zijne onderscheidene functien en hoe ook genoemde betrekkingen en een ieder te ontslaan van den eed.

Tevens werd besloten hiervan onder anderen aan het Landschap Drenthe kennis te geven.

Den 23 Febr. 1795 kwam bij provisionnele repraesentanten van Drenthe in deze missive van Hun Hoogmogenden, „tenderende onder anderen" (zoo als in de notulen staat) „om de afschaffing van het stadhouderschap met eene bijge- „voegde resolutie van H. H. M. M."

Er is daarop echter niets gedaan noch besloten: Provisionnele repraesentanten hadden het stadhouderschap reeds vernietigd.

De laatste sporen van het erfstadhouderschap van Drenthe treft men aan in eene proclamatie van den erfprins Willem Frederik (die zou geworden zijn als stadhouder Willem VI, later koning Willem I):

Toen de Engelschen en de Russen in 1799 het stadhouderschap zouden herstellen gaf Willem V den 28 Julij 1799 uit het paleis van Hampton Court in Engeland eene proclamatie, waarbij hij zijne waarde landgenooten opwekt de Engelschen en hunne bondgenooten als vrienden te ontvangen en hen in hunne bedoeling te helpen en waarbij hij zegt dat de erfprins hun vertrouwen verdient en zich aan hun

hoofd zal stellen: de erfprins deed daarbij tevens eene proclamatie aan 't volk van Nederland, waarin hij, krachtens eene volmagt van den Erfstadhouder van 19 Dec. 1798, onder anderen de collegien in Drenthe, die vóór de Fransche invasie politie, finantie of justitie hadden geadministreerd, uitnoodigt die administratien provisionneel weer op zich te nemen.

Willem V overleed te Brunswijk den 9 April 1806.

De onpartijdige geschiedschrijver teekent van hem aan: „een vorst kon wel haast moeijelijk onder meer ongunstige omstandigheden optreden dan Willem V: een inwendig verdeelde staat, met eene geknakte zee- en landmagt; bij de toenmalige staatkunde van Frankrijk en de aanmatigingen van Engeland, ziedaar het land, aan welks hoofd de ongelukkige Willem V was geplaatst: — met een gelukkigen aanleg geboren, den tijd zijner jeugd goed besteed hebbende was hij echter niet opgewassen tegen de moeijelijkheden van zijn' toestand: ook werd hij slecht bijgestaan."

Wij hebben de lotgevallen van 't Stadhouderschap der landschap Drenthe nagegaan: wij hebben feiten en authentieke stukken medegedeeld, waaruit de staatsregterlijke verhouding tusschen de landschap en deszelfs bestuur met de stadhouders duidelijk wordt.

De eerste stadhouders vooral die onder 't Spaansch bestuur waren meer militaire stadhouders.

Het is moeijelijk de attributen van de stadhouders in korte woorden te vervatten; — die waren ook niet van allen gelijk en zijn door het verloop der tijden veranderd. Ze blijken uit de aanstellingen door ons van ieder medegedeeld: de feiten strekken op vele punten tot regt begrip van die aanstellingen.

In den tegenwoordigen staat van Drenthe bl. 57 worden die attributen van den laatsten stadhouder in het kort aldus opgegeven:

„Zijne doorluchtige Hoogheid Willem de V, Prins van Oranje en Nassau, ingevolge de staatsbesluiten dezer Landschap van de jaren 1748, 1749 en 1765, bekleedt thans de waardigheid van Gouverneur, Erfstadhouder en Kapitein-Generaal van dit Gewest om in dezelve hooge Ampten en Bedieningen te worden opgevolgd, van de Mannelijke en, bij ontstentenisse van deze, van de vrouwelijke Afstammelingen, zoolang dezelve van de ware gereformeerde Religie belijdenis doen. De Heer Erfstadhouder is verpligt, het

Landschap tegen alle gewelt zijner vijanden te beschermen; de staten, het kollegie van Drost en Gedeputeerden en dat van Drost en XXIV Etten, als opperste Richters, nevens het Landschap zelve, in alle derzelver Hoogheden, recht en gerechtigheden, privilegiën en welherbragte costumen en usantien te bewaren, en, naar vermogen, de hand te houden, dat dezelve, bij hunne bondgenooten, niet anders worden behandeld, dan als overeenstemt met den inhoud van de Utrechtsche Unie, en de beloften, bij het oprichten van dezelve gedaan, voorts de ware gereformeerde Religie te handhaven, zonder daarin eenige verandering te gedoogen. Ten welken einde zijne Hoogheid een bekwaam persoon, in het Landschap wonende, zal kunnen magtigen om de Acta Synodi bij te wonen en ten beste te helpen regelen.

Zijne Hoogheid kan in de vergadering van Ridderschap en Eigenerfden verschijnen en in het kollegie van Drost en Gedeputeerden medestemmen, zoo dikwijls dezelve zulks zal geraden vinden. Voor het overige kan zijne Hoogheid alle vergaderingen bijwonen.

De Heer Erfstadhouder heeft de begeving van alle politieke ambten: namelijk, de aanstelling van den landdrost, wanneer de beurt aan het Landschap, en de verkiezing, wanneer de benoeming aan de provincie van Overijssel staat: wijders van den Bijzitter (Assessor), Gedeputeerden, Landschrijver, Secretaris, Ontvanger-Generaal, Rentmeesters en Schultessen, welke laatstgenoemde hunnen amptsëed in handen van zijne Hoogheid moeten afleggen, de aggreatie of bewilliging op de beschrijving der edelen en de beschikking over alle militaire bedieningen ter repartitie van het Landschap staande; eindelijk de beslissing, in gevalle van oneenigheid onder de leden van staat, in het gemeen of van ieder Lid in het bijzonder."

In 't algemeen konden de stadhouders, behalve de opzettelijk opgedragen zaken, bloot adviseeren en raden: alle magt voor zooverre niet afgestaan, bleef bij de staten.

De stadhouderschappen van Groningen, Friesland en Drenthe zijn zelden en slechts voor korten tijd gescheiden geweest, terwijl die van Drenthe en Groningen steeds vereenigd zijn gebleven.

De Drenthen waren zeer naijverig op hun regt om hun eigen stadhouder te benoemen: zij handhaafden dit regt tegen de Staten-Generaal bij de benoeming van Willem Lodewijk graaf van Nassau: In de vele deductien over het drostambt tegen Overijssel en de S. G. en over het regt van sessie in de Generaliteitscollegien beriepen zij zich steeds als het bewijs van de souvereiniteit van hun gewest daarop dat zij hunnen eigenen stadhouder kozen en benoemden: — en was dit steeds het punt van uitgang van al hunne betoogen.

Van alle stadhouders van Drenthe schijnt Willem Lodewijk Graaf van Nassau zich het meest verdienstelijk bij het Landschap gemaakt hebben. Behalve zijne militaire verdiensten schijnt hij een organiseerenden geest gehad te hebben: zijn aandrang om 't collegie van Drost en Gedep^{den} op te rigten, zijne bemoeijingen om de hervorming in te voeren, zijn aandrang om commissarissen politiek voor de landschap ter synode van Dordrecht, te zenden [1]), zijne onophoudelijke zorg om de onophoudelijke twisten in de landschap zoo over de oprigting van 't collegie van Gedeputeerden als andersins en tusschen dat collegie en de Eigenerfden ontstaan bij te leggen en allen den eed van getrouwheid aan de staten generaal te laten doen: zijn ijver in militaire zaken en in de versterking van Coevorden maakten het zeker dat het geene ijdele pligtpleging maar een gevoel van dankbaarheid was, hetwelk in 1620 Ripperda en Hiddingh deed afvaardigen om Drenthe bij zijne begrafenis te Leeuwarden te vertegenwoordigen.

De Friesche stadhouders schijnen in 't algemeen meer een vaderlijke zorg voor de landschap gehad te hebben.

Van de Spaansche stadhouders schijnt Joan van Ligne, hertog van Aremberg, zich het meest, het militaire niet medegerekend, verdienstelijk gemaakt te hebben bij de Landschap: Mr. J. de Wal zegt van hem: „de hoogst verdienstelijke, die bijna geen onderwerp van openbaar belang geheel uit het oog verloor [2])."

In Drenthe waren twee stadhouderlooze tijdperken van 1664 tot 1675 en van 1702 tot 1730.

Het is moeijelijk eene vergelijking te maken van die tijdperken met tijden, dat er een stadhouder was: het eerste was bloot stadhouderloos door minderjarigheid:

Opmerkelijk is de geest en de zucht om te doen uitkomen dat de Landschap Souverein en de stadhouder bloot de hoogste ambtenaar was: — den 15 Maart 1609 werd besloten over eene militaire benoeming, waar over de stadhouder zich bezwaarde (na genomene informatien bij Friesland en Groningen) op dien brief, „die zeer bitterachtig geschreven was" Zijne Genade daarop in debita forma ende *met goeden encket* te antwoorden, ten einde des *Landschaps autho-*

---

[1]) Dit waren Roelof van Echten en Roelof van den Clooster tot Rhebruggen.

[2]) Vgl. de Bijdragen, bl. 79, 80 Magnin G. O. III, 2 bl. 226.

riteit, zooveel mogelijk geconserveerd moge werden:" — den 20 Maart 1628 werd aan H. H. M. M., aan den Raad van State en aan Z. G. gedoleerd dat er schansen te Valthe en te ter Hoole gelegd werden zonder voorafgaande communicatie aan R. en E.," met beroep bij den stadhouder op art. 6 zijner Instructie: zoo ondersteunden D. en G. en R. en E. den 24 April 1738 de klagt van den Brigadier van Echten dat Z. H. zich het commando over zijn regiment aanmatigde: — in 1665 zeggen R. en E. „dat de digniteiten en hoogheden van wijlen den stadhouder, gedurende de minderjarigheid van den jongen vorst, (die eene acte van survivance had) wederom vervallen aan de landschap: — in 1708 werd gezegd door R. en E. „dat geen stadhouder dan met eenparige stemmen kon worden gekozen en dat dus een riddermatig edelman, een dingspil ja zelfs een carspil de benoeming van een' stadhouder kon beletten:" — in 't reglement van tuteele wordt gesproken, „van de Souveraine magt, van de staten van Drenthe, waaruit de concessie aan den heer Erfstadhouder gedaan zijn oorsprong genomen heeft:" — Willem IV beloofde in zijne bekende propositie aan de staten van Drenthe van 18 Maart 1732 „zich door zijne applicatie en ijver de verleende praeëminentien en voorrechten te zullen trachten waardig te maken" en drukt daardoor eigenaardig zijn standpunt en het gevoelen zijner lastgevers uit op eene wijze die hem hoogelijk vereert en die navolgenswaardig en betrachtenswaard is voor de Vorsten van alle tijden!

Onder de Republiek was het een nimmer ophoudende strijd over regten, die het stadhouderschap beweerde en die door de gewestelijke en stedelijke besturen als de hunne werden gehandhaafd: 't spreekwoord was dat het stadhouderschap vasthoudend was en naar uitbreiding haakte: ook in Drenthe was deze strijd: vooral was dit zigtbaar in de militaire benoemingen: de vacatures te velde konden nl. door den stadhouder zonder voordragt, maar die in de garniesoenen vallende moesten op voordragt van het bestuur in de landschap worden begeven: de stadhouders benoemden dikwijls officieren en militairen tot hoogere rangen in garnizoenen zonder eenige voordragt: de zaak kwam dikwijls voor omdat het regiment te voet (Oranje-Drenthe) bijna nooit in dien tijd in het veld werd gebruikt; vandaar onaangenaamheden, die onder Willem III zoo ver liepen dat, volgens Hoogstraten, [1] de koning alle

---

[1] In zijn Groot Algemeen Woordenboek op 't woord Drenthe.

die plaatsen begaf en het landschap ook: „wanneer nu die gene" — aldus vervolgt Hoogstraten daar — „welke door het landschap aangesteld waren bij het Regiment kwamen om voorgesteld (ingelijfd) te worden, waren de anderen reeds op des Konings order, zoo als men voorgaf, voorgesteld, dus moesten zij weder naar huis keeren, maar wanneer diegene, welke door den Koning waren aangesteld, op het comptoir van het landschap kwamen om geld te ontvangen, waren zij daar niet bekend en moesten zonder geld weder naar het regiment keeren, terwijl de van het landschap aangestelde alle maanden hun geld kregen. Wat men deed, het landschap was niet te bewegen, om een van alle deze officieren op het comptoir tot betaling aan te nemen en het ging zoo verre, dat er een besluit bij de landschap zou genomen zijn, om zijne Majesteit te bedanken voor de eere, welke zij had genoten, van hem tot hiertoe tot hunnen stadhouder te hebben gehad [1]), wanneer eindelijk diegene, die door het landschap aangesteld waren, bij het regiment werden voorgesteld en alle de anderen elders geplaatst [2])."

Tot dit geschil is betrekkelijk de aanteekening van 1696 Oct. 13 en ook reeds onder den stadhouder Hendrik Kasimir II deed zich dit geschil voor: zie aanteekening 1677 Febr. 6.

Bij Hoogstraten t. a. pl. wordt het als een bewijs van moed en van opprijsstelling van hunne vrijheden en regten aangevoerd dat de Drenthen hunne regten wisten te handhaven tegenover hunnen stadhouder, den magtigen Koning William III.

Eenmaal — althans dit blijkt uit de aanteekening 1677 Maart 4 — was het Capitein-generaalschap gescheiden van 't stadhouderschap: de prins van Oranje was toen capitein-generaal en Hendrik Kasimir II stadhouder: het blijkt uit die aanteekening hoe verkeerd dit kon werken: reeds vroeger, 15 Maart 1609, bij de begeving van de cornetsplaats van den

---

[1]) In de Resolutien van R. en E. is mij hiervan niets gebleken.

[2]) „Onder de kapiteinen, door het landschap aangesteld, was de „brave Sichterman, schout te Havelthe, welke na den dood van zijne „Majesteit het regiment als kolonel heeft gecommandeerd, en zich dap„per aan den Doel gekweten en met zijn bataillon Oudenaarden bewaard „heeft, toen de Franschen Gent, Brugge en andere plaatsen, wegnamen, „en dus den weg tot de overwinning bij de gemelde plaats heeft gebaand." Vgl. Hoogstraten t. a. pl.

Ritmeester Paignet door D. en G. aan Joost van Welvelde, werd beweerd, dat Graaf Hendrik die plaats aan een ander had begeven en dat, zonder advies en voorweten van Z. G. en van Graaf Hendrik (die toen waarschijnlijk Capitein generaal of militair gezaghebber was), zulks niet mogt geschieden.

Meermalen werd bij den stadhouder een beroep gedaan op het eigenbelang der Landschap, met de bepaalde veronderstelling dat de stadhouder verpligt was dat te bevorderen: duidelijk spreekt dit den 27 Nov. 1626 toen Z. G. verzocht werd: „de compagnie van den Kapitein Polman, zooals hij beloofd had, te Meppel, Ruinen en Zuidwolde te willen leggen uit Groningen, zijnde het anderzins verdrietig, dat men met 's Landschaps hulpe zoo de naburige provintien zou helpen secureren en deze landschap selvs te gelde geven."

Bij drie punten moeten wij nog stilstaan:

1° het eerste is de eed, waarop natuurlijk in de landschap groot belang werd gesteld, maar welke, zoo 't schijnt, somtijds moeijelijkheid ondervond: zoo werd den 10 Jan. 1621 door D. en G. verstaan „dat men agtede niet noodig te zijn dat zijne Princelijke Excellentie (Prins Maurits) een' lijflijken eed behoeve te doen, maar bij handtastinge in princelijke woorden zou beloven de Landschap houw en getrouw te zullen zijn en dat het dubbel van de Instructie geteekend bij de landschap bewaard zou worden:" dit is echter een eed genoemd, gelijk blijkt uit de aanteekening op 6 Dec. 1632 Willem III heeft ook nooit den eed gedaan maar werd op zijn Koninklijk woord aangenomen, gelijk Hoogstraten zegt [1]).

2° het tweede punt zijn de kerkelijke zaken; kerk en staat was een: de heerschende Godsdienst was de Staatskerk: de stadhouder moest „van de ware gereformeerde religie belijdenis doen" en de „ware gereformeerde religie handhaven" hij moest een afgevaardigde zenden naar de Drentsche synode, (commissaris politiek) die nevens den Drost en de Gedeputeerden de handelingen dier synode moest helpen nazien en goedkeuren terwijl nog die handelingen aan den stadhouder zelven moesten worden medegedeeld om dezelve te onderzoeken, na te zien en goed te keuren: de gecommitteerde van den stadhouder mogt, na voorafgaande nominatie van de classen, nieuwe visitatoren kiezen, waarvan de commissie werd

---

[1]) Vgl. het algemeen woordenboek op 't artikel Drenthe.

gedepecheerd door den Stadhouder en gedeputeerden gezamenlijk.

Dit punt was alzoo van groot gewigt: in een staat, waar die kerk staatskerk was, grijpt dit verder in dan wij ons thans kunnen voorstellen: de beide kerkenordre's van 8 Dec. 1638 en van 14 Maart 1730 waren echter door R. en E. vastgesteld: in 't besluit tot vaststelling der eerste staat dat een afschrift aan Zijne Genade gezonden was, welke vermelding in 't besluit tot vaststelling der tweede niet eens wordt gevonden [1].

3°. Het derde punt betreft de bevoegdheden: in eene memorie van grieven in 't laatst der zestiende eeuw door of namens den Drost en de zijnen aan den stadhouder ingeleverd en door Magnin medegedeeld [2]) wordt gezegd: „die stadhouder heeft die landtsdagen mogen uytschrijven soe dickwils hem dat nodich heeft gedacht"; — dit was een eminent regt vooral bij eenen geheel democratischen regeringsvorm en bij de veronderstelling dat alle niet overgedragen magt bij de Staten bleef. De latere stadhouders hebben zelden van dit regt gebruik gemaakt.

Art. 2 van de instructie den 8 Dec. 1601 door de S. G. voor 't collegie van Gedeputeerden gearresteerd hield in: „In 't voorschreven collegie sal d'Heere Stadhouder van de Drenthe moogen compareren ende sessie nemen, soo dickwils als Zijner L. zal gelieven, ende sullen die voors. Ged^den metten selven Heer Stadhouder in Zijner L. absentie moeten houden alle goede correspondentie [3])."

Dit artikel het hoofdartikel in dezen tot regeling der bevoegdheid in die zaken is zeer algemeen, en, terwijl het bedoelde de zaak te regelen, bepaalde het eigenlijk niets: de onderwerpen, waarover gecorrespondeerd moest worden, zijn niet aangewezen: van daar veel onzekerheid en twist zoo als onder anderen opgegeven onder 1732 Maart 18, waar de stadhouder gelijk had en in zijn regt was.

Het stadhouderschap was, als 't ware het vereenigings-

---

[1]) Vgl. Magnin, Overzigt der kerkelijke geschiedenis van Drenthe Gron. 1855, bl. 86 bijl. 28 en bl. 114, bijl. 30 en G. O. III. 2. 223.

[2]) G. O. III. 2. bl. 128 vgl.

[3]) Vgl. mijne mededeeling dier instructie in Drentsche Volksalm. 1851, 15e jaarg. bl. 60, Magnin G. O. III. 2 bl. 161.

punt van de verschillende bondgenooten der unie: 't wordt daarom niet onaardig vergeleken [1]) bij de mast van een zeeschip: voor de landschap Drenthe echter, waaraan door onregt de wederopname in de unie werd onthouden, was het dit, juist daardoor in dubbele mate, daar het stadhouderschap eenigzins in vele gevallen kon vergoeden of verhinderen nadeel veroorzaakt door 't niet hebben van zitting in de Generaliteitscollegien.

Het stadhouderschap was zijn oorsprong en zijn luister verschuldigd aan de zucht van het volk om een schild te hebben tegen de plaatselijke en provinciale regeringen en aristocratien: zeer aardig en verzachtend wordt dit uitgedrukt door den heer H. Thesingh in eene academische dissertatie den 30 Maart 1787 te Utrecht verdedigd [2]): „Ut autem optimatium errores, quantum fieri posset, corrigerentur, inde ab antiquissimis temporibus eorum imperio felix principis accessit auctoritas, sine quo et posterioribus temporibus, socii tum universi tum singuli professi sunt rempublicam prospere geri non posse; ut itaque mutua, patrum et populi fiducia conservaretur, populi jura, per virum excellentem (eminens caput) non vero per populi conciones, servari ordines, consensu populi constituerunt, eumque in finem, hanc potestatem jure hereditario, Serenissimo Principi Arausionensi, anno 1747 nomine Gubernatoris hereditarii, detulerunt."

Het stadhouderschap viel mede omdat het van dit zijn oorspronkelijk doel ontaardde en zich wierp in de armen der plaatselijke en gewestelijke autoriteiten en aristocratien.

Beschouwen wij dit eenigzins nader vooral om dat het, zooals wij zullen aantoonen, in Drenthe sterk uitkomt:

In 1783 en 1784, bij den ongunstigen uitslag, dien de oorlog met Engeland nam, werd de prins beschuldigd het land niet behoorlijk te hebben verdedigd uit sympathie voor de Engelschen: de democratische partij vereenigde zich met de aristocratie voor zoo verre tegen de Engelschen en den stadhouder gestemd: de anti-stadhouderlijke partij won daardoor in kracht. Tijdens het gevaar van oorlog met den

---

[1]) Vgl. Schets van Neêrlands Staatsbestuur Dordrecht, 1841 bl. 74.

[2]) Henricus Thesingh diss. Inaug. de summo imperio ordinum Hollandiae Traj. ad. Rh. 1787, bl. 29.

keizer Joseph II, aan 't eind van den Engelschen oorlog, vormden zich overal in de republiek exercitie genootschappen en societeiten, waardoor de burgerij werd gewapend en in den wapenhandel bedreven: 't was eene reorganisatie van de oude schutterijen in democratischen, antistadhouderlijken zin: ook in 't Landschap Drenthe vooral in 't zuiden (Meppel, Hoogeveen, Beilen, Borger, de Wijk, Sleen, gelegaliseerd en niet gelegaliseerd) vormden zich zulke genootschappen: dit gaf en verspreidde eene groote agitatie [1]).

In 1787 zegepraalde de Prins met de aristocratie mede omdat Pruissen en Engeland te zamen toen magtiger waren dan Frankrijk.

De Prins deelde met de aristocratie de vruchten der overwinning, het oude, dat niet meer deugde, werd hersteld: van de behaalde overwinning werd onkiesch en onverstandig door de Oranjepartij gebruik gemaakt niet om hervormingen in te voeren maar om het stadhouderschap te bevestigen door alle andere middelen behalve door de liefde en de overtuiging van het volk: — de aristocratie werd door de overwinning nog ondragelijker.

De patriotten hebben toen veel verkeerds gedaan en ook daarvoor geboet, maar zij streden voor de nieuwe begrippen, waaraan de toekomst behoorde: zij hadden op het oog de beginselen van een redelijk staatsregt op toestemming of veronderstelde toestemming gegrond; zij hebben bij het nageslacht groote verdiensten, zij hebben met volharding en onder groote moeijelijkheden de grondslagen gelegd, waardoor eene regering van regt voor allen mogelijk werd, waardoor eene regering kon ontstaan, als waaronder wij thans het voorregt hebben te leven.

Had de overwinnende oranjepartij toen in plaats van het oude versletene, duurzame hervormingen ingevoerd, het stadhouderschap zou, in plaats van eene kortstondige gewelddadige herstelling eene betere toekomst gehad hebben.

De volkspartij was uit zich zelf niet zoo zeer tegen Oranje maar tegen het oligargiesch bestuur, dat het voordeel van vrienden, bloedverwanten en partijgenooten bedoelde en waarmede de Prins, tot zijn groot nadeel, gemeene zaak maakte.

De hr. R. Fruin in de Gids [2]) haalt teregt aan het

---

[1]) Zie boven 1787 Sept. 29 en Dec. 20.

[2]) IIIde Série jaarg. V April 1867 Gijsbert Karel van Hogendorp en de omwenteling van 1787.

gezegde van van Hogendorp aan von Goertz: „de Prins moest zich aan geene staatspartij, ook niet aan de volkspartij verbinden, maar hij moest eerder tot de democraten dan tot aristocraten overhellen;" Hogendorp was overtuigd dat de aristocratie van vóór 1795 geene toekomst had: de hr. Jorissen zegt met het oog daarop van het stadhouderschap en deszelfs partij:" het jaar 1795 zag de uitvaart van een doode wiens leven overleven was geworden." Juist doordien de oranjepartij een verkeerd gebruik maakte van hare overwinning in 1787 konden de patriotten, in 1795 zegevieren, 'tgeen bevorderd werd door dien Frankrijk toen sterker was dan Engeland en Pruissen.

Welke waren de denkbeelden der patriotten in Drenthe in die tijden over 't stadhouderschap? 't is te meer van belang die na te gaan om dat wij 't stadhouderschap steeds alléén van de officieële zijde beschouwden.

Wij zijn in de gelegenheid die te vernemen uit een zeer merkwaardig pamflet of blaauw boekje dier dagen getiteld: „de tegenwoordige staat van het landschap Drenthe ontmaskerd, gedrukt te Amsterdam 1787; dit boekje 50 bladzijden groot in den stijl dier dagen in vragen en antwoorden en met tusschen gevoegde aanmerkingen en voorstellen tot verbetering geschreven bevat veel waars en veel opmerkenswaardigs: men kan daarin geheel den geest der tijden en het vele verkeerde, dat in de landschap plaats had, leeren kennen, zonder alles voor waar aan te nemen, wat er in voorkomt, en zelfs met het oog op de overdrijving, die, naar den geest des tijds, in het boekje heerscht, kan men er uit opmaken en duidelijk uit zien dat de regeringsvorm verouderd was en niet meer passende aan den geest des tijds: dat het boekske veel sensatie maakte blijkt ook uit hetgeen daaromtrent bij de Regering van de landschap voorviel: op den 20 Dec. 1787 besloten Ridderschap en Eigenerfden, op voorstel van den Drost, na het bepaalde boven onder die dagteekening vermeld" om daarenboven eene premie van honderd gouden ducaten uit te loven aan den genen, welke de opstellers, drukkers of disseminateurs van een eerloos lasterschrift: onder den titel van *„de tegenwoordige staat van het landschap Drenthe ontmaskerd* binnen deze landschap verspreid mogt ontdekken, zoodanig dat dezelve in handen van de justitie geraken en van dit feit overtuigd kunnen worden, met belofte van impuniteit aan den aanbrenger, zoo wanneer daarvan zelf medepligtig mogte

zijn." En in de vergadering van Ridderschap en Eigenerfden van 15 Januarij 1788 werd een algemeen placcaat van amnestie door Ridderschap en Eigenerfden uitgevaardigd: Aan 't slot komt voor: „Hebben wij al wijders ter bewaring van orde en rust in den lande noodig en dienstig gevonden van deze onze amnestie en vergiffenis uit te sluiten:

1e enz.

6⁰ de schrijver, drukker en verspreiders van het schandelijk lasterschrift geïntituleerd:

„*De tegenwoordige staat van het Landschap Drenthe ontmaskerd.*"

De dwaze maatregel van R. en E. had het gewone gevolg: het boekje werd bij groote partijen het landschap ingevoerd en kreeg juist door de vervolging groot gewigt: men had nu eene schets van de grieven, welke ieder patriot in handen had en moest hebben als handleiding om zijne partij te bestrijden [1]).

Wij laten hier volgen 'tgeen in dat boekje over 't Stadhouderschap voorkomt [2]).

„Vraag. Door wien worden de Gedeputeerden verkooren?

„Antw. Door den stadhouder.

„Aanmerking. De stadhouder benoemt de Gedeputeerden, en „deze trekken duizend gulden wanneer ze in den eed zijn. Ze „moeten derhalve hem en zijne gunstelingen naar de oogen zien, „en in alles den wil opvolgen van Mijnheer den Drost of deze laat „hen naderhand in de pekel zitten. Ziet daar de rede, waarom „eenige van die schavikhorsten, om de vette brokken te behouden, „alles goedkeuren wat de Hofpartij welgevalt, hoe krom en scheef „het ook anders zijn moge.

„Vraag. Wat is de Stadhouder?

„Antw. Een amptenaar, die geplaatst is tusschen de regenten „en 't volk, om in de eerste plaats toe te zien dat de regenten, „door heerschzucht het volk niet verdrukken, en ten anderen, om „in zoodanig geval de billijke klagten van het volk te hooren en „te zorgen dat het van zijne verdrukkers ten spoedigste verlost „worde.

---

[1]) Mijn exemplaar werd in dien tijd, volgens de overlevering, voor den ongehoorden prijs van ƒ 7-„ verkocht: twee der uitstekendste patriotten een van Meppel en de andere te Hoogeveen werden verdacht schrijvers te zijn. Zie nog over het boekje Mr. S. Gratama, leven van Mr. W. H. Erkenswijk, Drentsche Volksalm., 1839, bl. 91.

[2]) Zie bladz. 12 en vlgg.

„Vraag. Heeft men wel ooit den stadhouder aan dezen pligt „zien voldoen?

„Antw. In 't Landschap Drenthe ten minste niet; want hij „is net in tegendeel de vriend en beschermer van zulke schraap- „en heerschzuchtige Regenten die het volk tijranniseeren en uitplun- „deren, en heeft daartegen een onoverwinnelijke haat en afkeer „tegen alle goede Regenten, die het wel meenen met het volk en „vaderland.

„Vraag. Is de stadhouder d' uitdeeler van alle ampten, be- „dieningen en waardigheden in het landschap Drenthe?

„Antw. Niet volgens de wettige rechten; maar hij heeft dat „verderflijk gezag geusurpeerd door list en omkooping en blijft „'t zelve ten verderve van 't algemeen uitoeffenen, door de laffe „toegevendheid en slaafsche vleizucht van die ontaarten, die om „de gunst van een onwaardig stadhouder te verdienen, het geheele „vaderland ten gewissen val zouden brengen.

„Vraag. Aan welke personen begeeft de stadhouder of de „Drost in naam van denzelven de ampten en bedieningen?

„Antw. Zelden of nooit aan eerlijke en brave ingezetenen, „maar gemeenlijk aan zulke knapen, die om hun ergerlijk gedrag, „om hunne onkunde, of om hunne laagheid van ziel dezelve ge- „heel onwaardig zijn, terwijl brave, deugdzame en opregte vader- „landers nooit op eenig ampt hopen mogen.

„Vraag. Breng mij eens eenige bewijzen bij van usurpatie, „en dat Willem de ampten aan onwaardige of aan ongequalificeerde „personen geeft?

„Antw. De bewijzen zijn bijna ontelbaar, en ik zoude u met „eene lijst daarvan verveelen moeten, maar ziet hier ten minsten „een geval, waarin beide te gelijk plaats heeft. De held van „Waasdorp en veroveraar van Hattem [1]), alias Willem de over- „weldiger, maakte zekeren Piet Hofstede [2]) tot clerk, in de eerste „plaats bij usurpatie, want dat ampt staat ter begeving van de „Staten, en ten tweeden aan een ongequalificeerde, want Piet was „geen lidmaat van de heerschende kerk, gelijk hij volgens de wet-

---

[1]) Willem V bedwong daar patriotsche woelingen met wapen- geweld.

[2]) Men ergere zich niet over den toon, waarin hier gesproken wordt over Mr. P. Hofstede, den later zoo beroemden en hoogst verdienstelijken Gouverneur van Drenthe en zijn' broeder: — Dr. Nassau in zijn „leven en werken van Mr. P. Hofstede," bl. 17, zegt met het oog hierop zeer geestig: dat zulke woorden in den stijl des tijds bloot beduiden „tegenpartij" en dat die uitdrukkingen waren „reciproque zonder consequentie" en doen zien dat de aldus aangeduide niet gerekend werd tot de weinig beduidende tegenstanders." In de Zuid-Hollandsche courant en in den Post van den Neder-Rhijn dier dagen, werden de zaken van Drenthe en van 't geheele Vaderland, met niet minder hevigheid en bitterheid behandeld.

„ten zijn moest. — De Heeren Staten protesteeren tegen zoodanige „aanstelling: maar ziet, Pieter Hofstede wordt hals over kop tot „Lidmaat aangenomen, en daags daarna zijne aanstelling wettig „verklaard.

„Aanmerking. Mijn Heer Piet kon, als clerk, zijn heersch- „en schraapzugtigen rol, niet erg genoeg naar zijn zin spelen, dus „bedankt hij kort daarna voor het clerkschap, en mijn Heer Willem „begeeft al wederom dat ampt en wel aan een verloopen student, „met name Johannes Hofstede, die de broeder is van Piet. Onze „Piet nog clerk zijnde, kreeg van den Drost en zijn aanhang een „fraai stuk gronds, dat aan de Landschap toebehoorde en dus „een eigendom der gezamentlijke ingezetenen was, tot een geschenk. „Hierop kan men wederom te regt het spreekwoord toepassen: van „eens' anderen leer is goed riemen snijden. Dit was voor den inhali- „gen Piet nog niet genoeg. Hij krijgt de commissie om plantsoen „ten behoeve van het Assener bosch voor 's Landschaps rekening „te koopen; hier mede bepoot hij ook zijn eigen, eertijds der „ingezetenen grond, want 's Lands kas is goed voor de betaling „en nu steekt meester Piet aanhoudend de klink klaare voordeelen „van het gevelde hout in zijn zak, zonder dat hij ooit een roode „duit behoefde uit te geven, om dien grond te koopen of te be- „pooten. Is zulks niet een mooi uitgedacht middel om iemand „uit den modder te helpen sleepen en zijn geldkist te vullen?

„Mr. J. H. Oosting, schoonzoon van den gevlugten landsdief „Jan van Lier, wordt door Willem Ontvanger-Generaal gemaakt „waarschijnlijk, omdat dezelfs schoonvader dat gewigtig ampt zoo „bijzonder eerlijk waargenomen had!!!

„Willem zendt een onbekend Duitscher, die zijn Garde du „Corps was geweest, naauwelijks een verstaanbaar woord Hollandsch „spreken, en maar even leesbaar schrijven kan naar Meppel, om „daar het ampt van commies waar te nemen.

„Doch het is ook Willem alleen niet, die zich dat voorrecht „aanmatigt, want men ziet Drost en Gedeputeerden op gelijke „wijze handelen; deze begeven de ijkmeestersplaats over Diever- „Dingspil, aan den knecht van den Landschrijver, daar nogthans „dat ampt ter begeving staat van Ridderschap en Eigenerfden. „Het fraaiste daarvan is, dat Drost en Gedeputeerden, ten voor- „deele van een mosterd-jongen over dat ampt reeds beschikten, „terwijl de wettig aangestelde ijkmeester nog in leven was."

Het stadhouderschap heeft buiten twijfel groot nut gedaan vooral in Drenthe: aan goeden wil, voor zoover niet door partijzucht verblind ontbrak het den stadhouders nooit.

De onverstandige ijver van de zoogenaamde vrienden

van het huis van Oranje heeft meer nadeel gedaan dan de onverzettelijke tegenstand zijner vijanden.

De onzekerheid of de republiek zonder stadhouder bestaan kon, was steeds eene groote bron van verdeeldheid. Bij elke verandering in den regeringsvorm was dit een der hoofdpunten, waarom zich de questie bewoog.

Niettemin was het stadhouderschap eene zeer gebrekkige instelling ook omdat de staatsregeling der republiek zelve zeer gebrekkig was: de Raadpensionnarissen van de Spiegel en Slingeland zagen dit te regt in, maar waren door de plaatselijke en provinciale regeringen, aristocratien en souvereiniteiten niet bij magte verbeteringen door te voeren.

Uit een gebrekkig en verouderd stadhouderschap ontwikkelde zich door den loop der tijden een in den wil des volks geworteld, door ministerieële verantwoordelijkheid en directe verkiezingen geschraagd en verre boven de staatspartijen verheven constitutionneel koningschap.

Mogt ook meer en meer in Nederland, in plaats der stedelijke en provinciale aristocratien van voor 1795, die door hare omhelzingen en liefkozingen het stadhouderschap hielpen verstikken, zich vestigen en over geheel Nederland uitbreiden, tot steun van Vorst en volk, eene Nederlandsche aristocratie, van talent, van deugd, van vaderlandsliefde, van liberalisme!

LITTERATUUR.

Het was niet doenlijk om bij ieder der vele enkele punten, waarover ik jaren lang heb bijeenverzameld, de bronnen op te geven:

Ik laat die voor zooverre niet opgegeven volgen.

De meeste authentieke stukken heb ik, op bekomene toestemming van Z. M. onzen hoogst geëerbiedigden Koning, doen afschrijven op 't Huisarchief van Z. M., waardoor ik de volledige expeditien der stukken met de onderteekeningen heb kunnen mededeelen.

De Resolutien van Ridderschap en Eigenerfden ter griffie van 't Hof van Drenthe en ter Provinciale griffie aanwezig.

De Resolutien van Drost en Gedeputeerden.

Het register van 's lands penningen, de landschaps rekeningen op 't prov. archief.

Wagenaar, vad. Historie.

Kok, Vaderl. Woordenboek.

De Nederl. jaarboeken.

Piccardt, Chronijk voor zoo ver vroeger dan 1660.

Hoogstraten, Algemeen Woordenboek op 't woord Drenthe.

Luiscius, Algemeen Woordenboek. „ „ „

Mr. W. H. Hofstede, diss. Jur. Inaug. De regiminis in Drenthina regione forma cum antiqua tum nova Gron. 1821.

G. Oosting, spec. Juridicum inaugurale de origine et progressu Juris Drenthini. Harderovici 1805.

Pestel, commentarii de Republica Batava, waarin ook fragmenten van aanstellingen van enkele stadhouders medegedeeld worden.

P. Paulus, over de Unie van Utrecht.

De Drentsche Volksalmanak.

Katechismus van het stadhouderschap der prinsen en vorsten van Oranje-Nassau. Rotterdam bij Hofhout.

Het nut der stadhouderlijke regering.

De Bataafsche menschelijkheid ontwikkeld en de rijke en hoogst belangrijke verdedigende ophelderingen van J. Le Francq van Berkheij (een verboden boek).

Schets van Neêrlands Staatsbestuur Dordrecht 1841.

Mr. J. de Bosch Kemper, Staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1795. Amsterdam 1866.

Over Schenk van Tautenburg, den stadhouder onder Karel V:

Vulpius, uebersicht der geschichte der Schenken von Tautenburg. Erfurt 1820. 8.

Over Johan van Ligne, graaf van Aremberg:

Friesche Volksalmanak 1849, bl. 84. vlg. Scheltema, oud en nieuw II. bl. 149. Id. Tijdschrift III. bl. 263.

Over Gillis van Barlaimont: Drentsche Volksalm. 1843 bl. 99.

Over Caspar Robles:

Eekhoff zijn leven in de Vrije Fries IX. 24, Friesche Volks-Alm. 1844 p. 3. Diegerick in den Codex van 't Utr. Hist. Gen. 2e Reeks IV. bl. 198.

Over den Graaf van Rennenberg:

Levensbeschr. III. 334, v. d Aa in den Frieschen Volks-Alm. 1847 bl. 54.

Over Willem Lodewijk Graaf Nassau:

Leeuwarder Couranten 1843 van 8, 15 en 22 Aug. nos. 63, 65 en 67.

De levensbeschrijvingen van Willem I, II, III, IV en V.

DE VILLA GRONINGEN,

IN OUDE BESCHEIDEN,

BEPAALDELIJK DE KRONIJKEN VAN WIERUM,

DE STAD NIET HET HUIS GRONINGEN.

Nu er van wege het Historisch Genootschap te Utrecht ten vorigen jare door den Heer Mr. H. O. Feith en mij eene nieuwe verbeterde uitgaaf is bezorgd van onze gewestelijke Kronijken van Emo en Menko met het vervolg van een Ongenoemde [1]), zoo is men thans in staat gesteld, om met meer zekerheid den inhoud dier kronijken te kunnen nagaan en bespreken. Ik wensch zelf dit nu en dan in deze bladen te doen, en al dadelijk van deze gelegenheid gebruik te maken, om vooreerst eenige plaatsen daarin toe te lichten, die betrekking hebben tot het belangrijk geschilpunt in de oude geschiedenis van onze stad, te weten, hare onderhoorigheid aan de Bisschoppen van Utrecht en hunne Prefekten.

Zooals bekend is, hebben de H. H. Ypeij en Feith in hunne *Oudheden van het Gooregt en Groningen, ontleend uit den Giftbrief van Hendrik III aan de St. Maartenskerk van Utrecht van den jare* 1040 (Gron. 1836), tot staving van hunne hoofdstelling, in dat werk verdedigd, t. w. dat de stad Groningen niet onder de in dien brief vermelde gift begrepen zou zijn geweest, maar alleen het Goregt, getracht te betoogen o. a. ook dit, dat onder de in den giftbrief genoemde *uilla Cruoninga* niet te verstaan is de *stad* zelve,

---

[1]) Zie de werken van dat Genootschap, Nieuwe reeks No. 4, *Bronnen van de Geschiedenis der Nederlanden in de Middeleeuwen*, Utr. 1866.

maar alleen het *Huis Groningen* aldaar, waar het hoofdbestuur enz. van het bij dien brief aan genoemde kerk geschonken *praedium* of landgoed gevestigd was. Hun betoog berust in 't algemeen op de naar hunne meening in dien tijd meer gewone beteekenis van *villa* voor een *heerenhuis* en in 't bijzonder daarop, dat onder den naam van *uilla Groninge, Groningensis* of *Groniensis*, in de voorzeide Jaarboeken van Emo en Menko uit de 13de eeuw voorkomende, evenmin de stad, die bij hen daarentegen door *civitas* wordt aangeduid, maar dat Huis of het Hof, toen van gezegde Prefekten van Groningen, te verstaan is, zoodat die Prefekten niet van wege de Bisschoppen van Utrecht aangesteld waren en te zeggen hadden over de stad, maar alleen over het Goregt, waartoe het geschonkene landgoed zich bepaalde. Aan het verzuim van die onderscheiding tusschen *villa* en *civitas* of *hof* en *stad* schrijven zij zelfs toe, dat Emmius en anderen de Prefekten als zoodanig ook van de stad hebben beschouwd. Laat ons zien wat daarvan zij.

Er is reeds in der tijd door de verslaggevers van het werk van Ypeij en Feith de aanmerking gemaakt en ook betwijfeld, of *villa* wel zoo uitsluitend of algemeen als die schrijvers meenden, in dien tijd, in de 11de eeuw en later, een *huis* en wel *heerenhuis* te kennen zou geven en geen stad of bewoonde plaats in het algemeen. [1]) Driessen, hunne als oudheidkenner van onze stad en provincie ook zoo geachte voorganger, was, schoon in de hoofdzaak instemmende, het daarin ook niet met hen eens, maar hield *uilla Cruoninga* in meergemelden giftbrief wel degelijk voor de stad Groningen. [2]) Doch kon er alzoo twijfel bestaan, of werkelijk onder *uilla Cruoninga* in den giftbrief van 1040 de stad zelve dan wel het Huis Groningen te begrijpen was, niet alzoo scheen dit het geval te zijn met de opgaven van onze Wierummer Kronijkschrijvers in de 13de eeuw daaromtrent, zooals ze namelijk door Ypeij en Feith uit hunne uitgaaf van Matthaeus medegedeeld en aldus door anderen, ook door mij, als juist zijn aangenomen, totdat de inzage van het oorspronkelijke werk mij van het tegendeel heeft overtuigd. Ik mag vertrouwen, dat dit met onze lezers ook het geval zal zijn en alzoo dienen om om-

---

[1]) Zie o. a. de *Gids*, 1837, No. 8, bl. 376. Nijhoff, *Bijdragen voor de Vaderl. geschied. en Oudheidk.*, V, 115.

[2]) Driessen, *Mon. Gron.* IV, 864.

gekeerd het gevoelen te schragen, dat intusschen ook meer en meer heeft veld gewonnen, dat de Bisschoppen van Utrecht en hunne Prefekten wel degelijk regtens zoowel als feitelijk de oppermagt mede over Groningen evenals het over Goregt hebben uitgeoefend.

Gaan wij eerst na de plaatsen, waarin het woord *villa* in gezegde kronijken voorkomt buiten die tot Groningen zelve betrekkelijk, zoo blijkt, dat het hier in het algemeen eene bewoonde plaats of verzameling van huizen beteekent en, naar gelange van den aard daarvan, verschillend een gehucht, dorp, vlek en ook wel eene stad kan aanduiden, nergens voor een enkel of afzonderlijk huis, een heeren- noch ander huis, maar daarvoor *domus* enz. wordt gebezigd. Koevorden met de overige plaatsen aan den Rijn, welke Emo op zijne reis naar Premonstreit in 1211 doortrok, worden alle door hem *uillae* genoemd. Evenzoo het toenmalige vlek Reide, *uilla Hreidensis.* [1]) Bij gelegenheid van den vloed van 1219 spreekt hij van de bewoners die veilig gezeten waren in *cacuminibus uillarum* [2]), dat is, op de hoogten der dorpen, blijkbaar de terpen, waarop vele dorpen gelegen zijn; voorts dáár van het geschil tusschen de zes *uillae* eenerzijds en de zeven *uillae* anderzijds aan de Eems over de herstelling der dijken, waaronder wel de dorpen aldaar bedoeld zullen zijn, zooals vroeger reeds door ons is opgemerkt (*Bijdr.* III, 201). Zoo worden verder uitdrukkelijk de dorpen Baflo, Hugemerche (d. i. Oldehove), Leens en Uskwerd *uillae* genoemd. [3]) Op het jaar 1230 [4]) wordt *etiam relictis uillis post tergum* gezegd van de vlugt der Eenrummers voor de Fivelingoërs, en hier kan ook wel niet anders dan dorpen onder deze *villae* verstaan worden, die zij achter zich lieten; evenzoo onder de *uillae adversariorum* de dorpen hunner tegenstanders, welke omgekeerd de Eenrummers kort daarop gezegd worden verwoest te hebben [5]). Aldus wordt nog bij Emo op het jaar 1232 *uilla Emetha* vermeld [6]) en duidelijk het dorp Wester-Emden bedoeld. — Voorts komt bij

[1]) Nieuwe Uitg. p. 13. Matth. p. 10. Later, N. U. p. 117, Matth. p. 88, heet Koevorden ook Castellum.

[2]) N. U. p. 64. M. p. 49.

[3]) N. U. p. 101. M. p. 75, die verkeerdelijk voor de beide eerstgenoemde plaatsen heeft Besclo en Hugemthe.

[4]) N. U. p. 121. M. p. 91.

[5]) N. U. p. 122. M. p. 92.

[6]) N. U. p. 124. M. p. 93.

Menko *uilla Rhromersuuerf* [1]) voor. Dat hieronder geen enkel huis of landgoed te verstaan is van Emo alleen, waarop eerst zijn klooster gesticht werd, blijkt daaruit, dat vroeger bij Emo nog een persoon behalve hem voorkomt, daarnaar genoemd en dus daar woonachtig [2]); het zal gevolgelijk een gehucht zijn geweest, even als later en nu nog, maar *Nijenklooster* genoemd naar het klooster. Menko meldt verder op het jaar 1238, hoe het leggen van de fundamenten van de nieuwe kerk in het klooster te Wittewierum zulk een gedaver verooorzaakte dat daardoor het geheele dorp schudde, ten gevolge waarvan in de naaste huizen de melkmollen de melk uitstortten enz. [3]) Zoo vertaal ik de woorden: „tota uilla contremuit, ita ut in uicinis domibus olle lacticiniorum effunderenter" enz. Hier is, meent men, onder *villa* het klooster te verstaan; ik zou er liever het dorp Wittewierum voor houden, daar er van de naburige huizen gesproken wordt, waaronder zeker de aan het klooster of de kerk grenzende woningen van die plaats gemeend zijn. — Men vindt nog in het Vervolg van Menko vermeld *villae* en met name *villae Astawalda*, *Luidibrundkircka* en *Sierdakiercka*, blijkbaar de dorpen van dien naam in de woudstreek van Fivelingo; en waar er dan ook bij gemeld wordt van *edelen* uit die plaatsen *(nobiles de villis diversis)*, zoo kunnen hiermede niet hunne *stinsen* bedoeld zijn, want deze worden buitendien genoemd *munitiones*, *domus lapideae*, *castra* [4]). De *villa Crewerth* en *Arneworth* eindelijk in dezelfde landstreek [5]) waren even blijkbaar toen beide nog *gehuchten*, daar er sprake van is, om ze als zoodanig in het kerkelijke af te scheiden van Holwierde en te vereenigen onder eene afzonderlijke kapel of kerk te Krewerd, zooals ook is geschied en thans plaats vindt.

Zoo beteekent insgelijks, wat nu onze plaats aangaat, *villa Groningensis* of *Groniensis*, zoowel als de eigenlijke naam *Groninge* (zonder latijnschen uitgang, als Matthaeus heeft), en die van *civitas* in gemelde kronijken overal de stad, niet het Prefektenhof; dit wordt ook eenvoudig *domus* of *huis* genoemd. Getuige het volgende.

---

[1]) N. U. p. 152. M. p. 114.

[2]) N. U. p. 9 „Euo de Romerswerve." M. p. 7, hier onjuist „Eve de Romeswerve" genoemd.

[3]) N. U. p. 176. M. p. 133.

[4]) N. U. p. 264, 265 en 266. M. p. 206, die verkeerdelijk *milites* voor *nobiles* t. a. pl. heeft.

[5]) N. U. p. 273. M. p. 211.

Op het jaar 1227 teekent Emo kortweg aan: Eodem anno conflagrata est uilla Groningensis Kal. Maii [1]), dat is: „In hetzelfde jaar is de *stad Groningen* verbrand" enz. Uit deze op zich zelf staande aanteekening zelve blijkt wel is waar niet, dat hier de stad bedoeld is. Maar daaraan kan geen twijfel bestaan, wanneer wij raadplegen andere kronijkschrijvers, zooals den gelijktijdigen Anonymus *de rebus Ultrajectinis*, Worp van Thabor, Heda en a., welke duidelijk op dat jaar vermelden, hoe de Prefekt van Groningen, door Rudolf Burggraaf van Koevorden met zijne Drenthenaren aangevallen en uit de stad verjaagd zijnde, zich naar de Ommelander Friezen begeven en met behulp van dezen de stad weder overmeesterd had, en dat bij deze gelegenheid de stad uitgeplunderd en op weinige huizen na verbrand is geworden [2]). Eenige regelen verder verhaalt Emo den dood van den Bisschop Otto van Utrecht in den noodlottigen slag bij Koevorden met voornoemden Rudolf, die, zoo vervolgt Emo, met eenige oproerlingen van Groningen, de Gelkingers met name, tegen den voornoemden Bisschop en Egbert, den bestuurder van voorzeide stad, had zamengezworen; of, zooals de laatste woorden in het oorspronkelijke luiden: „qui cum quibusdam sediciosis de Groninge, qui Geliconide dicebantur, contra Episcopum prefatum et Egbertum, prefate uille rectorem conspiraverat." Al slaan nu ook de woorden *prefata villa*, volgen Ypeij en Feith, op voormelde *villa* en niet op naastvoorgaande *Groninge*, zoo blijft dus toch onder *villa* de stad zoowel als onder *Groninge* te verstaan. Desgelijks, waar, op het jaar 1231, dezelfde Egbert weder geheeten wordt *de bestuurder van reeds genoemde stad (rector jam dicte ville)* en de oproerige Groningers *zijne burgers (ciues sui)* [3]), ook daar iets verder die Egbert genoemd wordt de *bestuurder der Groningers (rector Groniensium)* en hierop vermeld, hoe hij door de Gelkingers was verdreven geweest *uit voorzeide stad (a prefata uilla)*. Hier, waar *villa* gelijk staat met *Gronienses*, kan de eerste niet anders dan de plaats zijn, waar de laatsten woonden [4]). Wij kunnen dit verder ten duidelijkste opmaken uit het verhaal dat op het jaar 1242 bij Menko voorkomt van den strijd tusschen de zoons van genoemden

[1]) N. U. p. 116. M. p. 8.

[2]) Zie Westendorp. *Jaarboek*, I, 270.

[3]) N. U. p. 121. M. p. 90.

[4]) N. U. p. 123. M. p. 92, die hier echter verkeerdelijk voor *Groniensium* heeft *Groningae*.

Prefekt en hunne tegenpartijders. Ik zal hier de geheele plaats, als zijnde van gewigt, opgeven: „Anno domini 1242 occisus est Rodulfus primogenitus egberti, qui fuit prefectus uille groniensis, et hoc per Thizonem militem et Rodulfum filium Christine cognatum ejusdem occisi, et per Gelekonidas et Papelingos confederatos in destructionem praedicti E. et fratrum suorum. Sed aliter quam estimatum fuit euenit. Nam Egbertus juuenis cum fratre Godescalco effugiens, vocatis ad se Rodolfo de Niurech et Menzone ad Amnem fratruelibus suis, auxilio militum de pedese et aliorum multorum domum suam uiris et armis munivit. Predicti autem occisores domum Thizonis, ecclesiam sancte Walburgis et alias duas domos occuparunt, et sic aliquamdiu pugnantes plurimos hinc inde occiderunt. Sed plures et meliores ceciderunt de parte Thizonis et Rodulfi, et tandem eis deficientibus ceperunt cedere, et capte sunt domus eorum et quedam funditus destructe, et fere tota uilla igni tradita, anno XV ab incendio priori" [1]). Vertaald luidt deze plaats aldus: „In het jaar 1242 is verslagen Rudolf de eerstgeboren zoon van Egbert, die Prefekt was geweest van de stad Groningen, en wel door den ridder Thizo en Rudolf, den zoon von Christina en verwant aan den verslagene, alsmede door de Gelkingers en Papelingers, die zich verbonden hadden ten verderve van voornoemden Egbert en zijne broeders. Maar het liep anders af, dan men dachte. Want Egbert de jonge ontkwam het gevaar met zijn broeder Godschalk en riep tot zich hunne neven Rudolf van Norg en Menzo ter A alsmede de hulp in van de ridders van Peize en vele anderen, en hij versterkte zijn huis met manschappen en wapenen. De voormelde doodslagers hebben het huis van Thizo, de St. Walburgskerk en twee andere huizen bezet. En zoo eenigen tijd onder elkander vechtende, zijn er verscheidene van deze en gene zijde gesneuveld. Maar de meesten en aanzienlijksten zijn gevallen van de zijde van Thizo en Rudolf, zoodat dezen, eindelijk het onderspit delvende, zijn begonnen te wijken. Hunne huizen zijn daarop ingenomen en sommige daarvan tot den grond toe afgebroken, en de geheele stad is bijna afgebrand, in het 15[e] jaar na den vorigen brand."

[1]) N. U. p. 181. M. p. 137. Er is in onze uitgaaf tusschen de eerste woorden *Anno domini* en 1242 nog ingeslopen een paar woorden die er niet instaan t. w. 1241 *nam.* — hoe, is ons een raadsel; misschien zijn zij, tot toelichting in de proef bij de laatste correctie geplaatst, door den drukker in den tekst opgenomen.

In dit verhaal wordt blijkbaar de *villa Groniensis*, waarvan Egbert de gewezen Prefekt wordt genoemd, onderscheiden van *zijn huis (domus sua)*, dat zijne zonen met de hunnen versterkten, terwijl hunne tegenpartijders andere huizen bezetteden. Maar deze werden ingenomen en vernield en daarbij schier de geheele *villa* afgebrand. Hiermede kan dus wel niet anders dan de *stad* bedoeld zijn. Want Egbert en Godschalk, de zonen van den Prefekt, zouden toch niet hun eigen huis in brand gestoken hebben; neen, het was de stad met hare huizen, waarin de Gelkingers en Papelingers, hunne bestrijders, woonden. En is dit zoo, dan wordt door de laatste woorden: *anno XV ab incendio priori*, waarmede gemeld wordt, dat dit gebeurde 15 jaren na den vroegeren brand, ook bevestigd, dat de brand van de *villa Groningensis* in 1227 — want daarop zien zij ook werkelijk — die van de *stad* is geweest. Deze laatste woorden nu en eenige regelen meer worden in de uitgaaf van Matthaeus gemist, zoodat daardoor het vervolg van het verhaal bij hem geheel onverstaanbaar is geworden, om van andere weggelatene en afwijkende woorden te zwijgen. Ypeij en Feith hebben deze gaping ook opgemerkt en vermoed uit de aanvulling bij Emmius, dat in het ontbrekende nog meer steun voor hun gevoelen zou te vinden zijn. Het tegendeel hebben wij in de aangehaalde woorden gezien en met het overige is dat ook geenszins het geval. Het betreft verder de verwoesting van het kasteel der Gelkingers buiten de stad gelegen en de verbranding van de *uilla in Elethe*, dat is ongetwijfeld het dorp Eelde, waar ook tegenstanders van den Groningschen Prefekt woonden.

Er is nog eene en andere plaats bij Menko, die hier in aanmerking komen. De eerste luidt aldus: „Anno domini 1252. Milites de groninge in autumpno in prima aurora, quibusdam de conciuibus consilium addentibus, in uillam Groninge prorumpentes Hermannum Buchel occiderunt confidentem in pace sibi, mediante episcopo trajectensi, iuramento firmata, et Geleconidas multis spoliis et iniuriis affecerunt, quia totam causam destructionis ciuitatis eis imposuerunt" etc. [1]). „In het jaar 1252 in den herfst bij het eerste krieken van den dag, drongen de ridders van groningen, met overleg van eenige hunner medeburgers, de stad Groningen bin-

[1]) N. U. p. 204. M. 155, die hier de woorden *de conciuibus* heeft uitgelaten en *considenten* voor *confidentem* genomen.

nen, doodden Herman Buchel, die vertrouwde op den vrede door bemiddeling van den Bisschop van Utrecht met eede gesloten, en deden den Gelkingers veel schade en leed aan, om reden, dat zij de geheele oorzaak van de verwoesting der stad hun weten" enz. Dat, zooals ik vertaal, met *Groninge* en *uilla Groninge*, zoowel als *ciuitas*, de stad bedoeld wordt, is daaruit klaar, dat deze het doel en het tooneel was van den inval der Groninger ridders, om zich te wreken op de Gelkingers, aan wien zij de ook voor hen zoo nadeelige overgaaf van de stad en hare verwoesting door de Friezen het jaar te voren toeschreven. Die Groninger ridders toch zijn de leden der Prefektenfamilie, die bij het daaromtrent gesloten verdrag uit de stad waren verbannen. Die Herman Buchel zal een van de voorname Gelkingers geweest zijn en misschien een van de regeringsleden der stad, zooals leden dier familie later onder den naam van Butzel als zoodanig meermalen voorkomen. Want dat de stad toen reeds eene eigene regering bezat is uit oude bescheiden bekend, hoezeer onze kronijk er overigens van zwijgt.

Zoo is onder *Groninge* ook niet anders dan de stad te verstaan in het verhaal van den herhaalden mislukten inval der Groninger ridders in het volgende jaar 1253. Dit verhaal begint aldus: „Anno domini 1253. Milites de Groninge falsis promissionibus de locis, uti obsides erant, euadentes et collectis uiribus Groninge uenientes in claustrum fratrum se receperunt, et tam claustrum quam domos vicinas lapideas munientes Geleconidas in ecclesia sancti Martini, Walburgis, Nicolai impugnabant" etc. D. i: „De ridders van Groningen op valsche beloften ontkomen uit de plaatsen, waar zij als gijzelaars gehouden werden, en met eene verzamelde magt te Groningen gekomen, hebben zich begeven naar het Minderbroederklooster en dit klooster alsmede de naaste steenen huizen versterkt en de Gelkingers in de St. Maarten-, Walburgs- en Nicolaaskerk (Akerk) bevochten" enz.

Ik heb hiermede al de plaatsen, waarin *villa Groningensis* enz. in de Wierummer kronijken voorkomt, nagegaan, en, naar ik meen, voldingend betoogd, dat hieronder overal de stad moet verstaan worden, niet het *Huis* of *Hof Groningen*. Het wordt daardoor te meer waarschijnlijk, dat de *uilla Cruoninga*, in den giftbrief van 1040 vermeld, evenmin het *Hof Groningen* aanduidt, zooals Ypeij en Feith willen, maar almede de stad. Er mag wel toen reeds een koninklijke *curtis* of *hof*

te Groningen bestaan hebben, als hoofdplaats van het Groninger *praedium*, en dit hetzelfde als het latere Prefektenhuis zijn geweest, maar dat dat hof Groningen heette en zijn naam aan de stad zou hebben gegeven, zooals ik met genoemde schrijvers ook wel heb gegist, dit blijkt nu zeer onzeker, ja zeer onwaarschijnlijk te zijn. Groningen kan en zal wel zelf alreeds dien naam gedragen hebben. Hoe dit zij, dat men ook nog later, in de 14de eeuw, onder *villa Groningen* de stad bedoelde, bewijst de brief van Hendrik van Selwerd van 1352, waarin deze, als opvolger zeker van zijn vader Ludolf, den vorigen overleden Prefekt, aan het Domkapittel te Utrecht belooft binnen den bepaalden tijd te zullen nakomen de met het kapittel gemaakte overeenkomsten over de beleening van het regtsgebied in de stad Groningen, zooals de woorden in het oorspronkelijke: „super infeodatione jurisdictionis opidi seu villae in Groningen" niet anders te kennen kunnen geven [1]). En zoo zal dan ook wel onder de gewone bijvoeging in de oorkonden achter den naam of titel van den Prefekt der woorden: *van* of *in Groningen* niet anders dan de stad zelve, niet het hof bedoeld en te verstaan zijn. Is dit een en ander aannemelijk, dan vervalt hiermede weder een steun, die er schijnbaar nog bestond voor het gevoelen van meergenoemde schrijvers en anderen, dat Groningen van ouds niet onderhoorig zou zijn geweest aan de Bisschoppen van Utrecht of hunne Prefekten. Ik heb het tegendeel reeds elders getracht te bewijzen [2]) en ben intusschen nog meer en meer in mijn gevoelen versterkt geworden; ik hoop dan ook van de gelegenheid, welke deze bladen aanbieden, gebruik te maken, dat nader aan te toonen en te staven, ten einde men hieromtrent eens zoo veel doenlijk tot zekerheid moge geraken.

---

[1]) Zie dien brief bij Matth. *ad Anon.*, p. 48, ook op het Gron. Arch. 1352, No. 1.

[2]) Zie *Aloude Staat en Geschied. v. o. Vaderl.* II, 2de st. bl. 235, en de aldaar aangehaalde geschriften.

KLOKKENSPEL IN DE MARTINI- EN Aa TORENS.

De brand in den St. Martini-toren te Groningen, veroorzaakt door het ontsteken van pickvaten den 15 Mei 1577, bij de vreugde betooning over het vertrek der Waalsche soldaten, deed toen mede verloren gaan „het schoone accort van clocken," gelijk staat vermeld op de groote klok, die nog in dezen toren hangt. Wanneer dit klokkenspel daar was geplaatst, is thans niet meer te bepalen. Zeker is het, dat in de stadsrekening van 1525 eene uitgave voorkomt voor 5½ ellen laken tot „kleedinge sonder foergoet aan Jacob clockespeler", die blijkens diezelfde rekening jaarlijks werd beloond met 20 Emder guldens, de gulden naar 18 st. berekend. Welligt was het kort na de bouwing van den toren tusschen de jaren 1470 en 1482 daar in gebragt. Het schijnt een fraai klokkenspel geweest te zijn, gelijk dan ook een ijverig verzamelaar van bijzonderheden uit de jaren van het laatste gedeelte der zestiende eeuw [1]), het een wijdberoemd klokkenspel heeft genoemd. Niet onbelangrijk zijn de volgende aanteekeningen van hem zoo omtrent den brand, waardoor die ramp aan de stad werd veroorzaakt als over de middelen welke werden aangewend om toren en klokken te kunnen herstellen.

„1577 15 Martij. Als nu de stadt over 't vertreck der soldaten vul vreuchde waer, pick- ende teervaten op markten ende straten hadden angesteken, ende ook eenige ongenanten sodane vuijrwerck mede op St. Martens tooren onwijslijck aengerecht ende qualijck verwaert geworden, is dese heerlijke tooren met dat wijtberoemde klockenspil door den

---

[1]) In het archief, h.s. in quarto, nr. 77, bl. 100, 105, 117.

brandt ommegekomen, vernielt ende verdorven, alles nochtans sonder raedt ende. consent van Borgemesteren ende Raedt.

Des sondages den 17 Martij is op order van de Raedt in de respective kerken afgekundicht, dat also Godt de Heer ons met den brandt in St. Martens toorn hadde gestraft, ende 't muirwerck nochtans waer staende gebleven, 'twelke eerstdages met ankeren, balken ende beunen nootwendich dienet bevestiget ende verbonden worden, begeeren daromme B. ende R. dat sich een jeder vrijwillich nae sijn vermogen ende miltheit daertoe geven wil, waer toe goede luiden een ommeganck sullen doen, opdat voors. tooren met den eersten weder gesterket ende niet overhoop vallen ende instorten moge.

Den 19 Martij 1577 zijn de vier kerkvoochden, ijder in een kluft geadsisteert met een geestlijck heer ende een uit de geswoorne meente verordent, om den ommeganck te doen voor de voors. tooren.

De grote klocke is huijden morgen weder gegoten den 7 October 1577 en den 15 Martij (1578) opgetrocken en op Paeschavont den 29 Martij is daer weder geluit geworden.

Den 15 Martij (1578) is de nije grote clocke *Salvator* genaemt weder in St. Martens toorn opgetogen ende gehangen, zijnde een jaer na dat door de brant de toorn en de klocke nedergevallen ende gebroken is geworden ende zijn de 4 Borgemesteren, Sijndicus ende eenige praelaten tot gevaders versocht, den 19 Martij 1578."

De volgende verklaring der regering van Groningen toont aan, dat in 1595 nog niet waren voldaan al de kosten van het gieten dezer klokken en van de levering van een uurwerk, en dat daarvan toen nog was verschuldigd een gedeelte aan Hindrick van Trier den vervaardiger van deze en van eenig geschut in 1578 geleverd.

„Wij Borgemesters ende Raedt der stadt Groningen doen khundt ende certificeren midts dessen, dat wij den Erb. Hindrick van Trier bij slut van Reeckeninge wegens unsz stadt plichtich ende schuldich gebleuen sesz endtwintichsten haluen hundert ende negenenddartich keijsz. gl. tot 20 st. brab., ofte paijement daer goedt voer sijnde, elcken gulden gereeckent, heercomende van enige clocken ende geschut de he anno 78 vergooten, oeck een vhrwarck then seluen tijde bij hem geleuert, welcke voors. sessentwintich hundert en negen en dartichsten haluen keisz. gl. bereeckende schuldt loeuen wij voer vns ende vnsze nacomelingen wegens vnsze

stadt, onder verbant van derseluer alle ende jederen guederen ende vpcumsten, den vpgemelten Hindrick van Trier ofte sijne arffgen. edder thoener deszes mit sijnen willen vrij kummer ende schadeloes tho betalen binnen dre jaeren na datum deszes ende dat sunder verbunden wesen an betalinge van enige renten ofte jnterest, blijuende den noch sulckes staen tot discretie ende guede wille van een Raedt. Sunder argelist dat vercunden wij mit vnsz stadt hijr onder vpgedruckt signete, den 4 Octobris anno xvc vijff ende tnegentich [1]."

Was men alzoo in 1578 reeds gereed, om de bij dien brand uit den toren gekomen klokken door nieuwen te vervangen, het klokkenspel had echter te veel geleden om weder te kunnen worden geplaatst en de kosten voor een nieuw waren zeker te groot om ze in die voor de finantien der stad zoo drukkende jaren voor zoodanig werk te kunnen besteden. Gedurende bijna eene eeuw bleef men dan ook verstoken van een klokkenspel. Eerst den 20 Februarij 1661 sloot de regering met Sr. Juriaen Spraeckel, groot horologiemaker te Amsterdam, eene overeenkomst over de levering van een nieuw klokkenspel. Het zoude moeten bestaan in een accoord van 32 klokken tot 20,000 ponden. Amst. gewigt, het pond à 16 st. en die „soo suiver van stoffe, spijse en accoordt als in de Nederlanden ofte elders can bevonden worden, tot oordeel van meesters ende musicijns hun des verstaende." Verder was Spraeckel verpligt, indien zulks de heeren uitbesteeders mogten goedvinden, eenige van de oude klokken wederom in betaling terug te nemen, pond tegen pond, mits genietende zes stuivers voor ieder pond tot opgeld en tien ponden op de handen voor „leckasie." Op dienzelfden dag sloot Spraeckel mede met de stedelijke regering eene overeenkomst over de levering van een tweede klokkenspel, bestemd voor den Aatoren, bestaande uit een accoord van 26 klokken tot zeven à achtduizend ponden van specie, stoffen en accoord als boven. De aannemer heeft zijne overeenkomst, om de een of ander thans onbekende reden, doch met toestemming van de regering, bij acte beleden den 16 Februarij 1662 voor den notaris Hendrick Westvrisius te Amsterdam, overgedragen aan Sr. Franciscus Hemonij klokgieter te Amsterdam. De levering geschiedde den 29 Mei 1664 voor den Martini toren. Volgens de in het archief bij het contract van levering aanwezige stukken, blijkt het, dat de 32 klokken

---

[1]) Archief, h. s. in folio, nr. 100, bl. 179.

voor St. Martini toren, wegende 19556 ponden, à 16 st. bedroegen de som van . . . . *f* 15644,16

Voor den Aatoren, den 14 Mei, 28 klokken wegende 8370 à 18 st. . . . . - 7533,0

f 23177,16

Deze vordering werd voldaan met:

1°. aan oude klokken ter waarde van . . *f* 15533

2°. contanten . . . . - 7644,16

f 23177,16

De eindafrekening werd echter eerst gesloten den 11 October 1671 met de erfgenamen van Franciscus Hemonij, die reeds in 1667 was overleden. Het klokkenspel in den Martini toren werd voor het eerst bespeeld den 1 October 1664 en toen en later steeds gehouden voor een fraai en welluidend spel. Later werd er nog, en wel volgens eene raadsresolutie van 2 Mei 1760, eene belangrijke verbetering aan het *handclavier* op Martini toren aangebragt. Van den tegenwoordigen klokspeeler, den bekwamen en bekenden orgelmaker, den heer P. van Oeckelen, is afkomstig de volgende beschrijving van het inwendige van dit orgelspel.

„Het klokkenspel op Martinitoren heeft 37 klokken, van kleine C. tot en met twee gestreken D. Van deze 37 klokken worden 32 gebezigd voor het uurwerk, het welk in beweging gebragt wordt door eene trom, die voorzien is met 6240 gaten. Door middel van stiften daar in te bevestigen kunnen muzijkstukken naar verkiezing worden aangebragt. De trom heeft in diameter 2 ellen, eene breedte van 1 el 17½ duim en is verdeeld in 75 volle ¼ maten voor het volle en 35 dito maten voor het halve uur en 8 maten voor het spel der beide kwartieren. Bij dit klokkenspel zijn gevoegd drie luidklokken, wier toonmaat gelijk is aan F, A en B mol van groot octaaf. De grootste dezer drie klokken heeft een diameter van 2 ellen 25 duimen en eene hoogte van 2 ellen 25 duimen en eene zwaarte, naar schatting, van 9500 ned. ponden."

Op de aan de vier zijden van den toren geplaatste wijzerplaat van het uurwerk is tot groot gemak der ingezetenen in 1866 gebragt een minuutwijzer, waardoor nu bijna ieder in een groot gedeelte der stad op den Martinitoren met naauwkeurigheid en op de minuut af kan zien, welk uur het is. Aan den Aatoren werd deze verbetering aan de wijzerplaten gebragt in 1865. Het klokkenspel, 'twelk deze

toren in 1664, zooals is vermeld, in plaats van een daarop reeds in het midden der zestiende eeuw gesteld klokkenspel ontving, bleef slechts weinige jaren daar in aanwezen. Een zwaar onweder vergezeld met zware en krachtige bliksemslagen sloeg den 1 Mei 1671 in den toren. Een groot gedeelte van den toren, het dak van de kerk en het orgel werden eene prooi der vlammen. Ofschoon orgel, kerk en toren in volgende jaren wel weder werden hersteld, zoo was dit niet het geval met het klokkenspel, 'twelk daar nimmer weer is geplaatst, en deze toren zulks thans nog mist.

Oproeping tot het houden van de Zeend.

1572.

De Archidiaken oder Domprobst Eeltz heft den Raedt door den Sijndico bekent gemaeckt, hoe Reverendiss. ende er besloten, morgen over den kerken kundinge te laten doen, dat op de naestvolgende wonsdach de zeendt sulde geholden worden, dat der wegen de R. eener van den Hoerenwachters oder stadsdienaers nevens den Coster wolden laten ommegaen, den rotten aen te seggen, om als de klocke geluidet wort in de kerke bij den H. Deeken te erschijnen, met verklaringe van te mogen lijden, dat eemant uit den sittende Raedt daer bij quaeme, om mede aen te horen, wat saken daer verhandelt werden. Soo hijr in eenige verhinderinge ofte resistentie geschiede, wilde daer af ende van sine diligentie geprotesteert hebben, dat hij soo een goedt werk nae sijn vermogen bevordert. Den 15 december 1571. Klachte der Rotmeesteren over dese citatie, den 16 Maart 1572 [1]).

[1]) Archief, h. s. in 4to, nr. 77, bl. 59.

KOSTPENNINGEN VAN GEVANGENEN.

Die IIII stadtknechten ontfangen bij boerten alle stadtsgeuangen ende versekerende in der stadtsgeuanckenisse mits hoer noedtdruft van eten ende drincken dagelijcx langende. Ende so veer eenich geuangen loss gelaten ende op sijn vrije voeten weder gestelt wordt, moet de den dienaer, de hem in de hechten gespijsiget, den kostpenningen betalen, inden het enichsins van hem to bekomen: so niet, moet de stadt de kostpenningen dragen so mannich dach so mannich x stuuer groninger to erleggende, als dat anno lxxix (1579) bij den samptlijcken heeren accordeert is. Oick so enich quaetdoender in de hechten geraeckte daer ghien kostpenningen van to verwachten weeren, ende niet so vele misdaen dat die van den mester gepunijeert solde worden, deselue behoert mit water ende broet onderholden te worden, tot penitentie sijner misdaet ende verlichtinge der stadt kosten, mits des dages 5 st. gron. van der stadt erlecht tworden als halff so voele woe voerg. So oeck en geuangen verordelt worde to hanghen, ofte mit den sweerde gerichtet to worden, behoert de stadt de kostpenningen neffens alle andere kosten to draghen, al weert schoen de misdadiger het wal in den guede hadde: gelijck sal oeck to verstaen wesen van de, de gestupet worden. De scharprichter geniet van elck examen ofte verhoer van ijder persoen 1 quart [1]) wijns. Ende als hie ene stupet hoert hem 11 quart wijne ende van handschoen 1 quart. Bet als he ene richtet mit den sweerde hoerdt hem 1 kanne wijns ende een paer handtschoen wort gerekent op 11 quart wijns. Als hie ener han-

---

[1]) Quart wijn = 3 gron. st. nu 15 centen.

get genieth hie 11 quart wijns en voer de handtschoenen 1 quart. De bijechtvader heft ijder reijse 1 kanne wijns [1].

Belooning van den scherpregter.

Mester Hindrik Wolff scharprichter in stede Mr. Christopher verdient als de olde plechten, jaerlicx Michaelis bouen woninge ende kledinge, v Ryder tot hulpe van een slachtel beest ende ½ schuijte turff, wort betaelt mit 11 Ryder v stuuer; sal nu betaelt worden mit so vele geldts als de torff tijdtlijcx in prijs is. Actum den 6 Octobris anno 87 (1587) [2].

Vonnissen over eigen- of vrijgeboren te zijn.
1516.

In der schelinge tusschen de hovelingen van de Cremergilde ansprekeren op de eene ende Jan Luitken huisvrou, Talle, verantwoordersche op de ander zijde, also dat Talle voors. solde eegen wesen, waerop se gedient heft eenen brieff van den Edelen heere Everwijn Grave tho Benthem versegelt, daer haer moeder vrij gekoft waer, noch heeft se twe brieven met onser stads secreet versegelt mit tuigenisse, dat se nae der tijdt geboren is, so de moeder vrij was gekoft, hebben wij Borgemesteren ende Raedt voor recht een oordeel uitgesproken, dat sodane brieven sollen wesen ende blijven in vullen macht. Actum Anno 1516.

Een gildebroeder is gehouden, aleer hij in de gilde wert angenomen, sijn vrijbrieff te toonen of de gilde is gehouden het contrarie te bewijsen, dat de moeder eegen gewest sij. Actum Anno 1516 [3].

---

[1]) Bl. 904 van het register der stadsgoederen opgemaakt in 1584 naar dat van 1548. Archief, Verz. van stukken dl. 41.

[2]) Bl. 877 van het gemelde register der stadsgoederen, waar bl. 895 staat vermeld: „de scharprichter VI ellen tot kledinge sonder foergoet."

[3]) Archief, h. s. in 4to, nr. 77 bl. 41 en 42.

GESCHIEDENIS

DER

Z I E K T E N,

DIE

IN DE 17de, 18de EN HET BEGIN DER 19de EEUW

ALGEMEEN GEHEERSCHT HEBBEN

TE GRONINGEN.

De noodlottige ziekte, welke in 1866 te Groningen, even als op zoo vele andere plaatsen in ons Vaderland en daarbuiten, op nieuw heerschte, bragt mij op het denkbeeld, om de algemeene ziekten in deze stad van vorige tijden na te gaan, vooral ook, ten einde de zorg der Stadsregering, om die ziekten te voorkomen en te beteugelen, en alzoo de staatshuishouding dier dagen, te onderzoeken.

Mijn onderzoek leidde mij, om de geschiedenis daarvan te schrijven van de *zeventiende*, *achttiende* en het begin van de *negentiende* eeuw. Ik heb er nog al eenige bijzonderheden hiertoe betrekkelijk in opgenomen, om die tijden in hunne eigenaardigheid voor te stellen, en alzoo beter te doen kennen [1]).

Ik nam een aanvang met de zeventiende eeuw, omdat de geschiedenis van vroegeren tijd in dezen op gebrekkige en twijfelachtige bescheiden rust [2]), en 'k eindigde

---

[1]) Ik stelde deze geschiedenis oorspronkelijk op voor eene redevoering door mij uitgesproken den 30 October 1866 in het Genootschap Pro excolendo jure patrio; maar ik heb ze gewijzigd en uitgebreid.

[2]) Over vorige tijden schreef o. a. Dr. S. P. Popta, Dissert. Historico-Medica inauguralis de morbis epidemicis, qui in urbe et regione

met 't begin van deze, omdat van dien tijd af de geschiedenis er van meer beschreven is.

Sedert 't begin der zeventiende eeuw bestaan er aanteekeningen van de handelingen der Stadsregering. Hieruit heb ik deze geschiedenis hoofdzakelijk geput. Het oudste boek daarvan is een: Protocol van politique sakenn Beginnende op den achtsten Februarij Anno 1605 wesende een Koerdach [1]. Eerst in het derde deel van die protocollen of notulen der vergaderingen van de Stadsregering vind ik iets over eene heerschende ziekte vermeld, en wel van eene vergadering van 7 Augustus 1622 waarin: Op de Requeste van de lijckdragers ten einde sekere personen onder hen luiden wthgekeurt mogen worden om te dragen dengenen dewelke in de peste starven, aan de Remonstranten werd geordonneerd; omme wth haer middel twalff personen wth te keuren tot het dragen van doden, die in de peste starven, dewelcke in plaetse van x stuv. volgens d'ordonnantie geniete sullen xx stuv., dies dat sij luiden in geen andere huisen sullen gaan om doden wth te halen.

De instelling van vaste lijkdragers was nog nieuw. In eene Ordonnantie van 30 Juni 1613 over 't begraven der dooden, komt daarvan niets voor; bij Raadsresolutie van 27 November 1620 werden ze voor 't eerst aangesteld, en in eene Ordonn. van de Begreffenisse der Doden, Wtinghen, Leetbieren, Waerschappen etc. Bij Borgermeesteren ende Raedt oldt ende nij, Taelluijden ende Gheswoorne Meente gearresteert ende publiceert den sevenden Februarij anno 1622 [2], werd in art. III bepaald: Dat de dode Lichamen uijt de starfhuijsen ghehaelt ende ten grave ghedraghen sullen worden door niemant anders als door die Draghers tot dien

---

Groningana tractuque frisico vicino, a saeculo XIII ad saeculi XVIII finem, grassati sunt. Groningae 1838, en Dr. H. Reilingh, Geschiedk. Genoesk. Beschouwing der in de provincie Groningen epidemisch geheerscht hebbende tusschenpoozende koortsen sedert de elfde eeuw enz. Gron. 1858.

[1]) Ik laat de aanhalingsteekenen weg: die zijn m. i. overbodig, daar de spelling genoegzaam aanduidt, wat letterlijk is overgenomen.

[2]) Zie ook R. R. 19 Januarij 1622. Deze Raads Resolutie, even als andere, welke bij eene door mij besprokene Ordonnantie of Resolutie in 't vervolg worden aangehaald, zijn van minder belang, ze strekten ter voorbereiding enz.

eijnde gheordineert, op de boete enz., en in art. IIII: Zijnde tot dien eijnde bij provisie bestelt twee ende dertich Draghers. Deze ordonnantie wordt hierboven bedoeld; uit deze twee en dertig dragers zouden dus volgens genoemde resolutie van 7 August. 1622 twaalf worden uitgekeurd voor de aan de pest gestorvenen.

De ziekte nam in 't volgend jaar toe: want in eene Ordonn. van 5 Mei 1623 [1]): doen Borgermeesteren ende Raedt in Groeningen... allen Borgheren ende Inwoonderen deser Stadt te weten, dat... (: Godt betert:) d'aenclevende Sieckte ofte Pestilentie verscheijden plaetsen binnen deser Stadt had geinfecteert, en daarbij werden op het advijs van de medicijns hierbinnen eenige maatregelen tot voorkoming van verbreiding der ziekte voorgeschreven.

Die maatregelen betreffen vooreerst 't voorkomen van besmetting door de lijken. Deze moesten in den derden dach begraven worden. Art. II luidt, dat die Dootkisten niet door der Naebueren Maeghden, maer door die daer toe gheordineerde Lijckdraegheren in die Pesthuijsen ghebracht sullen werden. Bij de dooden in de pest gestorven mogt niet gewaakt, noch aldaer eenighe Troontjens, Heenekleet offte anders bij die Naebuers ghemaeckt worden. Die ter begrafenis zouden volgen moesten in de Nabuershuijsen vergaederen. Die in 't pesthuis waren mogten niet mede volgen. Het laken, dat op 't lijk geweest was, moest dadelijk in 't water gestoken worden, mogt niet op 'tgraf gelegd worden. De doodkisten voor die in de pest gestorven waren, moesten boven plat sonder rovinghe worden ghemaakt; denkelijk om ze dieper te kunnen leggen. Men zorgde, dat de lijken zooveel mogelijk van het bebouwde gedeelte der stad verwijderd werden, art. IX toch luidt: Die ghene welcke gheen eijghen graven hebben, sullen voortaen op 't Nije Kerckhoff buijten die olde botteringhe poorte accomdieert worden. Aangezien de stad pas uitgelegd was, zoo was het buiten die oude poort nog weinig bebouwd. (Deze poort werd in 't volgend jaar afgebroken, en de steenen daarvan gebruikt tot een walmuur voor 't Hoendiep [2]). De eerste steen voor de Nieuwe kerk werd eerst in 1660 ge-

---

[1]) R. R. 24 en 26 April 1623; zie ook Dr. H. Nanninga, Diss. politico medica inauguralis de cura publica, in civitate Groningana, inprimis ad civres sanos et salvos servandos etc. Gron. 1838, pag. 37, 90. In deze dissertatie zijn deze en eenige andere ordonnantien afgedrukt.

[2]) R. R. 4 Mei 1624.

legd) [1]. Verder vinden we bij die ordonnantie nog bepalingen ter wering van besmetting door goederen uit de Pesthuijsen: die klederen, Kussens ende andere immeublen van de Pesthuijsen mochten niet op der straten, maer in deselve Huijsen op de Solders verluchtet worden; het Beddestroo uit de pesthuizen moest in zakken buiten de stad vervoerd worden, en aldaar ten minsten vijf hondert schreeden van der Stadt aff verbrandt worden. De boelgoederen mogten eerst na drie maanden, en de winkelgoederen, als lakens, vette waren enz., eerst na zes weken, na 't laatste sterfgeval in 't huis, daaruit gebragt of verkocht worden; de winkels moesten in dien tijd gesloten blijven. Voor de infecteerde Huijsen moest een stroo-wijsp tot een teecken ghehanghen worden, ende aldaer verblijven den tijdt als voren. Die luijden in die PestHuijsen woonende, ende insonderheijdt die Pest-waersters ende die Pestdraegers moesten vermijden in de Nabuershuijsen, alsmede in de vergaderinghen van Bruijloften, Gilden ende derghelijcken te gaen. De honden moest men opbinden. De Sleedrijveren mogten de groepen oft derghelijcke wateringhen niet roeren ende daer uijt te gieten. Stinckende visch mogt niet aen der Stadt ofte op 't marckt gebragt worden; visch die op 't markt in de zon gelegen had moest s'avonds met de vuilnis weggenomen worden. Alles op boete enz.

De ziekte verergerde, want in eene Resolutie van 22 Julij van 't zelfde jaar 1623 vinden we: Also de beclijfflijcke siecte meer ende meer is toenemende, en daeromme raetsaem gevonden is een Barbier te hebben, dewelcke de personen daermede belast curere, hebben H. H. Borg. en Ra. de Ra. Wicheringhe, Huningha, ende Johannem Petri gecommitteert omme met mester Ovingh (: dewelcke sich daertoe presentiert) dien angaende te handelen. Eenighe dagen daarna [2]) werd besloten tot zijne benoeming op een hundert daler iaerlix voor een tijt van drie iaren lanck, en hij zou daarbij vrij zijn van de wacht.

Aan de van de ziekte onafscheidelijke ellende knoopte zich nog eene andere. Er kwam oproer. In eene R. R. van 5 Augustus van dit jaar lezen we:

Also wegen de grote starffte bij luiden van kleine middelen grote swaricheit gevallen is over het loon der Dodendragers, welcke swaricheit vermeerdert is door de begeerte

[1]) R. R. 2 Junij 1660.
[2]) R. R. 22 August. 1623.

van de gemiene man, liever willende de doden in hare nabuijrschappen selvest wth ende opdragen, ende na older gewoonte daerover compotatien en gastboden holden als den dodendrageren betalen, daerbij noch dit was dat deselve sich in haer ampt seer insolent draegen ende de armoet veractioneerden, waerover een gemien misnoegent in de gehiele Stadt is, over het ampt der voorss. lijckdragers, welck so verre gelopen, dat de gemiente alomme tegens d'ordonnantie van Borgemren en Raedt de dode lichamen hebben opgedragen, ende den lijckdrageren in haer ampt te doen verhindert, niet sonder grote apparentie van een opentlijcke seditie, so hebben d H. H. Borg. en Raedt omme hijrinne te versien, geresolviert, dat omme te bewaren de publicque authoriteit, de voorss. Lijckdragers morgen wederomme haer ampt sullen doen, ende daerin mit gewapender handt mainteneert worden, voorts den Ra. Johan Drews, Johan Huningha, ende de secretarius gecommitteert, omme tegens d'exactien ende insolentien der lijckdragers, mitsgaders tot verlichtinge ende soulagement van de arme gemiente een bequame order te beramen daermede het generaal miscontement tegens d'ordonnantie op het begraven der doden gestelt mach wechgenomen worden. — De zaak was hiermede echter niet afgedaan. In eene resolutie van den volgenden dag vinden we: Enige soldaten onder het commandement van den Oversten Marve in wapen gebracht sijnde door order van Borgemrn ende Raadt, ende enige plaetsen in de Stadt besettet wesende met gewapende borgerije omme reden hijrbevorens verhaelt, is een groot geloop van volck op de bienen geraeckt, mit groot gedruijs ende oproer, waerover de Lijck- offte dodendragers niettegenstaende sij op 't Raethuijs na vermaninge ende beloffte van mainctien belooft hadden, haer ampt te doen, wth vrese van mit stenen gesmeten ende beschadigt te worden (: gelijck oock al an enigen geschiede:) al te mael wechgelopen binnen. Daerheer den Borgemrn ende Raedt genodiget sijn geworden omme de nabuiren to te laten het opdragen van de Doden, ende na de middage doen vergaderen Taelmans ende geswoorne Miente, in welker presentie geresumeert is de ordonnantie op de begreffenisse der Doden arresteert den 7 Februarij 1622, ende bij provisie ende tot naerdere dispositie geduirende het grasseren van dese beclijfflijcke kranckheit, om voorvallende swaricheiden ende abuisen van de lijckdrageren het opdragen van de Dode lichamen toegelaten an de nabuijrschappen, sonder nochtans daervan

ieets te mogen nemen offte daeromme compotatien en gastboden te holden, wel verstaende dat niemant tot het waken, entkleden, huijs-holten halen en opdragen offte verluiden erdrungen sal mogen worden. Blivend andersins de voorss. ordonnantie in vuller waerde, wthgenomen dat in het 16 artic. van de voorss. ordonnantie de ses carol. gl. daermede het laken van de Diaconen redimeert mach worden, verhoocht sijn op twalff gelijcke gulden. — Dit 16[de] artikel luidt: Soo emants een swart Laecken op 't graft laet leggen, sal hetselve van de Diaconen moghen redimeren met ses Carolus gulden voor den Armen, mits dat aen de Coster voor het oplegghen ende afnemen voor den tijdt van ses weken lanck een daler sonder meer ghegheven sal worden. Die verhooging voor het laten liggen van het laken geschiedde zeker, om zulks tegen te gaan, uit vrees, dat daardoor meerdere besmetting zou ontstaan.

Ik deelde de Raadsnotulen over 't voorgevallene op genoemde dagen geheel mede, eensdeels omdat die zulk een eenvoudig en natuurlijk verhaal daarvan opleveren, en dergelijke stukken van den ouden tijd m. i. aan de vergetelheid onttrokken moeten worden, anderdeels om te doen zien, hoe de Regering destijds haar gezag met kracht trachtte te handhaven, maar ook wist toe te geven, om grooter kwaad te voorkomen; eindelijk ook, om een verhaal dat hieromtrent bestaat beter te kunnen doen beoordeelen.

Nijenborgh deelt in zijn verhaal over Groningen van 1660 eenvoudig mede: 1623: was mede in de Stadt doen een groote pestilentie ende sterfte, als oock een tumult om het dragen der dooden [1]). Maar in een Kronijkje van Groningen van 1727 [2]) vond ik: Anno 1623. Dit jaar was een grote Pestilentie in Groningen, als ook een groot oproer over het dragen der doden: want op den 5 Aug.

---

[1]) De druk, welke schrijver dezes van dit werkje bekwam door de welwillendheid van den Archivaris Mr. H. O. Feith, heeft tot titel: Groninger Historijen: of kort verhael van het gedenckwaerdighste datter in de provincie ofte Heerlijckheijdt van Stadt Groningen en Ommelanden geschiedt is, van de eerste geheugenisse af, tot desen tegenwoordigen Jare toe. Door Johan van Nijenborgh. Den vijfden Druck: veel vermeerdert en verbeetert. Tot Groningen gedruckt bij Jacob Sipkes, Boekdrucker, woonende op de Hoogestraat, 1660. — Het boekje moet zeer zeldzaam zijn.

[2]) Beknopt kronijkje van Groningen ende Ommelanden enz. T sedert hare eerste geheugenisse tot op den jare MDCCXXVI, te Groningen 1727.

zijn de oude doden des voormiddags door de Vrouwens, en de jonge doden des agtermiddags door de Maagden ter aarde gebragt; — en in een Kronijk van 1743 [1]): dat er in 't jaar 1623 een oproer ontstond, zoodat de verstorvene niet door mannen, als bevorens, maar door getrouwde vrouwen en ongehuwde dogteren wierde begraven. Men geeft hiervoor bovenvermeld Nijenburgs verhaal van Groningen als bron op. Soortgelijk verhaal werd later door andere schrijvers voorgedragen [2]), en meer en meer verdraaid. In de Herinneringen aan den jare 1826 staat, dat het wegvoeren der lijken destijds door vrouwen en ongehuwde dochters werd waargenomen, omdat het aan de mannen geheel ontzegd was. Teenstra zegt, dat het ter aarde brengen door de vrouwen verrigt werd, omdat de hoofden van huisgezinnen de nabuirspligten weigerden!

Ik voor mij houd 't er voor, dat de oude dooden op dien 5 en 6den Augustus wel des voormiddags en de jonge dooden des achtermiddags ter aarde zullen gebragt zijn, daar zulks overeenkwam met het voorschrift van art. VII der voorn. ordonnantie van 1622. Dit luidt: Ordonneren ende bevelen voorts, dat van nu voortaen de Lichamen van olde doden opghedraghen zullen worden toe elf uijren voor middaghe, ende van junghe doden te twee uijren na de middach. — Er zullen op die dagen ook wel vrouwen bij de begrafenis geweest zijn; 't blijkt toch, dat zulks in de gewoonte lag: althans in eene ordonnantie van eenige jaren later, 16 Julij 1636, vinden we in art. IX: Sullen nae desen geen Vrouws-Persoonen, om de Dooden te volgen, gebeden mogen worden, of ongebeden mogen volgen bij poene van 50 guld. voor die gene, soe sulx begeert, ende 25 Guld. voor elcke vrouw enz. — Ik wil ook wel aannemen, dat toen bij de begrafenis der oude dooden de Vrouwens, en bij die der jonge dooden de Maagden zullen geweest zijn, daar men zich kan voorstellen, dat zulks vroeger de gewoonte was. — Maar ik stel mij voor, dat het ter aarde brengen door de vrouwen en maagden op die oproerige da-

---

[1]) Kronijk van Groningen ende Ommelanden... tot op dezen jaare 1743. Bij Warnerus Febens Boekverkooper in R. Agricola 1743.

[2]) Herinneringen aan den jare 1826, of alphabetische Naamlijst, Groningen, bl. 95; M. D. Teenstra, Kronijk... inzonderheid voor de provincie Groningen enz. Uithuizen 1859, op het jaar 1623 D. II. bl. 50; A. Smith, Geschiedenis der prov. Groningen enz. Gron. 1849, bl. 247. Zie ook Popta t. a. p. pag. 32.

gen, toen men ontevreden was met de nieuwe wijze van begraven door de lijkdragers, alleen bestond in het volgen der dooden, en daarbij ook in andere opzigten het vroeger bestaand gebruik van begraven, zoo als zulks door de nabuurschappen gewoonlijk had plaats gehad, weder gevolgd zal zijn. Dit blijkt m. i. ook uit hetgeen daarvan in de Raadsnotulen voorkomt.

Den lesten October 1623 werd eene Ordonnantie arresteert op de Reijninghe der Marckten, Straten enz. binnen Groeninghen. Hierbij werd de opruiming der vuilnis met zorg geregeld. Bij R. R. van 24 April 1624 werd deswege nog een nader besluit genomen. Zulks geeft aanleiding tot het vermoeden, dat 't in verband staat met de ziekte van dien tijd. Maar in de overwegingen dier Ordonnantie wordt niet anders gezegd, dan dat Borghemeesteren ende Raedt der Stadt Groeninghen, gheneijcht zijnde eenmael te versien ende remedieeren tegens d'onreijnicheijdt van de Marckeden, Straten, Poorten ende Brugghen deser Stadt, tot ornament van derselver Stadt ende gerijf van derselver Ingesetenen, hebben geordonneert enz., en er komt overigens ook niets in voor, dat ons grond geeft tot dat vermoeden. Er zijn later zeer menigvuldige ordonnantien en resolutien omtrent die opruiming genomen, grootendeels in verband staande met den aanleg der StadsVeenkolonien, welke in 't begin der 17de eeuw begon, en uit slechts enkele van den tijd waarover ik schrijf, blijkt het, of kan men opmaken, dat ze tevens betrekking hadden op eenige ziekte, of ter bevordering van den gezondheidstoestand der stad. Van deze enkele zal ik alleen gewag maken.

Popta houdt de ziekte van 1623 voor eigenlijke pest, en geeft als waarschijnlijke oorzaak op het graven der nieuwe grachten en wallen, waarmede Groningen in dien tijd voorzien werd [1]; ook Thijssen gewaagt van eene pest van omstreeks dien tijd in plaatsen van ons Vaderland, en spreekt daarbij van warmte en zuidewinden, welke die voorafgegaan waren [2]. In 1621 moet er in ons land een zware zeevloed geweest zijn. [3]

Warmte en overstrooming der zee moeten een grooten invloed hebben op het ontstaan van ziekten. In het Verslag

[1]) T. a. p. pag. 32.

[2]) H. F. Thijssen, Geschiedk. beschouwing der ziekten in de Nederlanden. Amsterdam 1824, bl. 205, 206 noot, 210.

[3]) Zie J. H. Hering, Bespiegeling over Neêrlandsch Waternood tusschen den 14den en 15den November 1775, bl. 57.

van de Plaatselijke commissie van geneeskundig toevoorzigt over de in het jaar 1826 te Groningen waargenomene ziekten wordt gezegd, dat het opmerking verdient, dat Epidemische ziekten telkens volgden op eene overstrooming van zout water; echter niet altijd dadelijk, wanneer namelijk de volgende zomers geene, daartoe genoegzame, groote en aanhoudende hitte opleveren, gelijk dit ten aanzien van sommige epidemiën zeer gemakkelijk kan worden aangewezen. Zij merkt op, dat men in andere heete jaren, als geen hooge vloed, noch overstrooming kort was voorafgegaan, de ziekten van eenen anderen aard waren, veel minder algemeen, hevig en doodelijk [1]. — Ik zal van die beide omstandigheden, voor zoo verre ze eenigzins in verband kunnen staan met ziekten, even als van andere, ook in het vervolg melding maken.

Groningen was toen eenige jaren vrij van buitengewone ziekten; althans ik vond hierover in de eerstvolgende jaren niets, dat aanleiding geeft, om die te veronderstellen.

Volgens R. R. van 28 Mei 1635 bestond het voornemen, om de Ordonnantie op het begraven der dooden te revideren. In verband met de omstandigheid, dat het bestaan eener buitengewone ziekte al spoedig blijkt, en dat er toen in 1635 ook elders in ons land pest of soortgelijke ziekte heerschte, waarover nader, mag men aannemen, dat er toen ook reeds hier eene ziekte heerschte, welke aanleiding gaf tot dat voornemen; maar 't schijnt toch, dat buitengewone maatregelen vooreerst niet zeer dringende waren, want de zaak bleef rusten tot in April van 't volgend jaar. Toen [2]) werd eene commissie benoemd, om de Pestordonnantie op het begraven der dooden te resumeren, en indien nodich te corrigeren, ten einde nader gearresteerd te worden, en den 16 Julij daaraanvolgende werd eene Naarder Ordonnantie Tegens eenige misbruijcken in 't Begraven van de Dooden enz. vastgesteld. Hierin komen wel eenige bepalingen voor ter voorkoming van besmetting, zoo als in de Pestordonn. van Mei 1623, maar het blijkt hieruit niet stellig, dat er eene zoogenaamde pest heerschte. Misschien, dat ze toen niet zeer algemeen was, en de Regering er niet in 't openbaar voor uitkomen wilde. Uit eene R. R. van 20 Augustus 1636 blijkt het bestaan eener pestziekte nader, want toen werden

---

1) Bl. 16. 2) R. R. 27 April 1636.

Raadsheeren gecommitteerd: om ordre te stellen op het pesthuis in St. Antoni Gasthuis, en te besien offte niet een bequame plaatse is, om noch een kerckhoff te maaken tusschen Heere- en Papenpoortien [1]; —bij R. R. van 22 Augustus werden de voogden belastet eenige plaatsen in 't voorschreven (Pest- ofte Anthoni-) Gasthuis te separeren, ledig te maken en tot nooddruft der in die Pest liggende te doen praepareren, mits op Stadskosten genietende een chirurgijn tot dienst van die sieken [2]; en in eene R. R. van 10 September 1636 werd verstaan, dat Anthonij Gasthuis op 12 personen sijnde het ordinaris getal sal uitsterven, om de revenues voor een gedeelte tot een Pesthuis te gebruiken.

In de bovengenoemde Groninger Historijen van Nijenborgh vind ik: 1635 Grasseerde de pest heftigh in dese Stadt, soo datter over de hondert menschen in een weeck storven: doch nergens was de pest heftiger als tot Leijden, alwaer bij de 40,000 menschen dit jaar daar aen gestorven zijn. 't Komt mij op grond van 't boven medegedeelde waarschijnlijker voor, dat het jaar 1636 ten aanzien van Groningen had moeten vermeld worden, toen toch moet de ziekte hier het ergste geweest zijn [3]. — In 1635 heerschte ze in verschillende plaatsen van ons Vaderland, en ook deze ziekte moet voor werkelijke pest gehouden worden, en voorafgegaan zijn in 1635 door een warmen en droogen zomer [4].

Die opgave van Nijenborgh, datter te Groningen over de hondert menschen in een weeck storven, gaf mij aanleiding om te onderzoeken, of er grond is, om deze en andere opgaven van overledenen van vroegere jaren te kunnen aannemen; of er aanteekeningen of registers van de sterfte te Groningen bestaan, waaruit men de sterfte kan nagaan. De uitkomst van mijn onderzoek heb ik in een afzonderlijk stuk, 'twelk hierachter geplaatst wordt, uiteengezet. Ik zal in

---

[1]) Dientengevolge moet het Zuider Kerkhof (aan het Zuiderdiep) aangelegd zijn, dat volgens R. R. 19 Maart 1653 met een muur en eene poort werd voorzien. De poort werd in 1860 afgebroken, volgens R. R., van 9 Junij van dat jaar N° 3.

[2]) Zie ook R. R. 23 Aug. 1636.

[3]) Over de pest te Groningen van 1635 of, '36 komt mede voor in de Kronijken van 1727 en 1743; Popta t. a. p. pag. 33; Smith t. a. p. bl. 253; Teenstra t. a. p. II bl. 62.

[4]) Thijssen t. a. p. bl. 207, 208, 210.

deze geschiedenis de cijfers der sterfte hiernaar opgeven. De boeken, welke ik vond, en waaruit ik Tabellen der sterfte opmaakte, beginnen niet vóór 't jaar 1728. Of dus het cijfer der overledenen over 't jaar 1635 of '36 van meer dan honderd in ééne week juist is, kan ik niet beoordeelen.

Na 1636 schijnt de ziekte afgenomen te zijn; eerst omstreeks acht jaren later vind ik weder iets, dat er mede in verband staat; toen werd bij R. R. van 25 Mei 1644 eene commissie benoemd: om te despiciëren nae een bequaeme plaets tot een pesthuis te approprieeren, ende daertoe met de vooghden van Anthoni Gasthuis in conferentie te comen, waarop den 13 Julij daaraanvolgende door de Regering werd besloten, dat het (pesthuis) van uijt Anthoni Gasthuis sall worden genomen, ende geleght in het Olde Kruithuis bij Bottringepoorte tusschen de Cruit ende Jadtsdwengers op sulcken voet ende ordre als daerop hijrna beraempt sal worden. — Die verplaatsing uit het gasthuis naar eene vooral toen zeer afgelegene plaats, doet mij vermoeden, dat de voogden hadden aangezocht, om bevrijd te worden van de inrigting voor pestzieken, omdat ze niet meer zoo noodig was, en de Regering aan het aanzoek toegevende, toch nog de voorzorg nam in zekere mate in mogelijke behoefte te kunnen voorzien. Dit vermoeden, dat de ziekte toen in 1644 niet meer erg was, wordt althans eenigermate bevestigd door eene Naerdere Ordonnantie van 15 Februarij 1648, waarbij op die van 1636 gewezen wordt en gezegd: Ende omdat gedachte *Ordonnantie principalijck* gemaeckt is ter *Contemplatie* van destijdes *grasserende*, vuijrige ende Beclijflijcke Sieckten: Waarvan Godt lof! nu eenigen tijdt sijn bevrijdt geweest: wort bij desen toegestaen, dat alle Dooden, hier te huijs gehoorende, nochtans buijten dese Stadt overleden, ter aencomste alhier, in haere gewoonlijcke Behuijsinge ende Woonplaatse sullen moogen worden gebracht ... [1]). In 1648 was de stad dan nu toch sints eenigen tijd geheel van de ziekte bevrijd; maar uit het in werking blijven van het verbod, om hier dooden in te voeren, en omdat men in 1644 nog eene ziekeninrigting voor de pestzieken noodig achtte, moet men m. i. afleiden, dat men in die jaren er toch nog niet volledig vrij van was, althans dat ze nog ten platten lande bestond; te meer omdat men zich in 1640 nog streng aan het verbod van invoer van lijken

[1]) Art. XVII.

hield; toen toch werd een verzoek, om een doode van 't Zandt in de stad te brengen, geweigerd [1]).

Volgens Nijenborgh [2]) zou er reeds weder in 1652 oorlog, diere tijdt en sterfte gedomineert hebben, en veel vierige koortsen gegraseert, daer aen (te Groningen) wel 130 personen in eene week overleden zouden zijn. — Den 22 Februarij 1651 hadden gewigtige dijkbreuken en overstroomingen in ons land plaats [3]) — Ik vond over die koortsen echter niets in de Raadsnotulen van dat jaar, evenmin in die van 1653 tot in de eerste maanden van 1655; ten zij men uit het voornemen, om de Ordonnantie op de begraffenisse der dooden en anders in de Stadt, en over de Oldambte enz. te revideren, volgens R. R. van 17 Junij 1654, mag afleiden, dat er nog al veel sterfte was. In de eerste maanden van 1655 waren er zeer waarschijnlijk geen buitengewone ziekten, daar toen op de requeste van Olderman ende heuvelingen der Chirurgijns Gilde besloten werd, dat die gilde bij provisie in twintich welgeoefende meesteren zou bestaan, ende dat het getal, soo hijr boven is, tijtlix sou uitsterven [4]). (De gewone artsen werden destijds chirurgijns genoemd, zoo als zulks ook plaats had bij de aangehaalde R. R. van 22 Augustus 1636, waarbij werd bepaald, dat de voogden een chirurgijn tot dienst van die sieken zouden genieten.) Indien er toen buitengewone ziekte geheerscht had zou men 't getal chirurgijns m. i. niet hebben laten uitsterven, — alhoewel de stad toch al spoedig niet geheel vrij van de pest geweest is, daar in eene Ordonn. van 6 October 1655 bepaald werd, dat die in de pest waren gestorven in de veerde dach begraven zouden worden, de anderen in de seste dach.

Ze heerschte in Augustus van 't volgend jaar 1656 [5]); toen toch werd eene commissie benoemd: om d'ordonnantien van de jaeren 1623, 1636 en anderen, soo in Pestige tijden sijn geobserveert, nae te sien, ende examineren, en daer uijt een nieuwe ordre nae conjunctuire en gelegentheijt van dese tijdt te projecteren, enz. Dientengevolge werd eenige dagen daarna [6]) eene Ordonnantie gepubliceerd, waarin wordt ge-

---

[1]) R. R. 26 Aug. 1640. [2]) T. a. p. anno 1652.
[3]) Hering t. a. p. bl. 58, 78.
[4]) R. R. 31 Julij en 22 Sept. 1655.
[5]) R. R. 23 August. 1656.
[6]) Ordonn. 28 August. 1656.

zegd: dat Godt de Heere dese Stadt mede met de besmettelijcke sieckte ofte Pestilentie op verscheijden plaetsen had believen te besoecken. In deze ordonn. vinden we dergelijke, meestal dezelfde bepalingen als in de vorigen; enkele nieuwe, b. v. dat de Doodkisten binnen een etmaal nae 't overlijden toegespijkert of toegeschroven moesten worden; dat de kinderen uit pesthuizen zich gedurende zes weken na 't laatste sterfgeval in huis, uit de school moesten onthouden: dat de Borgeren ofte inwoonderen deser Stadt, haere vrienden ende *allieerden* in *contagieuse* ofte besmettelijcke plaetsen willende besoeken niet sullen vermogen alhijr weder binnen komen, noch oock eenige vrienden medebrengen, maer aldaer moeten verblijven ten minsten de tijdt van ses weken, naedat de laeste verstorven is, (*aldaar aan de pest*, zal daarbij gelezen moeten worden) [1]), ende sulx bij poena van 50 car. guld. bij ieder persone te verbeuren. — Bij Ordonn. van 29 September van 't zelfde jaar 1656 werd geordonneerd, dat de Banck van Leeninge van de taefelhouder *Mosis Hora*, de tijdt van ses Weecken sal sijn en blijven gesloten, alsoo Godt Almachtich belieft heeft, diens huijsgesin met de besmettelijcke sieckte van Pestilentie te besoecken. — Die banck van Leeninge van *Mosis Hora* moet in 't zelfde gebouw bij Martinitoren gehouden zijn, als waar ze thans is [2]).

Nijenborgh zegt t. a. p. op 't jaar 1656: En tot Leijden zijn dit jaar wel 31,000 menschen, en tot Deventer 11,000: Als meede in Vrieslandt veele aen de Pest overleden. Deze ziekte houdt men ook voor werkelijke pest [3]).

Omstreeks acht jaren later brak er weder eene soortgelijke ziekte uit. Volgens R. R. van 3 October 1664 werd 't noodig geacht een reglement en pestordonnantie te formeren, en we vinden dan ook eene Ordonnantie van 22 daaraanvolgende, waarin gezegd wordt, dat het: Godt de Heere belieft heeft, verscheijden... benabuijrde Steden ende Vlecken met de besmettelijcke sieckte van Pestilentie te besoecken; ende ... oock alreets in dese Stadt eenige Huijsen... sijn aengesteecken. Hierbij werden maatregelen voorgeschreven van

---

[1]) Dit wordt bevestigd door art. IV van de ordonn. 14 Decemb. 1779.

[2]) R. R. 22 Novemb. 1651 en 21 Januarij 1652.

[3]) G. van Doeveren, Sermo Academicus de Sanitatis Groninganorum praesidiis enz. Gron. 1770, pag. 47; Popta t. a. p. pag. 33; Thijssen, bl. 210, die van eene pestziekte van 1658 te Utrecht enz. gewaagt.

gelijken aard als vroeger (23 Aug. 1656.) Ik vind er ook weder de bepaling, dat die vrienden, bekenden of allieerden bezochten in contagieuse plaatsen, niet dan na een zeker tijd mogten terugkeeren; die bepaling viel mij op als bijzonder streng; in deze ordonnantie wordt ze echter verzacht of m. i. toegelicht: want hier wordt er bijgezegd, dat oock *generalick* alle en een ijder van de Borgeren ende Inwoonderen wort gewaarschouwt, soo veel doenlijck, van het reijsen ofte handelen in soodaene ge*infecteerde* plaetsen sich te onthouden, om sooveel in hun is, geen oorsaeck te geven, tot voortspruijtinge van de *contagie*, en die plaetsen, die noch door Gods genade suijver sijn, daermede te ontsteecken. De bedoeling der bepaling was dus niet allen handel en wandel met geinfecteerde plaatsen af te snijden, maar alleen onnoodige gemeenschap daarmede te voorkomen. — Volgens deze ordonnantie moesten de doodkisten niet alleen toegespijkerd worden, maar met peck of andersins waterdicht worden gemaeckt. Bij R. R. van 24 October 1664 werd besloten, om, niet zooals in 1623, met één, maar met d' Eene en ander van de Barbiers te spreken, de sich by dese en andere bedroefde tijden wegens de Pestilentiale kranckheden willen laten gebruicken, en daermede so veel doenlick op een redelijck tractament en te maeckene instructie 't accorderen, alsmede oock uitsien na een bequaem persoon tot een Siecken-Trooster. Ook uit deze resolutie zien wij, dat de betrekking van Barbier en Chirurgijn in die dagen zoo wat hetzelfde was.

In Junij van 't volgend jaar 1665 was de ziekte ook te Sappemeer. Hiertegen werd eene ordonnantie door de Stadsregering uitgevaardigd [1]), welke dergelijke maatregelen voorschreef als die. van October van 't vorig jaar voor de stad. Voor de stad zelve werd den 27 Julij daaraanvolgende ook weder dergelijke ordonnantie gepubliceerd, waarin ik eene bepaling opmerk, waaruit blijkt, dat men bepaaldelijk het oog vestigde, om door zindelijkheid de ziekte tegen te gaan. Er werd toch bij deze pest-ordonnantie voorgeschreven, dat de publijcke straeten en merckten 2 mael sweecks sullen worden gereijnicht; hierop moesten die Colonel ende Hopluijden goede ordre stellen, en werd bij *provisie* voor de tijdt van drie maenden een jegelijck voerder ofte Dreckmender toegestaen de vuijlnis ende dreck wegh te voeren ter plaetsen sij tot haeren profijte sullen goetvinden.

[1]) 3 Junij.

De opruiming der vuilnis was vooral in dien tijd slecht geregeld. Bij R. R. van 26 Maart 1657 toch had de Regering: om moverende redenen... geresolveert, dat de ordinaris StadsRatelwaegens op primo Maij aenstaende sullen cesseren en ophouden, mits dat alle Borgeren en Inwoonderen deser Stadt geholden sullen wesen haere vuijlnisse in, bij, ofte omtrent haere woningen liggende op geen andere plaetse als de publique Dreckstecken buiten Crane- en Oosterpoorte... te laten brengen ofte voeren, om soo nae Sappemeer nae ouder gewoonte gescheept te worden. — Men liet dus nu in 1665 gedurende de ziekte tijdelijk toe, om van de oude gewoonte af te gaan, door een jegelijck voerder ofte Dreckmender toetestaen de vuijlnis ende dreck wegh te voeren ter plaetse sij tot haeren profijte sullen goetvinden; om alzoo de opruiming zooveel mogelijk te bespoedigen.

Voorts werd bij deze Ordonn. van 27 Julij 1665 nog bepaald, dat niet alleen geen stinkende visch, maar ook geen verrottelijcke Vruchten als onrijpe Pruijmen enz. mogten verkocht worden.

Dat men in dien tijd al reeds handel dreef met het hout van oude doodkisten, waarvan men ook in mijn tijd wel eens sprak, blijkt uit eene R. R. van 24 Aug. 1665, waarin gezegd wordt, dat de Dootgraevers van MartiniKercke, niettegenstaende gedaene Waarschouwinge, verscheijdene lijcken in deze conjuncture van tijden uit de graven lichten ende tijtlijcks boven op d' aerde staen laten tot groten stanck end' andere ondienst, maar oock selfs de plancken van de lijcken afnemen ende verhandelen. De kerkvoogden werden daarover aangeschreven. — Eenige dagen daarna (29 Aug. 1665) ordonneerde de Regering: tot voorkominge van vordere verspreidinge, soo veele des menschen voorsichticheijt onder Godes genadigen Zegen gewoon is te doen, dat in de naestkomende Vrijmarkt... geene persoonen die daer komen uijt eenige plaetsen... de met dese bedroefde sieckte van Pestilentie besmet sijn, sullen mogen opstellen eenige kramen enz. Men ziet dus ook uit dezen maatregel, zoo als zulks vroeger ook al bleek, dat alhoewel de ziekte in de stad heerschte, er toch nog zorg werd gedragen, dat ze van elders niet nog meer verspreid werd. — Bij R. R. van 7 September 1665 werd nae dese constitutie van tijden en voortspruijtinge van die contagie goetgevonden die Oldampster rechtdaegen 4 weecken uijt te stellen, en vacantie te maecken.

Uit een plakkaat van 26 October van dit jaar blijkt,

dat de ingezetenen onder den druk der tijden niet rustig waren, en ze niet genoeg medewerkten, om door eene geregelde leefwijze de ziekte tegen te gaan, maar ook dat de Regering geen middelen verzuimde, om er in te voorzien. We lezen toch in dit plakkaat: Alsoo wij klaerlijcken bemercken, dat niettegenstaende Onse vorige *placaten* ende *ordonnantien*, mitsgaders de jongste *publique* ommeslach der Trommen, Ieder een sich noch verstoutet, sonder redenen des Avonts bij Nachte ende bij ontijden, niet alleene op Marckten ende Straten, maer oock in de Wijnhuijsen ende andere Herbergen Gelaechs-wijse te vertonen ende laten vinden: Waerdoor dickwijls *tumulten* ende andere *inconvenientien gecauseert*, daeruijt verscheidene ongelucken end' onheijlen komen 't entstaen, ende Godes Rechtveerdigen toorn die tegenwoordich soo seer entsteken is, meer en meer wort verweckt, sulx dat de Middelen die daer worden aangewent, om Godes genadigen zegen wederom 't erlangen, 't gewenschte ogemerk end' *succes* niet konnen bereijcken... *zoo* werd geordonneerd... dat voortaen een jeder van wat staat, *conditie* ofte gelegentheit hij mach sijn, Hoge ofte Leges standes, Borger, Inwoonder ofte *militair*, sich sal moeten entholden van des avonts ofte des nachts, na besetter wacht ende de Clocke acht uiren, wanneer het Luiden van de Ruimstrate is gedaen, in eenige Wijnhuisen, Bierherbergen, en andere huisen ofte kamers daer men eenige gelagen ofte verteringen gewoon is te doen, te laten vinden... Voorts: dat niemant des Avondts na 't luiden van de Ruimstrate, ofte vorder bij nachte en doncker weder, *(Exempt* die van de houdende Wachten daar bescheiden sij), sich op enige Marckten, straten, ofte wegen deser Stadt sal laten vinden ofte passeren, ten ware bij mercklijcke end' erheftige *excusabele* redenen, in welcken cas sij bij sich sullen moeten hebben, een toortse, fackel, lanteerne, ofte andere gebruicklijcke ende bequaeme licht, bij de breuke enz.

Eenige maanden daarna heerschte de ziekte nog; zulks kan men opmaken uit de R. R. van 31 Mei 1666, waarbij besloten werd, dat het getal van overledenen alle weken door een der Diakeniedienaren aan den Raad moest worden opgegeven; maar 't blijkt bepaaldelijk uit eene R. R. van 23 Julij 1666, waarbij de Regering besloot, dat een plakkaat gedrukt zou worden tegen de slemperien... gildemaeltijden, invoer van pruimen, onrijpe fruiten, quade vis om die te vercopen... alsmede d'ordonnantie op de pestilentiale

siekte gerenoveerd zou worden. De renovatie dezer ordonnantie volgde dan ook den 4 Augustus, bijna gelijkluidend met die van 27 Julij des vorigen jaars, waarin weder gezegd wordt: dat alreets in dese stadt eenige Huijsen door die ziekte zijn angesteecken; hierin is o. a. eene nieuwe bepaling: dat oock de Huijsen daar jemant van de pest overleden is door d'Inwoonderen der Huijsen met een swarte P. sal worden geteekent voor de Deuren ofte derselver posten, soo dat deselve bequaemlijck gesien can worden. (Bij de ordonn. van 5 Mei 1623 was bevolen, dat een stroowijsp voor de infecteerde Huijsen tot een teecken ghehanghen moest worden).

Men hield de aandacht gevestigd op de opruiming der vuilnis; bij plakkaat van 11 Augustus 1666 toch werd geordonneerd: dat sick niemant sal onderstaen eenige vuijlnisse op puplijcke Merckten ende Straeten... te werpen,... maer de selvige vuijlnisse bewaeren tot die komste van die dreckende vuijlnismenders, dewelcke nae desen alle straeten tweemael ter weecke sullen doorvaeren enz. — De ordinaris Stads-Ratelwaegens, die gecesseert en opgehouden hadden (1657), waren dus weder in dienst gesteld, en in verband met de zoogenaamde Pestordonnantie van 27 Julij 1665 waarschijnlijk, ten einde de opruiming der vuilnis als middel tegen de ziekte te bevorderen. Dat de aandacht in dien tijd vooral op de reiniging der stad bleef gevestigd, is niet te verwonderen, die liet veel te wenschen over: zulks blijkt o. a. uit twee plakkaten van eenige maanden er na (11 Jannarij en 15 April 1668). Hierin lezen we: Borgemesteren ende Raadt... Alsoo wij daegelijx bevinden dat de Merckten, Straten, Cingels, midtsgaeders alle andere *publique* Plaetsen ende Stegen deser Stadt, hoe langer hoe meerder met allerhande Dreck ende Vuijlnisse worden besmeeten, waerdoor niet alleene de Lucht met eene vuile ende schadelijcke stanck wordt *infecteert*, de gedaente ende anschouw der *publycque* Plaetsen schandelijck ontciert, maer oock de passagie derselver tot een algemeijnen ongerijf der Ingesetenen belediget; *Soo is't.* Dat wij hierinne met ernst willende versien, tot *generael* opsichter van alle de publique plaetsen deser Stadt, hebben aengestelt *Ciriacus Hoorn*, Lieutenant Majeur der *Guarnisons* deser Provincie, met dese *expresse* Last en Ordre enz. In deze plakkaten wordt, naar ik heb nagegaan, voor het eerst er op gewezen, dat de Lucht door de Dreck ende Vuijlnisse met eene vuile ende schadelijcke stanck wordt *infecteert*.

't Is nog al opmerkelijk, hoe verschillend de Regering van vroegeren tijd, en die van lateren, dacht over het begraven bij avond in tijd van groote sterfte. Bij R. R. van 18 Augustus 1666 werd zulks toegelaten, mits betaelende hijrvoor aan die gemeene armen voor een oude doode 100 dl. en voor een kint 100 gl. en wel, zoo lezen wij: Alsoo diverse stadtspersoenen, bij occasie van dese besmettelijcke en alhijr grasserende sieckte, tijtlijks sijn aenholdende omme hunne verstorvenen ofte doode lichamen bij avonde ter aerde te mogen besteeden en begraeven. — Twee eeuwen later in de ziekte van 1866 werd het bij avond begraven door de Stadsregering bevorderd.

De laatste R. Resolutie, welke ik over deze ziekte vond, is van 1 September 1666. Toen werd ter vergadering gemoveert de wandeБvoirs der suposten in het Executeren der salutaire ordonnantien ende placcaten op het entheijligen der Sondaegen, Hooge Feest ende Verbottdaegen met drincken, coopen ende vercoopen, op het irreguliere schencken, schieten ende stoijen van Bruidegom ende Bruiden, alsmede in dese besorgelijcke tijdt van pestilentie op het ontkleden der dooden, ende die ter begraeffenisse te brengen, als oock een jegelijck door een teecken van P. aan de huisen, waer in de swaerichheidt mach sijn, te waarschouwen enz. — waarop besloten, dat ieder Raadsheer wekelijks rapport zou doen van de contraventien tot zijne kennis gekomen.

Het blijkt dus, dat deze pest in de stad heerschte van de herfst van 1664 tot in de herfst van 1666.

Mr. H. O. Feith meldt in het Regeringsboek, dat er in 1666 wekelijks 150 menschen stierven [1]). Teenstra zegt op dit jaar 1666: In de stad Groningen heerschte de *Zwarte dood*, eene soort van pestziekte, waaraan wekelijks 150 menschen stierven, zijnde de laatste pest waardoor Groningen geteisterd werd; hij noemde de ziekte van 1636 ook *Zwarte dood* [2]). De benaming van *zwarte dood* wordt echter niet aan deze ziekte gegeven, maar aan eene van vroegeren tijd. Thijssen zegt daarvan: En van de *zwarte pest* of *groote dood*, die in 1349 het halve menschdom uitroeide, werden in onze streken (in de Nederlanden) de Joden door vergiftiging der bronnen, als oorzaak gehouden [3]). Popta spreekt ook van deze

---

[1]) Regeringsboek achter de Regeringsalmanak van en voor de prov. Gron. van 1835, op 't jaar 1666.

[2]) T. a. p. D. 11, bl. 94 en 62. [3]) T. a. p. bl. 199.

ziekte in 1349 te Groningen onder den naam van *zwarte dood*[1]), en een Duitsch geneeskundige, J. F. C. Hecker, schreef daarover een werk, onder den titel: Der Schwarze tod im vierzehnten Jahrhundert [2]).

Thijssen gewaagt van de pest van 1664 te Leijden, in den Haag, Dord, en vooral te Amsterdam, en meent, dat ze daar overgebragt is door een land'sschip, dat onder weg reeds vele dooden had, uit het besmette Algiers, en misschien door den damp en stank uit de grachten der toen vergroot wordende stad bevorderd is enz. — voorts spreekt hij van eene epidemie te Leijden in 1667 [3]). Hij zegt, dat deze pest in 1664 de laatste was in onze geschiedenis als zoodanig geboekt [4]). Popta houdt de ziekte van 1666 te Groningen voor de laatste, maar voor dezelfde epidemie [5]); deze schrijft ze mede toe aan eene groote overstrooming der zee in 1665 [6]).

Na deze ziekte van 1664, '65 en '66 zou er in de jaren 1672 en '73 weder eene buitengewone ziekte te Groningen geheerscht hebben. Het eerst wordt daarvan, volgens mijn onderzoek, melding gemaakt door Dr. Ph. J. Looff in eene verhandeling, in 1780 geschreven [7]); hij zegt, dat de sterfte in 1672 in het eerste half jaar was 549, in het laatste 1224, te zamen dus 1773; en in 1673 in het eerste half jaar 1287, in het laatste 517, dus te zamen 1804 personen; andere schrijvers namen dit over, zonder eenige andere bron op te geven [8]).

1) T. a. p. pag. 21.

2) Der Schwarze tod im vierzehnten Jahrhundert; nach den Quellen für Aerzte und gebildete Nichtärzte bearbeitet, Berlin 1832.

3) T. a. p. bl. 211, 95. 4) T. a. p. bl. 212.

5) T. a. p. pag. 33 en 34. Zie daarbij ook Thijssen bl. 343.

Zie verder over deze ziekte van 1666 van Doeveren t. a. p, pag. 47; Dr. H. Nanninga t. a. p. pag. 37; Dr. Smith t. a. p. bl. 262 en 265.

6) T. a. p. pag. 35; Zie ook L. T. Schleurholts, Diss. Path. Med. Inaug. de Effluviorum Paludosorum, in regione inprimis Groningana, origine, natura et efficacia noxia in corpus humanum, Groningae 1830, bl. 41.

7) Beschrijving van de gesteldheid der Stad Groningen, Benevens de Ziekten aldaar in 't jaar 1779 voorgevallen enz. voorkomende in de Verhandelingen van de Natuur- en geneeskundige Correspondentie-societeit, in de Vereenigde Nederlanden, opgericht in 's Hage, D. 1, Stuk IV, bl. 872 en 877.

8) Aanteekeningen bij eene Redevoering en dichtregelen uitgespro-

Ik heb de resolutien, ordonnantien en plakkaten der Stadsregering hieromtrent naauwkeurig nagegaan, of ik er ook iets over zou vinden, maar 'k heb niets gevonden, dat voor 't bestaan dier ziekte pleit. Ik vond daarentegen veel, waaruit men moet opmaken, dat er in die jaren geen algemeene volksziekte heerschte.

In 1672 en '73 werden plakkaten uitgegeven voor het houden van een Danck-, Vast- ende Bededagh tot behoud van de vrede (5 Januarij 1672); tegen misbruick van Godes Heijlige naem... de profanatie ende Ontheijllinge van des Heeren Sabbat... bij dese bekommerlijcke ende dangereuse tijden (31 Januarij 1672); voor 't houden van Vast- en Bededagen ter afwending van den oorlog (17 April 1672); tegen nabuijr-maaltijden ofte gildebieren gedurende dezen oorloogh (8 Septemb. 1673). In niet één wordt gewag gemaakt van ziekte, en wat vooral in dezen afdoet, is dat in twee resolutien van 15 Februarij 1673 onderscheidene punten zijn opgegeven, waarom de huurdersche en de borg van het Heeren Wijnhuis korting op de huur vroegen, en wel naar ik bepaaldelijk moet opmaken mede voor het jaar 1672, en daarbij niet één op algemeene ziekte betrekkelijk is; er werd daarin wel gewezen op de gevaerlijcke en becommerlijcke tijden, maar daarbij uitdrukkelijk gevoegd: van oorloge. Die remissie van huurpenningen vraagt, vergeet niet ligt een argument, dat in dezen toch van veel invloed zou geweest zijn.

Dr. van Doeveren, die een tiental jaren vroeger dan Dr. Looff schreef, en de ziekten van 1656 en 1666 aanhaalt [1]), zegt geen woord van die van 1672 en '73, hoezeer zulks even zeer op zijn weg lag.

Ik moet 't er dus voor houden, dat hier aan eene dwaling van Dr. Looff moet gedacht worden; dat hij misschien eene ziekte van andere jaren bedoeld heeft.

---

ken ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig feest van het Departement Groningen der Maatschappij tot N. v. t. Algemeen door Mr. H. O. Feith en Mr. B. H. Lulofs Gron. 1819 bl. 84; Popta t. a. p. pag. 35; deze zegt: Cujus tamen naturae morbus fuerit, non constat, quoniam non aliud nisi hoc de illa epidemia memoraverit Doct. Looffius. Quum vero urbs per menses Julium et Augustum anni 1672 ab Episcopo Monasteriensi obsidionem perpessa est, non abs re est credere, morbum ad febrem putridam aliamve malignam contagiosam esse referendam, quales urbes diu obsessas obrepere solent. Dr. E. J. Diest Lorgion, Geschiedkundige beschrijving der Stad Groningen, Gron. 1852 en 1857, Deel II, bl. 340.

[1]) T. a. p. pag. 47.

In 1711 werd Groningen bedreigd met eene besmettelijke ziekte, en nam de Regering daartegen alle voorzorgen. Bij Resolutie toch van 8 September van dat jaar werd verstaan: dat de respective portiers ende Havemeesters geene personen hetzij jood ofte anderen, noghte enige schepen uijt het kleijn Oosten komende sullen vermogen binnen te laten, maar deselve vooraf afvorderen behoorlijke certificatie van wat plaetsen deselve sijn komende. — Aangezien: de besmettelijke sieckte van tijd tot tijdt verder quam in te kruipen ende nu jonhst na de publique nouvelles tot Altena soude sijn gebraght door Joden met oude kledereu. Bij R. R. van 17 October 1712 werden dergelijke nog strengere maatregelen voorgeschreven, en wel: Also de besmettelijke siekte sigh hoe langer hoe meer koomd uit te breiden.

Groningen bleef echter voor deze ziekte bewaard [1]).

In 1719 was er veel ziekte; immers werd gepubliceerd de volgende: Notificatie. De H. Heeren Borgemeesteren ende Raadt hebben wegens de menighvuldige Siekten en Koortsen tegenswoordigh in dese Stadt *grasserende*, nae gehoudene: *deliberatie* goedt gevonden te *interdiceren* en te verbieden, dat in dese Stadt geen Pruimen tot voorkominge van verdere Siekten en ongemacken, so uijt diens *consumtie* souden konnen ontstaan, nae twee dagen *à dato* van de *affixie* deses in dese Stadt gevoerd off gebraght sullen mogen werden; *Ordonnerende* en beveelende de *respective* Portiers niet te *tolereren*, dat deselve hier binnen komen, maar de brengers met die weder te rugge te senden, en in *cas* moghten anhouden om deselve te *debiteren*, en onwilligh sijn te vertrecken, werd de Schoute en sijn Dienaars gelast, de Portiers te *adsisteren*, ten einde de Pruimen moghten werden *geruineert* met die in het Diep te werpen off als andersints gevoeglijks sal konnen geschieden. *Actum Groningae in Curia Veneris den* 25. *Augusti* 1719. *en geaffigeerd den* 26 *dito. Ter Ordonn. der H. Heeren voorsz.*

W. van Swinderen *Secret.* [2]).

We vinden over die ziekten in het genoemd Verslag van de Plaatstelijke commissie van geneeskundig toevoorzigt

---

[1]) Dr. Nanninga t. a. p. pag. 42. Deze haalt aan R. R. van 8 Octob. moet zijn 8 Sept.

[2]) Er bestaat eene dergelijke Notificatie van 14 Sept. 1713, maar slechts tot voorkominge van siekten en ongemakken, so uit dese extraordinaire overvloet van pruimen souden kunnen ontstaan.

over de in het jaar 1826 te Groningen waargenomene ziekten [1]), dat zij, niet door eenig Geschied- of Geneeskundig werk, maar door het opschrift en den inhoud van eene, nog voorhandene, geschrevene en in 1719 alhier uitgesprokene preek van den Heer S. Abbring, in het zekere onderrigt is, dat ook te Groningen, even als toen te Leiden, in 1719 eene Epidemische ziekte geregeerd heeft. Die preek zal wel niet meer voorhanden zijn; uit bovenstaande Notificatie blijkt het heerschen dier ziekte nu voldoende. Van Doeveren gewaagt ook ter loops van eene ziekte te Groningen na de overstrooming van 1717 [2]).

Die Commissie merkt op, dat deze ziekte van 1719 eerst anderhalf jaar na den Kersvloed van 1717 ontstond. — Thijssen spreekt van koortsen, welke in 1719 in Holland en Zeeland geheerscht hebben, die Koker, leerling van Boerhave, toeschreef aan den warmen zomer van dat jaar, in welke de Fahr. Therm. dikwerf tot 89° rees [3]).

Bij plakkaat van de Staten van Stadt Groningen en de Ommelanden van 20 Februarij 1723 werd op verzoek van Haar Ho. Mog. de Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden een Algemeene *Dank- Vast- en Bededag* uitgeschreven, ook omdat: de Pestilentie, voor dewelcke men soo regtmatige bekommeringe hadde tot in deese Landen niet is gekomen, en selfs geheel ophoud in 't Nabuirigh Koninkrijk, daer deselve gewoed heeft.

In de jaren 1727—1731 was de gezondheidstoestand te Groningen niet gunstig.

In de officiële stukken der Stadsregering komt daarover niet veel voor. In een Placcaat van 24 Julij 1727 werd gelast: sig te onthouden van Avonds ofte des Nagts, wanneer het luiden van de ruimstraat sal sijn gedaan .... in eenige Wijnhuizen .... te laaten vinden; en wel omdat zulks geschiedde: tot groote ergernisse van alle goede Ingesetenen in deze bekommerlijke tijden. Maar dat bij die bekommerlijke tijden niet zoozeer aan ziekte behoeft gedacht te worden, blijkt uit eene publicatie eenige weken bevorens gedaan (26 April 1727) over 't afschaffen der Bouwmeesters van de Agtien gilden. enz. op grond van: de onlusten, commotien

[1]) T. a. p. bl. 16. [2]) T. a. p. bl. 26.
[3]) T. a. p. bl. 89, 21?, 121.

ende disorders sedert eenigen tijdt onder de Gemeinte alhier voorgevallen... tot voorkominge van alle *seditie* en oproer. Bovendien was er toen gevaar voor oorlog.

Uit de door mij hierboven besprokene Tabellen blijkt echter bepaald, dat er in die jaren ziekte te Groningen heerschte. Van 't laatst van Maart 1728, waarmede de opgaven in de boeken aanvangen, tot aan 't einde van 't jaar stierven: 552 oude en 397 jonge personen, dus in die ongeveer negen maanden 949. Looff zegt [1]), dat er in 1727: 1306 en in 1728: 1387 stierven. Deze laatste opgave van Dr. Looff komt vrij naauwkeurig met die van de Tabellen overeen, indien men de sterfte van het eerste kwartaal min of meer gelijk stelt met die van het tweede, zijnde 443. — In de jaren 1729, '30 en '31 bleef de sterfte aanhouden, toen bedroeg die toch: 1230, 1220 en 1101 personen.

Het blijkt, dat in die jaren, 1727—1731, algemeen in ons land ziekten heerschten. In een plakkaat toch van Gedeputeerde Staten van Stadt Groningen ende Ommelanden van 26 Januarij 1728 en in een van 5 Februarij daaraanvolgende van de Stadsregering, op verzoek van Haar Hoog Mog:, werd een *Dank- Vast-* en *Bededag* uitgeschreven, en daarbij werd gewag gemaakt van oorlog, alsmede van Koortsen en Siektens, waarmede verscheide plaatsen van den Lande ongemeen sijn besogt geweest, en die nog niet geheel *cesseren*. In een plakkaat van Gedep. Staten van 7 Maart 1729, mede op verzoek van Haar Hoog Mog:, wordt gezegd, dat de blijken en uitwerkingen van Gods regtvaerdige Oordeelen door swaere Watervloeden, door ongemeene Siekten ende Sterfte onder Menschen en Rundvee... gevoelt sijn. In een Plakkaat als voornoemd van 20 Februarij 1730 wordt weder gesproken van sware Watervloeden, sterfte onder het Rundvee, ongemeene siekten ende sterfte onder de Menschen, als mede in een dergelijke van 21 Februarij 1733, maar als voorgevallen in een verleden tijd.

De Kronijk van Groningen [2]) zegt: Anno 1727: In den nazomer had men in deze en naburige provincien en landen een droevige pestilentiale ziekte, die veele duizenden van menschen jong en oud, ten grave sleepte, stervende in eene week binnen de stad Groningen 72 menschen, durende deze bezoekinge een geruime tijt in 't volgend jaar. Ook

---

[1]) T. a. p. D. I, Stuk IV, bl. 877.

[2]) Van 1743.

andere schrijvers [1]) spreken van die ziekte te Groningen, maar alleen van 1727 en '28; van 1729, '30 en '31 zwijgen ze, hoezeer de sterfte, zoo als ik opgaf, toen ook zeer buitengewoon was. — Thijssen gewaagt van heerschende ziekten in die jaren, en wel van eene in 1727 te Leijden; en van eene algemeene in ons land in 1731, welke te Amsterdam zeer kwaadaardig moet geweest zijn, en buiten 's lands voor pest werd gehouden [2]).

In 1732—1735 was de gezondheidstoestand te Groningen ook niet gunstig: er stierven in die jaren 721, 823, 839 en 769 personen. Overigens vind ik er niets over.

In een Plakkaat van 29 Januarij 1739 van Gedeputeerde Staten, op verzoek van *Haar Hoog Moog:* wordt melding gemaakt, dat het land bevrijd is gebleven van Oorlogen, Pestilentie enz. welke in andere Landen, so smertelijk werden gevoelt.

De jaren 1741—1747 waren bijna alle ongunstig. In de laatste vier maanden van 1742, waarvan ik weder opgaven der sterfte heb, stierven 250 personen. In de jaren 1743—1747: 937, 661, 874, 815, 1030 personen.

In een Journaaltje door een landbouwer te Wester-Embden, gemeente Stedum, geschreven, welk handschrift mij toevallig in handen viel, en over 't algemeen geloofwaardig schijnt [3]), vond ik vermeld: In dit zelve jaar 1741 heeft hier een Besmettelijke ziekte geweest onder de Menschen, aan welkers ziekte bij menigte zijn gestorven. Anno 1742 heeft dezelve besmettelijke ziekte nog veel menschen uit ons Land weggenomen. — Voorts gewaagt Thijssen van eene ziekte van 1742 en 1743 in ons land, in welk laatste jaar zij volgens hem door geheel Europa heerschte [4]). Ze zou dus volgens deze berigten niet alleen elders in ons land, maar ook bepaaldelijk in de provincie Groningen geheerscht hebben.

Hoezeer de sterfte van 1747 bijzonder groot was (1030), heb ik overigens niets kunnen vinden, waaruit eene algemeene ziekte in onze stad blijkt; wel werd er in November geklaagd over drukkende en aanwassende armoede en over

---

[1]) Mr. H. O. Feith in de aangehaalde Aanteekeningen bl. 84; Popta, t. a. p. pag. 36; Dr. Smith, t. a. p. bl. 313; M. D. Teenstra, t. a. p. D. II, bl. 144.

[2]) T. a. p. bl. 89, 90, 108, 122.

[3]) Over de jaren 1740—1795.

[4]) T. a. p. bl. 80.

den slechten toestand der Diaconije Cassa enz. [1]), maar die Cassa stond met 't begin van 't jaar ook reeds niet best [2]).

Thijssen gewaagt van een loop, welke galachtig en besmettend was, na den heeten zomer van 1747, in de Veluwe en te Zwolle [3]).

Indien overstrooming invloed heeft op het ontstaan van ziekten, zoo als boven medegedeeld, is er ook hierdoor reden, om in de laatste jaren het heerschen van ziekten te veronderstellen. In een plakkaat toch van 18 Januarij 1741 van Gedeputeerde Staten van Stadt Groningen ende Ommelanden op versoek van Haar Hoog Moog: wordt melding gemaakt van: de droevige calamiteiten, die Ons Lieve Vaderland tegenwoordig drukken..... als daar zijn na een harde en langduirige winter, die buitengewoone koude en onvrugtbaarheid van het voorleede jaar, en daaruit ontstaene duuren tijd en gebrek van levensmiddelen, mitsgaders daarop nu korteling gevolgde vreesselijke stormwinden en overstroomingen van Landen en huisen, met verlies van menschen en vee, alle blijken van Gods slaande hand en toorn, die met reden voor meerder en swaarder oordeelen moeten doen vreezen, indien deselve door waere boete en bekeeringe niet voorgekomen... worden; weshalve ook nu een algemeene *Dank-*, *Vast-* en *Bededag* werd uitgeschreven. In een plakkaat als voornoemd van 23 Januarij 1742 wordt gezegd, dat: de droevige overstromingen van wateren op veele Plaatsen soo swaar gevoelt, en de hartdrukkende duurte der levensmiddelen zeer is vermindert geworden. In dergelijke plakkaten van 1743 en '44 wordt wel van plagen gesproken, niet bepaaldelijk van overstrooming; maar in een van Januarij 1745 van Gedeputeerde Staten mede op verzoek van Haar Hoog Moog: vinden wij weder melding gemaakt van: groote overstromingen van Wateren, vreesselijke stormwinden en andere droevige calamiteiten, welke sedert eenige jaren.... gevoelt zijn geworden, en in een van Januarij 1746, als voornoemd, wordt gesproken van plage op plage en Oordeel op Oordeel, en dat Gods regtvaerdige Toorne en Gramschap rookende is, over 's Lands hooggaende en God tergende, so openbare als heijmelijke sonden en ongeregtigheden. — In geen van die plakkaten

---

[1]) R. R. 13 Novemb. bis. Zie ook R. R. 26 Octob. en 10 Aug. 1747.

[2]) R. R. 28 Januarij 1747.

[3]) T. a. p. bl. 313.

wordt eenige bepaalde melding gemaakt van algemeene ziekten, evenmin in een van 21 Februarij 1747 [1]).

Van 1748, toen in ons land eene zeer gevaarlijke koorts moet geheerscht hebben [2]), tot en met 1752 was het hoogste cijfer van overledenen te Groningen 800, in 1749, het laagste 674, het gemiddelde 747 [3]).

In 1753 stierven 1048 personen; ik vond hierover echter overigens niets vermeld, behalve, dat in een Plakkaat van 21 Februarij 1754 van Anne Gouvernante mitsgaders Gedep. Staten, weder ter uitschrijving van een biddag, gesproken wordt van de bittere gevolgen van swaare overstroomingen, waarmede een gedeelte van ons land is besogt geweest.

In de jaren 1754—1757 was de sterfte gering, gemiddeld ruim 611. In 1758 en 1759: 813 en 921, dus ongunstiger; in 1760: 634. — Thijssen zegt, dat in 1760, een jaar, dat zich door zuidewinden, slappen en natten winter kenteekende, te Groningen wormkoortsen te gelijk met pokken waargenomen werden [4]); maar daar de sterfte toen zoo gering was, moet men 't misschien er voor houden, dat hij het vorig jaar bedoelde.

De jaren 1761—1778 kenteekenen zich door middelmatige sterfte: 't hoogste cijfer was in die achttien jaren 840, 't laagste 595, 't gemiddelde nagenoeg 715.

Er wordt in die 18 jaren wel in een Plakkaat van Januarij 1770 ter uitschrijving van een biddag gezegd,: De Wateren ... hebben haare Paalen overtreeden, en door een schrikkelijke overstrooming een uitgestrekt gedeelte van het Land in angst en benauwdheid gebragt, zonder dat als nog een einde daarvan kan worden gezien; en in een van Januarij

---

1) Plakk. 24 Januarij 1743; 29 Januarij 1744; 26 Januarij 1745; 25 Januarij 1746.

2) Thijssen, t. a. p. bl. 117.

3) In de plakkaten van Gedeput. in conformité van Haar Hoog Mog: resolutie, van 20 Febr. 1748; van de Staten op verzoek van Haar Hoog Mog: van 5 Junij 1749; van Erfstadh. mitsgaders Gedep. mede als boven, van 5 Maart 1750; van Anne Gouvernante mitsgaders Gedep. mede als boven, van 6 Maart 1752, en in andere, alle ter uitschrijving van Biddagen, vind ik niets, dat met algemeene volksziekten in verband staat.

4) T. a. p. bl. 97; ook bl. 104.

1771: De Wateren, die onze Dijken op nieuw zijn doorgebrooken, en een groot gedeelte van ons land hebben bedekt, brengen eene meenigte van deszelfs ongelukkige Ingezeetenen in den uitersten nood en elende in een *Saisoen* het welk reeden geeft te vreezen, dat deszelfs verwoestingen zig verder zullen uitbreiden [1]. Van ziekte in die jaren wordt echter niet gesproken.

In 1771 vreesde men voor 't overbrengen der pestziekte, toen in Polen en Rusland heerschende, in onze stad, en de Postmeester werd op 't serieuste gelast alle brieven, welke van daar mogten komen, en waaromtrent enige suspicie mogt zijn, dat van besmette plaatzen koomen, te prikken, rooken, en door azijn te haalen, bevoorens dezelve werden uitgelangt, en voorts, zooveel mogelijk zorge te dragen, dat diergelijke praecautien werden genomen, bevoorens dezelve alhier koomen [2]. — Toen de Stadsregering eenige dagen later vernam, dat er in 't Canaal een Hollandsch schip swerfde, waarop werkelijk de pest was, werd besloten, hiervan aan Gedeputeerde Staten kennis te geven, en verder eene commissie benoemd over nader te nemen praecautien [3]. Overigens vind ik hierover niets naders.

In 1779 openbaarde zich weder eene algemeene ziekte. 't Eerste spoor daarvan vind ik in eene R. R. van 20 September van dat jaar, waarin we lezen: Op het gemoveerde ter vergadering of niet in de tegenswoordige bedenkelijke tijdsomstandigheden, waarin geheele huisgesinnen met de thans regerende ziektens zijn besogt, enige praecautien dienden te worden genoomen, om onder den zeegen des Allerhoogsten de publijke gestigten, als weeshuisen en andere daarteegen te praeserveeren, dewijl het te vreesen stond, dat zo wanneer die ziekten aldaar ontstaaken daardoor vreeslijke verwoestingen onder de Conventuaalen zouden ontstaan. Eene Commissie werd daarover benoemd. Dien ten gevolge werd den 24sten daaraanvolgende een schriftelijk advies gegeven door den Heer StadsPhysicus Busch: waarbij deze declareerde, dat het hem met de meeste Geneesheeren in deese Stad, tot dus

[1] Plakk. 29 en 7 Januarij 1770 en '71 van Erfstadhouder mitsgaders Gedep. Stat. namens Hun Hoog Moog: In een dergelijk van 29 Januarij 1772 vind ik hierover niets.

[2] R. R. 6 Novemb. 1771.

[3] R. R. 20 Novemb. 1771; Nanninga t. a. p. pag. 42.

verre niet was gebleeken, dat de thans heerschende ziektens van een contagieusen aard zijn, zo dat zij zig als een gif van den eenen aan den anderen zouden mededeelen, maar dat deselve epidemice, even als zij in de herfsttijden na heete somers hier te lande doorgaans pleegen, thans ook hoewel talrijker, grasseeren, om welke reeden ook geene middelen van praecautie of praeservatie wisten aan de hand te geeven, door welke de publijke magt van Hun Edelmog: den voortgang deeser ziekte zoude kunnen stuiten of bijsondere publijke gestichten daarvan praeserveren.

Hierin berustte men vooreerst, maar men nam toch al spoedig eenige maatregelen om de ziekte tegen te gaan.

Bij R. R. toch van 4 October besloot men orde te stellen, dat de lijken behoorlijk diep zouden begraven worden; dat zulks zou mogen geschieden vóór den vijfden dag, en de kerken behoorlijk zouden gelucht worden. Den 11den daaraanvolgende werd door eene Raadscommissie o. a. gerapporteerd, dat een der voogden van de Noorderkerk haar had geinformeerd, dat om daarbij aangevoerde redenen op 't Noorderkerkhof: altijd en wel voornamentlijk tegenswoordig, doordien aan die kant van de Stad de grootste mortaliteit is, verreweg het grootste getal lijken ter aerde wierden bestelt, soodat er onlangs negen lijken in één graf zouden sijn gezet, en naa het zeggen van andere, souden de graven dáár ook niet diep genoeg worden gegraven; dat voorloopig de noodige orders waren gegeven aan de doodgravers der Kerken en Conventen, alsmede aan die van het Zuider kerkhoff, om de grafsteeden behoorlijk diep te graven, en de doodgraver van de Noorderkerk in 't bijzonder over de boven ter nedergestelde klagten was onderhouden, en daartegen niet dan vaale echappades wetende in te brengen op het serieuste gereprimendeert. — Ik geloof, dat er wel zelden eene groote sterfte is geweest, zonder dat een doodgraver gereprimendeerd werd. — (Bij R. R. van 27 Januarij 1780 werd de diepte der graven nader geregeld.) Verder komen in dit rapport nog bijzonderheden voor over het reinigen en zuiveren der straten, en de bevordering van de frissche en zuivere lucht in de kerken, waarop alle medici eenparig hadden geinsteert, en waarin reeds gedeeltelijk ook door lattendeuren, (welke men er thans nog ziet,) was voorzien, en nader zou voorzien worden. In dien tijd, toen men nog in de kerken begroef, was zulks dan ook wel hoogst noodig. Voorts wordt daarbij nog te kennen gegeven, dat de voornaamste Geneesheeren het be-

graven vóór den vijfden dag niet noodzakelijk achtten, en dat sulks thans bij publieke ordonnancie door de regeringe werde gestatueerd. Professor Munniks vond er nog al reden voor, daar hij een geval had van allersterks bederv, bij een lijk uit het tugthuis, dat hij ontleed had. Hierop werd besloten, dat de medici in zoodanig geval terstond kennis zouden geven, ten einde de Raad daarin zou kunnen voorzien. De Regering wenschte dus alle openbaarheid zooveel mogelijk te voorkomen. — Voorts werd in dit rapport nog gesproken over de dompigheid der Siekenkamers in de beide weeshuisen en over de spijze aldaar, waarin zou worden voorzien.

Eenige dagen hierna (15 Octob.) werd ter Raadsvergadering gemoveerd: dat door het stilstaand water in de kom, tot de aanbouw van een nieuw Stadshuis gegraven, staende, veele kwaede dampen wierden veroorzaakt, alsmede dat buiten de poorten aan de wegen verscheidene doode peerden en andere krengen werden needergelegt, hetgeen tot aanstood der voorbijgangers, bederv der lugt, en selvs tot ongeluk met peerden verstrekte. In 't laatste werd voorzien; hoe men met de kom aan zou werd in advies gehouden [1]).

Het blijkt, dat de destijds heerschende ziekte in den herfst van 1779 zeer algemeen was. Volgens R. R. toch van 19, 22 en 28 October waren: de Heeren Predikanten deser Stad niet in staat, om in de tegenwoordige tijd, terwijl er van de neegen vier ziek waaren, met hun vijven, waaronder nog zulke zig bevonden die weegens zwakheid als weegens andere omstandigheden ter nauwernood hun eigen beurten konden waarneemen, neegen beurten te vervullen, te minder dewijl zij thans veel bij zieken wierden geroepen, en daardoor van hun hoofdwerck werden afgetrokken, kunnende bovendien, nog van buitenPredikanten nog van Proponenten, zelvs voor geen geld, enige hulpe bekoomen. Hierin werd door den Raad te gemoet gekomen. — Een der predikanten overleed. In eene R. R. van 29 Novemb. 1779 lezen we: De WelEerwaarde Heer Pastor Bachiene en de Ouderling E. Sibenga, als gecomtden van de WelEerwaarden Kerkenraad deeser Stad heden ter vergaderinge binnen staende, hebben naa een welgepast en dierbare zegenwensch over Hun Edle Mog: derzelver aensienlijke familiën en gewigtige ambtsverrigtingen uit naam van het WelEerw. Consistorie kennisse gegeven, dat de WelEerwaarde en Zeer Ge-

---

[1]) R. R. 31 Januarij en 21 Febr. 1780.

leerde Heer W. B. Budde voor korten tijd was komen te overlijden, versogten oversulks, dat aan de bovenkerkeraad handopeninge mogte worden verleent, enz. Blijkens R. R. van 6 Decemb. was de Statie in de Roomsche Kerk bij der Aa ook vakant wegens 't afsterven van den Priester. Uit nog andere resolutien van dien tijd zien we, dat ziek of overleden waren, een Raadsheer, een Olderman, een Hopman, een Vaendrick, een StadsLeeaanzegger, twee Diaconen, in dezelfde kluft, de StadsCipier en Vroegmeester [1]; en de Olderman en Heuvelingen van de smedenknegtengilde gaven bij requeste te kennen: hoe 's weeks aan ieder sieke knegt verpligt zijn te geven één daalder, welk getal thans zooveel is geaccresseert, dat niet meer in de kiste overig is, en ieder gesonde knegt wel 8 à 9 st. 's weeks sou moeten geven [2].

Blijkens mijne Tabellen was de sterfte in de laatste week van Augustus 25, in de eerste van September 32, in de eerste van November het hoogst, en wel 71, toen daalde ze in de laatste week van December op 30. In de eerste *acht* maanden stierven er slechts 487, en in de laatste *vier:* 870 personen. In 't geheele jaar 1779 stierven: 820 oude en 537 jonge, dus te zamen 1357 personen [3].

Dr. Looff, die destijds te Groningen praktiseerde, bevestigt in zijne bovengenoemde Beschrijving [4]) dat de mortaliteit in dit jaar in 't Noordelijk gedeelte der stad het ergste was. Terwijl, zegt hij, het Noorder gedeelte der Stad vol van zieken was, bespeurde men naauwelijks eenige ziekte in het Zuider gedeelte, alwaar men somtijds in eene streek van 40 tot 50 huizen in het woedenste der *Epidemie* naauwelijks eenen zieken vond. Daarenboven, door de goedheid en Barmhertigheid Gods, was deese Ziekte in zich zelven niet kwaadaartig, maar eerder gehoorzaam aan de middelen; indien maar ter gepaster tijd in haare oorzaak wierd aangetast en beteugeld. Hij achtte de ziekte niet besmettelijk, noemde ze Febris epidemica, en geeft daarbij nog haren bijzonderen aard enz. op. Hij vermeldt ook, dat de ziekte zich in 't midden van Augustus verhief, en spoedig erg toenam. Het zielental der Stad in dien tijd stelt hij op 25 à 26000.

---

1) R. R. 25, 27 November en 27 December 1779.

2) R. R. 30 Novemb. 1779.

3) Men zie bepaaldelijk hierbij de opgave van Dr. Looff in de Bijlage.

4) T. a. p. bl. 875 vv.

De ziekte heerschte ook in de provincie, daar wij in een Plakkaat van de Staten van Stad Groningen en Ommelanden van 26 November 1779 ter uitschrijving van een Biddag o. a. lezen van de menigvuldige herfstkoortsen, sedert eenige weken herwaarts ook in deze provincie ondervonden, en waardoor een meer dan gewoon getal van Ingezetenen door den dood is wech gerukt.

In het aangehaald journaaltje staat: 1779 ... in de Herfst openbaarde zig buitengewoone koortsen onder de Menschen... in Groningen zijn gestorven 1391 en 2 jooden. Daar 1778 maar gestorven zijn 641 Menschen ... [1]). Den 22 December Biddag geweest, om den Heere te Bidden, dat dezen plaag moog ophouden.

Bij de ziekten van 1779 moet melding gemaakt worden van den Rooden loop. — Deze ziekte heerschte echter slechts in de omstreken der stad en elders, niet in de stad zelve, waar er alleen vrees bestond, dat ze zou binnendringen. Ze behoort dus niet tot de ziekten, welke in de stad geheerscht hebben; 't geen hieromtrent is voorgevallen staat geheel op zich zelf. Ik zal dus den loop der ziekten van dit en de eerstvolgende jaren eerst volgen, en er later op terug komen.

In 1780 was de ziekte minder hevig. In Mei [2]) waren de zieke predikanten hersteld, en werden de predikbeurten wederom op den vorigen voet gebragt. Blijkens R. R. van 21 November waren echter drie voogden van gasthuizen overleden, en bij Raads Apostille van 1 Januarij 1781 werden twee provisioneele Raadsdienaren aangesteld, omdat er drie ziek waren [3]). Overigens vond ik over dit jaar 1780 niets bijzonders. 't Hoogste cijfer der sterfte in eene week was 35, en wel in Januarij en in November. Er stierven in dit jaar: 630 oude en 349 jonge, te zamen 979 personen. Volgens het journaaltje 650 ouden 364 jongen en 3 jooden te zamen 1017 Menschen.

In de laatste maanden van 1781 nam de ziekte op nieuw toe. In eene Raadsvergadering van 23 Augustus werd geproponeerd: of niet in deese tijden, dat er zooveele menschen stierven, en zoo schijlijk aan bederv onderhevig waren tot voorkominge van besmettinge de lijken schielijker dienden te worden begraven, dan wel bij de ordre is bepaald. Er

---

1) Volgens de Tabellen in 1779: 1357 en in 1778: 610.

2) R.R. 25 Mei 1780. 3) R.R. 31 Januarij 1782.

werd besloten zulks op den derden in plaats van den vijfden dag te doen plaats hebben [1]; maar na enkele dagen verstaan, dat het concept placcaat hiervan provisioneel zou blijven beliggen [2]; en wel: aangezien, dat het emaneren van dit placcaat veel gerugt zou maken buitenlands, even als of alhier eene besmettelijke siekte heerschte (waarvoor echter deze stad en provincie tot nog toe is bewaard gebleven), waardoor dus de buitenlandsche correspondentie afgesneden en negotie verhinderd zoude worden, alsmede dat het jaarsaisoen zooverre gevorderd was, en het warme weer sederd eenige dagen hebbende opgehouden, thans die vrees van het schielijk bederv der lijken zoo groot niet meer was.

In die dagen werd ook voorzien in het te lang staan blijven der palen bij ziekte: welk ongemak zich tegenwoordig door het meerder aantal van zieken sterker deed gevoelen [3], en er werden maatregelen genomen op een request van den Archidiaconus dezer Stadsarmen namens den ganschen kerkeraad tegen de menigvuldige toeloop en vermeerderinge der armen, outstaande, zoo uit veelvuldige stervgevallen van de hoofden des huisgezinds, duurte van het koorn, als anders [4]; maar toch ook weinige dagen daarna in dezelfde maand December werd de vraag in den Raad behandeld, of de collecten der Diaconie, die bevorens alle veertien dagen geschiedden, en nu sedert eenige tijden alle week, zoo zouden continueeren [5].

Het cijfer der sterfte was in 1781 nog aanzienlijk; in de eerste week van Augustus was het 36, in de laatste 56, in de laatste van September 61; dit was het hoogste, toen daalde het, zoodat het in de voorlaatste week van December 38, maar in de laatste slechts 29 was. In de eerste zeven maanden stierven 527, in de laatste vijf 959 personen. In 't geheele jaar 1781: 1011 oude en 475 jonge, dus te zamen 1486 personen. Volgens het journaaltje 1048 ouden, 492 jongen en 3 joden, te zamen 1543. Popta [6] vermeldt, dat in dit jaar 1781 ook velen aan de pokken overleden zijn, maar de sterfte van jongen was toch gering in vergelijking van de ouden. Lorgion spreekt ook over de hevige epidemie gedurende de jaren 1779 tot 1781 [7].

In 1782 was de sterfte in het eerste halfjaar nog bui-

---

[1] R.R. 20 Sept. 1781. [2] R.R. 28 Septemb. 1781.
[3] R.R. 24 Septemb. en 9 Octob. 1781.
[4] R.R. 15 Decemb. 1781. [5] R.R. 24 Decemb. 1781.
[6] T. a. p. pag. 37. [7] T. a. p. D. II, bl. 340.

tengewoon: in de laatste week van Junij stierven 41 personen, zijnde het hoogste cijfer; toen daalde het spoedig tot een meer gewoon getal. In de eerste zes maanden was de sterfte 620, in de laatste 406; in 't geheele jaar 1782: 743 oude en 283 jonge, te zamen 1026 personen. Volgens 't Journaaltje 758 ouden, 292 jongen, te zamen 1050.

In 1783 was de sterfte in de eerste weken van Julij 23 en 29, in de laatste van October 33, in de drie laatste van December 43 (zijnde het hoogste cijfer van dit jaar), voorts 40 en 38; in het eerste halfjaar overleden 389, in het laatste 690; in 't geheele jaar 1783: 560 oude en 519 jonge, te zamen 1079 personen.

In 1784 was de sterfte in de eerste weken 42, 47, 54, 34, 34, 33; toen werd ze minder, maar bleef in de eerste vijf maanden nog boven het gewone cijfer; in die maanden toch stierven 572, in de laatste zeven 360; in 't geheele jaar 1784: 502 oude en 430 jonge, te zamen 932 personen.

Met afwisselende hevigheid heerschte er dus voortdurend veel ziekte van Augustus 1779 tot Junij 1784.

De aandacht der schrijvers schijnt tot dus verre niet op die langdurige groote sterfte te Groningen gevallen te zijn. Van die van 1783 en 1784 vind ik toch nergens iets vermeld.

Het aangevoerde, dat de epidemische koortsen bijna alleen in het noordelijk gedeelte der stad plaats hadden, betreft bepaaldelijk het jaar 1779; daar in de stad zoolang ziekten heerschten, is het zeer waarschijnlijk, dat ze zich later ook in het zuidelijk gedeelte verspreid zullen hebben.

De jaren 1779—1784 waren niet alleen ongunstig voor onze stad, maar ook in 't algemeen voor ons land. In een Plakkaat toch van den Erffstadhonder, mitsgaders de Gedeputeerde Staaten, agtervolgens missive van *Hun Hoog Mogende de Staaten Generaal* .... van 23 Maart 1784, lezen wij: dat de opregte zugtingen tot den Getrouwen God van Nederland, den God onzer Vaderen, zich moeten vereenigen, dat het Hem behaage .... de besmettelijke ziekten onder de menschen, waardoor zoo een aantal *ingezeetenen* in verscheide Provincien is weggesleept, geheel te doen ophouden. — Onderscheidene schrijvers gewagen van heerschende ziekten in die jaren in ons land [1]).

---

[1]) In de aangehaalde Verhandelingen van de Societeit in 's Hage

Het weder moet in 1779 zeer opmerkelijk zijn geweest; in bovengenoemd Journaaltje vond ik daarvan deze eenvoudige schets:

1779. Den 1 Januarij was het bij uitstek koud, ook van vorst en sneeuw.

2den Dito veel zagter en angenaamer, En dat zoo de gansche Maand door.

Febr. en Maart zoo schoon en aangenaam, dat men verbaast moeste staan. Daagen bijna zoo schoon, als in 't voorzoomer, En half April was het zoo warm en angenaam weer, als was het in de Hondsdaagen geweest, het en konde niet angenamer wesen; maar 't laatste van April was het weer veel stuirder, maar in de Maand Maij heel angenaam. En zoo het gansche Zoomer door, bezonder Droog en Heete Daagen.

In de aangehaalde Verhandelingen van de Societeit in 's Hage zijn zeer uitvoerige berigten over de Luchtgesteldheid van 't jaar 1779. Men heeft het den naam van *wonderjaar* gegeven [1]).

Ook moet het weder in 1783 buitengewoon zijn geweest; hierover zegt het Journaaltje: 1783 Den 24 Junij had de Zonne een bleek Roode Coleur, zoodat men er alle uiren in zien kon, verzelt met een dikke drooge mist en groote Hitte, zoodat bijna alles verzengde en verbrande... 't gras in de hoven, en op het veld verzengde zodanig, dat men veel kort konde wrijven... In 't laatste van de hondtsdagen waren de weijden zoo verdort en uitdroogt, dat het bijna onmogelijk scheen voor ons Mensen dat de beesten op 't veld het leven konden houden, maar Evenswel de Heere, de alles regeert; gaf uitkomste, gevende Eene verquikende Regen; zoodat in de natijd de Weijdlanden in korten tijd waren als look zoo groen... bij zommige waren de beesten nog na St. Niclaas op het veld.

De genoemde plaatselijke Commissie van geneeskundig toevoorzigt zegt, dat de ziekte van 1779 gevolgd is op twee hooge vloeden en overstroomingen van November 1775, en ruim 2½ jaar na den stormvloed in 1776, zekerlijk telkens niet reeds vroegtijdiger na die overstroomingen, wijl de tus-

komen vele belangrijke Verhandelingen voor over die ziekten. Men zie voorts Thijssen t. a. p., bl. 81, 90, 92, 104, 109, 110, 114, 115, 121, 122, 218, 219, 225, 230, 233, 239, 240, 243, 247, 314, 316, 317, 345.

[1]) Verhandelingen van de Societeit: Bericht wegens de Luchtgesteldheid, D. I, Stuk IV, bl. 379; Popta, t. a. p. bl. 38.

schen-invallende Zomers — gelijk dit ten aanzien van 1777 en 1778... zeer gemakkelijk kan worden aangewezen — geene, daartoe genoegzame, groote en aanhoudende hitte opleverden [1]). — In de aangehaalde Verhandelingen van de Societeit in 's Hage lees ik echter: De Warmte van den Zomer (van 1779) in aanmerking neemende, gepaard met de Helderheid der Lucht, benevens de langduurige Stilte, maakt dat dezelve onder de zeldzaamste gerekend moet worden: de Jaaren waarmede deeze Zomer het meeste overeenkomst heeft, zoo ten opzichte van de Warmte, als geduurzaamheid, zijn 1757, 1775 en 1778. De bijzonderheden van deeze Warmte, hebben wij iedere Maand breedvoerig verhandeld: bij deeze komt een derde bijzonderheid, namelijk de groote Droogte in het begin, en groote Vochtigheid op het einde van het jaar [2]).

Wij lezen in een Plakkaat van den Erfstadhouder mitsgaders Gedeputeerde Staten namens Hun Hoog Mogende, van 2 Februarij 1776, ter uitschrijving van den jaarlijkschen biddag, betrekkelijk den verloopen tijd: Een haastig Onweer, schrikkelijk door zijn geweld en langduurigheid, heeft zich verheeven. De Wateren hebben de Landen, die den Arbeid, en Noestigheid der Inwoonders haar hadden onttrokken, gedreigt, op nieuw te bedekken. De Dijken tot derzelver beteugeling geschikt, zijn daardoor los geraakt. Verscheiden bloeijende Steeden scheenen aan een naderend Verderf te worden overgelaten: maar God heeft nog eenmaal gezegt aan de Zee. *Tot hiertoe, en niet verder.* De Zee is stil geworden. Het Gevaar en de Schrik zijn verdweenen.

Ik lees in 't Journaaltje: 1775 Den 14 Nov. heeft het den Ganschen Dag zoo sterk geregent, en gewaejt en 's Nagts daar an volgende, zoo dat veel Dijken zijn Doorgebroken, En verscheidene provintjen zijn onder water gezet, Menschen, en veel vee verdronken [3]).

In 1776 was de overstrooming erger; in een Plakkaat als voornoemd, van 27 Januarij 1777 staat, dat men: door den geweldigen Storm, op nieuw onlangs voorgevallen, wederom zoo veel ongelukkige menschen in sommige Provincien over

---

[1]) T. a. p. bl. 17. Zij deelt ook mede, dat de ziekte van 1826 gevolgd is 1½ jaar na de geweldige overstrooming in Februarij 1825.

[2]) Bericht wegens de Luchtgesteldheid enz. D. I, Stuk IV, bl. 379.

[3]) Men zie over dezen watersnood de aangehaalde Bespiegeling van Hering.

deszelfs droevige uitwerkzels hoort zugten. — Het Journaaltje zegt hieromtrent: 1776 tusschen Den 20 en 21 Nov. heeft het zoo sterk gewaejt en geregent, dat veele Dijken zijn doorgebroken in verscheiden Provintjen als Noordhollant, Overijssel, zoo dat zelvs Huisen zijn weggespoelt. Menschen en Vee verdronken, en menigte van Scheepen verongelukt, zelfs bij Groningen is de Dijk van 't Reijdiep gedeeltelijk weggespoelt, en veel Lant onder water gezet.

Over 't jaar 1777 vinden we in een volgend Plakkaat als boven van 2 Februarij, dat de Stormen en Watervloeden... tot nog toe geen ellende, nog verwoestingen hadden aangeregt; maar in een over 1778 van 1 Februarij wordt gesproken van 't stillen, en doen ophouden van die vreesselijke Stormwinden, die laastelijk ontstaan zijn, en geen merkelijk teeken hebben nagelaten van de droevige uitwerkingen, die dezelve anders zoo meenigmaal hebben te weeg gebragt. In een Plakkaat van 23 Maart 1784 lezen we: van de groote en verderfelijke Watervloeden, waarmeede Wij weder bezogt zijn. — De vele ziekten in de jaren 1779 tot in 1784 waren dus vergezeld of werden voorafgegaan door heete zomers en vele overstroomingen in ons land, en ook in onze provincie.

Thijssen brengt de ziekten van 1779 en volgende jaren in verband met de komeet van 1779, en geeft meerdere voorbeelden op van den invloed dier komeeten op ziekten [1].

Ik ga nu over tot de behandeling van den Rooden Loop, waarvan 'k vroeger melding maakte. Wij vinden hieromtrent in de Raadsnotulen van 17 November van dat jaar: dat in Westphaalen, en wel ter plaatse alwaar de zoogenaamde Westphaalsche koussen worden gemaakt, en na herwaarts versonden een besmettelijke rodeloop zoude omgaan. Zulks bleek dan ook al spoedig, en er werden maatregelen genomen ter verwijdering uit de jurisdictie van koussekoopers van die streken afkomstig [2]; voorts werd besloten, om H.H. Gedeputeerde Staten kennis te geven, dat de besmettelijke roodeloop sich langs hoe meer de confinia van deese provincie nadert, en een plakkaat tegen de verspreiding ter tafel gebragt, terwijl aan Heeren Gedeputeerde Staten zou worden geproponeerd: of niet in deese tijdsomstandigheeden een dank en biddag of beedestonden naa het exempel

---

[1]) T. a. p. bl. 411. [2]) R. R. 22 Nov. 1779.

van andere provincien en landen dienden te worden uitgeschreven, om den Allerhoogsten te danken voor het steeds verminderen der sieken en den Hemel te bidden van deze provincie nog te spaaren en te bewaeren voor swaarderer en dreigende onheilen, waarmede onze nabuiren en andere landen gedrukt worden [1]. In genoemd Plakkaat, gedagteekend 23 November, komen eenige bepalingen voor tegen den invoer van Westphaalsche wollen koussen, lakens enz., het inkoomen van omloopende Jooden, vreemde bedelaars en *notoire* zieken in de Stad en hare *jurisdictien;* daarbij werd het Plakkaat van 13 Julij 1765 op het logeren van vreemde persoonen voortdurend van kracht verklaard [2]. Dit was echter in dien tijd niet vastgesteld wegens eenige ziekte; er waren daarbij bepalingen gemaakt tegen 't inkomen in herbergen van Joden, Marskraamers, Omloopers met Coopmanschappen, Olien, Kijkkassen, Liedjes enz., omdat Borgem. en Raad *geinformeert* waren, dat een groote bende Rovers en Gaudieven zig in Duitslandt hebbende opgehouden, sedert eenigen tijdt bijlangs de Rijn was afgezakt.

Wanneer men stilstaat bij de bewoordigingen, waarmede men den dank- en biddag op den 23 November bij H.H. Gedeputeerden aanbeval, dan moet men opmerken, dat de Stadsregering toen goed kennis nam, dat de sterfte eenigzins verminderde; ze bedroeg in de laatste drie weken van October 63, 49 en 65, in de drie eerste van November 71, 53 en 39; voorts dat men goed liet uitkomen, dat men gespaard wenschte te worden van dreigende onheilen, waarmede onze nabuiren en andere landen gedrukt werden; dat Groningen daarvan dus nog vrij was. Wanneer we ons hierbij herinneren, dat de R. Resolutie van 20 September 1781, om op den derden dag te begraven, werd ingetrokken, uit vrees, dat men buitenlands zoude meenen, dat hier eene besmettelijke ziekte heerschte, ten nadeele van de negotie, dan geeft het voorstel tot dezen dank- of biddag nog al eenigen schijn, dat die niet alleen werd voorgesteld ten einde te danken en te bidden. De regering toonde echter in allen gevalle, dat zij veel zorg had voor de algemeene welvaart. — De dank- en biddag werd bij Plakkaat van de Staten van Stad Groningen en Ommelan-

---

[1]) R. R. 23 Nov. 1779.

[2]) Dergelijk plakkaat bestaat ook van de Staaten van Stadt Groningen en de Ommelanden van 16 Aug. 1765.

den van 26 November uitgeschreven tegen den 15den December. Het werd geschreven in den geest, waarin de Stadsregering 't had aanbevolen, en den 2 December werd ook door hen een Plakkaat ter voorkoming van besmetting gepubliceerd, houdende bepalingen over 't vervoer van aan rooden loop lijdende personen, over de verpligting voor alle Doctoren enz. bij ontdekking van zoodanigen patient zulks ter kennis te brengen van Gedeputeerden enz.

'tWas aan de regering in November nog niet bekend, of die gevreesde roode loop reeds in de jurisdictien der stad heerschte [1]. In 't begin van December werd de Stadsphisicus met adsumtie van een ander medicus naa derwaarts gezonden, ten einde onderzoek te doen [2], en deze rapporteerden den 11 December, dat die ziekte reeds was te Kalkwijk en Colham, en zich in 't laatst van October bevorens reeds te Westerbroek en vervolgens te Scharmer had geopenbaard, van alle welke gevallen de overbrenging van den een op den ander bleek; ze zou ook sedert eenigen tijd reeds op andere plaatsen in de Provincie geheerscht hebben. Er werd besloten Gedeputeerde Staten hiervan kennis te geven, en den 14 December verklaarde de Stadsregering: dat zij nadere middelen van voorzorge had beraamd, ten einde onder des Hemels Zegen de voortspruitinge van die besmettinge zooveel mogelijk voor te koomen door een oplettend en dankbaar gebruik van die wegen, welke eene medelijdige Voorzienigheid te midden in haare tugtiging ons aan de hand geeft. Daarbij werd voor alle Ingezetenen der Stads *districten* en *Colonien*, alwaar zich de zoogenaamde roode, of besmettelijke Loop heeft geopenbaard, of verder mogte openbaren, met instandhouding van vorige placcaten van H.H. Staaten en der Stadsregering, bepaald, dat de Bewooners van huizen, waarin de besmetting valt, buiten op hunne Voordeuren groot en leesbaar de letteren R. L. moesten zetten. De overige bepalingen zijn wel van gelijken aard, als die van 1623 en 1656 tegen de pest, maar naar den tijd gewijzigd; zoo werd er nu voorgeschreven, dat de geringe lieden, niet onder de Diaconie gehoorig, gratis geneeskundige hulp en geneesmiddelen konden bekomen, en verboden recepten tegen dezen Loop in de *Groninger Courant* te plaatsen, maar een voorschrift bij de Ordonnantie ten gemeenen nutte medegedeeld. Men erkent daarbij, dat tot

---

[1]) R. R. 27 en 29 Nov. 1779.

[2]) R. R. 9 Dec. 1779.

nog toe geen eigentlijke of zogenaamde Specifique Geneesmiddelen tegen de ziekte bekend waren; dat Genever en andere geestrijke dranken geen voorbehoedmiddelen waren; men waarschuwde tegen aanraking van besmette personen of goederen; geoorloofde gerustheid des gemoeds werd aanbevolen, alsmede eene gewone matige leefwijze, zindelijkheid enz. Er is een recept bijgevoegd voor gezonden, als de afgang meer dan gewoonlijk traag is. Men wijst er op, dat de besmetting wel het meest door den waassem des afgangs der lijderen, het speeksel der gezonden aandoende, wordt voortgeplant. Die bij een zieke is, moet zich zoo veel mogelijk wachten voor het doorslikken van zijn speeksel; in 't ziekenvertrek niet eeten of drinken; men moet niet nuchteren bij een zieke komen; 't aangezicht en handen dikwijls wasschen, tabak en myrrhe enz. kaauwen en rooken; de afgang moet niet in 't secreet geworpen, maar in de aarde bedolven worden; 't ziekevertrek moet zuiver gehouden worden, ook door het stooken van een lugtig turfvuurtje met hout, 't branden van buskruid of met den waassem van heeten azijn enz. — Ik heb nog al eenige bijzonderheden van dit voorschrift medegedeeld, hoezeer meer voegende in een geneeskundig geschrift, omdat het nog al opmerkelijk is, dat er zooveel in voorkomt, dat ons aan de voorschriften tegen de Cholera herinnert.

De Regering zorgde van hare zijde, dat hare verordeningen in hare jurisdictien goed bekend zouden worden, en kon hierin geen nalatigheid dulden. Ze vernam, dat het in 't laatst van 1779 naar Veendam gezonden plakkaat ter aflezing in de kerk, niet was afgelezen [1]). De Secretaris wordt [2]) gecommitteert, om aan den Heer Pastor Janssonius uit naam van den Raad te schrijven, en te requireeren de reedenen waarom Zijn Wel Eerw. het bovengenoemde placcaat, op de eerste Sondag na den Ontfang aan de gemeente niet heeft voorgeleesen en bekent gemaakt. — ZWEerw. antwoordt, dat hij juist op die Zondag voor de middag avondmaal had uitgedeelt, waarom het tot des namiddags hadde uitgestelt, als wanneer het vroeg donker was geworden, waarom hij in eenvoudigheid het tot den eersten kersdag hadde uitgestelt; waarop HH[ren] Burgem[ren] en Raad den Secretaris committeerden, om aan Ds Janssonius te rescribeeren, dat hoewel die redenen niet voldoende zijn, Hun Edelmog. egter dese zaak

[1]) R. R. 30 Decemb. 1779. [2]) R. R. 3 Januarij 1780.

zullen passeeren met ernstige recommandatie aan Zijn WelEerw. om zig inkomstig stiptelijk naar des Raads welmeninge te gedraagen [1]).

Bij plakkaten van 27 Januarij en 18 Februarij 1780 van wege de Provincie en Stad, werden die tegen den rooden loop ingetrokken, omdat de ziekte in de Provincie en aangrenzende Provincien en Landen was opgehouden [2]).

Deze ziekte heerschte dus in de Provincie van 't laatst van October 1779 tot ongeveer 't einde van 't jaar.

In de Stad zelve heerschte ze eigenlijk niet; enkele gevallen zullen er misschien geweest zijn: in eene R. Resolutie van 18 December 1779 leest men, dat een persoon uit een besmet huis uit de Kalkwijk ongesteld met de schuit te Groningen was aangekomen, waaromtrent voorzorgen genomen werden.

Bij R. R. van 7 December 1780 werd besloten aan den StadsPhysicus Busch en den Med. Doctor B. Beenes wegens haare gedaane reisen, genomene informatien, gehoudene besoignes, gegevene advisen, en het formeeren van articulen tot voorkominge, behandeling en genezing van de toen ontdekte ziekte, toe te leggen aan ieder *tien gouden dukaaten*, te zaamen bedragende een honderd en vijf guldens, met daarenboven de somma van twintich guldens, wegens verschoten reiskosten.

De hier destijds praktiserende Dr. Looff zegt in 1780 [3]): dat de roode loop te Groningen van zeer weinig belang is geweest. — De ellende, waarmede de Stad door de in 1779 tot in 1784 heerschende ziekten werd bezocht, werd door dezen rooden loop alzoo niet van eenige beteekenis verzwaard.

Elders schijnt de ziekte nog lang te hebben aangehouden; we lezen toch in eene R. R. van 15 September 1783: H.H. Burgem[r] ende raad gelasten de officieren van de koopmanen kramergilde naauwkeurige toeverzigt en zorg te dragen, dat niemand op den aanstaande kermis door hun werde gepermitteerd met eenige koopmanschappen hoegenaamd ten zij door eene geregtelijke attestatie of andersins geblijke, dat komt van plaatsen alwaar geene besmettelijke roode loop grasseerd, en welke attestatien vooraf aan den heer Praesiderende zullen moeten worden vertoont enz. Zeer waarschijn-

---

1) R. R. 10 Januarij 1780.

2) R. R. 18 en 25 Januarij 1780; Nanninga t. a. p. pag 47.

3) T. a. p. bl. 874.

lijk doelt het hiervoren aangehaalde Plakkaat van 23 Maart 1784 voornamelijk of wel geheel op den rooden loop, en was hij toen in ons land nog niet overal geweken.

In de eerste jaren na 1784 was de gezondheidstoestand in Groningen in 't algemeen gunstig: er stierven in de jaren 1785—1799 gemiddeld nagenoeg 668 personen, zijnde het hoogste cijfer 818, het laagste 549.

In 't jaar 1800 was de sterfte grooter, vooral in de laatste maanden. Er stierven van October af achtereenvolgens wekelijks: 32, 35, 52, 48, 56, 39, 58, 62, 63, 60, 50, 34, 47, en in de eerste weken van 1801: 45, 44, 36, 30; verder daalde het wekelijksch cijfer geregeld tot op 't gewone. In de eerste negen maanden van 1800 stierven: 632, in de laatste drie 636; in 't geheele jaar 522 oude en 746 jonge, te zamen dus 1268 personen. Denkelijk zullen de pokken toen ook te Groningen, zoo als elders in ons land, geheerscht hebben [1]).

In 1801 stierven 791; in de volgende drie jaren 604, 614 en 816 personen [2]).

In 1805 vreesde men te Groningen voor de geele koorts. In een Plakkaat van 11 Maart werd bekend gemaakt, dat Burgem. en Raad geinformeerd waren, dat, volgens geruchten, zich enige Joden te Amsterdam zouden hebben geassocieerd, met oogmerk, om in de oorden, welke onlangs door de geele koorts zijn besmet geweest, oude klederen en stoffen te laten opkopen, en dezelve weder in andere Landen te laten verkopen, en werden eenige bepalingen gemaakt tegen invoer van oude kleederen enz. Binnen weinige dagen echter werd dit Plakkaat ingetrokken, ten gevolge eener missive van Wethouders der Stad Amsterdam, berigtende, dat die geruchten ten eenenmale valsch en ongegrond waren [3]).

Die Amsterdamsche Joden waren dus valschelijk beschuldigd. Ik heb meer dan eens plaatsen aangehaald, waarin met zekere minachting van de Joden werd gesproken. Ik vertrouw, dat mijne lezers zich daarbij met mij geërgerd zullen hebben over de bekrompenheid van onze voorouders, om in dien geest over hunne medemenschen te spreken; hoezeer dan ook ons Vaderland zoo vele andere landen in verdraagzaamheid vooruit was. Begreep men dan niet, dat

[1]) Thijssen, bl. 218.
[2]) Over de Roodvonk in 1785, '86 en 1804 zie Pota, pag. 46.
[3]) Plakk. 1 April 1805; Nanninga t. a. p. pag. 48.

juist die vernedering der Israëlieten, de stelling, waarin men hen in de maatschappij plaatste, een nadeeligen invloed moest uitoefenen, en aanleiding gaf, dat ze vaak hun toevlugt namen tot minder goede handelingen? — Die tijden van vernedering gaan gelukkig meer en meer voorbij. Indien zij, die zich vasthouden aan 't geloof hunner vaderen, eerbied verdienen, dan zal die wel in ruime mate verschuldigd zijn aan 't Oude Israëlietische Volk, dat, trots alle vernedering en verdrukking, getrouw bleef aan een geloof, waarvan de oorsprong zich in de grijze oudheid verliest.

Het cijfer der sterfte van 1805—1811 was gemiddeld nagenoeg 828, 't hoogste 1032, 't laagste 698, dus niet bijzonder gunstig.

In laatstgenoemd jaar werd bij Besluit van den Maire van 14 October 1811 No. 4 het inkomen van schepen uit Spanje enz. verboden, omdat de geele koorts zich te Carthagena zou hebben geopenbaard [1]).

Thijssen zegt, dat in 1816 de Mazelen nog al erg te Groningen heerschten, zoodat er door bijkomende tijpheuse gesteldheid van de 2000 Mazelzieken 140 stierven [2]). Het blijkt mij uit de sterfteregisters, dat het getal jonge overledenen in November en December van dat jaar zeer groot was; met Januarij 1817 verminderde het.

Ik ben aan 't einde van 't bestek, door mij afgebakend. Ik heb de ziekten, die in de zeventiende, achttiende en in 't begin van deze eeuw algemeen geheerscht hebben te Groningen, behandeld; daarbij de staatshuishouding dier dagen op den voorgrond gesteld, en nog al eenige daartoe betrekkelijke bijzonderheden vermeld, ten einde die dagen beter in hunne eigenaardigheid te doen kennen.

Nog een woord ten slotte!

Wij hebben gezien, dat Groningen reeksen van jaren had, waarin zij veel met ziekte te kampen had, andere, waarin zij zich over een gelukkigen gezondheidstoestand mogt verblijden. De laatste jaren kenteekenden zich droevig door vele

---

[1]) In dit besluit werden de retroacta aangehaald opzigtelijk de maatregelen van voorzorg genomen tegen de ziekten, waarmede de Stad bedreigd werd in 1711, 1771 en 1779 tegen den rooden loop. Hierin wordt eene R. R. aangehaald van 8 September 1811, moet zijn van 8 Septemb. 1711. Zie ook Nanninga t. a. p. pag. 48.

[2]) T. a. p. bl. 228; Dr. Steensma, Diss.... de typho, imprimis, qui Groningae grassari incepit anno 1816, Gron. 1818. Deze ziekte gaf aanleiding tot de oprigting van een stadsziekenhuis, Popta, pag. 46.

ziekten, vooral door die van 1826 en de Cholera-ziekten van 1832, '33, '34; '48, '49; '53, '54, '55; '59 en 1866, waarbij nog de veelvuldige koortsen van 1857—1861 [1]).

Zoude men nu op grond van de geschiedenis van vroegeren tijd eenig vertrouwen mogen koesteren, dat Groningen thans, of ten minste weldra, aan het einde van een noodlottig tijdvak gekomen is, en eene reeks van betere jaren te gemoet gaat?

Zal 1866 voor Groningen het laatste jaar geweest zijn van een noodlottig eenenveertigjarig tijdperk, en gevolgd worden door eene reeks van betere; even als 1666 het laatste was van een noodlottig vijfenveertigjarig tijdperk, en gevolgd werd door twee en vijftig gelukkiger jaren?

Nadat 't eerste vel dezer Geschiedenis afgedrukt was, vond ik nog eenige plaatsen ter bevestiging strekkende van het door mij aangehaald berigt van Nijenborgh, *dat in* 1652 *te Groningen veel vierige koortsen gegraseert* hadden, en wel in de, op de Akademische Bibliotheek voorhandene, Programmata in Academia Groningo-Omland. Publicata. Hierin komen o. a. bekendmakingen voor van het overlijden in de maanden Augustus, September, October, November en December, van: 1° Dr. Joachim Canter, Drost van het Oldampt enz., 2° Abraham Binder, Theologisch student; 3° Joannes de Mepsche, Hoveling in Humsterland enz.; 4° Albert Hooftman, van Eijchelbergh, meermalen Curator van de Akademie enz.; 5° Robert Robers, Sijndicus der stad; 6° Christiaan Velderman, Student; 7° Dr. Otto Valcke, meermalen Curator der Akademie enz.; 8° Dr. David De La Haije, Waalsch Predikant; 9° Dr. Lucas van Hulten, Raadsheer der stad enz., 10° Dr. Johannes Borgesius, Mathes. Prof. en 11° van Allard Clant, Student.

---

[1]) In 1859 stierven aan de Cholera slechts 27 personen, en toch was 't cijfer der overledenen 1576 bij eene bevolking bij 't begin van 't jaar van 35,898. De sterfte was in 1851: 804; '52: 857; '53: 851; '54: 948 (in 't verslag der geneeskundige commissie staat bij vergissing 1047); '55: 1114; '56: 968; '57: 918; '58: 1057; — in 1860: 1072; '61: 895 (in 't verslag der plaatselijke geneeskundige commissie staat bij vergissing 834); '62: 904; '63: 741; '64: 966; '65: 1067; '66: 1936; bij 't begin van dit laatste jaar was het cijfer der bevolking: 37,312. — In 1857—1861 heerschte eene epidemie van tusschenpoozende koortsen waaraan met de naziekten de groote sterfte van 1858—1860 voor een groot deel is toe te schrijven. Zie de Gemeente-Verslagen 1851—1866.

Ik vond bij de aanwijzing van de ziekten, waaraan zij gestorven waren, melding gemaakt: 1° van die epidemische ziekte, welke in dezen tijd wijd en zijd heerscht (hoezeer er, God dank, veel meer aan lijden dan er aan sterven); 2° van die algemeene verborgene ongunstige weersgesteldheid, waaruit, God ons tuchtigende, die epidemische koortsen ontspruiten, welke hier en op verscheidene plaatsen wijd en zijd heerschen; 3° van de epidemische koorts, waardoor velen nu bezocht worden; 4° van de epidemische ziekte, welke thans op onderscheidene plaatsen heerscht; 5° van die epidemische ziekte, die naar den wil van het Noodlot wijd en zijd heerscht; 6° van de rondsluipende epidemische ziekte; 7° van de dagelijksche sterfgevallen bij de rondsluipende epidemische ziekte, — van die ziekte, welke men nieuw noemt; 8° van de bijkomende epidemische ziekte, welke nu op onderscheidene plaatsen heerscht; 9° van de hier epidemische ziekte; 10° van eene soort van ziekte, waarvan het onzeker was, of het de epidemische was; 11° van die noodlottige ziekte [1]).

Over de jaren 1653 en '54 vond ik in de Programmata niets over eenige heerschende ziekte, maar in een

[1]) Ik voeg hier eene nadere omschrijving bij, zoo als ze in het oorspronkelijke voorkomt:

1° ... cùm invasit eum morbus ille Epidemicus, qui hoc tempore longè lateque vagatur, (licet ex eo, Dei gratiâ, multo plures decumbant quam occumbant), ad quem cum septimo morbi die in ipso febrili paroxijsmo accessisset nausea vehementior ... in Domino obdormivit 10 Augustus); 2° ... cum partim ex Itineris fatigatione, partim ex aëris mutatione, partim ex generali illa intemperie occultiori, a qua originem trahunt, Deo sic nos castigante, Epidemicae istae Febres, quae hic et passim longé lateque grassantur, in Lethalem morbum incidit .... (17 August.) 3° Laboravit febri epidemicâ, multos nunc invadente, eâque diarrhaeae sociata, quae ipsum confecit. (13 Sept.); 4°... sed malum deprehensum fuit accessisse vehementius, imó saltem aliquatenus epidemica lues, quae jam passim grassatur, vires omnes dejiciens et brevi expugnans, aliisque insuper morbis, sijmptomatis (ibus), et convulsionibus tandem debile corpus exanimantibus (23 Sept); 5° Correptus est hoc morbo epidemico; qui volentibus ita Fatis longè lateque grassatur, die hujus mensis 14, et abreptus... die 20. (25 Sept.) 6° Academiae hujus Civis,... quem serpens morbus epidemicus nobis eripuit... quin, postquam 12 Septembr. sacra coenâ Dominicâ usus, altero post die morbo huic grassanti subigeretur, d. 26 ejusdem mensis... pié ac beaté expiravit.... (1 Octob.); 7° Ejusce veró rei exempla, quum quotidie nunc, serpente lue epidemicâ, versentur,... is ex morbo illo, quem novum vocant, cum per tres hebdomadas ambulones mortis sensisset, recidivasque passus esset ... expiravit (4 Octob.); 8°... et concurrente morbo, qui nunc passim grassatur, epidemico,... abreptus est (7 Octob); 9° Morbus hic epidemicus Selectum Virum corripuit... et abripuit ... (13 Octob.); 10° Ante tres menses coepit decumbere, aliquo alio morbi genere, incertum num illa epidemica lues fuerit: (26 Novemb.); 11°... cui fatalis ille morbus moriendi necessitatem intulit (10 Decemb. 1852).

sterfberigt van 24 Junij 1655 over Gabriel Capelan, Theologisch student, komt voor, dat hij door eene hevige koorts en door de mazelen, thans op de wijze van epidemische ziekte heerschende, werd aangegrepen en bezweek [1].

Voorts staat in een berigt van 26 Mei 1656, dat men dikwijls met schrik en droefheid vernomen heeft, hoe erg die door God gezondene, waarlijk menschen verdelgende ziekte, in het vorige jaar in andere provincien en steden van ons land geheerscht heeft; dat de goddelijke barmhartigheid ons tot nog toe gespaard heeft, maar dezelfde hand Gods (indien zijne genade 't niet afwendt, op onze vurige gebeden), ons nu helaas! insgelijks schijnt te dreigen, waarvan twee begravenissen heden uit hetzelfde huis getuigen. Deze waren van eene kleindochter en een zoon, Gerard, van Dr. Johannes Martinus, Predikant te Groningen [2].

In een berigt van 't overlijden van Dr. Eijsso Eijssonius, Predikant te Groningen, van 12 September 1666, lezen we, dat hij leed aan eene hier en daar heerschende derdendaagsche koorts [3].

In een dergelijk berigt over Professor Dr. Gerhard Lammers, van 15 October 1719, komt voor, dat hij eenigen tijd aan eene epidemische koorts leed [4].

Eindelijk vond ik nog, dat Dr. Adam Menso Isinck

---

[1] ... febri ardenti, morbillisque, hodie ad modum morbi Epidemici grassantibus, corripitur, imo ab iisdem hostibus prosternitur, superatur.

[2] ... quam graviter ille (la) νόσος θεοῦ veré ἀνθρωπόλεθρος, anno praecedente grassatus sit in aliis Belgii nostri Provinciis, ac Civitatibus, saepe cum horrore et moerore accepimus. Nobis hactenus divina pepercit Clementia, ut tales tristiores casus experti non simus: ast nostris minús cautis, nec digné resipiscentibus, pro dolor! eadem manus Dei feriens nobis nunc similiter imminere videtur (nisi exorata ipsius misericordia hanc contineat et retrahat, quod ardentibus votis precamur) eoque eheu! a domo sua etiam apud nos judicium ipsius incipit. Testantur hoc duo funera ex eadem domo ac familia, fidelissimorum in Domo Dei servorum, hodie educenda. Alterum est neptis... Alterum eo est tristius...

De predikant Martinus schreef in 1657 een Theologisch werkje onder den titel van: Eenige vragen, over de pest te Deventer, alwaar zijn schoonzoon Dr. W. Alstorphius destijds predikant was, volgens bovenstaand berigt. Zie ook Dr. Popta, t. a. p. pag. 34. Op de Akademische Bibliotheek is een exemplaar voorhanden van S. Maresius, Oratio Theol. de duobus extremis in peste declinandis, habita 4 Sept. 1656.

[3] Correptus autem et ipse fuit... febri tertianâ, continuâ, acutâ, et malignâ passim grassante, in qua... animam Redemtori reddidit.

[4] At vero febre epidemica correptus aliquamdiu decubuit.

in October 1727 werd aangetast door eene hevige koorts, misschien behoorende tot die, welke thans hier en bijna overal heerschen, maar tot dus verre zonder gevaarlijk te zijn [1]).

De programmata leverden mij alzoo nog belangrijke bijdragen tot opheldering of bevestiging van 'tgeen ik over het heerschen van ziekten in die jaren mededeelde.

Van latere jaren vond ik hierover niets.

Die verzameling van officiëele Akademische stukken is in 't algemeen voor de geschiedenis van veel belang; hoezeer er veel aan ontbreekt.

Men is den Akademischen Bibliothekaris, den Hoogleeraar Dr. W. A. Enschedé, dank schuldig voor de voortdurende zorg, om ook in dezen het ontbrekende aan te vullen.

---

[1]) ... febre correptus fuit fervente, ex earum forte numero, quae hodie hic et ubique fere, sed hucusque sine periculo, grassantur.

BIJLAGE.

De sterfte te Groningen vóór het houden van de akten van den burgerlijken stand.

Bij het onderzoek naar de sterfte, ten dienste van voorgaande Geschiedenis der ziekten, die in de zeventiende, achttiende en het begin der negentiende eeuw algemeen geheerscht hebben te Groningen, bleek het mij, dat er onzekerheid bestond, in hoeverre, ja zelfs, of er eenige bescheiden waren over de sterfte van die tijden in deze stad.

Mr. H. O. Feith toch zegt in zijne aanteekeningen bij eene Redevoering in 1819 uitgegeven [1]: Hoe groot de bevolking van Groningen voormaals en in onderscheidene tijdperken geweest is, kan men niet meer bepalen, omdat er voorheen geene volkstellingen hebben plaats gehad, en men in deze provincie, tot aan Oogstmaand 1811 toe, nooit eenige Geboorte- of Doodboeken gehouden heeft, zoodat men ook daardoor tegenwoordig de verhouding tusschen de geborenen en de overledenen vóór dien tijd niet meer kan nagaan. — Dr. Ph. J. Looff sprak echter in het door hem in 1780 geschreven stuk, waarvan ik in 't voorgaande melding maakte, over eene Lijst, welke hij sedert eenige jaren uit het Kerkenboek geligt had; waaruit hem de algemeene sterfte te Groningen bleek [2]).

De uitkomst van mijn onderzoek is, dat er bescheiden zijn, waaruit van de sterfte te Groningen blijkt vóór het houden van de akten van den burgerlijken stand. Bij de

---

[1]) T. a. p. in voorgaand stuk, bl. 81.

[2]) T. a. p. in voorgaand stuk D. I, Stuk IV, bl. 875.

onbekendheid van 't hierover bestaande, oordeelde ik het nuttig, die uitkomst nog al eenigzins uitvoerig aan 't licht te brengen. Is het toch belangrijk, dat er sedert Augustus 1811 in onze stad regelmatige registers van geboorte en sterfgevallen voorhanden zijn, ook wegens de uitkomsten, welke ze voor de wetenschap opleveren, dan zal 't eveneens belangrijk zijn, om aan 't licht te brengen, wat daarvan van vroegeren tijd bestaat.

Alhoewel bij de in voorgaand stuk aangehaalde Raadsresolutie van 31 Mei 1666, ten tijde der toen heerschende volksziekte, besloten werd, dat het getal van overledenen alle weken door een der Diakeniedienaren aan den Raad moest worden opgegeven, en er alzoo aanteekeningen van dien tijd over bestaan zullen hebben, vond ik hiervan echter niets. Maar ik vond van lateren tijd in het archief van de Diakenie der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Groningen een aantal boeken, welke belangrijke opgaven bevatten, alsmede in het Raadhuis op het bureau van den burgerlijken stand eenige kerkelijke en andere bescheiden, die in dezen eveneens van belang zijn.

Het belangrijkste, dat ik vond, en wel in 't archief van de Diakenie der Ned. Hervormde Gemeente, is eene doorloopende reeks Kollektboeken (*Wekelijksche Collektboeken*), gehouden door Diakenen der gemeente, waarin de Kollekten in de vijf kerken geregeld wekelijks werden verantwoord. Hierbij werd tevens aan den voet der bladzijde opgegeven het getal der overledenen, of eigenlijk van die in de afgeloopene week begraven werden, jongen en ouden afzonderlijk, beginnende met 26 Maart 1728 en doorloopende tot na 1811. Tot mijn leedwezen ontbreekt daaraan echter een boek van in Maart 1736 tot aan September 1742. — Op de beide eerste bladzijden van 't oudste boek komen de opgaven van 26 Maart tot 17 September 1728 kwartaalsgewijze voor; ze zijn blijkbaar door den aanlegger van het boek genomen uit meer specifieke aanteekeningen, misschien op losse bladen geschreven. In het vervolg worden de wekelijksche opgaven kwartaalsgewijze en ook jaarlijks te zamen getrokken.

Bij genoemde aanteekening van 't getal overledenen werden ook de namen der *Dooden te laat opgedragen (Breukdooden* genoemd, omdat daarvoor *f* 6.— boete of breuk werd betaald), wekelijks vermeld, en wel tot 1 October 1796. Sedert dien tijd zijn er boeken, waarin de *Doode-Collekten bij de Begravenissen* van jonge en oude dooden op de ver-

schillende kerkhoven wekelijks voorkomen, waarvan de drie eerste loopen tot 2 Augustus 1811. Hierbij werden de breukdooden ook bij name genoemd, en hoezeer 't getal der overledenen voortdurend, even als vroeger, in de eerstgenoemde Kollektboeken werd opgeteekend, werden echter de namen der breukdooden daarin toen niet meer opgegeven.

Het getal der overledenen in de Kollektboeken en in de boeken der Doodekollekten stemt voortdurend overeen, behalve dat er eenig verschil hier en daar is, blijkbaar aan onnaauwkeurigheid toe te schrijven; zoodat die opgaven in de boeken der Doodekollekten als 't ware als eene meerdere specificatie van de opgaven in de Kollektboeken kunnen beschouwd worden [1]. — Er is een Alphabetisch register in drie deelen op de breukdooden van in 1729 tot en met 1805. In de beide eerste deelen tot in 1794 heeft men de letter der voornamen, in het derde deel die der geslachtsnamen gevolgd.

Door die opgaven van 't wekelijksch getal overledenen in de Kollektboeken, hoezeer kwartaalsgewijze en ook jaarlijks te zamen getrokken, verkrijgt men echter geen geregeld overzigt, daar het Diakeniejaar vroeger niet met het Burgerlijke overeen kwam, en ook niet altijd gelijk was. In de eerste jaren der aanteekening toch begon het in Februarij of Maart, in 1755 in November of December, en in 1802 werd het nagenoeg gelijk met het burgerlijk jaar.

Ik heb daarom uit die boeken Tabellen opgemaakt van de sterfte, zoo juist mogelijk [2]) ingerigt naar het burgerlijk jaar, waarin het *wekelijksch* alsmede het *jaarlijksch* getal van overledenen, jonge en oude afzonderlijk, wordt opgegeven. Zij loopen over de jaren 1728—1736 en 1742—1811, toen den 2 Augustus de akten van den burgerlijken stand van geboorte en overlijden een aanvang namen [3]).

---

[1]) In die boeken zijn ook andere kollekten of inkomsten aangeteekend o. a. de *Trouw-Collekten op het huis der gemeente;* 't eerst den 7 Mei 1797. In het derde deel staat, dat *die Collekten* ten voordeele der algemeene armen waren.

[2]) Ik heb de eerste wekelijksche opgaaf in Januarij als geheel tot dat jaar behoorende gerekend, hoezeer daarin nog dooden van 't vorig jaar begrepen waren.

[3]) Volgens kennisgeving van den Maire der Stad van 24 Julij 1811 moesten, te beginnen met Donderdag 2 Augustus, des Maandags, Donderdags en Zaturdags de opgaven op het Stadhuis gedaan worden van geboorte en overlijden in deze gemeente voorvallende.

Deze Tabellen zijn nedergelegd in het *Archief van Groningen*, opdat men, des verkiezende, ze kan inzien en gebruiken. Hier volgt een uittreksel, waarbij alleen de slotsom van de jaren wordt opgegeven.

Ik laat de jaren, waarvan de opgaven niet volledig zijn, voorafgaan.

1728: van in 't laatst van Maart tot 't einde van 't jaar bedroeg het getal oude dooden 552, jonge 397, te zamen 949.

1736: van 't begin van 't jaar tot in 't begin van Maart oude 81, jonge 67, te zamen 148.

1742: van 't begin van September tot 't laatst van 't jaar oude 116, jonge 134, te zamen 250.

STAAT van de sterfte in de stad Groningen van de jaren 1729—1735; 1743—1811.

Jaren.	Ouden.	Jongen.	Te zamen.	Jaren.	Ouden.	Jongen.	Te zamen.
1729	677	553	1230	1747	517	513	1030
1730	506	714	1220	1748	389	355	744
1731	482	619	1101	1749	405	395	800
1732	310	411	721	1750	348	376	724
1733	439	384	823	1751	338	336	674
1734	352	487	839	1752	326	467	793
1735	346	423	769	1753	351	697	1048
1736	»	»	»	1754	300	294	594
1737	»	»	»	1755	280	273	553
1738	»	»	»	1756	340	310	650
1739	»	»	»	1757	330	319	649
1740	»	»	»	1758	454	359	813
1741	»	»	»	1759	352	569	921
1742	»	»	»	1760	317	317	634
1743	428	509	937	1761	338	295	633
1744	309	352	661	1762	414	343	757
1745	369	505	874	1763	334	326	660
1746	472	343	815	1764	302	360	662

Jaren.	Ouden.	Jongen.	Te zamen.	Jaren.	Ouden.	Jongen.	Te zamen.
1765	390	445	835	1789	319	234	553
1766	375	330	705	1790	317	251	568
1767	329	284	613	1791	408	290	698
1768	337	349	686	1792	310	453	763
1769	363	368	731	1793	288	261	549
1770	371	452	823	1794	355	414	769
1771	451	323	774	1795	425	313	738
1772	420	316	736	1796	426	279	705
1773	431	297	728	1797	386	310	696
1774	353	242	595	1798	347	283	630
1775	386	385	771	1799	372	300	672
1776	384	456	840	1800	522	746	1268
1777	371	343	714	1801	443	348	791
1778	354	256	610	1802	321	283	604
1779	820	537	1357	1803	377	237	614
1780	630	349	979	1804	436	380	816
1781	1011	475	1486	1805	439	283	722
1782	743	283	1026	1806	369	329	698
1783	560	519	1079	1807	532	500	1032
1784	502	430	932	1808	639	310	949
1785	327	292	619	1809	534	244	778
1786	351	467	818	1810	528	293	821
1787	299	363	662	1811	514	280	794
1788	328	257	585				

Aangezien deze opgaven getrokken zijn uit boeken der Ned. Hervormde Diakenie, zoo moet de vraag ontstaan, in hoeverre die de sterfte van alle gezindten bevatten, en in hoeverre men op de juistheid daarvan kan rekenen. Ik heb dit mede onderzocht.

Het bleek mij vooreerst, dat de Roomsch-Catholijken onder deze opgaven in de Kollektboeken der Ned. Hervormde gemeente begrepen zijn. Bij de wekelijksche aanteekeningen der Dooden te laat opgedragen komen Roomsch-Catholijken voor. B. v. bij de aanteekening van: 18 Maart 1729 Trijntje Jacobsz, Cloppijn bij der A —: 13 Mei 1729 Lutgert Jans op de Laane (is een Cloppijn) —: 24 Februarij 1730 Annegijn Eltijs Cloppijn voor in Niewe Eggen-

straat [1]) —: 12 Mei 1730 Heer Desoojsche overleeden in Carolijweg ten huise heer Larutte Pater —: 8 Aug. 1732 Henrica Eppinge, Klopje in Oosterstraat.

Verder bleek 't mij nog, dat de Roomsch-Catholijken er onder begrepen zijn, uit de vergelijking van overlijdensregisters der Roomsch-Catholijken [2]). In het register gehouden door den priester in de Ebbingestraat komt o. a. voor: 26 Augustus 1731 obiit Maria Alberts, en in het Kollektboek: 31 Augustus 1731 als te laat opgedraegen Maria Alberts; — in het register staat: 6 November 1731 inuncta est Gesina Holtcamp obiit 8, en in 't Kollektboek: 16 November 1731 Gesina Kok, Wedw. van Jan Holtkamp; — in 't register: 19 Maij 1801 Gerardus Meuleman, obiit 21 ejusd. R. I. P., en in het boek, waarin de Doodekollekten in verband met de genoemde Kollektboeken onder de Breukdooden: 22 Maij 1801 Geert Meulman; — in 't register: 24 Xbris 1801 Wilhelmus Wilkens obiit postridie R. I. P., en bij de Doodekollekten: van 25 Decemb. tot 1 Januarij 1802 Willem Wilkens: — in 't register: 20 Februarij 1803 subitanea obiit Hermanna Vlugge, vidua Joannis Ernens, en bij de Doodekollekten: van 18 tot 25 Februarij 1803 Harmanna Vlugge, Wed. Joh. Ernens.

Deze enkele aanhalingen zullen voldoende zijn, om te

---

[1]) In eene aanteekening van 24 Maart 1730 komt voor: Eggenbenpoort; in eene van 8 September 1730: Oude Egbenstraat, en in eene van 6 April 1731: Nieuwe Ebbingstraat.

[2]) Op het Raadhuis is een boek met 't opschrift Baptizati, juncti, uncti ab anno 1675 ad mensem Aprilis 1742 in missione... in Platea Ebbingana Groningae, waarvan een tweede deel met 't opschrift: Baptizati, Juncti, Uncti in oratorio Romano Catholico Plateae Ebbinganae Groninganae ab anno primo Saeculi 19ni. Voorts een soortgelijk boek van de Roomsch-Catholijke Kerk in de Guldenstraat, waarin een overlijdens-register van 1752 tot in 1811, en van de R. C. kerk in de Heerestraat, waarin een overlijdens-register van in 1729 tot in 1745 en van in 1766 tot in 1790. —Deze boeken zijn nog belangrijk, om de geboorte, 't huwelijk of 't overlijden van deze of gene op te sporen. Als overlijdens-register zal ook nog kunnen dienen een boek met 't opschrift: *Conter-boek van de Lijcklakens* van *Martinij- Dra-* en de *Noorder Kerk Begonnen.. Maij* 1749, waarin tot in 1758 vele namen van overledenen voorkomen, voorts een boek of *Lijst van door de Doodbidders aangegeeven Dooden begraven na halv twaalv uur 's morgens en met koetsen*, en nog een dergelijk van *Begravenissen met gevolg na halv twaalv uuren 's morgens*, beide begonnen 1807. Deze laatstgenoemde zijn echter van minder belang, omdat over dien tijd andere registers bestaan, waarover later.

doen zien, dat de Roomsch-Catholijken begrepen waren in de opgaven der dooden in de Kollektboeken.

Ik vond voorts nog aanwijzingen, waardoor ik nader ingelicht werd, in hoeverre alle dooden in genoemde boeken vervat werden.

Vooraan toch in het Kollektboek over de jaren 1772—1779 staat eene Nota als volgt:

DOODEN:

Van den 2 Janu. 1773 tot den 31 Decbr.

	Oude.	Jonge.	
Luthersche kinderen		2	
Oosterpoorten Gasthuis	1	„	
Beide Weeshuisen		3	
Jooden		3	
Volgens 't Collektboek	428	300	
	429	308	737.

Van den 1 Janu. tot den 31 Decb. 1774.

	Oude.	Jonge.	Te zamen.
Peper Gasthuis	2	„	2
Pelster Gasth.	5	„	5
Ooster P. Gasth.	2	„	2
Burgerweesh.	„	„	„
Diac. Kinderh.	„	1	1
Lutherse Kerk	2	2	4
Jooden	3	1	4
Volgens Collectboek	(onleesbaar)	245	598.
	(onleesbaar)	249	616.

Van den 31 Decb. 1774 tot den 30 Decb. 1775.

		Oude.	Jonge.	Te zamen.
4 reeds geboekt,	Peper Gasthuis	„	„	„
1 geboekt,	Pelst. Gasthuis	1	„	1
	Oost. P. Gasth.	1	„	1
	Burger Weesh.	„	„	„
	Diac. Kinderh.	„	5	5
7 zijn opgeteek.,	Luthersche Kerk	1	5	6
	Joden	2	1	3
	Volgens Collectboek	386	385	771.
		391	396	787.

Van den 30 Decbr. 1775 tot den 28 Decbr. 1776.

	Oude.	Jonge.	Te zamen.
Peper Gasthuis	1	„	1
Pelster Gasthuis	2	„	2
Oosterp. Gasthuis	1	„	1
Burger Weeshuis	1	„	1
Diakenie Kinderhuis	„	2	2
Luthersche Kerk	2	2	4
Joden	5	„	5
Volgens 't Collectboek	384	456	840.
	396	460	856 [1]).

Dr. Looff geeft ook in voornoemd stuk (bl. 876) eene Lijst op van de overledenen in Groningen in het burgerlijk jaar 1779, en wel van elke week, oude en jonge afzonderlijk, en bovendien ook nog het getal overledenen van 1775—1778, van elk jaar in ééns. Deze opgaven komen zoo juist overeen met die van de Kollektboeken, behalve kleine verschillen, blijkbaar uit onnaauwkeurigheid voortspruitende, dat het duidelijk is, dat hij ze uit die boeken trok. Hij voegt bij het jaar 1779 ook nog 41 dooden, als begraven in de Gasthuizen, Weeshuizen en de Luthersche Kerk en 4 Jooden, te zamen 45.

Uit die Nota en de opgaven van Dr. Looff moet men opmaken, dat alle dooden in 't algemeen in de Kollektboeken werden opgeteekend, behalve die op genoemde bijzondere begraafplaatsen werden begraven, en dat zelfs ook daarvan sommige nog werden medegerekend, blijkens de kantteekening bij het Peper- en Pelster Gasthuis. Dat Dr. Looff de cijfers van de Kollektboeken voor *'t geheel getal* van overledenen nam, behalve de bijgevoegden, bewijst m. i. voldoende, dat in de Kollektboeken algemeene opgave der overledenen gedaan werd, daar hij in den tijd, waarover hij de opgaven deed, te Groningen woonde, en zich dus daarin niet zou vergissen. In lateren tijd, ten minste sedert 1 October 1796, werden de dooden, die in het Peper- en Pelstergasthuis en de Luthersche kerk begraven werden, bij de opgaven in het Kollektboek geregeld medegerekend, want in genoemde boeken der Doodekollekten, waaruit het getal dooden in het

[1]) Deze Nota uit het Kollektboek, opgemaakt ongeveer naar het burgerlijk jaar, evenals mijne Tabellen, komen met deze overeen, behalve dat er een verschil van 3 is in 't jaar 1774.

Kollektboek werd overgenomen, staan de dooden vermeld die begraven waren op het: Groote Kerkhof en in de Kerk, A. Kerkhof en in de Kerk, N. (ieuwe) Kerkhof en in de Kerk, in het Peeper Gasthuis en in de Kerk [1]), in het Pelster Gasthuis [1]), in de B. (roer) of Academie Kerk en in de Luiterse of Luttersche Kerk.

Dat al of niet mederekenen der dooden van die bijzondere begraafplaatsen maakt echter weinig verschil; het bedroeg toch blijkens bovenstaande Nota in 1773—1776 slechts 9, 18, 16 en 16. Het verschil met de opgave van Dr. Looff is van grooter gewigt: 45.

Van latere jaren is er een register, 'twelk eenigzins meer verschil met de Kollektboeken oplevert, waarin van Mei 1791 tot en met 1793 de overledenen staan vermeld, met opgave van geloofsbelijdenis, en wel van Gereformeerden, Lutherschen, Mennonieten, Roomschen en Joden. Volgens dit register waren in 1792 overleden 800, en in 1793: 565, en volgens het Kollektboek in 1792: 763 en in 1793: 549; dus volgens dit boek minder 37 en 16. (Volgens genoemd register waren in 1792 slechts 8 en in 1793 slechts 3 joden overleden).

Voorts zijn er nog vijf *Registerboeken*, waarbij tevens een Alphabetisch register in een afzonderlijk boek, waarin geregelde aangifte werd gedaan van alle overledenen door Leedaanzeggers, Diakenen of ook anderen, van 31 December 1805 tot 14 Augustus 1811, en wel, zoo als in eene aangifte van 4 Januarij 1806 staat: ter voldoening aan het 24ste artikel der ordonnantie op het regt van successie alomme Binnen het Battafse gemeenebest in te vorderen bij hun Hoog Moogenden gearresteerd den 4 October 1805. Hierin werden alle overledenen vermeld, ook die geen vermogen hadden nagelaten.

Het verschil met de Kollektboek is hierbij grooter; in 1806 tot en met 1810 is het getal der overledenen:

Volgens 't Kollektboek:	698	1032	949	778	821;
„ 't Registerboek:	804	1165	1031	847	912;
Dus volgens 't Registerb. meer:	106	133	82	69	91.

Volgens 't Registerboek zijn er dus gemiddeld ruim 11 pct. meer overleden.

---

[1]) Den 27 Mei 1799 vind ik het Pelster- en den 27 Mei 1809 het PeperGasthuis het laatst daarbij vermeld.

Ik heb ook enkele jaren van de akten van den burgerlijken stand na 1811 nagegaan, en die leveren minder verschil op met 't Kollektboek, dan 't Registerboek; in 1812 tot en met 1816 is 't getal overledenen:

Volgens 't Kollektboek:	860	805	1122	666	825;
„ de akten v. d. burgerl. stand	897	828	1170	702	886;
Dus volgens de akten meer: . . .	37	23	48	36	61.

Volgens de akten van den burgerlijken stand zijn er dus gemiddeld nog geen 5 pct. meer overleden.

Hierbij zijn natuurlijk niet medegerekend, die elders overleden waren, en waarvan melding gemaakt werd bij die akten volgens 't Wetboek Napoleon.

Het verschil tusschen 't Registerboek en de akten met 't Kollektboek is te groot, dan dat 't alleen kan liggen in 't niet opteekenen der Israëlieten en van die op bijzondere kerkhoven begraven werden. Het moet m. i. grootendeels mede toegeschreven worden aan onnaauwkeurigheid; dat bij de opgaven in de Kollektboeken enkele vergeten werden, misschien vooral armen, bij de begrafenis waarvan denkelijk wel eens geen Kollektant was, en waarvan de aangifte alzoo vergeten werd. 't Is te veronderstellen, dat men naauwkeuriger was in de aangiften, welke van wege den Staat waren voorgeschreven. Ik houd 't er dus voor, volgens mijn onderzoek, dat men zich voorstelde, dat alle dooden in de Kollektboeken, behalve de Israëlieten en die op bijzondere kerkhoven begraven werden, werden opgeteekend. Zoo als ik hierboven zeide, nam Dr. Looff, die in 1780 schreef, de cijfers van de Kollektboeken ook aan voor die van de geheele sterfte van Groningen. Hij stelde die in zijn tijd op tusschen de 600 à 700 jaarlijks, en die cijfers komen vrij wel overeen met de opgaven in de Kollektboeken [1]); volgens die boeken was de jaarlijksche sterfte zelfs nog iets grooter; en de door hem opgegeven cijfers van 't getal overledenen in de ziekte van 1779, alsmede die van 1775—1778 en van 1728, welke ik in voorgaand stuk aanhaalde, komen insgelijks overeen met die van 't Kollektboek.

De uitkomst van mijn onderzoek is dus, dat in de Kollektboeken der Nederduitsche Hervormde Gemeente geregelde opgaven zijn van nagenoeg de geheele sterfte in Groningen van de jaren 1729—1735 en 1743—1811. Men

---

[1]) T. a. p. bl. 875.

zal de daarin voorkomende opgaven echter met enkele procenten moeten verhoogen, om tot een meer juist cijfer te komen van 't geheele getal overledenen. Die boeken leveren alzoo eene belangrijke bijdrage op voor de geschiedenis van Groningen.

De overige door mij aangehaalde stukken strekken niet alleen, om de waarde dier opgaven in de Kollektboeken op te helderen, maar zijn ook op zich zelve belangrijk, vooral ook wegens de namen der personen, die daarin voorkomen.

Het zou van belang zijn, om ook het cijfer der geboorten in onze Stad van vroegere jaren op te sporen. De doopboeken in het archief der Ned. Hervormde gemeente en op het Raadhuis voorhanden, leveren naar 't mij oppervlakkig voorkomt, de noodige stof op, om ook hierin tot eene eenigzins bevredigende uitkomst te komen. Dergelijk onderzoek echter, indien het naauwkeurig geschiedt, en dat is toch een vereischte, kost veel tijd. 't Ligt, vooreerst ten minste, niet op mijn weg dien daartoe te besteden. Mogt een ander zich daaraan kunnen wijden, en alzoo van de bouwstoffen, welke daartoe voorhanden zijn, partij worden getrokken!

In genoemd archief der Diakenie zijn buitendien nog vele stukken van anderen aard, waarin naar 't mij voorkomt zeer veel, dat belangstelling verdient. 't Is wenschelijk, dat ook die stukken met zorg worden onderzocht, en 't belangrijke daaruit aan 't licht worde gebragt. 't Zou veel bijdragen tot de juiste kennis der geschiedenis van onze oude belangrijke Stad.

PLAATSELIJKE BIJZONDERHEDEN

UIT DE 17ᵉ EEUW, HERINNERENDE AAN DE VOORMALIGE R. C. EEREDIENST IN DE OMMELANDEN.

Onder dit opschrift plaatste ik in deze *Bijdragen*, II, 324—333, eenige aanteekeningen uit een onuitgegeven geschrift van een priester te Uithuizen. Sedert deelde Dr. Westerhoff mij mede, dat een ander handschrift van hetzelfde werk, door ZEd. vermeld in de *Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen*, blz. 372, 373, in sommige opzigten uitvoeriger was, dan het door mij gebezigde.

Aan mijn verzoek, om in dit tijdschrift mijne mededeelingen daaruit aan te vullen, heeft de heer Westerhoff met de meeste belangstelling en welwillendheid voldaan.

De merkwaardige schets van de ambtsverrigtingen des Schrijvers en de opgave van zijn' gewijden en ongewijden inboedel komen in het exemplaar, waaruit ik heb geput, niet voor, terwijl het verslag van de furie der Wederdoopers te 't Zandt daarin slechts zeer verkort is opgenomen.

Bij den belangrijken brief, waarmede Dr. W. mij een en ander deed geworden en die met zijne toestemming tevens, wat den hoofdinhoud betreft, hier eene plaats vindt, heb ik niets te voegen, dan dat naast den Latijnschen tekst van het Hs. door mij eene Nederlandsche vertaling is gevoegd, ten gerieve onzer lezers. B—s.

„Ik voldoe thans (zoo schrijft de heer Westerhoff) aan UEd. verzoek door de toezending van eenige stukken, die ik er heb uitgekipt en die, volgens uw aan mij gegeven verslag, in het door u gebruikte exemplaar minder uitvoerig of geheel niet voorkomen, met verlof om er dat gebruik van te maken, hetwelk gij zult mogen goedvinden. Ik heb de

vrijheid genomen hier en daar eene korte aanteekening, aan den voet der bladzijden, bij te voegen. Gaarne had ik die vermeerderd en wat meer uitgebreid, doch ik heb gemeend de bescheidenheid te moeten betrachten en niet te veel van uw geduld te mogen vergen. Gij zult uit het hierbij gaande zien, dat de spelling, in het door mij gebruikte exemplaar gevolgd, verschilt van die in het HS. van den heer Hesselink, als zijnde eenigzins gemoderniseerd; maar bovendien schijnt mijn exemplaar, dat zeer duidelijk geschreven is, ook correcter dan het zijne te wezen. Een paar voorbeelden tot staving hiervan. Op bl. 325 in den 10den regel van boven hebt gij *genesen:* daarvoor leest men bij mij *geusen*, dat wel de bedoeling zal zijn. Op dezelfde bl. in den 30sten regel van boven bestaat bij u eene lacune, welke in mijn exemplaar is aangevuld door „*uure gaans*." Op bl. 329 lees ik bij u onder *Usquert:* „Dese is van de oudste kercken van Ommelande.... In mijn exemplaar lees ik: „Dese is *een* van de oudste kercken van *de* Ommelanden. *De patroon is St. Jacob.*" Op bl. 330 vind ik bij u, in den ondersten regel weer eene lacune, die bij mij is aangevuld door „*dan woonde*," waarop een nieuwe regel volgt, beginnende „*Naer*" en dan vervolgens zoo als bij u. Op bl. 332 hebt gij achter: *Middelstom:* „Dat" enz. Bij mij volgt op *Middelstom:* „*De patroon van de kerk is St. Hippolytus*," en voor Cruysbancken-Kerck „lees ik in het door mij gebruikte HS. „*Cruysbeuken-Kerck.*" Op dezelfde bl. hebt gij in den 32sten regel van boven „*Veewer?*," terwijl ik in mijn exemplaar lees: „*Veelker.*" Op bl. 333 lees ik bij u in den 8sten regel van boven „*daer*," bij mij „*daer* 5." Eindelijk, om niet meer aan te stippen, hebt gij in den 14den regel van boven: „*Werenfridus*," waar voor ik bij mij vind: „*Walfridus*," en teregt, omdat het bekend is, dat de kerk van Bedum vóór de reformatie, toegewijd was, behalve aan de H. Maagd Maria en den Apostel Paulus, ook aan S. Walfridus, een man, die zijn tijd ver vooruit schijnt te zijn geweest en die, vooral wegens zijne verbeteringen in de waterstaatsbelangen van die streken, nog voortleeft in de dankbare herinnering van den nazaat. Student te Groningen zijnde, heb ik in de oude pastorij te Bedum verschillende oude voorwerpen gezien die gedeeltelijk afgebeeld voorkomen in Westendorp's *Jaarboek* Dl. I, bl. 102, en die ons zijn gezegend aanwezen voor den geest terug roepen. Zoo als hij daar, eenigzins leunende op eene spade, voorkomt op de afbeelding van een archi-

traaf, thans, volgens Westendorp, gemetseld in de pastorijmuur te Bedum, zóó heb ik hem ook afgebeeld zien voorkomen op het uitgehamerd einde van den steel van een ouden zilveren lepel, die nog bij de familie van wijlen G. H. Elings, op *Hoisum* onder *Warfum* overleden, bewaard wordt en afkomstig moet zijn van het zilverwerk dat men er, naar men mij verzekerd heeft, oudtijds ook bij het Winsummer zijlvest, gelijk dit ook bij andere Zijlvestenijen plaats vond, ten gebruike der Scheppersmaaltijden op nahield; en ook hierin, gelijk in meer, vind ik eene reden om te vermoeden, dat Walfridus ook, zoo al niet de oorspronkelijke stichter, dan toch de verbeteraar van de overoude Winsumerzijl en het Winsumer Zijlvest zal geweest zijn; een gevoelen, dat ik — om niet te uitvoerig te worden — hier niet in het breede zal ontwikkelen, hoezeer ik daartoe anders wel lust gevoel.

Na deze uitweiding nog een paar regels over de door ons gebruikte handschriften. Reeds eenigen tijd had zich, zoo als ik u gezegd heb, het vermoeden bij mij gevestigd, dat onze handschriften verkorte uittreksels waren van een grooter HS. Vooral het zoo dikwijls voorkomen van enz. enz. of etc. in dezelve en het blijkbaar weglaten van volgregels, zoo als bv. bij u op bl. 331 in den 12den regel van boven en op bl. 333 in den 18den regel van boven, deden deze veronderstelling bij mij oprijzen. Het toevallig vinden van eene losse aanteekening, tusschen andere oude papieren, heeft mijn vermoeden volkomen bevestigd, aangezien die aanteekening mij geleerd heeft niet alleen, dat onze HSS. een verkort afschrift zijn van een veel uitgebreider HS., maar ook dat de vervaardiger of schrijver van dat uitgebreider HS. geweest is zekere Pater Jezuit Franciscus Mijleman, ook wel, doch ten onregte, Mileman en Meijleman geschreven. Deze Franciscus Mijleman, in de wandeling Pater Frans genoemd, en onder welken naam vele oude Roomsch-Catholijke familiën in deze streken, bij overlevering, nog veel van hem weten te verhalen, is eerst in de Staatsie van de Marne, als opvolger van Henricus de Vrede, die in 1641 aan de pest overleed, werkzaam geweest, doch zijne dienst schijnt dáár slechts van korten duur geweest te zijn, daar wij in 1641 Oom Christiaans (waaronder verstaan moet worden Pastoor Christianus de Plakker) met die dienst belast zien, die haar 42 jaren (de Schr. van de *Oudh. en Gest. v. Gron.* heeft, op bl. 472 verkeerd „40 jaaren”), onafgebroken heeft waargenomen en in 1683 opgevolgd is door Oom Pauwels, dat wil zeggen:

François Pauli, en ons bovendien uit een MS. aanteekening betrekkelijk onze Mijleman gebleken is, dat hij na zijn noviciaat slechts één jaar in de zuidelijke Provincien vertoefde, de pestzieken bedienende, en in het jaar 1639 naar de Groninger Ommelanden gezonden werd, om daar het herderswerk op zich te nemen. De Staatsie van de Marne had toen nog geene kerk, daar, na de Reformatie, de eerste R. Catholijke kerk in de Marne gebouwd is te Hoorn, ten tijde dat Oom Thijs of Johan Baptista Thijssens de dienst in die Staatsie heeft waargenomen en wel van het jaar 1685—1725. Welligt zal de eerste kerk aldaar gebouwd zijn kort na zijne komst aldaar in 1685, dat moet hebben plaats gevonden onder begunstiging van den vermogenden invloed en vooral door geldelijke ondersteuning van de oud-adelijke familie van von Asbeck, vroegere bezitters en bewoners van den aanzienlijken burg, Lulemaburg geheeten, te Warfhuizen, die in 't jaar 1823 gesloopt is. Ik zeide zoo even, dat de dienst van onzen Mijleman in de Staatsie van de Marne van slechts korten duur scheen geweest te zijn, omdat de Vrede, wiens opvolger hij aldaar is geweest, in 1641 overleed en wij Oom Christiaans reeds in 1641 aldaar met de dienst belast zien. Dit kon evenwel anders zijn geweest. De Vrede, die op *Langenhuis* onder *Holwinde* „in het hoecksken van een caluerhockie" overleden is, kan vroeger dan 1641 — en dit is vrij zeker — met de dienst van de Staatsie van Uithuizen belast zijn geworden en zóó ook onze schrijver hem voor dien tijd, dat is vóór 1641, in de Marne zijn opgevolgd. Hoe dit ook zij, in allen gevalle is zijn dienst in de Marne niet van langen duur geweest, want de eerste die deze Staatsie, na de Hervorming, bediend heeft is geweest: Oom Henderik, die er in 1607 kwam en er 27 jaren, dus tot 1634 werkzaam is geweest. Wanneer nu Oom Henderik door de Vrede en deze door onzen Mijleman opgevolgd is geworden, dan hebben deze twee laatsten er, in allen gevalle, te zamen niet langer dan tot 1641 en dus omstreeks 6 jaren lang werkzaam geweest, daar wij, zoo als gezegd is, in 1641 Oom Christiaans er reeds aantreffen. Welligt zal de Vrede met de dienst in de Staatsie van Uithuizen belast zijn geworden toen Mijleman in 1639 in de Ommelanden kwam, en waarschijnlijk is het dat de Vrede, die, zoo als gezegd is, in 1641 overleed, terstond na zijn overlijden, in de staatsie van Uithuizen, door onzen Mijleman opgevolgd is geworden. De Vrede zal dus de staatsie van de Marne 5, en

Mijleman derhalve slechts 1½ of wel 2 jaren bediend hebben. Was onze Mijleman, zoo als wij hebben aangestipt, in de staatsie van de Marne de opvolger van de Vrede, hij schijnt, zoo als wij zoo even aanmerkten, dat later ook geweest te zijn in de staatsie van Uithuizen, daar hij het sterven van de Vrede aan huis van Claes Harmes (op *Langenhuis*) vermeldende, hem zijn „voorsaet," noemt, dat zeker niet geschied is met het oog op de staatsie van de Marne, maar op die van Uithuizen.

Onze Mijleman (die zijn HS. voltooid heeft in 1664) is een reeks van jaren in de staatsie van Uithuizen met grenzenloozen ijver werkzaam geweest aan het behoud en den wederopbouw van zijne in deze streken te gronde neigende Kerk, aan welke hij als een goed herder getrouw was gebleven, daar hij op den 17 Januarij 1667, de betrekking van herder in die staatsie nog waarnemende, overleden is. Eene van de hierbij gaande aanteekeningen, door hem in het Latijn geschreven, de schets van zijne ambtsverrigtingen namelijk, levert daarvan de overtuigendste bewijzen op en dwingt ons eerbied en achting af voor een man, die, in weerwil van haat en vervolging van andersdenkenden, en verstoken van de noodige hulpmiddelen, toch moedig pal stond in het hem aanbevolen en toevertrouwde priesterwerk. Wegens den haat en de vervolging waaraan de Roomsch-Catholijken in die onzalige dagen bloot stonden, had zijn voorganger de Vrede, om veilig te zijn, zijne priesterlijke zwerftochten door Fivelgoo en een gedeelte van Hunsegoo steeds volbragt onder de vermomming van ketellapper: onze Mijleman bezocht de leden zijner gemeente later, toen de haat reeds wat bekoeld en de vervolging minder hevig was, vermomd als veehandelaar, doch ook hij was nog verpligt zijn heilig dienstwerk in het geheim, op afgelegen plaatsen en meestal bij nacht te verrigten. Hij overleed op de oud-adelijke burg Holwinde, gelegen in het gehucht van denzelfden naam, thans kerkelijk onder Uskwerd behoorende, doch vroeger ongetwijfeld een afzonderlijk kerspel en regtstoel in het Holwindster Hammerik, dat nog wel in zijn einden en zwetten bekend is, uitgemaakt hebbende. Indien ik mij niet vergis dan werd die burg destijds bewoond door de oud-adelijke familie ab Heerma of van Heerma, vermoedelijk afstammelingen van de familie van den edelman Watso Herema, die men reeds op het jaar 1167 vermeld vindt en die bij eenen kruistogt in het Heilige land sneuvelde, aangezien, volgens het *Nobiliarium* van Coen-

ders *van Helpen*, deze familie der Herema's in onze Ommelanden te huis behoorde.

Herkomst, geboorte en sterfdag van Pater Frans zijn mij lang onbekend gebleven, doch voortgezette nasporingen hebben mij eindelijk in dezen licht verschaft, en in staat gesteld te kunnen opgeven van waar hij gekomen is, zoowel als de dag en het jaar zijner geboorte en van zijn overlijden. Behalve bij Sotwell in zijn vervolg op den arbeid van Ribadeneira en Alegambe, waarover zoo aanstonds nader, heb ik in de straks genoemde MS. aanteekeningen een en ander gevonden, dat ons den schrijver van „*Ommelands Eer*" nader leert kennen. Ik heb daaruit, en wel vooral uit de aanteekeningen, geleerd, dat Franciscus Mijleman op den 15 Maart 1610 te Brugge geboren is, dat hij den 15 Maart 1636 tot priester gewijd zijnde, de orde der Jezuiten ingetreden is te Mechelen, op den 24 Julij 1636, en dat hij van 1639 zendeling was in de Groninger Ommelanden, alwaar hij, op den 17 Januarij 1667 op Holwinde overleden is. Later werd ik in kennis gesteld met een eigenhandige aanteekening van hem zelf, die ik hier zal laten volgen, letterlijk zoo als die uit zijne pen gevloeid is, omdat wij daardoor, behalve met zijne ouders, ook bekend worden met zijne opleiding tot geestelijke en waar en onder wien dit heeft plaats gevonden." „Ego Franciscus Mijleman," schrijft hij in die aanteekening, „Brugensis, natus a. 1610. 15 Martii ex legitimo thoro: Patre Petro Mijleman, matre Jacoba Bollaerts defunctis. Studui humanioribus, Brugis 6 annis, apud Pr. Pr. S. J. Philosophiae operam dedi Duaci, in Collegio Aquicinctino duobus annis sub professoribus S. J. sacerdotibus et in eadem universitate sum promotus ibidemque studui annis 3½ theologiae, partim apud nostros in Collegio Aquicinctino sub R° Pe Philippo de la Croix, partim (eo quod in collegio Theologorum habitans alias lectiones excipere cogerer) in schola publica sub eximio, jam reverendissimo D° Caspare Nemio Antuerpiensi Episcopo, et suscepi gradum baccalaureatus. Ad Sacros ordines promotus sum à Reverendissimo Episcopo Brugensi; in eadem Civitate functusque sum officio regentiae uno anno et paulo plus in schola Bogardica ejusdem Civitat., donec tandem ad Societatem Jesu aspiravi, in quam à Reverendo patre Frederico de Tassis, ejusdem Societatis Jesu per Provinciam Flandro Belgicam Provinciali, a° 1635 mense Maio, 3a Dominica post pascha Bergis Sti Winori admissus sum. Mechliniam veni a° 1636, 24 Julio

eo quod de consilio Rev. Patri Provinciales prius sacerdotium à me esset suscipiendum antequam ad domum probationis venire concederetur."

Ita Mechliniae 3 Sept. 1636.

Onze Mijleman heeft meer geschreven dan „*Ommelands Eer*", daar Sotwell een drietal werkjes, van hem afkomstig, opnoemt, die te Antwerpen en te Amsterdam gedrukt zijn, en men mij verzekerd heeft, dat er bovendien nog een vierde boekje, in de Vlaamsche taal, van hem gedrukt is, waarvan ik echter den titel niet weet op te geven en dat ik tot hiertoe vruchteloos gezocht heb. Ik wil hier nog het een en ander laten volgen van 't geen Sotwell ons over Mijleman heeft medegedeeld, ten einde daardoor zijne biographie zoo veel mogelijk volledig te maken en vooral ook omdat het werk van Sotwell (waaruit de *Bibliothèque des écrivains de la Comp. de Iés.* par Aug. et Aloijs de Backer *de la même Compagnie*, Vol. VI p. 377, de berigten aangaande Mijleman geput heeft) door verloop van tijd zeldzaam is geworden en ten gevolge daarvan, bij voorkomende gelegenheden, tot vrij hoogen prijs verkocht wordt. „Vir eximiae virtutis," schrijft hij onder anderen over hem, „annum consumpsit in obsequiis peste afflatorum, & missus in Hollandiam sylvescentem ibi vineam Domini in agro Groningano, & Vicinis locis, per annos septem supra viginti magno labore solerter excoluit, adeo ut ab absurdissimis sectis, praesertim Mennonistica, plurimos abstraxerit, & velut, surculos verae viti Christo Domino inseuerit. Difficile explicatu est, quantas molestias exhauserit in eo munere, spiritu Apostolico perfusus vir, & excelsissimi animi semper vultu non solum sereno, sed & hilari, ita ut aspectu reficeret intuentes. Tandem ad laborum mercedem, denarium scilicet coelestem accipiendum euocatus, migravit ex hac vita Ibidem 17 Januarii 1667. Prodest iste adhuc posteris libellis, quibus deliramenta praecipue cujusdam Mennonis confutat, & contra quem lingua Belgica edidit:

Fidelem Ductorem, sub nomine Francisci van der Bruggen. Amstelodami typis Philippi van Eijck, 1664 in 8.

Demonstrationem Christi veré ex Virgine Maria incarnati. Antuerpiae, typis Philippi van Eijck, 1661 in 12. Item *Belgicam Echonem*, seu *Cantilenas Sacras*, sub nomine *Victorii a Campis*, Antuerpiae iisdem typis 1664 in 12."

Vid. *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu*, opus inchoatum A R. P. Petro Ribadeneira Ejusdem Societatis Theologo, anno salutis 1602. Continuatum A R. P. Philippo Ale-

gambe Ex eadem Societate, usque ad annum 1642. Recognitum & productum ad annum Jubilaei 1675. A Nathanaele Sotvello, Ejusdem Societatis Presbytero. Romae 1676. Art. Franciscus Mileman, p. 238.

Ik zal mijn langen brief hier eindigen, verschooning vragende voor mijne, in uw oog welligt, onbescheidene uitvoerigheid, doch de vrijheid nemen er nog bij te voegen, wáár de Schrijver van „*Ommelands Eer*," dien wij nu kennen, na zijne omzwervingen, zijn laatste rustplaats gevonden heeft. Bij zijne begrafenis dan viel aan onzen Pater Frans eene grootere eer ten deel dan aan zijn „voorsaet" Henricus de Vrede, daar de eerste, na daartoe bekomen verlof, werd bijgezet in den grafkelder van het adelijke huis Holwinde, onder het koor der Uskwerder kerk, terwijl het overschot der laatste, als in het geheim, begraven was geworden in het zoogenaamde binnenhuis van *Langenhuis*, zijnde de voormalige veestal of veeschuur van de abdij van Rottum, die daarbij veel land in gebruik had. Weinige jaren verleden heeft men, bij vertimmering van het binnenhuis dier boerderij, de overblijfselen van de Vrede's ligchaam nog gevonden en daarbij tevens de overblijfselen van een kelk of beker, uit eene compositie vervaardigd. Wáár en bij wien het oorspronkelijk en meer uitgebreid HS. van Mijleman zich schuil houdt is mij onbekend. Waarschijnlijk zal het nog wel bestaan, daar men zoodanige stukken, vooral als zij in handen van R. Catholijken zijn, dat met het onderwerpelijke wel het geval zal wezen, niet zoo ligt vernietigt. Ik zal mijne aandacht er op gevestigd houden en twijfel er niet aan, of het zal, vroeg of laat, wel uit zijn schuilhoek te voorschijn komen."

FARMSUM.

„Is een groote proosdije kerk met een hoge toorn om in de Eems uijt te sien, met een Ommekrans boven van pilaren. Den patroon van de Kerk is ......

Nota. Aleer tot het opbouwen van die grote Kerk, heeft zekere Muij *Fokele*, grootmoeder ofte moeders moeder van Muij Aaltjen Iulles, nog in 't Leven, nagelaten Weduwe van Sal^e^ Oom Pieter Rewinx tot Westerwijtwert (voor desen Kerkvoogt in de Rijp, daarnaar met sijn huijsvrouw en beijde Dogters bekeert tot het Catholijk Gelove) met haar meege-

nomen een burse vol golde penningen, liberaalijk die opdragende aan de bouwmeesters van deselve kerk aldaar [1]).

„'t En sal dunkt mij, geensins vreemd wesen of buijten mijn propoost ofte voornemen, dat ik hier met eenen bij stelle, hoe dat voorn: Muij Aaltjen, nu beijde hare Dogters, Hilletjen en Fokeltjen Pieters met beijde hare respective Zwagers, Reijnder Janssen en Willem Luerts, nalaat tot een openbaar teeken van haaren ijver tot de Catholijke Religie, en groote Silver vergulde Kelk met silvere grote ampullekens, schelleken; voorts 't Autaarcieraad gebloemd damast verciert met grote golde kanten; item nog elk een altaars goed van zwart.

Elk doe soo na sijn vermogen ter Eeren Godts."

SOLWARD, BIJ DEN DAM,

Notabel miraculeus oorsprong van dit Kerksken.

---

[1]) Deze gift van „een burse vol golde penningen" aan de bouwmeesters, tot het opbouwen van de groote kerk te Farmsum door „Muij *Fokele*" zal waarschijnlijk hebben plaats gevonden in het jaar 1515 tot wederopbouw of herstelling van die kerk, nadat dezelve, benevens een groot deel van Farmsum, op den 10 Januarij 1515 door de troepen van den Hertog George van *Saksen*, die toen in Appingedam huis hielden, aan kolen was gelegd. Aan de stichting of opbouw der *oude* kerk, door de familie der Ripperda's, (die ook te Holwierde, Uitwierde, Jukwerd, Crewerd, Marsum en Tjamsweer de eerste Christen kerken en Kapellen hebben doen bouwen) kan hier toch niet gedacht worden. Wanneer de opbouw dier *oude* kerk door de Ripperda's heeft plaats gevonden is geheel onbekend, doch dit moet ongetwijfeld reeds zeer vroeg geschied zijn, vroeger, naar het ons toeschijnt, dan die te Tjamsweer, welke, blijkens een nog in de muur voorhanden zerkje, in 't jaar 1138 door Unico Ripperda gesticht of gebouwd is geworden, aangezien het blijkt, dat Farmsum, aan de Eems gelegen, reeds zeer vroeg eene belangrijke en bloeijende plaats is geweest. Zoo komen onder anderen in de *Index bonorum et redituum Monast. Werdinensis*, door Dr. Wilh. Crecelius onlangs uitgegeven, waarin eene menigte dorpen en plaatsen, vooral op het zoogenaamde Hoogeland en in het Westerkwartier gelegen, vermeld worden, niet minder dan twaalf personen voor, die te Farmsum (Fertmereshem) woonachtig en aan het klooster te Werden schatpligtig waren, voor eene somme gelds, welke men voor die tijden aanzienlijk mag noemen. In deze overoude Index, waarvan Cap. X in de 10de en Cap. XI in de elfde eeuw schijnt geschreven te zijn, doch die hoogst waarschijnlijk afschriften daarstellen van veel oudere stukken, komen behalve Farmsum ook nog voor Oterdum, Biessum, Wildenhof en Warven, alle plaatsen onder Delfzijl behoorende, als schatpligtig aan het klooster Werden.

W.

„Mij is voor vast en ongetwijffelt vertelt van Sal^e Jan Hindriks koekebakker in den Dam (welker Mans Lof, om zijn ijver in 't beschermen van de Religie, logeeren der Priesters veele jaren en andere Werken nooijt en sal vergeeten worden) dat hij van sijn Vader, Hindrick Janssen, een David Joristen ketter, verstaan heeft en hooren vertellen, hoe dat aleer twee ofte sekere 3 Joden hebben binnen den Dam in S. Niclaas Kerke onder andere dingen berooft het H. Sacramentshuijsjen, alwaar sij de ciborie met 3 H. Hostien daarin mede dragende tot buijten den Dam, hebben deselve uijt de vergulde ciborie geworpen in een sloot."

„Dit schelmstuk bedreven sijnde, is er omtrent die plaats de 3 volgende nagten gesien een klaarblinkende hemels Ligt. Dit bemerkende het Volk van den Dam hoe langer hoe meerder, hebben dit aan de Geestelijkheijt te kennen gegeven."

„De Clergie dan ofte omliggende Geestelijkheijd is met Kruijs en Vanen aldaar ter plaatse gekomen, en hebben met alle eerbiedigheijd, drijvende boven op de sloot opgenomen en gesloten in hunne Ciborie (de 3 H. Hostien) en na de Kerke wederom gedragen."

„Tot eeuwige gedenkenisse dan, van dese wonderlijke geschiedenisse so heeft men geordonneert een Kerk te timmeren boven op dieselve sloot, daar nogtans de plaatse leeg, waterig en modderig is, heel ongeleegen, so men nog kan sien, want den praedikant der plaatse woont een goede streek van daar bij het Olde Kerkhof op een hoogte, bekwaam en droog, daar 't klokhuijs nog staat, en alwaar de klok getrokken wordt."

„'t Is aanmerkens weerdig, dat op dieselve sloot in sulker voegen de Kerk getimmert is, sodat het hoog Altaar kwam te staan regt boven dieselve plaats daar de H. Hostien gedreven hadden boven 't water, onder welke Altaar stee nu nog is een schoone kelder ofte put met gewelf en steene trappen, alwaar men nog somwijlen, met practijk, schoon en klaar water, gaat uijthalen, waar van wij dan Wij-water maken, en wert voordan met groote devotie door 't Land gebruijkt."

„De Kerkvoogden hebben de Kerk eenige reijsen willen laten toemetzelen en toe dempen, maar is altijd mislukt en 's anderen daags ingevallen en open gevonden: hebben oversulks (niet sonder Godts besondere beschikkinge) omtrent

over 12 Jaren een nieuwe Deure tot den ingang daartoe laten maken [1])."

„Ibi in loco, nocte infra Octavam Ven. Sacram. a me factum, dictum, auditum, datum ad Maj. Dei Gloriam ab annis 15."

KATMIS BIJ HOLWIERDE.

Oldenklooster St. Hathebrandus, Eersten Abt aldaar; alsdan Felwerd genaamt.

„Zijn Vader was Alundus genaamt, zijn Moeder Tette. Zij waren arme huijsluijden, geboren in Fiveling-quartier. Alundus verlatende sijn onvrugtbare huijsvrou is komen wonen tot Usquert, als dienstknegt bij een Huijsman die rijk was. Maar na eenige jaren geroepen van Godt tot sijn Huijsvrou, zijn in Vrede te Katmis gaan woonen, alwaar Hathebrandus is geboren. Desen 15 jaren oud geworden zijnde, ging ter Latijnsche school (zonder twijfell in den Dam) en wierd Priester daarnaar. Van Katmis gingen sij wonen bij een kleijne Zee, daar timmerende een huijs."

„Deze plaats is van ouds genaamt Felwerd."

„Hathebrandus monnik geworden zijnde, heeft door het ingeven van den Geest Godts, aldaar ter plaatse begonst Cellen te timmeren: 't Welke werk mettertijd voltrokken zijnde tot een klooster, is tot nog toe Oldenklooster genaamt. Siet breder Rosweijdi Legende, pag. 99."

„De laaste Abt aldaar, was Hermannus van Winsum."

„Het Orgel van 't klooster wort nu gebruijkt in de Kerk van Berum. Het parkemente antiphonaal en Graduaal, in de Choor aleer gebruijkt, werd tot Berum nog gesien en dit overdeksel is er van."

„Nota. Dit is te verstaan van 't overdeksel der schriften waarvan dit een Copij is."

---

[1]) Zoo als bekend is, wordt dit gewoonlijk, ook door Swam, anders opgegeven, en wel zoo, dat die diefstal gepleegd zou zijn in de kerk van Solwerd. Wij voor ons gelooven dat hier eerder aan de S. Niclaas kerk in Appingadam, zooals onze schrijver opgeeft, gedagt moet worden, dan aan de kerk van Solwerd. Na den gepleegden diefstal toch zullen de dieven zich den tijd niet gegund hebben, om het gestolene dadelijk buiten de kerk na te zien; integendeel zullen zij gevlugt zijn en zich uit de voeten hebben gemaakt om het geroofde later meer op hun gemak in oogenschouw te nemen en te onderzoeken. Vgl. met des schrijvers opgaven P. Boeles, Jr., *Het 250jarig bestaan der Herv. gem. te Noorddijk*, Gron. 1846, aant. blz. 64. W.

WESTER-WIJTWERD.

„De patroon van de Kerk is....

„Seker olde man, nu over 2 jaren in den Dam gestorven, old 94 jaren, heeft mij verteld, dat hij nog indagtig was, hoe hij aldaar eertijds gebiegt had, en op palmsondag, met de palm in de hand, ter processie medeging. Hij wiste dien pastoor op te noemen."

STAD DAM.

„Dadelijk in 't opsien naar het Oosten en is den Dam, geen minagtbare Stad, so men den omring, de menigte der Inwoonderen, 't getal der huijsen, en der Grote gebouwen, ook de grote straten wil aanmerken, maar is nu ontbloot van Wallen. Heeft een kerk van St. Niclaas met een schoone toorn en klokspel. Ook een hooge kerk van een klooster der Augustinen. Dese klooster kerk is getimmert A° 1302. Aan de Noordzijd regt voor 't Choor in de muur was magnificq opgestelt een crucifix van mirakelen, daar veele genesen wierden van allerhande siekten, zo zeggen nog de Olde Luijden, zelf de geusen. Heeft 5 bruggen; onder die eene St. Anna brugge."

Dese Stad is voor 150 jaren van Wallen en Poorten ontbloot door Grave Edzart, en 3 jaren daar na van Georgius van Saxen van Stadsregt en Magistraat wederom versien; maar na 12 jaren weder afgeset door de Geldersche. Is eijndenlijk van den Lands Gouverneur Toutenborg A° 1536 't eenemaal berooft van alle privilegien en bijna gantsch vernielt, dog door tusschenbidden so gelaten sonder moorden."

„Den Dam was het hooft van Fivelingo, en van haar so ontleenden sij haar oude Statuten, welker sommige privilegien eertijts a° 1327 sijn geapprobeert en door gantsch Vriesland voor goed aangenomen."

„Doorgaans is nu 't opperregt bij de Huijsen van Ripperda, Houwerda, nu (zijn zwager) Burmania, ook stad Groningen, mede bij de burgemeesters van den Dam."

Somma.

„Door de gantsche Ommelanden telt men 160 grote Dorpen met so veel Kerken. De voornaamste en grootste sijn Visch-Vliet, Loppersum, Winsum, Bedum, Uijthuijsen, Middelstum, Warfum, Farmsum."

„Daar bij Delfzijl als een stad is, een treffelijke fortresse, tegen 't aankomen uijt de Eems, met een haven etc."

„*Nota.* Te landewaarts 25 cloosters; vooral Aduwert had 't overgebied over 5 Carspelen; had so een magnifique kerk, na 't model en de mate van Claraval, met bolwerken, poorten, muuren."

„Neemt dit alles voor een proeve van de magnificentia des voorn. Cloosters dat A° 1277 is voltrokken, nadat daar 220 mannen 23 jaren lang aan gearbeijt hadden."

„*Nota.* Bij den Dam is Oldenklooster van de Benedictinerssen geweest; item bij Nijeklooster niet verre van daar ook van deselve ordre; een in de Marne, alsmede Rottum, Warfum, Thesinga, Selwert, Grijse monniken, Wittewerum, Oosterwerum, Wijtwert, Hilliger Lee, Schildwolde, Essen."

„Proosdijen waren Farmsum, Loppersum, Usquert, Leens, Hommerzee."

„Te Bedum was een Collegie-kerk daar 5 Cannoniken waren. Was boven de Ordinaire Landkerken een der Magnifiqste. Derwelker Deken ordinaris uijt Edele familie en uijt de geleerdste plagt verkoren te worden, van groten aansien, sooals men nog weet van een Jarges, Koning, Mepsche."

„Vicarissen waren te Baffelt en Middelstum."

Nota Bene.

„'t Is te verwonderen dat nog Koningen nog Potentaten of Prinsen hiertoe hebben gegeven! Alleen de boeren met weijnige van den Adel meer hiertoe opbrengende als gelooffelijk is, dat het Land kan opwerpen. Nog is 't wonder dat boven de 220 Priesters hier hebben geresideert in sulk een kleijn begrip van 't Landschap, uijtgenomen de Monniken en Religieusen derwelker getal is ongeloofelijk."

„Den Eersten, mede (door 't overgaan van de Stad) den laatsten, Joannes Knijf, is eerst over Stad en Lande gestelt, en in A° 1576 aan de pest gestorven [1])."

[1]) Onze Schrijver komt hier, betrekkelijk het sterfjaar van Joannes Knijff, die door vele zijner tijdgenooten niet gunstig beoordeeld is geworden, met Valerius Andreas overeen, die leert dat hij op den 1 October 1576 overleden is. De schrijver van de *Oudhed. en Gest. van Groningen* schrijft eerst op blz. 83, dat Raissius en Garaeus hem, „*met grooter schijn van waarheit*," nog twee jaren levens toeleggen, door te schrijven, dat hij niet gestorven is voor het jaar 1578, doch later, op blz. 316 leert hij overeenkomstig onzen schrijver, dat hij in 1576 aan de pest is gestorven. Later (op bl. 475) schrijft hij weer, op het voetspoor van M. Schoock, zonder eenige op- of aanmerking daarbij te voegen: „Hij is overleden, niet in 'tjaar 1572 of 1576, maar in 'tjaar 1579." W.

„Ik kome nu nader en trede toe aan mijn voorgenomen particulariteijten en handelingen van de overgebleven gedenkweerdigste saken hier in de Ommelanden, wat de Religie aangaat, en beginne met:

Vierde Deel.

HUNSINGO.

„Latende een ander Liefhebber der Ommelanden die 't lusten sal ter sijner tijd beschrijvinge ofte aanteekeninge van eenige gedenkweerdige overblijfselen van de gepleegde tot nog toe godsdienstigheid in de stad Groningen, sedert den vooropgenoemden overgang deszelfs aan de Geconfoedereerde Staten; so sal ik ten kortsten tot vermaak van de liefhebbers huns Vaderlands en huns Voorouders aangeerft Catholijk Rooms geloof, hier bijbrengen, 'tgeen ik tot nog toe, so van geloofwaardige outjarige personen heb gehoort en verstaan, alsmede met mijn oogen, ten tijden van vijfentwintig jaaren, selfs heb gesien. Ik begin dan van 't deel Hunsingo, alwaar ik (Godt Lof) niet sonder wonderlijke bescherming van den Allerhoogsten, dus Langen tijd onverhindert den meesten tijd heb verkeert; alhoewel in Fivelingo mede en aleer in de Marne, Onderdendam, Leegland. So sal ik ook ijets van Fivelingo verhalen."

APPINGA DAM.

„In Hunsingo-deel so praesenteert sig dadelijk de Oude Stad Appinga-Dam naar 't Oosten [1]); nu een schoone Vlek, volkrijk en verzien van alderhande neringe ende Coopmanschappen: de passagie door deselve Stad seer gerieffelijk aanleijdende voor de passagiers over en weer van de hooge Landen alhier, en wederom van de neder Landen door Delfzijl, Embden opwaarts voordan. Nu met een trekschuit veerdig over weinige jaren herwaarts voor den spoedigen passagier. Siet boven, wat wij nog meer van de geleegentheijd deser Stad hebben bijgebragt. Dat daargelaten. Laat ons zien, wat ons voornemen raakt, hier nog te vinden is."

Zegul en Wapen.

„'t Is onder alle natien en Volken notoir dat bij henlieden het Zegul, onder meer andere duure en naau bewaarde

---

[1]) De schrijver dwaalt hier. Appingadam behoorde nimmer onder Hunsingo. Vroeger heeft hij dat beter opgegeven. W.

schatten het voornaamste is, so van Provintien, Republijken, als Steeden en Landen, ja Koningrijken en ook Adelijke familien. Nu is voor eerst merkensweerdig, hoedat onse voorouders nagelaten hebben bij het merkteeken van hunne respectieve Zegelen en Wapenen, wat dat ze daar ter tijd (zo als men zeijt) in hun schild voerden, ik wil seggen, wat voor een Religie dat ze behartigt, verdedigt, beleeft en ons nagelaten hebben."

(Hier volgt eerst eene beschrijving van het „Zegul van Stad Groningen;" in de tweede plaats van het „Zegul en Wapen van de Ommelanden" en daarna het volgende over het „Zegul en Stads Wapen van Appingadam.")

„Het Wapen hier van, al van ouds is: Een vergulde Pellicaan, staande met open Vleugels, op een doornagtig nest: nevens hem 3 staande vergulde Jongskens met open bekken gapende om het lopende bloed te vatten, 'twelk den Pellicaan voor hun uijt sijn borst is pikkende. Het veld van 't selve Wapen is Lasur of Hemelsblaau. Daar door onse vroome Ommelanders aleer een Eeuwigduurende Memorie willende nalaten van de twee hoogste en verhevenste mijsterien onses Christen Geloofs. Ten eersten hoe dat den Sone Godts sijn precieus bloed niet alleen voor in sijn dood heeft mildelijk laten uijtloopen tot een gesondmakende drank van sijn bevolen schaapkens, zo als hij te voren had geseijd; ik geve mijn ziel, dat is, mijn leven, voor mijn schapen; maar ook nadat hij nu gestorven was, heeft sijne lieve Bruid de H. Kerke gelaaft met Sijn bloed, 'twelk als een Pellicaan, hij uijt sijn borst heeft laten lopen op 't doornachtig nest van 't hout des Kruijs, buijgende Sijn gekroonde hooft na beneden, als willende nog minnelijk groeten na sijn dood Sijne jongskens daarvoor hij gestorven was. Ten 2den daarmede nog te kennen gevende hoe van toen af tot den ondergang des werelds de sijne soude voeden en laven met sijn H. Lighaam en bloed in 't Hoogw. H. Sacrament des Outaars verborgen. Die mijn vlees eet en mijn bloed drinkt blijft in mij en ik in hem."

„'t Is een wonder vermaak voor de volstandige Catholijken nog op dese dag, op de oude nagelaten roo fluweele Casufel in den Dam de Goldgeborduurde pellicaan met sijn nest en jongskens te sien aldaar."

„Voorts omdat het Excellent vat, waaruijt so een kostelijk vogt en duuren schat is gesproten, dat is de Hoogw. Moeder Godts Maria, geensints en soude vergeeten worden,

so hebben van Ouds de Catholijke Damsters tot dese dag toe op hun Stads Zegul op de Eene zijd den voorn. golden pellicaan met sijn Jongskens, en op de andere zijd het beeld van voorn. H. Maagd en Moeder Godts Maria, staande *in een poort* (want sij dog de ware poort des Hemels is) de regte Oosterpoort van Ezechiels tempel, aan beijde zijden van haar, tot meerder reverentie en respect, staande eenen Engel.”

„Wat een schonen Zegul in de Ommelanden! is er in gantsch Christenrijk wel schoonder te vinden?”

Hier na volgt eene beschrijving van ’t Wapen van ’t Landschap Drenthe, van het wapen van Schaphalster zijlvest, ’t welk in het beeld van Salvator mundi bestaat, en van het Wapen van Aduarder-zijlvest, dat St. Joris beeld voorstelt, waarna onze schrijver aldus voortgaat:

„Ik keere weer na Den Dam.”

„Nog is in den Dam in de grote Broerkerk te sien het Wapen van den Catholijken Keijser Carolus V.”

„De patroon van de parochiekerk aldaar is den H. Nicolaus Bisschop.”

„Nog is aldaar een brug genaamt O. L. vrouwe brug.”

„Nog een straat genaamt S. Anna straat, een Gasthuijs op S. Anthonius naam.”

Nota. „Het vrije markt aldaar wort gehouden op O. L. Vrouwe Hemelvaartsdag; gelijk tot Groningen mede het vrije Markt met vreugde van de Gemeente sijn aanvang neemt op O. L. Vrouwe Geboortedag. Op welke voornoemde beijde vrije markt-tijden het vermakelijk en nodig is te aanmerken, hoe dat men so in Groningen als in den Dam wanneer het Markt met de Grote Klok ingeluid wort met de eerste klank van de klok, op de volle straten, in huijsen, in kelders, waar menschen bijeen zijn, of zij Catholijk of anders gezint zijn, de een d’andere toeroept, als blijdelijk wenschende Geluk en welvaaren met Luijder stem seggende: *Mijn Marie misse:* ’t selve seggen te Lande de huijslieden malkander toe. En die ’t eerst den anderen toe seijd, zo wint hij het regt en de toesegge van zijn mede maat, van te genieten eenige fraaijigheijd van ’t Markt, daar alsdan alles te koop staat, so van vreemdelingen als van inwoonders, en dat uijt beleeftheijd alleen van Olde kostume, op de naam van de HoogW. Moeder Godts, en den Goddelijken dienst, op die dag in de kerk met den aanvang van ’t selvige Markt gepleegt.”

Quibus functionibus salus animarum procuratur in Omme-landen.

Door welke verrigtingen in de Ommelanden voor het heil der zielen gezorgd wordt.

„1. A mense Septembris (avecta tum demum messe in horrea) incipiunt institui coetus a me nocturni. Bis terve nonnunquam fiunt in hebdomadâ variis locis usquedum instantibus solenniis pentecostes spatia nocturnarum tenebrarum negantur, apta ad istiusmodi labores. Tum deinceps paene alternis diebus dicendum ad sex, decem, aliunde convenientes: per dies (nisi solenniores fortasse) inbibent pericula praestari obsequia pluribus."

1. Van af de maand September (daar de oogst dan eerst is binnengehaald) maak ik een aanvang met het houden van de nachtelijke vergaderingen. Twee- of somtijds driemaal worden zij wekelijks op verschillende plaatsen gehouden, totdat, tegen het ophanden zijn van de Pinksterplegtigheden, de donkere, tot zulke werkzaamheden geschikte, nachten te kort worden. Dan moet men vervolgens om den anderen dag het woord rigten tot zes, tien, die van elders komen; telken dage (de meer feestelijke wel uitgezonderd) zijne diensten aan een grooter getal te betoonen, beletten de gevaren.

„2. In istis nocturnis congregationibus adsunt persaepe 80, 100, immo nonnunquam 150, 200, etiam 300 capita. Convenientibus undequaque per lutosa, aquosa itinera, per coecas tenebras etc. Stat is labor variis dicendí ad populum modis, ante audiendas confessiones (quae audiuntur in horrei angulo, seu alibi sat incommodo & frigoribus patulo) ante sacrum et post; quia instrui debent vacillantes, infirmi, novitii, scioli etc. Ad septem horas is durat labor, ut ad ignem appropinquanti vix umquam tempus suppetat. Tarda ingenia."

2. In deze nachtelijke zamenkomsten zijn zeer dikwijls bijeen 80, 100, ja somwijlen 150, 200, ook wel 300 hoofden, welke van heinde en verre bijeenkomen door slijkerige, natte wegen, gedurende den stikdonkeren nacht. Deze arbeid bestaat in het toespreken van het volk, op verschillende wijzen, alvorens de biecht wordt aangehoord (welke afgenomen wordt in een hoek van de schuur of ergens anders op eene vrij ongeschikte en aan de koude blootgestelde plaats), vóór en na het misoffer, vermits de wankelbaren, zwakken, nieuwelingen, eenvoudigen enz. onderrigt moeten worden. Deze arbeid houdt aan tot zeven uur, zoodat er bijna nimmer tijd overschiet om zich bij het vuur te zetten. Het zijn domkoppen.

„3. Triginta pagos habeo jam

3. Ik heb, reeds in het 26e

26 anno excolendos, fere per hebdomadas quinque sexve obeundum per singulos: hic diutius morari, ibi citius & pertransive debeo."

jaar, dertig dorpen te onderwijzen; in nagenoeg vijf of zes weken moet ik ieder afzonderlijk rondgaan; mij hier langer, daar korter en onder de doorreis ophoudende.

„4. Iter semper pedestre est, quia transilire fossas dissuevi, cum ante annos 20 brachium frangeretur in itinere ad nocturnam congregationem. Hinc immensus labor per ambages semitasque obliquas. Adeo rustici nostrates distrahuntur operibus aestate, ut vix semel et iterum curru juvari possim. Equo numquam utor, quia per vias publicas, per meditullia pagorum fovet transeundum notissimo per agrum homini."

4. De weg wordt steeds te voet afgelegd, omdat ik aan het springen over slooten ben ontwend, sedert 20 jaren geleden mijn arm, op de reis naar eene nachtelijke bijeenkomst, gebroken is. Van daar eene bovenmatige inspanning langs omwegen en oneffene voetpaden. Onze landlieden worden des zomers zoo zeer door hunne werkzaamheden afgetrokken, dat ik ter naauwernood een en andermaal geholpen kan worden met een wagen. Van een paard maak ik nimmer gebruik, dewijl het voor een te lande overbekend persoon beter is de openbare wegen en kommen der dorpen te vermijden.

„5. Subitaneae evocationes ad aegros, ad tingendos parvulos etc. sunt adeo molestae, & molestiarum caput, cum fatigatus saepe sis ex antecedentibus sudoribus, sive nocturnis sive diurnis."

5. Haastig geroepen te worden bij kranken of tot het doopen van kinderen is des te moeitevoller en de grootste lastpost, als men van de voorgaande inspanning, bij nacht of bij dag, vermoeid is.

„6. In pago primario (voco primarium ob capita ibidem facile 213 Catholica) habeo inter quietem suscitatam variis molestiis a concurrentibus vicinis e pagis quinque, quibus consilia, auxilia, etc."

6. In het hoofddorp (ik noem het zoo, omdat er gewis 213 Catholieke hoofden worden gevonden) heb ik onder het verkwikkend uitrusten veel last van hen, die uit vijf naburige dorpen om raad, hulp, enz. hun toevlugt tot mij nemen.

„Ibidem non habeo quidem aedes proprias, sed utor concesso hospitio duobus in locis. In Oriente similiter unam sedem quieti destinatam in Oppido Dam."

Ik heb daar wel geene eigene woning, maar maak van de mij op twee plaatsen toegestaane intrek gebruik. In het Oostelijk gedeelte heb ik evenzoo eene plaats om uitterusten in de stad Appingadam.

„Habeo domos nobilium tres, qui utuntur opera nostra, etiamsi minorita unus, alterve mijsta saecularis intercurrat."

„7. Universim numero facile circa 600 Catholicos; catechismos tres in diversis locis."

„Ostiatim, saepe ad domos unâ die 10,12, facio exhortatiunculas ad domesticos perbreves. Qui modus hominibus alliciendis tum ad fidem amplectendam, tum ad virtutes inserendas, probatur aptissimus [1]."

Ik heb drie huizen van Edelen, die van mijne dienst gebruik maken, ofschoon een zeker minderbroeder of ander wereldlijk geestelijke daar tevens den loop heeft.

7. Over het geheel tel ik zeker een aantal van 600 Catholieken. Op verschillende plaatsen (heb ik) drie Catechismen*).

Van deur tot deur, dikwerf bij de huizen, houd ik op éénen dag 10, 12 korte vermaningen tot de huisgenooten, — eene wijze, die zeer geschikt is om de menschen, zoowel tot omhelzing van het geloof te bewegen, als tot het inprenten van deugden.

---

*) Misschien wordt hier bedoeld: *Catechizatien.*

[1]) Het blijkt hieruit dat de ijverige en aan zijne kerk getrouw gebleven geestelijke zich veel moeite getroost heeft om het klein getal, aan hunne kerk getrouw gebleven Roomsch Catholijken, te stichten, te leeren in hun geloof te sterken en bijeen te houden. Het getal Roomsch Catholijken, die aan hunne kerk gehecht waren gebleven, was in de eerste jaren der 17de eeuw, in dit gewest althans, niet groot meer, maar tot een klein kuddeke versmolten. De beginselen van Hervorming verbreidden zich in deze streken reeds vroeg onder graaf Edzard van Oost-friesland en onder den hertog van Saksen, waarvoor ons gewest, reeds in het midden der eerste helft van de 16de eeuw was voorbereid, doch eerst in en gedurende de tweede helft der 16de eeuw was de hervorming hier in vollen gang en zulks in weerwil der bloedplakkaten en der daarbij bevolen strenge vervolging der Spaansche regering, zoodat bij den aanvang der 17de eeuw verreweg het meerendeel der ingezetenen van deze provincie reeds de Roomsch Catholijke kerk had verlaten en tot het Protestantisme was overgegaan. De verzekering van Bilderdijk (*Gesch. d. Vaderl.* Dl. XIII St. 1 bl. 22), dat men namelijk in den aanvang der 17de eeuw hier te lande nog slechts één protestant tegen vijftig Roomsch-gezinden vond en dat het getal der laatsten ten platte lande toen nog $7/8$ of meer der geheele bevolking beliep, mag dus niet, als voor deze provincie geldende, worden aangenomen. In dien tijd waren alle kerken van dit gewest reeds in handen der protestanten, en de weinige overgebleven Roomsch Catholijken waren genoodzaakt hunne Godsdienstige zamenkomsten in het geheim en in particuliere gebouwen te houden, zóó zelfs, dat des Schrijvers voorganger, Henricus de Vrede, die „seven jaren lang de Ommelanden soowel West als Oost, seer dapperlijk en Exemplaarlijk bedient" heeft

Cathalogus Frància Mijleman supellectilis, tum sacrae, tum profanae, per agrum et in urbe.

Per agrum.

1mo In OPPIDO DAM.

„1). Tota sacra supellex eo in loco (uti et domus ipsa, quâ utor & in qua duae seniores filiae, eo loco natae, ministrantes habitant) aere communitatis isthic empta, ad communitatem spectat. Praeter unam picturam majorem ad aràm, albas, cortinas & crucem."

„2). *Domestica supellex*, haec nostra: tres sedes, indusia quatuor, aliquot sudaria, pauca collaria, inferiores Caligae, pilei nocturni numero 3 seu 4, mappae 4, stragula una nova, libros novem, libes in culina, chartae etc., Ledekant."

2do in pago UIJTHUIJSEN.

In aedibus Geesje Michaëlis.

„Pictura una major, minor altera Sct. S. Agnetis."

„Stragula una, een oorkussen, confoor."

Opgave van den inboedel van Franciscus Mijleman, zoowel tot de Eeredienst als tot wereldlijk gebruik bestemd. Te lande en in de stad [1]).

Te lande.

1o In de stad APPINGADAM.

1. Alle voorwerpen tot de Eeredienst te dier plaatse bestemd (zoo ook het huis, waarvan ik gebruik maak en waarin twee bejaarde dochters, daar geboren, als bedienden, wonen), voor rekening der gemeente alhier aangekocht, behoort aan de gemeente, behalve het grootere schilderstuk bij het altaar, de witte Koorhemden, de olievaten en een Kruis.

2. Deze volgende voorwerpen tot huiselijk gebruik zijn de onze: drie stoelen, vier hemden, eenige zakdoeken, enkele halsdoeken, lage schoenen, nachtmutsen ten getale van drie of vier, 4 servetten, een nieuwe deken, negen boeken, een koperen ketel in de keuken, geschriften enz., ledikant.

2de in het dorp Uithuizen, in de woning van Geesje Michaëls.

Een grooter schilderstuk en een kleiner van de H. Agnes.

Een deken, een oorkussen, komfoor.

---

en daarna „in het hoeksken van een kalverhokje op d'Holwinde, niet ver van Jonker Ludolph ab Heerma, daar Sale Claas Harmens dan woonde" (Langenhuis), gestorven is, zijne priesterlijke excursies, dikwijls als ketellapper vermomd, moest verrigten. W.

[1]) Hierbij vergelijke men de opgave van den inboedel van een priester te Uithuizen, in 1420, in deze *Bijdragen* II, blz. 161, en van die welke bij de St. Maartenskerk te Franeker behoorde in 1565. *De vrije Vries*, VIII, blz. 96. B—s.

3tio Item in eodem pago.
In aedibus Annae.

Supellex sacra:

„Paramentum sericum viride, aliud minoris pretii nigrum. Paramentum serico Damascenum rubrum, item paramentum sericum novum album."

„Calix argenteus inauratus, duae albae cum amictibus & Corporalibus."

„Tabernaculum ex ebeno nigrum, Crux ex eodem, duae picturae cum limbis ex eodem, item duae majores cum limbis ex eodem, picturae quatuor aliae, item picturae 5 colorum aquatilium, candelabra 4 aenea, 2 lignea, thuribulum aeneum, missale unum, mappa una, toga una, statua deargentata D. V. cum velis 3 & 2 angelis."

Supellex domestica seu profana:

„Arca nova, sedilia 5 cum bussinis, mappae 10, minores duae, indusia 8, sudaria 20, totidem collaria, pulvinaria 2, lodices 2, stragulae 2, scutellae ex stanno 3, cochlearia argentea 2, Crater argenteus unus, pulpitrum, Cor-

3de Insgelijks in hetzelfde dorp, in de woning van Anna.

Voorwerpen tot de Eeredienst.

Een ornament [1]) van groene zijde, een ander, zwart, van geringere waarde. Een ornament van rood zijden-damast, verder een nieuw ornament van witte zijde.

Een vergulde zilveren kelk, twee witte Koorhemden, met amicten en corporalen.

Een Sacramentshuisje van zwart ebbenhout, een kruis van hetzelfde; twee schilderijen met lijsten van hetzelfde, insgelijks twee grootere met lijsten van hetzelfde; vier andere schilderstukken, nog 5 schilderstukken in waterverw, vier koperen kandelaars, twee van hout, een koperen wierookvat, een missaal, een servet, een toga, een verzilverd beeld van de goddelijke Maagd met 3 sluijers en 2 engelen.

Huiselijke of ongewijde inboedel.

Een nieuwe kast, 5 stoelen met kussens, 10 servetten, twee kleineren, 8 hemden, 20 zakdoeken, evenveel halsdoeken, 2 peulen, twee bedlakens, twee dekens, 3 tinnen schotels, 2 zilveren lepels, een zilveren kop,

---

[1]) Ornament beteekent hier een ambtsgewaad. Op den inventaris van hetgeen bij de kerk te Franeker behoorde (zie vorige aant.) vind ik onder de afdeeling „van ornamenten" een en ander gespecificeerd als volgt:

„Item een roodt carmezyn fluwelen capell, naemlijck een choorcap, een casel ende twee dienrocken, elcx met golden beduirwerck ende cruycen met stolen ende manipulen dairtoe behoirende."

„Item een blaeuw damast fluwelen capel, tweten een choorcap, een casel, twee dienrocken met hoere stolen ende manipulen."

„Item een rood damasten capel, naemlick een casel met twee dienrocken sonder choorcap." B—s.

tinae novae, tibialia inf. 3 paria, 2 emunctoria, unum mortariolum, vestis superior & inferior lanea."

„Libri: Drexelii opera in 2 tomis, St. Jure, Saliani Epitome, aliquot controversistae & ascetici minoris momenti. Vendidi reliquos ob periculum corruptionis.

een pulpitrum, nieuwe vaten, 3 paren lage sokken, 2 snuiters, een vijzeltje, een wollen boven- en onderkleed.

Boeken: *Drexelii opera* in 2 deelen, de Kerkelijke wetten, *Saliani Epitome*, eenige controversisten en stichtelijke werken van minder aanbelang. De overigen heb ik, uit vrees voor hun bederf, verkocht.

4to In aedibus Wijmianis eodem in pago.

Supellex Sacra.

„Paramentum feriale minoris momenti, toga hiemalis, missale, mappa 2, paramentum novum ex corio inaurato, picturae 2, Tabernaculum portatile ex holoserico rubro acu pictum, duo paria Candelabr., sedilia 2 cum totidem kussenis."

4^{e} In de woning van Wijme, in hetzelfde dorp.

Voorwerpen tot de Eeredienst.

Een ornament voor de feestdagen, van minder aanbelang; een winter-toga, een missaal, 2 servetten, een nieuw ornament van goudleder, 2 schilderijen, een draagbaar Sacramentskastje van echte roode gestikte zijde; twee paar kandelaars, 2 stoelen met evenveel kussens.

Supellex profana.

„2 lodices, 2 stragulae, pulvinar 1, sudaria 8 vel 10, ses servetten, unum cochlear argenteum, tibialia superiora 1, 2 paria infer. tibiae."

Ongewijde inboedel.

Twee bedlakens, 2 dekens, 1 peul, 8 of 10 zakdoeken, zes servetten, een zilveren lepel, 1 paar hooge sokken, 2 paar lage dito.

5to In Urbe in meo ordinario hospitio.

„Duae chlamides, vestes binae, 2 indusia, 10 collaria, 3 sudaria."

5^{e} In de stad in mijn gewone intrek.

Twee reismantels, een paar vesten, 2 hemden, 10 halsdoeken, 3 zakdoeken.

6to op 't Sand, tot Jr. Ompteda.

„1 indusium, aliquot libelli, 2 sudaria."

6^{e} op t' Zandt, bij Jr. Ompteda.

1 hemd, eenige boekjes, 2 zakdoeken.

7mo In WESTERWIJTWERD.

„2 indusia, 4 sudaria, 2 pilei nocturni, 3 libri."

7^{e} In WESTERWIJTWERD.

2 hemden, 4 zakdoeken, 2 slaapmutsen, 3 boeken.

Oude nieupligtige grillen van den nieuwen Messias op 't Sand in Groninger Land, aangerigt in 't beginsel des jaars 1535. *Getrokken uijt Oude authentique schriften* [1]).

„Als die oproerige Wederdoopers Waterborg en Ubbo Philips met haren aanhang lang te voren met seer ootmoedig stuersien ende sugten henselven als sonderlinge Heijligen boven alle andere Luijden uijtgegeven hadden, veel van de afstervinge des vlees, van de nieuwe Creature, van de wereld gantschelijk te versterven etc. geleert hadden ende ten laesten dies niet te min de stad Munster in Westphalen, ende die groote Abdije Oldenklooster ofte Olde Munster (die in West Vriesland na der stad Bolswert van Leeuwerden geleegen is) ingenomen hadden, het nieuwe aardsche Rijk en Jerusalem begonsten op te rigten als boven verhaald is [2]), zo hebben hen ook die voorgenoemde Wederdopers in Groninger Land en daaromtrent begonnen te roeren: te weten van haar Leeraars Batenborg, Gilles van Aken en Ubbo Philips verleijd sijnde. Dewelke Ubbo daarna, gelijk sij selve bekennen, Menno Symons wedergedoopt en in hare wederdoopsche gemeente opgenomen heeft. Ende als daar nu eene genaemt Claas van Alcmaar van den Coning [3]) Jan van Leijden tot hem gesonden was om hulp ende bijstand van zijne Wederdoopsche aanhangers te versamelen om Munster te ontsetten en binnen Munster te brengen (opdat zij gewis ende versekert mogten worden of haer voornemen en begonnen sake en samenhandelinge ook regt ware) zo hebben zij 2 van haren aanhang, namelijk Antonius Kistemaker en Jacob Kramer na Munster uitgesonden. Doe nu dese 2 alle dingen na haren sin en meijninge bevoerd hebbende wederom kwamen en haare medegesellen sulk alles voor een behaagenlijke en aangename antwoord te kennen gaven, zo zijn zij alle in een Dorp genaamt op 't Zand, in een mans huijs (nu nog genaamt de Arke) die Eppe Petersen genoemt was, uijt de andere omliggende plaatsen en dorpen, soo ook uijt den Dam, bij nagte te hope gekomen, om die nieuwe tijdinge

[1]) Het blijkt uit zijne aanteekeningen over 't Zand dat hij die „authentique schriften" gezien heeft bij Jhr. van *Ompteda* op 't Zand, bij wien hij nu en dan verblijf schijnt gehouden te hebben en eenige goederen in bewaring had. W.

[2]) Nam auctor omnia ab initio enarravit Mennonistarum deliramenta.

[3]) „Ita se appellarat ille, quasi regnum Christi restauraturus, uti ante narratum est ab auctore."

en antwoorde te hooren die dese 2 Commissarissen uijt Munster gebragt hadden. Dewelke sij hoorende, so vrolijk en blijde wierden, dat zij henselven, gelijk nu voort volgt, gantschelijk tot oproer begaven. Daar was een onder hen, genoemt Harmen Schoenmaker van 't Zand. Dese wierp hem selven op als voor den Regten propheet, den waaragtigen Messias, die ze alle verlossen wilde, ja voor den Vader selve: ende leijde hem zelven op een bedde boven naakt tot den halven Lijve, alwaar ook een tonne biers lag, daaruijt dat hem dikmaals te drinken getapt wierd, want hij was seer dorstig, overmits dat hij sommige dagen lang als een dronken zwijn op 't bedde liggende met luijder stemmen en wonderlijk gebaar onder andere woorden seer schrikkelijk geroepen hadde: slaat doooot, slaat doooot, slaat doooot monniken, papen, alle overigheijd over de gantsche Wereld en sonderlinge onse overigheijd. Betert u, betert u, betert u, uwe verlossing is nu voorhanden, u verlossinge is voorhanden."

„Hier entusschen ontbood hij, door sijne discipelen, den Vrede aan dusdanige luijden daar ontrent wonende, die van sijnen aanhang niet en waren; verhopende ook, die selve medegenoten van Sijne Rotterijen te maken, en liet hen verkondigen, dat sij immers die aangeboden vrede niet en souden verwerpen, so sij in het oordeel, daar mede Godt de werelt nu oordeelen en straffen wilde, dagten behouden en salig te worden. Daarna sond hij sommige uijt om een van sijn gevangen discipelen uijt de gevangenisse eens Edelmans, genoemt Jan ten Holte, met gewapender hand weder te haalen, met sulken bescheijd en bevel so ver als ijmand met woorden of werken enigsins tegen stonde, dat sij denselven door schieten of doodslaan souden. Het geschiede dan als sij met den verlosten gevangene wederom kwamen, dat er een man (een priester so men seijd) ter deuren uijt lag, denwelken sij souden doorschoten hebben, zo hij niet terstont te rugge geweken, en sijn deure toegesloten had."

„Daarna op den laasten nagt, als sij nu meijnden dat de Weerelt niet langer ongestraft soude blijven, maar dat het oordeel terstont door hem soude aangaan en den *tijd der behoudinge* (als sij die noemden) ofte haarder verlossinge daar was, so geschiede daar eenen grooten toeloop, en daar worden op dien selven nagt omtrent 300 menschen gedoopt, dewelke vreesden so sij als ongehoorsame kinderen niet wedergedoopt waren, dat sij dan ook niet mede verlost nog behouden en mogten worden, maar gantschelijk vergaan souden."

„Doe nu dit wederdopen aldus geschiede, zo vermaande die voorgenoemde *Vader* dat tegenwoordig volk tot bidden op dese wijze: *boete bid, bid, bid; boete bid, bid, bid, zo ras en vaardig van lippen, gelijk de oijevaar in 't clippen.*"

„Daarop vielen sij al plat op de aarde, en begaven al tot sulken snel bidden, dan wederom tot singen, dan weder tot bidden. Daarentusschen geschiedde't dat de weerd van 't huijs Eppe Petersen, een lamme voet hebbende, daaromtrent mede bij den *Vader* voor 't bed sat, tot dewelke den *Vader* hem selven keerende, sprak: staat op weest gesond en wandelt. Maar als nu Eppe sag, dat hij zijn lamme voet wel behield, maar niet gesond en wierd, daaruijt merkende dat zij alle verleijd en bedrogen waren, so heeft hij hemselven heijmelijk daar uijt gemaakt, en over sommige velden weegs uijt grooter vreesen gehuppelt en in eens andermans Huijs verstoken."

„Voorts so kwam daar nog een ander met groote verbaastheijd en uijtsinnigheijd daar in geloopen, genoemt Cornelis in 't Kershof [1]), dewelke straks tot den *Vader* gaande, die daar op 't bedde lag, hem selven uijtgaf voor den *Zoone Godts*, voor den regten middelaar des menschelijken geslagts, die wonderlijke visioenen en openbaringen gesien hadde, die verwekt was om het menschelijk geslagt te voorbidden etc. en sprak met denselven *Vader* een uur of twee op 't bedde, seggende: O *Vader*, erbarmt dij des Volks, O *Vader* sijt haar genadig, hebt toch medelijden etc. Waardoor die *Vader* ten laatsten beweegt sijnde, liet uijt de voornoemde ton een kanne bier tappen, den welken hij den *Zoone* bragte seggende: *Drinkt den H. Geest in 't Lijf.* o Coelum! o Terram! o Fulgura!"

„Als nu die Soone gedronken hadde, sprong hij terstont van 't bedde onder 't volk, den ledigen drinkpot op de hand omhoog heffende, van den eenen hand in de andere grijpende etc. en liep also als een uijtsinnig dol mensch door dat volk uijt, en wederom roepende te samen met den *Vader*, die

---

[1]) Het *Karshof*, in de nabijheid van Garshuizen gelegen, is thans eene aanzienlijke boerderij met 50 bunders land. Vroeger stond op die plaats eene vrij groote en fraaije burg, toebehoorende aan en bewoond door de familie Cater, waarom het goed, in den regel *Catershof* genoemd werd. Dit *Catershof* is later verbasterd in *Karshof*. Velen meenen daarom ten onregte, dat deze laatste naam ontstaan en gegeven zou zijn, wegens de menigte van kersenboomen, die men op dat buitengoed aantrof.

W.

op 't bedde lag, aldus: dood u vlees, dood u vlees, u vlees is u duivel, u vlees is u duivel etc. En daarentusschen kwam nog een ander daarin, uijt sonderlinge openbaringe; ook also mederoepende en crijtende, dewelke nogtans (als zij zeggen) maar een weijnig naraasde. Daar benevens kwam daar ook nog een bedaagde vrouw in, dewelke van dat loopen en crijten des Zoons verwondert en verschrikt sijnde, seijde: O stuert den beseten mensch! stuert den beseten mensch! Als nu de luijden van dese rasernije verschrikt waren, begonsten sij hare herten tot alsulken geloove te dwingen, denkende dat het regt sijn moeste, dewijl hij de waarheijd seijde etc. Doen sij nu een wijle getuijmelt en gesuft hadden, so vermaanden sij wederom het volk het geweer af te leggen, alle strijpen en lijsten der klederen, alle gefronselde hembden af te trekken: item de vrouwen haar halsdoeken, ja al wat haar persede af te scheuren en van haar te smijten: Leerende hoe dat Godt (nu sonder sweerd of wapen sijnde) voor haar strijden soude, ende die Goddelosen (gelijk zij ze alle noemden, die van hare rotterije niet en waren) voor haar uijt de wereld roeijen en te niet doen soude."

„Die arme slegte en verleijde luijden uijt sodanige leeringe vertroost sijnde, werpen dan dat alles van haar."

„Dog een eenvoudig oud man ook zijn kleijn broodmesken van hem geworpen hebbende, bedagt hem en nam dat weder stillekens op; hetwelke sijn dogter sag die daar tegenwoordig was, en haren Vader daarom straffende, seijde hij tot haar: Lieve kind, ik moet immers nog eten, etc."

„Terstont quam daar nog een gerugte onder hen, hoe dat er nog een sonderlingen drek en duivel voorhanden was, ende en konden niet weten of gedenken wat dat het tog sijn mogte, tot dat het ten laasten van den *Vader* op 't bedde en van den omlopenden *Zone* bedied worde, als dat 't het geld was, met alle silver, goud en andere cieraad, *smijden* [1]) genoemt, die men aldaar gewoon is te dragen. So wort haar dan bevolen dat sij ook dat alles als drek van haar souden werpen. Het welke van alle also geschiedde. Dog

---

[1]) Onder „*smijden*" moet hier hetzelfde verstaan worden als onder „ *ghe-smijde*" bij Kiliaan (*Etymol. Teut. Linguae*), namelijk alle gesmeede voorwerpen van goud of zilver of van eenig ander metaal. „Monilia, ornamenta, bullae, caelaturae ex auro vel argento." Van Hasselt voegt hier in de noot bij: „ *ghe-smijde* ornamenta] *alderhande ridders* gesmede, in 't Geld, Pl. B. Dl. I. 98." W.

wierpen sij 't also van haar, dattet de sommige wel wisten te vinden."

„In dit dulle en uijtsinnige wesen als nu die *Zone* also met sodanig roepen en gekrijt, dat verdoolde arm volk dan tot singen dan tot bidden en den drek met den duivel weg te werpen vermaant hadde, so vermaande die *Vader* en die *Zone* terstont wederom dat hem een ijegelijk seer haastelijk met geweer, wapenen en krijgskleederen toerusten soude, want den tijt van bidden was nu uijt (seijden sij). Het gebedt was verhoort, en den tijd van vegten en strijden, van heerschappijen en regeeringen was nu voorhanden, en mitsdien trad hij op den stoel en riep hem selven uijt voor den volke: *den Zone Godts, de regte middelaar* etc. te sijn, ende vraagde ook sijne moeder Bieuwe Johans, die daar ook tegenwoordig was, of zij ook wel geloofde dat ze den Zone Godts ter wereld gebragt hadde? dewelke eerst daartegen streed, maar antwoorde immers ten laatsten uijt vreese en verschrikkinge seer schamelijk: *ja.* Als nu hierover sommige begonsten te twijfelen, en een van hun sijn twijffelinge wat opentlijk bekende en daartegen sprak, so grijpt hem den *Zone* aan, en stoot hem in den koegruppel tot over sijn ooren in de koedrek, seggende: daar ligstu in den afgrond der hellen, en doen hij daar uijt seer onreijn opstond, so begonsten vele luijden te seggen: gewisselijk wij sijn hier mede altesamen also vuijlijk bescheten."

Terstont so komt ook dit gerugte, dat hij hem selven den *Zone* Godts noemde, buijten den huijse onder 't volk dat daarontrent was, en sonderlinge verhoorde dit de voorgenoemde Legaat of Commissaris Antonius Kistemaker, die nu van Munster gekomen was, dewelke daarover seer vertoornt sijnde, sogt hij binnen den huijse te komen om alsulke grouwelijke lasterwoorden te straffen. Maar die *Vader* en *Zoon* sulks vernemende, bevolen den Volke seer ernstelijk dat zij hem niet inlaten souden. Doe hij nogtans evenwel door het volk daarin gedrongen was so heeft hij den lasteraar met harde woorden straffende op deser wijse aengesproken: O du booswigt, waar du binnen Munster, man solde dij den kop afhouwen. Hoe komste daaraan, dat du dij voor den Sone Godts uijtgeefst! en grijpt hem terstont bij den hals en werpt hem met grimmigheijd onder de voet, hetwelk de luijden siende, vielen ook met geweld op hem, slagen en stietten hem met vuijsten zo seer als zij immers konden (want sij hadden haar geweer te voren weggeworpen) tot dat hij al

zo wel met vuijsten geslagen, door 't Volk gedrongen zijnde, ten deuren uijt kwam en over een put sprong, die in 't ijs gehouwen was, waaruijt de beesten gewaterd wierden, over dewelke hij zo snellijk vloog alsof hem de duivel (zeijden sij) daarover gevoerd hadde, want dat gat wel ontrent 20 voeten wijd was. En de luijden naar hem soekende en wisten niet waar hij bleef."

„Als zij nu also metterdaad bevonden, dat sij alle bedrogen waren, so sogte een ijegelijk met grooter haastigheijd hem selven te verbergen overmits de groote vreese der hooge Overigheijd, namelijk des Ed. Jonker Caerle van Gelre Stadhouder tot Groningen van wegen des Vorsten van Gelria denwelke zij verstonden op den voet te zijn om sodanige oproer te verstoren. Maar nadat het volk gantschelijk verliep, so was er een onder hem, Drewes genoemt, die sij Doctor Nots noemden, dewelke met groter toornigheijd aangreep die daar nog op bedde lag, en seijde: gij boeve hebt ook geseijd dat het gebedt uijt was, dat men niet meer bidden soude, maar dat den tijd der regeringe voorhanden was etc. ende mitsdien hem also naakt in 't hembd, van 't bedde trekkende, heeft hem met hulpe sodaniger anderen met koorden gebonden en also tot den morgen alleen met de Vrouwe van den huijse daar laten liggen."

„Daarentusschen is die voorgenoemde Overigheid omdat huijs — de *arke*, twee huijsen van Jh. Omteda [1]) — gekomen en heeft dat rondom beset. De vrouwe dit siende, snijt hem de Coorden af, en hij terstont opspringende, en na geweer omsiende, grijpt een drietanden vork of gaffel in de hand, en gelijk een verbaasd en uijtsinnig mensch, valt haar also naakt aan, met alsulken gebaar, dat hij ook wel ontrent 40 mannen voor hem henendreef en tot door eens anderen mans huijs jaagde. En als hij dieselve also naakt navolgde, so wort hij daar onvoorsiens overvallen, aangegrepen [2]) en na Groningen gebragt. Ende omdat dese naakte *Vader*, ofte Sand-Messias op die plaatse so veel lieden met een gaffel

---

[1]) De *groote* en de *kleine* Ark, twee boerderijen, zijn, nog heden ten dage in de nabijheid van Zijldijk onder 't Zand, wel bekend en aantewijzen. W.

[2]) Vroeger over 't Zandt handelende, heeft onze schrijver aangeteekend dat hij „bij de kop gevat is van de Ed. Jonker *Jan ten Holte*, die boven ordinair kragtig was van Leden etc. en daarna aan de Stadholder overgelevert." W.

voor hem gejaagt hadde, so waren der nog lang daarna nog Wederdopers so verleijd ende dwars, dat sij op dese plaatse komende daar sulks geschiet was, haar seer verblijdden, en Godt dankten dat sij werdig waren op al sulken heijlige plaatse te komen, en dewelke (zeiden sij) Godt zelfs een merkelijk wonderdaad en mirakel gedaan hadde."

„Doe nu deeze valsche Messias ofte *Vader* te Groningen gevangen was, so is hij seer gepijnigt geworden om te vernemen of ook sulke Rotterije van hem geschikt was om met sodanige boeverije, onder den schijn van Religie, en sonderlinge heijligheijd de luijden haar geld en goed af te tuijsschen, gelijk veele meijnden. Hetwelk nogtans (gelijk zij zeijden) also niet en was: want hij heeft ook in 't midden deser pijnen, bestandelijk of hartnekkelijk bij sijn voornemen blijvende, geroepen: slaat dood, slaat dood, moniken en papen, de overigheijd over de gantsche wereld, en sonderlinge ook onse overigheijd etc. En is met alsulken grouwelijken gekrijt en roepen in de gevangenisse gestorven [1])."

Vleeschprijzen in 1567.

B. en R. hebben geordineert ende gesat ijder pont van 't beste varsch runtvleisch op 1 brab. st., de scheuernacke van jonge schapen mit lever en longe op 2 brab. st., ijder pont droech speck van 't beste op 2 brab. st. en een plack; een pont goede roode botter uit de tonne op 2 brab. st. en dat pont versche boter op 3 gron. st., de quaerte rijnsche wijns op veer gron. st., de Groninger bieren niet hoger ofte duurder bij kleene maten uit te tappen dan nae advenant, daer se opgebrouwen sint; ook sullen de marckmesteren geboerlijcke opsicht hebben op den visch, dat deselve goet ende voor redelijcke prijse verkoft worde, dit alles bij poene ende verbeurte der waeren, so hoger dan voors. verkoft worden en tot wederseggen des Erb. Rhades. [2])

---

[1]) Duidelijk blijkt het, dat men hier met een of misschien wel met meer krankzinnigen te doen heeft gehad, die lijdende waren aan *Mania religiosa.*— Van dezen oploop der wederdoopers in 't Zand gewaagt ook, maar slechts kort, E. Beninga in zijne Kronijk op het jaar 1535, alsmede J. Rengers van ten Post daaruit in de zijne, I, 235. W.

[2]) Gron. Archief, h. s. in 4to 77, bl. 36.

LAECKEN TOT KLEDINGE (DER STADSDIENAREN), DAT ENE JAER ROET, DAT ANDER JAER SANGEN. [1]

Alle jaer tegen Sacramenti gift ende besteet de Rentemester den Stadt knechten, dienars, officieers hoer geboerlijke kledinge ende geldt todt voerlaecken nae older gewoente ende wtwijsenge hoerer commissie. Dess de Rentemester mach enige dat geldt gheuen voer hoer kledinge, so veer sie mit hoer olde kledinge bestaen moegen de Stadt ter eere to dragen, ende dat gheldt meer van doene hadden als de kledinge et cet. — Van dit alles sal de Rentemester geholden wesen bewijss to verthonen; oeck om en goede conterrekenschup to holden vant ingekofte Laecken, moet de Rentemester mit der wthdielinge des Laeckens an den Stadtknechten, dienars en officieers gedaen, bewijsen so vele wthgekeert te hebben als ingekoft, Ende sint dese nabesn.

De doerwaerder vii E. tot kledinge ende iiii Ar. gl. tot foergelt.
De iiii Stadtknechten 't samen xxviii E. tot kledinge ende xx Ar. gl. tot foergelt.
Den iiii Stadt speelluijden tsamen xxii E. tot kledinge sonder foergelt.
Den vi busschenschutten tsamen xxxiii E. tot kledinge ende xxx ar. gl. tot foergelt.
Den schuttentrommelslager ende pijper xi E. sonder foergelt.
Den ii Stadtboden xi E. tot kledinge ende vii ar. gl. tot „
Den dienar des Oldenampts vi E. tot kledinge ende v ar. gl. tot foergelt.
Den Oldermans dienar vi E. tot kledinge ende v ar. gl. tot foergelt.
Den Tolnar opt Damsterdiep v E. tot kledinge sonder foergelt.
Den boemsluijter bij de Krane v E. „ „ „
De Kalckwroeger v E. tot kledinge sonder foergelt.
De Roeper v E. „ „ „ „
De Scharprichter vi E. „ „ „ „

---

[1]) Even als wij vroeger hebben medegedeeld (*Bijdr.* III, 44), hoe de stad Groningen hare regeringsleden enz. op wijn plagt te tracteren, zoo moge hier ook eene plaats vinden deze aanteekening, genomen naar het *Register der Stadsgoederen* van 1584 (Gron. Arch. No. 21, 1548), om nog te weten, hoe zij mede van ouder gewoonte hare dienaars in het pak stak. Doch waarom juist, vragen wij, inhet rood en sangen d. i. paarsch, en niet in het groen, als zijnde de kleur van haar wapen (de groene balk)?

De Klockenspoeler vi E. tot kledinge sonder foergelt.
Des Oldermans dienar opten Delfzijl v E. tot kledinge ende iiij ar. gl. tot foergelt.
De boemsluijter to Wolde vi E. tot kledinge ende v ar. gl. tot foergelt.
De Rentemesters dienar vi E. tot kledinge ende iiij ar. gl. tot foergelt.
De gesworen schrijuer des Woltamts genutz voer sijn cledinge 20 ar. gl. 1 stuv.
De gesworen schrijuer des Cleijampts v E. tot kledinge sonder foergelt. — Dit plecht niet to wesen.
De accijssmeister van de Schuijtemathe v E. tot kledinge sonder foergeldt. Wor nu niet gegheuen, want de Tolnar opt Damsterdiep die Schuijtemaete bedient voer xx rijder jaerlicx.
Johan Hoet v E. tot kledinge ende iiii ar. gl. tot voergelt. — Dit placht niet to sijn.
De iiii horenwachters tsamen tot kledinge xx E. ende tot foergelt tsamen xxvi ar. gl. — Plechten van oldes niet gecleedet te worden noch foergelt toe genieten.
De Dienar des Accijsskamer v E. tot kledinge ende iiii ar. gl. tot voergelt. Plecht oeck ghien kledinge noch foergelt toe genieten.

Noch plecht de Stadt to kleden eenige onnosele menschen omme Goedes willen.

Johan Keuelinck Tollenar bij Ooster ende Heerpoerte hebben Borg. ende Raedt anno LXXXV den XIX Junij accordeert v E. tot kledinge sonder foergelt.

Herman Berents Oldermans gesworen Loper is van den Raedt den xviiii Junij anno LXXXV toegestaen iiij E. laeckens tot kledinge sonder foergeldt.

Der Houelingen van den Schutten Dinar v E. tot kledinge ende iiij ar. gl. tot voergeldt. — Dit plechten de Houelingen van hoer veruallen broecken tho betalen ende is de Stadt angedrongen.

De Wechmaecker tusschen Harer Ess ende Helpen boert van die Stadt jaerlicx na der older Renthemesteren anteeckeninghe tot kledinge xix ar. gl. Dese wechmaecker is anno LXXXVI paschen offgedanckt ende van sijn denst ontslagen, des een ijder eigener der landen tusschen Helpen ende Haren beliggende ofte desselues meijers geholden sullen sijn den wech toe maecken tegen hoer landen.

WILLEM FREDERIKS.

I.

INLEIDING: POLITIEKE TOESTAND VAN FRIESLAND EN GRONINGEN IN 'T LAATST DER 15e EEUW.

„Vrede — zegt een bekende Friesche kroniekschrijver [1])— was den Friezen schadelijker dan aanvechting van vreemde heeren: want zij stortten in vredestijd meer bloed onder elkander, dan als zij eendrachtig den vijanden van buiten weerstand boden.” Bijna twee eeuwen aaneen werden die ongelukkige gewesten geteisterd door eindelooze en noodlottige twisten, misschien ontstaan uit den onderlingen naijver tusschen de oude, aanzienlijke geslachten en de opkomende gemeenten [2]). Allengs mengde zich daaronder veel persoonlijke vijandschap en familieveete. De scheldnamen, Schieringers en Vetkoopers, werden partijnamen. Al spoedig wist niemand meer, wat de ware reden was. Strijdlust en wraakgierigheid deden de vlam van den fellen burgerkrijg telkens weer uitbarsten. Ieder edelman, elke stad koos zich partij, ieder brandde en roofde en schermutselde op zijne beurt naar hartelust. En dat ging dan over van ouder op kind, van geslacht op geslacht. Het was toen immers in dien goeden, ouden tijd, dat ieder deed, wat goed was in zijne oogen en zelf maar zorgen moest zijne vrijheid te handhaven en zich zelven recht te verschaffen. Maar

[1]) Worp Tyaerda van Rinsumageest, prior van het klooster Thabor in b. IV *der kronijken van Friesland*, p. 5. Over Worp van Thabor zie Eekhoff, *Gesch. van Friesl.* p. 463, in aant.

[2]) Eekhoff, ibid. p. 93, vlg.

onafhankelijkheid beminden zij, die onrustige stinsbewoners, die steden en stedekens, die woelige en strijdvaardige eigenerfden. Zelfs zij, die met hunne goddelijke wijsheid alle luiden tot het hemelrijk moesten leiden [1]), de geestelijken, deelden allessins in de ruwheid dier tijden. Menig vrome en vroede abt reed, in ijzer gehuld en tot de tanden gewapend, uit om zijn buurman of den vijand van zijn land te bevechten. Zoo duurden dan de bloedigste twisten vier of vijf menschengeslachten aaneen voort. De woede der partijen bracht alles in beroering; men had rust noch veiligheid binnen noch buiten 's huis; moord, roof en allerlei onrecht was aan de orde van den dag; de bloedige en onverzoenlijke twisten hielden alles in eene gedrukte stemming; bescherming der wetten bestond er niet, kracht gold voor recht, have en lijf van allen waren straffeloos aan de willekeur van den stoutste overgeleverd [2]).

De opkomst en de bloei der steden zou de eerste gunstige verandering brengen in dien toestand van ongebondene vrijheid. Maar die eerste kern van eene welgeregelde maatschappij moest gevormd worden langs den harden en snijdenden weg des zwaards na tijden van onbeschrijfelijke wanorde en ruw geweld. In den regel moesten de steden eerst herhaaldelijk geplunderd, afgebrand en verwoest zijn. Ook woedde de tweespalt er inwendig. Straten en pleinen dienden meermalen tot slagveld en weergalmden van het gerucht des krijgs. Elk steenhuis was eene vesting voor den aanzienlijke; kerken en kloosters werden door de verbitterde partijen geregeld en langdurig soms belegerd.

Te midden van zulke binnenlandsche onlusten was de stad Groningen door krachtigen vooruitgang van inwendige rust en maatschappelijke welvaart, en door gelukkig geslaagde verbonden [3]) verheven tot hoofdplaats van de gansche, omliggende landstreek. Onder bescherming van die macht bloeiden handel en nijverheid er ongemeen, zoodat onder eene opeenvolgende reeks van doortastende, wijze en in de kronkelwegen der staatkunde zeer ervarene burgemeesters, raadsheeren en hoofdmannen de hulpmiddelen, die Groningen ten dienste stonden, inderdaad voor elken tegenstander ontzag-

---

[1]) *Hunsig. Landr.* van 1252: (de) *mith hira Godes wisdome alle liuden ti hemelrike skelen leda.*

[2]) Emmius, *Rer. Fris. Hist.* lib. XXV, p. 394 op het jaar 1467. Zie ook Westendorp, *Jaarb. v. Gron.* II, 546.

[3]) Hieraan was in 1482 de kroon opgezet door het zoogenaamde *derde* of *groote verbond* met de Ommelanden.

wekkend genoemd konden worden. Dit bleek in den tijd, waarover ik in dit opstel zal handelen.

Sedert de 11e eeuw was uit Holland en Zeeland de naam van Friezen meer en meer verdwenen en kon die van toen af, op grond van oorsprong, taal, zeden en karakter, nog slechts met recht gedragen worden door den volksstam, die sinds onheugelijke tijden zijne tente had opgeslagen ten W. van de Lauwers in de tegenwoordige Nederlandsche provincie Friesland. Ten O. van dit riviertje was het recht der landzaten op den naam van Friezen ook niet zoo geheel meer boven elken twijfel verheven. Mocht hun oorsprong al kunnen worden afgeleid van die Friezen, welke eens van de monding van Maas en Schelde af tot aan het Deensche schiereiland de kusten der woelige Noordzee hadden bewoond — de Oost-lauwersche Friezen hadden door vermenging met andere bestanddeelen hun volkskarakter op verre na niet zoo zuiver bewaard als de West-lauwerschen. Bovendien traden in het land tusschen Lauwers en Eems de goën allengs in verband met de stad Groningen, die op oorspronkelijk niet-Frieschen grond was gebouwd [1], en smolten daarmede zamen tot het gewest Stad- en- Lande, d. i. Groningen en Ommelanden. Moge dat verschil van landaard nu al geene aanleiding gegeven hebben tot een bij elke gelegenheid ontbrandenden volkshaat, het valt evenmin te ontkennen, dat er van de vroegste tijden af niet slechts weinig sympathie maar zelfs verwijdering en naijver heeft bestaan. Tot hoe lang dat heeft geduurd of zal duren, is moeielijk te beslissen: de beschaving van latere eeuwen heeft langs allerlei wegen de scherpe tegenstellingen van volken en stammen allengs afgestompt en versleten. Maar bijzonder sterk was dàt verschil althans in het laatst der middeleeuwen. De gebeurtenissen van den nu te behandelen tijd zullen daartoe misschien niet weinig hebben bijgedragen.

Groningen, dat geenszins van heerschzucht vrij te pleiten is, begon zich eindelijk in de zaken van het zoo jammerlijk ontredderde Friesland te laten gelden. Het had zich daar reeds sedert 1418 een machtigen arm verworven door eene reeks van verbonden met dorpen, grietenijen, stedekens en enkele edelen. Men vischte in troebel water en de opbrengst beloonde rijkelijk de moeite. Aanleiding tot inmenging was

[1] Vergel. o. a. ook deze woorden uit de schenkingsakte van Hendrik III, a° 1040: *predium in villa Cruoninga nuncupata*, in comitatu Trente *situm*, bij Driessen, *Mon.* etc. p. 858, vlg.

er genoeg. Reeds tweemaal was der regeering van de bloeiende stad het bewind over gansch Friesland aangeboden met volmacht om daar een potestaat aan te stellen [1]. Maar men had die aanbieding afgewezen, omdat men aarzelde zich met andermans geschillen te bemoeien en een noodeloozen oorlog aan te gaan. Toen echter de Schieringers hunne tegenpartij vooral door de inname en plundering van Leeuwarden in 1487 en andere welgeslaagde ondernemingen vreeselijk in de engte hadden gedreven, riepen de Vetkoopers van Oostergo Groningen te hulp en sloten 1491 op eene bijeenkomst te Dockum een verbond, 'twelk de oorzaak geworden is van alle volgende verwikkelingen. Dit verbond gesloten met het doel om de rust en eenigheid in Friesland te herstellen, kon nimmer tot vrede leiden, omdat Groningen niet bemiddelend optrad maar terstond partij koos tegen de Schieringers. Want deze verzetten zich dadelijk heftig tegen den maatregel hunner tegenpartij en tastten naar de wapens, om hunne ontevredenheid kracht bij te zetten. Toen duurde het niet lang meer, of Groningen moest zich wel ten strijde toerusten, ten einde de nieuwe bondgenooten te steunen.

---

[1] Nl. in 1479 en 1481 door den keizerlijken gezant Arnold van Loo, die afgezonden was om de zaken in Friesland naar zijn bevinden te regelen. Zie *Croniicke*, enz. van Occo Scharlensis e. a., Leeuw. 1597, p. 224, en vlg., p. 245—247: Winsemius, *Chronique*, enz. 1622, lib. X, p. 293 vlg.; Emmius, t. a. p. lib. XXVIII, p. 429—431, en lib. XXIX, p. 446; Schotanus, B. XI; p. 372; Worp van Thabor, t. a. p. b. IV, p. 167—170; Eekhoff, *Gesch. beschr. van Leeuw.* dl. I, p. 82—88.— Zie voorts voor de in dit opstel behandelde geschiedenis, behalve de bovengenoemden: Sicco Beninga, *Chronickel*, enz. in *Anal. Med. Aevi* van M. Brouërius van Nidek, R. G. 1725, dl. I, van p. 17 af; Petrus van Thabor, *Cronieck*, enz. St. I, p. 22, vlg.; Jancko Douwama, *Boeck der Partijen*, p. 79, vlg.; *Charterb. van Friesland*, dl. I, p. 748, vlg. p. 755; van Idsinga, *Staatsr. der vereen. Nederl.* dl. II, p. 424, vlg.; *Gron. passie*, p. 119; *Proeliarius* of *Strijdtboek* van Paulus Rodolphi van Rixtel, p. 48; Arend, *Alg. Gesch. des Vaderl.* dl. II, St. III, p. 439, vlg.; Lorgion, *Gesch. beschr. v. Gron.* dl. I, 312, vlg; *Tegenw. Staat*, dl. XX, p. 193; Eekhoff, *Gesch. v. Friesl.* p. 128; Nijhoff, *Gedenkw. uit de gesch. v. Geld.* dl. VI, st. II, p. VI en elders; Slichtenhorst, *Geld. Gesch.* en anderen, die later hier en daar aangehaald zullen worden.

II.

EENIGE BERICHTEN OMTRENT WILLEM FREDERIKS TOT OP ZIJNE VERHEFFING TOT PERSONA.

In dezen tijd leefde er in Groningen een man, die lange jaren aaneen door zijn machtigen invloed de burgerlijke en kerkelijke toestanden van deze stad en haar gebied regelde, die niet zelden geheel alleen de leiding der staatkunde van die dagen in handen had, die uitgerust met de uitstekendste talenten, zich meer dan dertig jaar tot aan zijn dood heeft gehouden op de eervolle hoogte, waarop hij ten gevolge van zijne groote verdiensten door zijne dankbare stadgenooten is gesteld en gewaardeerd, wiens naam samengeweven is met de gansche geschiedenis van Stad en Lande, ja ook van alle noordelijke gewesten van ons vaderland uit het laatst der 15e en het begin der 16e eeuw. Die man, bovendien de rijke, geëerde beschermer en voorganger van allen, die verstandsverlichting, geestesvrijheid en geloofsversterking voorstonden, was geheeten Willem Frederiks. Reeds meermalen werd door hooggeachte schrijvers [1]) de wensch te kennen gegeven, dat iemand de pen mocht opvatten om het leven en de verdiensten van dezen aanzienlijken Groninger naar waarde te beschrijven. In de volgende bladzijden zal men althans eene poging vinden om tot één geheel te brengen, wat aangaande dezen staatsman en geestelijke tot nog toe slechts verstrooid te vinden was.

Hoewel Willem Frederiks sedert ongeveer 1490 haast op elke bladzijde der geschiedenis van Friesland en Groningen als een man van beteekenis vermeld wordt, is er vóór dat jaar weinig van hem bekend. Het schijnt wel, dat er toen ter tijde in Groningen een geslacht Frederici of Frederiks [2]) bestond, waaruit hij gesproten mag zijn. Maar de personen en de stand van zijne ouders zijn gelijk alles, wat zijne eerste

---

[1]) J. Scheltema, *Staatk. Nederl.* dl. I, p. 360; Delprat, *Broederschap van Geert Groote*, ed. 2a, p. 140; Feith, in de werken van 't Gen. P. E. J. P. dl. VI, p. 569.

[2]) Frederici is een geslachtsnaam. Met name zijn ons bekend een Wernerus Frederici en Johannes Frederici, provisor van 't heil-geest-Gasthuis, *Gron. Arch.* 1502, n. 26 en 1545, n. 17, alsmede Willems zoon, de bekende Hieronymns Frederici. Bij Gerdes, *Hist. Ref.* T. III, p. 44, komt op het jaar 1525 voor een zekere Antonius Frederici, die *apud Nerdanos* de evangelische leer was toegedaan.

levensjaren betreft, met een heilig duister overdekt. Het vroegste spoor van zijn bestaan dagteekent uit het jaar 1487. Toen was hij curator of voogd aan de Martini-kerk [1]). Twee jaren later in 1489 treedt hij uit die schaduw helder op den voorgrond. Dan vinden wij voor het eerst bij Emmius melding van hem gemaakt. Hij wordt dan nog maar als eenvoudig priester aangeduid, hoewel hem toen reeds van den raad van Groningen eene eervolle onderscheiding te beurt viel. De hoofdlingen van Jeverland, Kniphuizen en Esens in Harlingerland hadden door hunne zeerooverij op Elbe en Weser ook den handel van Groningen zeer verontrust. Toen Groningen echter in 1488 een tienjarig verbond met het machtige Bremen sloot, werden de rooflustige heeren bevreesd en knoopten onderhandelingen aan. Zoo werd Frederiks in 1489 in plaats van Herman Eelrewoldt of Eelderwold, hoofdpastoor van de A-kerk [2]), in eene commissie benoemd om te Termunten met die heeren te beraadslagen over eene vergoeding in geld en landerijen. Hoewel niet uitdrukkelijk vermeld wordt, welk aandeel hij aan deze zaak heeft gehad, blijkt het echter uit den aard der zendingen, die hem vervolgens werden opgedragen, dat de regeering een hoogen dunk van zijne be-

---

[1]) *Gron. Arch.* 1487, n. 6. Hij wordt daar genoemd *artium et medicinae doctorem curatorem.* Dit stuk bevat eene uitspraak in een geschil van de voogden der hoofdkerk met den prior en de broeders van het fraterhuis te Groningen. Ten onrechte zegt Scheltema, *Staatk. Nederl*. dl. I, p. 357, dat zijn naam in 1494 voor het eerst voorkomt tijdens onderhandelingen met Hamburg om de stad Emden tot afstand van zekere te bewegen. (Frederiks heeft al die onderhandelingen bijgewoond en was dus beter dan iemand in staat om later aan de Hamburgers voldoende opheldering te geven aangaande hun afgevaardigde Jan Langebeek, die bij zijne medeburgers in sterke verdenking kwam van door graaf Edzard te zijn omgekocht. *Alzoo heeft men de ghoede naem van dien onschuldigen Man op-gehouden*, Schot. b. 11, p. 382.)

[2]) *Kerkheer ter Aa*, Gron. Arch. 1477, n. 18. Worp van Thabor, Cap. III, p. 12 noemt hem *Sacrae Theologiae professor ac ecclesiae sancti Martini pastor.* Deze opgave is echter door zijn naschrijver Cornelius Kempius *de Orig. Frisiae*, p. 40 verbeterd in: *Ecclesiae beatae Marie Virginis pastor.* Op de lijst van gestorvenen achter de statuten van de Kalendebroeders staat niets dan *Meyster Herman Eylrewold, pastoer.* De woorden bij Emmius, p. 454: *cum... et Guilhelmus Friderici, sacerdos Groninganus Elderwoldio esset substitutus*, hebben misschien aanleiding gegeven om te meenen, dat Frederiks in 1489 Eelderwold als persona opvolgde, die echter bij Emmius nog vele jaren later in 1493 en 94 naast Frederiks als *sacerdos* voorkomt.

kwaamheid alsmede van zijn ijver voor de belangen van zijne vaderstad had opgevat. Zoo mag men dus uit de wijze, waarop hij van toen af optrad en uit het vertrouwen, hem door zijne medeburgers geschonken, besluiten dat hij toen reeds den mannelijken leeftijd was ingetreden [1]). Hij behoorde ook tot den kring van geletterde en beschaafde mannen, die zich te Aduard had gevormd om den grooten Gansfort, blijkens den bekenden brief van Gosewinus van Halen uit het jaar 1528, waarin deze over een tijd van *voor veertig jaren en meer* spreekt [2]). Daar Frederiks in zeer hoogen ouderdom althans over de 70 jaren overleden is, zoo moet hij ongeveer 1457 of misschien wel iets vroeger te Groningen het eerste levenslicht hebben aanschouwd.

De jeugd van dezen invloedrijken Groninger valt dus omstreeks het midden van de 15e eeuw, het merkwaardige tijdvak van de herleving der wetenschappen in gansch Europa. Groningen was ook eene van de vele plaatsen, waar zich een kring van vrijzinnige en beschaafde mannen had gevormd, waar vele geschikte gelegenheden ter verrijking van kennis bestonden, waar men zelfs wijzen kon op een tweetal wereldberoemde meesters op het gebied van wetenschap en kunst. Onder de verlichte en geleerde mannen van Groningen wordt Willem Frederiks bij verscheidene schrijvers met achting vermeld. De titel, dien hij voerde en de veelzijdige bekwaamheden, die hij op lateren leeftijd ten toon spreidde, bewijzen dat hij zich in zijne jeugd op de verschillende wetenschappen, zooals zij in de laatste helft der 15e eeuw werden onderwezen, met goeden uitslag heeft toegelegd. Een beschaafde Groninger uit die dagen genoot in den regel zijne eerste opleiding aan de scholen van zijne vaderstad, of ook wel in het klooster van Aduard, dat toen zoowel wegens het verblijf van Gansfort als onder het bestuur van den verlichten en geleerden abt Hendrik van Rees [3]) en anderen zeer te recht

---

[1]) Volgens de bepaling van de Roomsche kerk geschiedt de wijding tot priester niet vóór het dertigste levensjaar, cf. Hagenbach, *Dogmen-Gesch.* 4e Aufl. p. 484.

[2]) In Hardenberg, *Vita Wesseli*, p. 7; vertaald bij Ypey, *Leerr. ter ged. van Nederl. vaderen*, p. 70 en 71; *Oud. en Gest.* p. 113; Brucherus, *Kerkherv. van Gron.* p. 18.

[3]) De 22e abt, van 1449 tot 1485. *Fuit sobrius, cantor egregius, largus eleemosynarum distributor et studiosus, praedicator egregius* — is de kale lof, dien de ongenoemde schrijver van de *Vita ac gesta abbatum adewerdensium*, als theol. diss. in 1850 door F. Koppius uitgegeven, vertaald in

ook van buiten af in goeden naam stond. Onder de scholen van de stad verdient met name genoemd te worden de school van het fraterhuis, die zeer goed was. Dat Frederiks deze bezocht heeft, blijkt uit zijne hooge vooringenomenheid met de broederschap des gemeenen levens: hij trad in latere dagen op als beschermheer dezer inrichting en ondersteunde haar feitelijk met geld en belangrijke boekgeschenken. Na dit voorbereidende onderwijs begaf men zich meestal naar eene buitenlandsche hoogeschool. Aan welke universiteit Frederiks de studie der godgeleerdheid voltooid en zijne andere graden behaald heeft, wordt nergens opgegeven [1]). Hij behaalde den graad van magister in de vrije kunsten en doctor in de medicijnen. Dat men aan de beoefening der letteren, theologie en philosophie ook die der artsenijkunst toevoegde, was in die dagen, toen de omvang der geleerdheid nog niet onoverzienbaar was, ook bij geestelijken zeer gewoon. Gansfort was ook doctor medicinae. Ook wordt ergens gemeld, dat Frederiks den graad van doctor in de beide rechten bezat [2]).

Nadat hij alzoo zijne academische opleiding voltooid had, keerde hij naar zijne vaderstad terug, werd daar tot priester gewijd en bij de Martini-kerk aangesteld. Hij was nog niet lang in die betrekking werkzaam geweest, toen de eervolle en belangrijke waardigheid van het personaat te Groningen vacant werd [3]). De keuze viel op den bekwamen en kundigen Meijster Wilhelm, en dat men zich in de keuze niet bedrogen heeft, werd bewezen door al zijne handelingen ge-

---

Oudh. en Gest. p. 186—328, hem geeft. Doch hij voegt er naief bij: *Dominus quippe dederat ipsi linguam eruditam, ut sciret quem deberet proferre sermonem.*

[1]) Toen ter tijd bezochten de Nederlanders meestal Heidelberg, Leuven en Parijs. In Leuven zijn de oudste albums verloren gegaan of slecht bijgehouden; die van Heidelberg zijn nog voorhanden.

[2]) Jancko Douwama, *Boeck der Part.* p. 249: *den Hoechgeleerden Heer, Mester Wilhelm, Doctor in beiden Rechten*, enz. Deze opgave steunt misschien daarop, dat Frederiks den doctorstitel bezat en vele rechtskundige bekwaamheid ten toon spreidde. Schotanus, *Gesch. Kerkel ende wereltl.* b. 12, p. 392: *W. F. beter Rechts-geleerde, ende in de Burgerlijke dingen verstandich, als in de Theologie zijnde in d'Academie Doctor gemaeckt in de Medicijnen.*

[3]) Blijkens het reglement op de keuze van den persona, *Gron. Arch.* 1513, no. 4, viel de voorkeur op hen, die eenigen graad hadden *in aliqua famosa universitate*, en voorts: *anteferatur membrum ecclesie (nostre) si sit, si non filius parochie si sit, si non filius oppidi*, enz.

durende de lange jaren, dat hij deze hooge geestelijke waardigheid bekleedde. Tusschen de jaren 1489 en 1492 is hij daartoe verheven [1]) en woonde als zoodanig tot aan zijn dood in de pastorij of weem van St. Maartenskerk, nu het huis aan de westzijde van het Martini-kerkhof, thans door Mr. W. L. Schiffer bewoond [2]).

In verbindtenis met zijne ambtgenooten, maar vooral door zijne eigene krachtige persoonlijkheid, door eigen aanzien, bekwaamheid, invloed en verdienste deed Frederiks de waardigheid van persona tot eene hoogte stijgen, die voor zijn tijd nog niet bereikt was en die kort na zijn dood ook al weer spoedig verloren ging. Hij is de man geweest, die aan het pauselijk hof wist te bewerken, dat den bisschop van Utrecht elk overblijfsel van geestelijk gezag in dit voormalig deel van zijne diocese ontnomen werd. Feitelijk was dit reeds langen tijd het geval geweest, maar nog altoos ontbrak de bezegeling der hoogste kerkelijke autoriteit om de Groninger geestelijkheid van elk ander gezag onafhankelijk te maken. Een pauselijk decreet, in 1522 door Adriaan VI uitgevaardigd, bekrachtigde het onbeperkt gezag der drie Groninger hoofdpriesters over al hunne geestelijke onderhoorigen en belangen. Reeds vroeger in 1513 had Frederiks de verkiezing van den persona, almede na ingewonnen volmacht van de roomsche kurie, in zulk een zin geregeld, dat door dit reglement het zegel werd gedrukt op het gewicht en het gezag van het hooge ambt van voorzitter in het clerikaal collegie van Groningen. Wat Frederiks aangaat mag men het er voor houden, dat hij in zijne hoedanigheid van persona op kleiner gebied den invloed en de eere van een bisschop heeft bezeten. Gelijk echter gezegd is, de persoonlijke verdienste van dezen machtigen Groninger heeft alles tot de verheffing van het personaat bijgedragen [3]).

Alzoo was zijn volledige titel: *Artium et Medicine Doctor, persona personatus ac alterius portionis Ecclesie sancte Martini opidi Groningensis, Trajectensis diocesis, curatus et*

---

[1]) Emmius, die hem in 1489 slechts als eenvoudig priester aanduidt, noemt hem op het jaar 1492 en sedert steeds *sacrorum praeses*.

[2]) Over de pastorij of de *weem* of *wehem* van St. Maarten *Gron. Volks-Alm.* 1845, p. 67, vlg.

[3]) Zie over dit alles en de beteekenis van het personaat mijn opstel in den vorigen jaargang van dit tijdschrift, D. III, 3, 4.

Rector [1]). Tijdgenooten noemen hem gewoonlijk kortweg *Meijster Wilhelm.*

III.

WILLEM FREDERIKS EN OTTO VAN LANGEN.

Aldus wordt Frederiks bij Emmius het eerst op het jaar 1489 in staatkundige betrekking genoemd. Hoe hoog Emmius als geschiedschrijver ook moge staan, hoewel er gevonden worden voor wie zijn woord evangelie was, toch laat hij zich nu en dan medesleepen tot onhistorische bijvoegsels. Daarmede bedoel ik vooral, dat hij zijne hoofdpersonen gaarne uitgewerkte en zeer sierlijke redevoeringen laat uitspreken. In zulke waarlijk elegante stijloefeningen naar het voorbeeld der classieken, die in zijne eeuw bepaald in de mode waren, is hij natuurlijk niet geheel te vertrouwen. Wel was Frederiks een bekend en beroemd redenaar, maar toch mogen wij om bovengemelde reden niet al te veel waarde hechten aan de woorden, die Emmius hem nu en dan in den mond legt. Uit dien hoofde kunnen de aan Frederiks toegeschrevene redevoeringen niet strekken tot hulpmiddel voor de kennis van zijn karakter [2]).

Doch keeren wij thans terug tot de gebeurtenissen, waarvan in de inleiding gewag is gemaakt, om te zien welke rol Frederiks daarbij nu en vervolgens vervulde. Het jaar 1492 brak aan. 't Was bij de verbittering van de Schieringers en de eerzucht van Groningen wel te voorzien, dat dadelijkheden niet zouden kunnen uitblijven. 't Schijnt echter, dat Groningen aanvankelijk meer geneigd was langs vreedzamen weg zijn invloed in Friesland te versterken. 't Is bekend, dat Frederiks er in dezen tijd meermalen op aandrong den

---

[1]) In een instrument van 6 Febr. 1510 en andere stukken, zie Driessen, *Mon.* p. 903, cf. Gerdes, *Hist. Ref.* T. III, p. 191; Harkenroht in *Math. Anal.* IV, p. 527. — Hij zelf noemt zich in door hem of onder zijn invloed opgestelde stukken doorgaans persona personaatschap, *Docytoer en pastoer der Kercken toe Sit Meerten binne grunigen.*

[2]) Gelijk Wichers, *Tract. v. Red.* Inl. p. 156, ten onrechte opmerkt, dat Frederiks *zijne zeer eerzuchtige beginselen meermalen in zijne uitstekende Redevoeringen ten toon spreidde.*

vrede zoo lang mogelijk te bewaren. De Schieringer edelman Botto Holdinga wendde zich dus tot den Groninger prelaat, die reeds heinde en ver als een man van veel invloed en aanzien bekend stond, met dringend verzoek, of hij den noodlottigen strijd niet kon voorkomen. Dientengevolge begaf Frederiks zich met Walter, abt van Aduard, tot den raad van de machtige stad om tot het bewaren van den vrede aan te sporen. Beide mannen wisten den raad te bewegen, dat er eene vredelievende zamenkomst met de niet zeer rustige geestesverwanten van Holdinga zou worden gehouden te Buweklooster. Doch toen men het daar niet eens kon worden, toen de invloed van Groningen vervolgens nog meer toenam door verbonden met Leeuwarden [1]), Franeker en Workum en tal van edelen, begonnen de Schieringers, die zich bijzonder daaraan ergerden, vechtende en moordende en brandende het land af te loopen. Derhalve tastte ook Groningen naar het zwaard en richtte op zijne beurt in de vijandige streken dergelijke verwoestingen aan. Sneek, dat door de Schieringers ter hulp was ingeroepen, werd door een sterk en geoefend leger zoo verslagen, dat men eindelijk wel om vrede smeeken moest. De voorwaarden voor de in 't naauw gebrachte tegenpartij waren vrij hard. Frederiks was door den raad uitgenoodigd ze op te stellen [2]). De overwonnenen moesten o. a. binnen negen maanden 17500 rijnsche goudguldens aan oorlogskosten opbrengen, en zoo zij of hunne nazaten de vredesvoorwaarden niet stiptelijk nakwamen, telkens 3000 schilden boete aan Groningen betalen. Daar men echter niet bij machte of niet van zins was die bepalingen na te komen, zoo schreef de vredelievende Holdinga 1 Jan. 1493 aan Frederiks, of hij nogmaals zijn invloed bij den raad wilde aanwenden om verzachting der voorwaarden te verwerven. Doch de persona was den Sneekers en Schieringers niet zeer welgezind [3]), de raad had over niet-nakoming van het verdrag te klagen, zoodat men een leger afzond om met geweld af te dwingen, wat men niet goedwillig bracht. Op bevel van den raad moest Frederiks het leger volgen.

Voordat het echter zoover kwam, had een gezantschap van de tegenpartij aan het keizerlijk hof te Weenen weten

[1]) *Arch. van Gron.* (10 Oct.) 1492, no. 17 en voorts alle verbonden in het archief op dat jaar.

[2]) *Charterb. v. Fr.* dl. I, p. 755; Emmius, lib. XXXI, p. 482.

[3]) Emmius, p. 483: *Ipse Guilhelmus, ut dixi, causae Snecensium durior erat.*

te bewerken, dat men van hooger hand onderzoek zou instellen. De keizerlijke gezant Otto van Langen van Bevervoorde, domheer te Mainz, kwam reeds in Jan. te Sneek en trok, nadat hem daar eene breede lijst van de geweldenarij, onderdrukking, heerschzucht en andere zonden der Groningers was voorgehouden, snel naar die schuldige stad, waar hij waarschijnlijk bij zijn vriend en vroegeren leermeester Frederiks [1]) zijn intrek nam en een keizerlijk bevel toonde om zich van alle geweld te onthouden. Daardoor bleef de zaak eenigen tijd hangende, totdat van Langen zich op nieuw te Deventer vertoonde met nog strengere bevelen des keizers [2]). Hij verbood Groningen eenige oppermacht hoedanige ook in Friesland uit te oefenen. Voortaan vond de gezant echter een krachtigen en geslepenen tegenstander in den kerkheer van Groningen. Deze ging van nu aan met gunstig gevolg den weg van politieke kuiperijen betreden, daarbij in het belang van zijne vaderstad en zijne partij zoowel op gezag van de overheid, als ook niet zelden naar eigen inzicht en goedvinden handelende. Terwijl Groningen rustig voortging zich in Friesland als machthebbende te gedragen, zocht Frederiks door allerlei onderhandelingen de zaak slepende te houden en allengs tot een gunstiger keer te leiden. Hoewel het keizerlijke hof door de hartbrekende klachten der Schieringers zeer tegen Groningen was ingenomen, zou het toch al spoedig blijken, dat Frederiks op den duur tegenover een Otto van Langen en eene kermende tegenpartij wel op kon wegen. Het was van het hoogste belang om te voorkomen, dat die lastgeving door den gezant terstond ten uitvoer werd gebracht. Derhalve vond Frederiks het niet meer dan gepast om aan van Langen een bewijs van zijne vriendschap te geven door hem te gemoet te reizen [3]). Tevens eene schoone gelegenheid om de belan-

---

[1]) (*G. F.*) *qui summo loco erat apud Ottonem, praeceptorque honorandus ab eo salutabatur*, Emmius, p. 485; *Zijn grote bekende*, Schotanus, t. a. p. Hoe, wanneer en waar beide mannen elkander in vroegere jaren hebben leeren kennen, is mij niet gebleken.

[2]) Bevel van Frederik III aan Groningen, gedat. 5 Juli 1493, *Charterb. v. Friesl.* p. 758—760 en voorts *ibid.* p. 764, vlg. gevolgd naar Schotanus en Emmius.

[3]) *Dissimulato consilio praetendens privatum studium atque officium*, Emm. p. 485. Schotanus b. XII, p. 394, voegt er bij, dat hij uit eigene beweging zonder bevelen van den raad naar Deventer reisde. Later toen van Langen te Sneek was, schreef Frederiks hem op last van de stadsregeering.

gen van de stad zijner inwoning te bespreken! Te Deventer aangekomen zocht hij zijn vriend over te halen zich eerst naar Groningen te begeven. De gezant weigerde en begaf zich, altijd trouw door Frederiks vergezeld, op reis naar Zwolle, waar hij de Schieringer afgevaardigden zoude hooren. Daar wist de welsprekende pleiter hem evenwel te bewegen, dat hij geen besluit van den keizer ten uitvoer zou brengen, voordat hij de zaak van beide kanten had hooren bespreken. Otto van Langen reisde nu terug [1]), waarmede men het doel bereikt en tijd gewonnen had. Doch terwijl men nu voorzichtig opzettelijk draalde om de vereischte rechtvaardiging af te leggen, werd Groningen wederom uit zijne rust opgeschrikt door eene onverwachte afkondiging van 's keizers bevelen te Groningen, in Wester- en Oostergo. Tevens werd de aanhangige quaestie ter beslissing overgegeven aan de bisschoppen van Keulen en Munster. Ter rechter tijd nog evenwel werd de stad in dezen nood vertroost door de vriendelijke raadgeving van Haringius Suffridi Sinnama, een geboren Fries, hoogleeraar in de rechten te Keulen [2]). Hij schreef dat men, hoezeer ook door de klachten der Schieringers vooringenomen, aan het keizerlijke hof toch het deugdelijke goud van Groningen zeer hoog schatte. Terstond vaardigde de raad Frederiks, Herman Eelderwold en den abt van Foswerd naar Keulen af, om met Sinnama te spreken. Volgens Frederiks inlichtingen wendde men zich toen tot een zekeren Edmund Frund. De persona haalde dezen voor de som van 70 gulden over [3]), dat hij de Groningers in hoffelijke en weidsche bewoordingen zou aanbevelen bij Waldener, des keizers kan-

[1]) Met Douwe Ytinga, persona van Itens, den gemachtigde der Schieringers. Van Langen gaf den Groningers vooraf bevel zich binnen 45 dagen voor den keizer te verantwoorden.

[2]) *Gente Frisius, ciuitate Snecensis, qui licet suis potissimum animos adderet, utrique tamen parti secreto sese venditabat*, Emmius, p. 489. Hij was eigenlijk geboortig van Heeg, gem. Wymbritseradeel. Over hem kan men nazien S. Petrus, *de Script. Frisiae*, D. 8. c. 9, nevens Mr. U. A. Evertsz, in de *N. Bijdr. voor Regtsgel. en Wetg.* VII. 348.

[3]) *Has (literas) ipsas nonminus florenis LXX esse a Frundio emptas*, schreef Frederiks aan den raad, Emmius p. 490. Heer Meynert toe Fraenker in *Ghehieten Groningher Passie*, afgedrukt in 't eerste stuk van *'t Arch. voor Nederl. en inzond. Friesche Gesch.* klaagt p. 112:

Breuen hebben sie anden Keyser ghesant
Om te copen dat Westerlant,
Sie sind in des Keysers hof ghecomen
Ende groot schat hadden sie mede ghenomen.

selier. Want Frund stond op zijne beurt weer hoog aangeschreven bij dien hoveling. Een afschrift van dien brief met bijgevoegde inlichtingen, o. a. dat men op geen geld moest zien, werd door Frederiks naar Groningen gezonden. De brief van Frund kwam echter te laat, want de keizer had al weer nieuwe bevelen op weg gezonden. Het gevoelen van den kanselier Waldener, dat men *smeekelingen, die goud bezaten* [1]), maar niet zoo eensklaps in den steek mocht laten, bleef echter een lichtpunt der hope. Onverwijld gaf dus de raad aan zijne drie gezanten te Keulen uitgebreide volmacht van handelen [2]) en beval hun naar Oostenrijk te reizen. Men moest van den kwalijk ingelichten op den beter in te lichten keizer appelleeren. Het scheen echter wel, of het noodlot zich geheel tegen hen verklaard had. Weinige dagen voor hunne komst te Linz in September was Frederik III des regeerens en des levens zat overleden. *Welk verstarv echter niet belette datter aan de zaacken van Frieslandt gewerckt wierdt* [3]). Immers de tegenpartij had tot nog toe aan bedrijvigheid waarlijk niets te wenschen overgelaten. De nieuwe keizer Maximiliaan bekrachtigde na ontvangen rapport van Otto van Langen niet slechts de eischen van zijn vader, maar beval bovendien om als van ouds een potestaat over Friesland aan te stellen, door welke maatregel de macht van Groningen van zelf geheel vernietigd zou zijn. Zoo had het recht van hem, die eerst komt en eerst spreekt, voor de Groninger gezanten schijnbaar alle hoop den bodem ingeslagen. Bovendien was de keizer als rouwende over zijns vaders dood voor hen volstrekt niet te spreken. Er moest evenwel doorgetast worden, voordat het onherroepelijk te laat was. Gelukkig voor de laatkomenden is niets zoo zeer aan ijdelheid en wisseling onderhevig als hofgunst. Dit nog bij tijds bedenkende, lieten de Groninger gezanten zich niet afschrikken, maar reisden haastig naar Weenen door, alwaar eenige *gepaste geschenken aan de hovelingen van welcke, behalve den genoemden cancelier, noch deeze en geene,*

---

[1]) Emm. p. 491. Waldener was vroeger ook al door van Langen en de Schieringers omgekocht, zei men.

[2]) Gedat. 23 Aug. *Gron. Arch.* 1493, no. 3.

[3]) van Idsinga, *Staatsr.* enz. dl. II, p. 439. Occo Scharl. fol. 54 b, verhaalt de toedracht der zaak geheel anders. Hij zegt, dat de Groningers den keizer baden zijne besluiten in te trekken, *maer sy en hebben niet wtgherecht*, dat deze eerst daarna gestorven was, waarop de Groningers weer moed schepten en begonnen te rooven *ende alle moetwille te bedryven*, dat Maximiliaan toen nogmaals van Langen zond, enz.

door gouden snoeren in de Groninger belangens getrocken waaren [1]), maakten dat zij gehoor kregen. Wel was de keizer afwezig, maar zijn raad kwam bijeen. De drie geestelijken werden toegelaten, en men vergunde hun het woord te voeren. Frederiks [2]), die al het gewicht van het oogenblik zeer wel begreep, vatte deze gelegenheid aan, om door krachtige en vloeiende welsprekendheid, de trotsche, machtige rijksgrooten tot bewondering en welwillendheid te dwingen. Dat hij toen getoond heeft meester over de taal te zijn, kan bewezen worden door hetgeen vervolgens geschiedde, waarbij men wel degelijk in het oog dient te houden, dat de gemoederen der rijksgrooten tot nog toe zeer ten ongunste van Groningen waren gestemd. 't Kwam dus bovenal aan op de houding van Frederiks, die als het noodig was zeer vurig wist te pleiten voor de belangen van zijne vaderstad. Zoo liet zich dan het gevolg ook wel voorzien. Hoewel van Langen innig verheugd met de door Maximiliaan vernieuwde mandaten hals over kop was afgereisd, werd de keizer nu bewogen om een tegenbevel af te vaardigen aan van Langen en allen, die men geboden had de gemeenschap met Groningen af te breken. De brief tegen Groningen werd tevens ingetrokken. Men gebood elken maatregel op te schorsen, totdat andere keizerlijke gezanten beide partijen gehoord en verslag van die getuigenissen opgezonden zouden hebben. Met dit document gewapend reisde het gezantschap in Oct. van Langen welgemoed achterna. Zij haalden hem te Deventer in. Nu liet men hem onder getuigen terstond het nieuwe bevelschrift [3]) voorlezen. Frederiks vermaande hem vervolgens met krachtige redenen daaraan gehoor te geven. Van Langen maakte er zich zoo wat van af, maar toen Meijster Wilhelm en de zijnen

---

[1]) Van Idsinga t. a. p.

[2]) *Qui collegas eruditione, facundia, animique quadam praesentia anteibat*, Emm. p. 495. Daarop laat Emmius hem aldus spreken: *Zoo eenig sterveling ooit heeft ondervonden, welk een ondier de laster kan zijn, dan hebben wij dat voorwaar in dezen tijd tot onze groote schade geleerd! Immers wij van Groningen hebben met onze naburen een verbond gemaakt verreweg voordeeliger voor hen, met wie wij het hebben gesloten dan voor ons, maar het allermeest tot heil van den geheelen staat*, enz. enz. Mogen wij hier al niet de eigene woorden van den persona voor ons hebben, dan legt Emmius, die de geheele rede neerschrijft, daarin toch zijn gevoelen over de gansche zaak neer.

[3]) *Arch. van Gron.* 1493, no. 18. Van Langen was alleen, daar hij vol drift zijne medegezanten vooruitgereisd was.

naar Groningen getogen waren, begaf hij zich naar Sneek en handelde geheel volgens de eerste lastgeving van Maximiliaan. Op den landdag te Sneek 2 Jan. 1494 werd met nagenoeg eenparige stemmen Juwe Dekama tot potestaat verkozen. Hij zou gehuldigd worden op den eerstvolgenden landdag te Bolsward, werwaarts men ook de bondgenooten van Groningen onder bedreiging van zware straffen opriep. Doch in diezelfde maand vergaderden ook de Vetkoopers van Oostergo en wel te Leeuwarden onder voorzitting van Frederiks als vertegenwoordiger van Groningen. Deze wist met zijne overwegende staatkundige bekwaamheid [1]) de angstige en verdeelde gemoederen der Vetkoopers tot eenstemmigheid te brengen. Volgens zijn raad schreef men naar Sneek, dat men de huldiging niet zou bijwonen, dat men de besluiten daar genomen voor nietig verklaarde en dat men met de zaken van Westergo niets te maken had. Bovendien vonden de plannen van Otto van Langen ook bij zijne eigene partij vele afkeuring en tegenwerking, zoodat de gezant ten hoogste verbolgen, dat niet alles naar zijn wensch ging, naar Deventer trok en daar de twistende partijen samenriep. De norsch gebiedende toon van zijne oproeping aan Groningen hinderde den raad, zoodat zij gaarne luisterden naar het door Frederiks ten sterkste aanbevolene plan om zich nog eens weer op den keizer te beroepen. Een geschrift met die bedoeling werd op verzoek van den raad door den kundigen persona *in een galligen stijl ontworpen* [2]). Daarmede toegerust togen Meijster Wilhelm en drie andere afgevaardigden naar Deventer, en nadat men het stuk den gezant had laten voorlezen, hield de persona hem het onrechtmatige en willekeurige zijner handelingen zoo nadrukkelijk onder oogen, dat hij in zijne verlegenheid tot zijne groote beschaming het zwijgen wel moest bewaren. Het bleek evenwel, dat van Langen stijfhoofdig bleef en niet van zins was om te veranderen. Toen besloten de Groningers de reis maar verder voort te zetten en kwamen in April 1494 te Kempt aan. Van Langen was hun echter reeds met afgevaardigden van de Schieringers voor geweest. Geld en groote beloften werden toen van beide kanten kwistig aangewend. In Mei

---

[1]) *Homo solers ingenio et in rebus agendis ante caeteros versatus*, Emmius, p. 502.

[2]) van Ids. dl. II, p. 444. *Huius consilii dux fuit G. F. sacerdos eiusque stilo libellus conceptus acris et multa bile suffusus in Ottonem et Snecenses ac laude refertus Groningensium*, Emmius, p. 507.

belegde de keizer eene vergadering van de rijksgrooten. Nadat de Schieringers van het voorrecht om eerst te mogen spreken hadden gebruik gemaakt door de zonden van Groningen met overtuigende welsprekendheid te schilderen, nam Frederiks het woord, wederlegde in krachtige taal die beschuldiging van lid tot lid en drong aan op de instandhouding van het zooeven als zeer onrechtmatig en ergerlijk voorgestelde verbond met Oostergo. De vergadering ging onder den laatsten indruk uiteen, men gaf beide partijen hoop en stelde de beslissing voorloopig uit. Toen ging men nogmaals tegen elkander aan het opbieden bij de invloedrijkste hovelingen en den keizer. Frederiks deed het hoogste bod [1]) en derhalve werd Groningen in het gelijk gesteld. Het *dives egeni dominus* deed veel verborgen tegenzin over 't hoofd zien. Maximiliaan keurde nu het verbond met Oostergo goed, bekrachtigde het schriftelijk en erkende de stad in al hare voorrechten. Voor die goedertierenheid moest men hem 4000, of volgens anderen 8000 gulden opbrengen, den keizer trouwe gehoorzaamheid beloven en teruggeven, wat geroofd was.

Zoo was nu het verbond van 1491, 'twelk zooveel ongenoegen en tegenzin had verwekt, door de wettige macht bezegeld. Groningen stond nu niet langer tegenover, maar boven de tegenpartij. 't Valt niet te ontkennen, dat de stad deze zegepraal voor een goed deel aan haren opperpriester verschuldigd was, die door welsprekendheid en staatkundig doorzicht, door voortvarenden ijver en juiste keuze van maatregelen de kuiperijen van de Schieringers onschadelijk maakte en een Otto van Langen allengs geheel op zijde wist te schuiven.

De macht van Groningen was nu grooter geworden, dan men daar gelooven of in toepassing brengen durfde. 't Is soms, alsof die overigens wel zeer stoutmoedige stad nog niet volkomen al den omvang der behaalde voordeelen begreep.

---

[1]) Groningen bood den Keizer eerst 3000 gulden, doch dit bod werd door de Schieringers verhoogd. De bisschop van Brescia verweet Frederiks de karigheid van Groningen. Hoewel groote heeren het geld niet zoeken, scheppen zij veel vermaak in mildheid en dankbaarheid. De persona begreep dien wenk en *wierp ook den gapenden Bisschop den gouden angel in den mond.* Hij beloofde 4000 gl. Occo Scharlensis noemt fol. 76 slechts 400 gl. en oordeelt, dat het verkregen recht van Groningen van nul en geener waarde was, omdat zij het hadden gekocht. Alsof de Schieringers niet evenzeer geld geboden hadden!

Onverklaarbaar is dikwijls het weifelen der stedelijke regeering bij het nemen van sommige maatregelen, hetwelk den schijn geeft, alsof men eerst aanmoediging van hooger gezag afwachtte, voor dat men durfde doortasten in zaken, waartoe men zoo al niet het recht, dan toch de macht bezat.

Frederiks begreep de zaken beter. Hij stond om zoo te spreken in deze dagen aan het hoofd van den staat. De koene stuurman had zich zoo geheel op den voorgrond weten te plaatsen, dat alle stukken door hem of in zijn geest werden gesteld, dat ieder, die iets bij den raad wou bewerken, hem eerst raadpleegde en om ondersteuning vroeg, dat de raad zelfs geen maatregel nam tegen zijn gevoelen of zonder zijn oordeel te hebben ingewonnen. *Buiten zijn raad werd niets van aanbelang ondernomen en zonder zelf lid der stedelijke regering te zijn, werd hij doorgaans als haar hoofd aangemerkt* [1]. Waar de raad, uit vrees om den argwaan des keizers tegen Groningen wakker te schudden, zich nog schuchter betoonde, daar was Frederiks om de eerzucht aan te wakkeren. Terwijl de Schieringers in weerwil van 's keizers goedkeuring het verbond van 1491 nog geenszins wilden erkennen, besloot men door Frederiks aangespoord en moediger geworden door de gunst van het hof om maar met hen te handelen, als of zij onder de artikelen waren begrepen. Terstond na den terugkeer van den persona en de andere gezanten, werd een groote landdag te Leeuwarden belegd, waarop van de uitkomsten der zending verslag werd gegeven. Toen men echter kort daarna zou overgaan tot de op deze vergadering vastgestelde invordering der schatting, welke Oostergo moest opbrengen voor de kosten van het gezantschap en ter ondersteuning van de bondgenooten in Westergo, weigerden de Schieringers in Oostergo hun aandeel te betalen en beklaagden zich bitter bij den keizer. Deze beval Groningen voorloopig niet met de heffing voort te gaan en zond spoedig daarop ridder Konrad von Ampringen en Volprecht Tiers, kanunnik te Mainz, als zijne gevolmachtigden. Zij namen te Groningen hun intrek bij Frederiks. Door hem en in eene vergadering der staten van Oostergo op het raadhuis te Groningen in Jan. 1495 nader ingelicht, geboden zij den eed volgens de bepalingen van Kempt af te leggen en de gelden op te brengen. En toen zij zich vervolgens naar Friesland begeven hadden, ontving Frederiks van hen een brief, dat hij

---

[1]) Mr. I. A. Nijhoff, *Gedenkw. uit de gesch. v. Geld.* dl. VI, st. 2, p. XIV.

den raad tot bespoediging moest vermanen. Den raad, die altoos maar nieuwe moeijelijkheden vreesde, werd hiermede op nieuw een riem onder 't lijf gestoken. Ook belegden zij in Febr. een landdag van alle staten te Leeuwarden in het Jacobijnerklooster, om den eed aan den keizer af te leggen en het verbond met Groningen te bezegelen. Frederiks was met het voorzitterschap bekleed. Op die vergadering bleek nog duidelijker, wat Groningen bedoelde. Toen de Schieringer edelman Aede Jongema [1]), die met eenigen van zijne partij verschenen was, den voorzitter vroeg, wat onder die protectie en dat verbond met Oostergo werd verstaan, gaf Frederiks koelbloedig ten antwoord: men moest daaruit begrijpen, dat geheel Oostergo door den keizer aan Groningen was gegeven. In hoever hij namens zijne stad tot zulke inzichten gerechtigd was, is niet volkomen duidelijk. Althans Jongema beweerde, dat de onwilligen in Oostergo niet onder Gruno's beschermheerschap stonden en derhalve nooit gedwongen konden worden om de schatting mede te betalen. Den eed aan den keizer wilden hij en alle Schieringers wel afleggen, maar overigens bleven zij bij hunne weigering volharden. Die standvastige verklaring bracht den raad van Groningen weer in eene onaangename slingering, totdat Frederiks een zeer vereerenden brief toonde van den rijks-kanselier Stutzel [2]), die hem benevens aanmoediging om voort te gaan nopens de gezindheid van den keizer gerust stelde. Nu durfde men krachtiger doortasten, het geld werd ingevorderd en het aan den keizer beloofde afgelost.

Van stonden aan verflauwde de tegenstand als van lieverlede. Van Langen's pogingen om het twistvuur gaande te houden mislukten jammerlijk [3]). Toen er tevens in deze dagen geruchten in omloop kwamen, dat hertog Albrecht van Saksen krijgsvolk naar Friesland wilde zenden, werden de gemoederen nog meer voor Groningen gestemd. De steden Bolsward

---

[1]) Dit tooneel tusschen Frederiks en Jongema is op dichterlijke wijze behandeld door Mr. A. van Halmael in zijn historisch drama: *Friesland in* 1498, p. 138—146.

[2]) Bij Emm. p. 522, *nulla mutata syllaba* opgenomen.

[3]) In 't laatst van 1494 had hij nog brieven naar Leeuwarden gezonden met bevelen tegen Groningen. Zie *Sted. Arch. v. Leeuw.* de stukken gedat. 6 en 13 Dec. 1494. Zijne eigene partij verliet hem. Toen hij hen poogde over te halen om nogmaals hunne bezwaren en belangen op den rijksdag te Worms te bepleiten, kwam geen Fries opdagen. Geld ontving hij ook niet meer.

en Workum alsmede eenige aanzienlijke Vetkoopers [1]) in Westergo verzochten nu ook in het verbond met Groningen opgenomen te worden. Als altijd maakte de raad thans weer allerlei bezwaren uit heimelijke vrees voor den argwaan des keizers, hoewel men ongemeen begeerig was naar vermeerdering van gezag. *Meester Willem kreeg evenwel zijn meening in een zoo eergierige en regeerzuchtige stad als Groningen lichtelijk door* [2]). Hij stelde zelf de bondsformule voor de Westergoërs op onder dezelfde voor Groningen zoo voordeelige voorwaarden als die voor Oostergo, waarover alle haspelarij begonnen was. Zijne artikelen werden in Mei 1495 door alle Vetkoopers te Bolsward goedgekeurd en onderteekend [3]). Toch aarzelde Groningen nog dit verdrag te bekrachtigen. Men had daartoe niet eerder den moed, voordat ook de oude vijandin Sneek met hangend hoofd was komen smeeken om de gunst van in het verbond opgenomen te worden. Dat stedeken had ter kwader ure Saksisch krijgsvolk binnengelaten. Deze hielden, omdat hunne soldij niet betaald werd, er zoo vreeselijk huis, dat men besloot zich tot de Groningers te wenden. In schuchtere besluiteloosheid speelden deze aanvankelijk een weinig met schoone beloften. Daaraan kwam echter terstond een einde, toen Frederiks een schrijven van Volprecht Tiers ontvangen had, waarbij deze de stad van des keizers gunst en zijne eigene dienstvaardigheid verzekerde. Alstoen verblijdden de Groningers zich in hun boezem, betaalden de soldij der Saksers, namen Sneek onder hunne hoede op en legden van hun eigen krijgsvolk in de stad. In hetzelfde jaar 1496 werd tevens ook het verbond met Westergo [4]) voor den tijd 20 jaren door den raad bekrachtigd.

De opname van Leeuwarden in het verbond was door de Schieringers niet zonder reden als hun ondergang beschouwd. Daarna verflauwde de tegenstand tegen Groningen allengs en doofde na de overvleugeling van Sneek schijnbaar uit. Dat

---

[1]) In 't laatst van 1494 had de woelige Juw Juwinga zich daartoe reeds per brief tot Frederiks gewend en der regeering zijn krijgsvolk aangeboden, maar om vele redenen had men zijn verzoek toen van de hand gewezen.

[2]) Schotanus, B. XII, p. 418.

[3]) *Quod Guilhelmo Friderico placebat, apud quem fiducia gratiae in aula praevalebat*, Emm. p. 523.

[4]) Het archief van Groningen bevat op het jaar 1496 eene menigte stukken, waarin verschillende overheden van dorpen, grietenijen, enz. verklaren het verbond tusschen Groningen en Westergo aan te nemen.

Groningen van de deels behaalde, deels aangebodene voorrechten gebruik maakte, was alleszins natuurlijk, nu het toch eenmaal, al was het maar voor korten tijd, in Friesland een invloed had verkregen, zooals het er nooit weer bezeten heeft. Hen daarom *kwaadwillige vijanden* [1]) te noemen is onbillijk, want zij steunden de partij, die hen had ingehaald en begingen zonden gelijk aan die, waaraan ook Schieringers zich schuldig maakten. Met meer grond kan men hen als *heerschzuchtige naburen* aanduiden.

IV.

VREEMDE HEEREN.

Beide partijen hebben echter zwaar geboet. Zij hadden vreemde heeren in hunne aangelegenheden geroepen, en 't bleek alras, dat die menschlievendheid om Frieslands toestand te ontwarren niet louter belangeloos was. De keizer kreeg er aanleiding door, zich nu eens met gezag als opperheer te doen gelden en hij verwierf er zich een sterken arm. Zoo stond er nu een geduchte heer voor de deur: Albrecht van Saksen, des keizers veldheer in de Nederlanden. De Schieringers, na eenige vergeefsche aanvragen om hulp door de geveinsde afkeerigheid van den sluwen vorst geprikkeld, legden eindelijk de belofte af, dat zij hem als heer van Friesland zouden huldigen. Dit vernemende kwam de hertog in het laatst van 1496 met zijne legerscharen opdagen. In 't begin van 1498 waren de Groningers reeds overal voor den bekwameren tegenstander geweken. Leeuwarden bezweek in Juli, en de keizer, die nog eene groote som gelds aan Albrecht schuldig was, erkende hem vervolgens als heer en potestaat [2]).

Al verder sloeg de hertog nu begeerige oogen op de stad Groningen, op grond dat hij door den keizer in dezelfde aanstelling potestaat over Groninger*land* was genoemd. Te-

---

[1]) Gelijk de meeste Friesche bronnen ze voorstellen en ook J. D. Ankringa in *De vrije Fries*, dl. IV, p. 387. Volgens dezen zouden de voordeelen der Saksische overheersching, onder stroomen bloeds verkregen, zeer wel tegen het verlies der onafhankelijkheid opwegen. Maar regelmaat van bestuur, veiligheid van leven en eigendom had Groningen ook als een zegen over de Ommelanden verspreid.

[2]) *Charterb.* dl. I, p. 786—792.

gelijker tijd echter daagde van eene andere zijde Graaf Edzard van Oost-Friesland op, kennelijk met datzelfde plan. Hij had reeds van de benarde dagen, welke de weleer zoo machtige stad nu doorleefde, gebruik gemaakt om zijn gezag in de Ommelanden te vestigen. Tusschen deze beide heeren werd Groningen gedurende de eerstvolgende jaren in de klem gezet. Eindelijk moest men in den nood het hoofd buigen, en graaf Edzard werd na bijna wanhopigen tegenweer tegen den machtigen Sakser als heer en meester gehuldigd.

Meester Willem was een heftig tegenstander der Saksers. Het is zeer waarschijnlijk, dat hij reeds eenige jaren vroeger naar middelen heeft omgezien, om die macht, welke hij eerder dan een zijner medeburgers zag naderen, tegen te gaan. Hij begreep zeer goed, dat de hertog zich nooit tot Friesland alleen zou bepalen. Over zulke aangelegenheden moet hij reeds in April en October 1495 met den afgevaardigde van graaf Edzard, die hem door zeer vriendschappelijke brieven had uitgenoodigd, op bijeenkomsten te Oterdum en Appingadam in onderhandeling zijn geweest. De graaf had den invloedrijken Groninger vooraf geschreven, dat hij allergewichtigste zaken te behandelen had, die hem (den graaf) en de regeering van Groningen aangingen [1]. Het schijnt echter, dat de machtige raadsman van Groningen hierin op eigen gezag gehandeld heeft— doch de zaak bleef nog voorloopig rusten. Frederiks was ten gevolge van zijne ingenomenheid tegen den nieuwen potestaat, den voorspoedigen verstoorder van Groningens zoo zorgvuldig, behendig en langzaam verworvene macht, in Friesland, en misschien ook uit persoonlijke genegenheid voortdurend op de hand van graaf Edzard. Het werd allengs zijn streven om zijne medeburgers, bij wie deze heer aanvankelijk in een kwaden reuk stond, ook voor dezen te winnen, vooral toen hij klaar inzag, dat men eindelijk toch wel gedwongen zou zijn om voor den druk der tijden te buigen. Maar voorloopig kwam het er nog op aan, tegenover de eischen en aanspraken van die beide heeren met hardnekkigheid bij de eigene rechten te volharden en geene moedeloosheid te toonen. Dit was echter zeer wel toevertrouwd aan den moed en het doorzicht van Frederiks, die telkens bij de onderhandelingen met alle partijen de hoofdrol speelde. Op eene bijeenkomst te Vollenhoven, waar de twistende partijen door haren bemiddelaar den bisschop van Utrecht

[1]) Emm. p. 524. *Sed quae res ea fuerit, nusquam legi;* ibid. p. 537, *de rebus magnis. Sed colloquium hoc quoque silentio pressum.* Hij vermoedt *de gubernatione Frisiae.*

bescheiden waren, in Oct. 1498, verdedigde de persona de belangen der stad in een vrij heftig dispuut tegen een van de Saksische afgevaardigden, den kanselier Phlug [1]). Het bleek evenwel, dat de gemoederen van weerszijden te zeer verbitterd waren om tot een eindresultaat te kunnen komen. De eischen van den hertog waren zoo onaannemelijk, dat de bemiddelaar der partijen slechts een wapenstilstand bewerken kon, om in Mei 1499 eene nieuwe bijeenkomst te Woerden plaats te doen hebben. De Groninger gezanten met den persona aan het hoofd hielden zich toen weer onverzettelijk aan de bepalingen van Kempt, zoodat ook deze onderhandeling vruchteloos afliep [2]), en de raad, na het verslag van Frederiks en de andere gezanten gehoord te hebben, zijn gevoelen om tot het uiterste te volharden toejuichte. Toen er tijdens de eerste belegering van Groningen sedert Juni 1500 van den kant des keizers en van den bisschop weer pogingen ter bemiddeling werden aangewend, was Frederiks onder de Groninger afgevaardigden degene, die van geen toegeven of aarzelen wilde weten [3]). Het krijgsgeluk was tegen Groningen, het verschil werd allengs ingewikkelder, maar hij bleef op alle bijeenkomsten [4]) dezelfde

[1]) Emm. p. 574, 575; Wichers, *Inl. op het tract. v. reductie*, p. 93.

[2]) De hertog eischte: Men moest volgens des keizers bevel de stad voor hem openstellen, hem grond afstaan voor 't bouwen van een kasteel, burgemeesters en raad door hem laten aanstellen, allen krijgsvoorraad overgeven, van alle inkomsten der stad en van de rechten op de Ommelanden afstand doen, enz. De onderwerping van Groningen nu was voor de bevestiging en bewaring van des hertogs gezag in Friesland bepaald noodzakelijk. Nadat een opstand der Friezen tegen den hertog tijdens zijne afwezigheid door hem met hulp van Graaf Edzard onderdrukt was, kwam Groningen, 'twelk een tijd lang met afwisselende kans tegen beide heeren geschermutseld had, aan de beurt. De hertog sloeg er in het jaar 1500 het beleg voor. Dat hij te bewegen was het zeer spoedig onder weinig eervolle voorwaarden op te breken, moet aan zijn ziekelijken toestand geweten worden. Albrecht stierf in 't zelfde jaar te Emden.

[3]) In 1501 schreef Arnold Michiels, die in naam van de stad zich te Brussel bij de onderhandeling van aartshertog Filips van Bourgondië met de beide hertogen Hendrik en George van Saksen gevoegd had, aan Frederiks *gratia ante omnes pollentem et causae gnarum*, dat hij moest overkomen, dewijl de zaken nu goed stonden. Doch daar Frederiks begreep, dat er toch vooreerst niet veel van te verwachten viel, omdat men Michiels steeds in de onzekerheid hield, werd de uitnoodiging afgeslagen. Emm. lib. XXXIX p. 603.

[4]) O. a. woonde Frederiks de onderhandelingen bij te Assen in 1501, te Leipzig in 1503, en te Deventer in Aug. 1505. *Arch.* 1505, no. 26.

houding bewaren. Terwijl de eischen van de beide zonen, opvolgers van hertog Albrecht, alsmede nu ook van graaf Edzard onveranderd bleven, zorgde Frederiks wel, dat Groningen niet ontijdig toegaf en het, hoezeer ook door den oorlog geteisterd, zoo lang mogelijk uithield.

Dit bleek vooral duidelijk op eene bijeenkomst te Hattem in Oct. 1505 [1]), die vooral de aandacht verdient om de vele hooggeplaatste personen, welke haar bijwoonden en het volledige verslag, 'twelk daarvan bewaard is gebleven. Des keizers vertegenwoordiger was de graaf von Zorn, voorzitter van de vergadering. Willem Frederiks en vier andere van de geachtste burgers zouden er voor de belangen van de stad optreden. De voorzitter opende de vergadering met eene rede, waarin hij de Utrechtschen vermaande Groningen niet te steunen en de hertogen van Saksen ongemoeid te laten in het bezit van 'tgeen hun nu reeds sedert zeven jaar toekwam. Daarop wendde hij zich vol toorn op zeer barschen toon tot de Groningers, beschuldigde de stad van alles in rep en roer gebracht te hebben en eindigde met uit naam van den keizer weer dezelfde harde eischen te doen, die men sedert 1498 steeds had moeten hooren. Door die strengheid onaangenaam verrast vroegen de aangesprokene partijen uitstel tot den volgenden dag. Toen zette de deken van het Utrechtsche domkapittel uiteen, dat Utrecht op grond van de aloude schenkingsakte van 1040 wel degelijk reden had om bemiddelend ten behoeve van Groningen op te treden. Hem volgde Willem Frederiks. Hij vestigde de aandacht op het onrechtvaardige en harde van des keizers eischen. Men zou ze niet strenger kunnen stellen tegenover eene oproerige en veroverde stad. Groningen was bovendien nooit wettig voor het gerecht geroepen, veel min veroordeeld — het had dus den rijksban niet verdiend. Karel de Groote en andere keizers, ook Maximiliaan, hadden aan deze landen vrijheid geschonken naar eigene wetten te leven en met naburen verbonden te sluiten. Men hoopte dus, dat de van oudsher verkregene voorrechten zwaarder zouden gelden dan de nieuwe aanspraken en de gunst van Saksen.

[1]) *Arch. v. Gron.* 1505, no. 25. Behalve von Zorn waren er nog van 's keizers wege de hofkanselier en een ander edelman, graaf Edzard begeleid door drie Ommelander edellieden en de bisschop van Utrecht, omstuwd door eene schare aanzienlijke edelen en hooge geestelijken van het Sticht, afgezanten van wege George hertog van Saksen, aan wien zijn broeder Hendrik in 1504 het erfstadhouderschap had opgedragen, en van koning Filips van Spanje; enz.

De graaf von Zorn trachtte de beide sprekers te wederleggen. Op den derden dag werden de klachten van graaf Edzard [1]), den Saksischen bevelhebber en de Ommelander heeren tegen Groningen te berde gebracht. Na de repliek der Groningers werd het gesprek over en weer zoo vinnig, dat men uit vrees voor grove hatelijkheden de gezanten der stad beval hun uitersten eisch op te geven. Toen antwoordde Frederiks na een kort overleg met zijne ambtgenooten, dat de vijanden van Groningen zeer zeker te vergeefs zouden hopen op zulke dwaze en onrechtmatige voorwaarden de stad te bemachtigen, daar men liever voor vrijheid en vaderland ter dood toe zou blijven strijden. Misschien konden zij nog bewogen worden om de zaak te stellen ter beoordeeling van koning Filips en den bisschop van Utrecht, als de vorst van Saksen zich ook aan den uitslag van dat oordeel wou onderwerpen [2]). Meer te geven of te belooven hadden zij niet. Over deze krachtige verklaring van den fieren Groninger kerkheer waren de afgezanten van keizer en hertog zoo verbolgen, dat zij opstonden en de zaal verlieten. Toen de Groningers echter in eene volgende op verzoek van Utrecht vernieuwde zitting standvastig bleven verklaren tot het uiterste te willen volharden, gelastte von Zorn hun op staanden voet te vertrekken en te zorgen binnen twee dagen in veiligheid te zijn. Waarop Frederiks onbeschroomd uitriep: „Wilt gij het beloofde vrijgeleide schenden, neemt ons dan maar op staanden voet in hechtenis!” — Toen gaf men hun drie dagen tijd, de vergadering ging uiteen, maar de verbittering was er te grooter door geworden.

Veit von Drachsdorf, de ruwe Saks, ging ondertusschen voort met onmenschelijke wreedheid tegen de stad te woeden. Meester Willem, op hem afgezonden om hem tot zachtheid te stemmen, kon niets op den onhandelbaren krijgsman uitwerken [3]), die bovendien de zaken door elkander verwarde,

---

[1]) Zijne klachte was, dat de reeds voor ruim acht jaren aan Groningen geleende 5000 gulden hem nog niet teruggegeven waren.

[2]) S. Beninga, p. 122: *Men dit wolden se well gewogen weesen, se wolden de heele saecke stellen tot erkentenisse der conincklyker Majesteit van Castilien Hartogh Philippus en oeren natuirlycken Heeren den Bisschop van Utrecht*, enz. Het oordeel van Utrecht zou niet ten nadeele van Gron. uitvallen, dat was Fredriks wel bekend.

[3]) S. Beninga, p. 131. Nadat beide veel over en weer gesproken hadden over de bijeenkomst te Hattem, *soo duchte den Pastoor Mr. Willem an Jr. Vijt, dat hij anders niet dede dan den mont en tonge schrabbeden*,

zoodat de persona bij het heengaan verdrietig uitriep: „Ik twijfel jonker, of gij mij wel goed verstaan wilt, of ik kan u niet recht verstaan, en dan kon ik onzen vrienden te Groningen wellicht andere berichten brengen, dan uwe meening is." — Men zou nu verder per brief de zaak behandelen, waarvan natuurlijk niet kwam.

Op zekeren dag kreeg jonker Veit, een liefhebber van den wijn, in dronkenschap twist met graaf Edzard, 'twelk ten gevolge had, dat deze met zijn leger de Ommelanden verliet. Men verheugde zich in Groningen over die onverwachte uitkomst, waardoor men uitzicht kreeg een machtigen vijand in een beschermer te veranderen. De stedelijke regeering kreeg een wenk zich om hulp tot den graaf te wenden. Het gevolg der onderhandelingen was, dat Edzard als heer van Groningen zou worden gehuldigd. Den 14 April 1506 trok hij de poorten binnen en werd *van den gemenen burgeren oock geestelick und wertlick mit grooter reverencie wel ontvangen*. Hij liet geld staan met het opschrift: *Edzardus. Comes. Conservator. Groning.* En de kinderen zongen op de straten:

Christi is upgestanden,
Herr Vyth moet nu uth dussen lande,*
Des willen wij alle froh syn,
Graue Edsard wil onse troest syn,
Kyrie Eleison [1]).

Om niet voor den een te buigen, moest men den ander inhalen. Graaf Edzard betoonde zich voor Groningen steeds een welwillend, beminnenswaardig vorst, die gaarne deed, wat hij kon, om te beantwoorden aan het doel, waarvoor men hem geroepen had. Zijn beheer gaf eenige verademing na den tienjarigen druk. Toch had men te Groningen met dezen gebieder eene ongelukkige keuze gedaan, want graaf Edzard was lang niet machtig genoeg om zijne nieuwe onderdanen voor alle verwikkelingen en aanranding volkomenlijk te beschermen. Dit zou al spoedig blijken tot aller droefenis. Want men beminde graaf Edzard.

De keuze van dezen vorst was aanvankelijk geheel naar

---

want alse een Dinck ten ende hadden gelecht, en se van een ander punct tracteerden soo was em dat eerste all vergeeten, soo seide de Kerck-Heer ten laesten tot em: enz. — De eischen van Saksen bleven zoo hoog, dat zelfs het gemeene volk ze in weerwil van alle uitgestane ellende verwierp.

[1]) Egg. Beningha, *Historie*, enz. p. 463.

den zin van den Groninger kerkheer, die zonder twijfel geholpen door den loop der gebeurtenissen de zaken tot dit einde heeft zoeken te leiden. Van zijne ingenomenheid kon hij getuigenis afleggen op eene vergadering te Nuis in 1511, waar Groninger afgezanten voor eene keizerlijke commissie ter verantwoording opgeroepen, en vooral juist Frederiks, zoo vrijmoedig en bondig het gedrag van hun meester verdedigden, dat de beslissing voorloopig werd uitgesteld. Toen Maximiliaan den graaf na lang weifelen in 1513 ten behoeve van Saksen in den rijksban had gedaan, en de hertog George in 1514, voordat hij op de stad aanrukte, een heraut aan den raad zond met bevel om de partij des graven te verlaten, viel het Frederiks en anderen niet moeielijk een stellig afwijzend antwoord te bewerken. Kort daarna woonde Frederiks eene bijeenkomst bij in het klooster ten Hoorn door graaf Eberhard von Königstein als gezant des keizers belegd. Het gesprek nam daar aanvankelijk zulk een loop, dat de gezanten van graaf Edzard toornig de zaal verlieten met alle anderen [1]). Frederiks bleef alleen achter, ging tegenover den verbluften gezant staan en ontvouwde hem de ware toedracht van zaken zoo duidelijk en met zulk eene wijsheid van taal, dat von Königstein er verlegen onder werd en verklaren moest: „Ik ben niet genoeg met die dingen bekend. 't Is dus niet meer dan billijk, dat ik den hertog voor zich zelf hoor pleiten.” Daarom noodigde hij den priester uit, om terstond met hem naar Leeuwarden tot den hertog te gaan. Dit voorstel werd gretig aangenomen. Men werd bij den vorst toegelaten. Het woord werd aan den welsprekenden raadsman van Groningen gegund. Hij voerde het wederom zoo wel, overtuigd van het gewicht des oogenbliks, dat de hertog geheel van zijn stuk geraakte [3]), en omdat hij zijne eigene zaak niet goed verdedigen kon, *eerst van quaetheyt stamerde en nau een woordt konde*

---

[1]) Oostfriezen nl. en Groningers. Königstein eischte, dat Groningen zich van den graaf zou losmaken, den keizer voorloopig als heer erkennen en aan Saksen de Ommelanden en Appingadam afstaan.

[2]) *Tot iam annos in summis reip. negotiis versatus, prora puppisque consilii publici*, Emm. p. 702. *Men de Pastoor Mester Willem de een wys vervaeren man was, en altyt van den eersten tot den laesten dit warck de naeste twintich Jaeren hen tot nu toe al dit Oorlogh.... nae hadde gehandelt, de gick doe allene sitten bij den Grave*, enz. S. Ben. p. 221.

[3]) S. Beninga, p. 221. *Soo wordt de Vursten mit den eersten heel importuin en uittermaeten heele quaet en heet, soodat hy*, enz. De Friesche bronnen melden van deze onderhandelingen niets.

uitspreecken. Daarna [1]) voer hij in heftige verwijten tegen graaf Edzard en de Groningers uit. De hertog moest in elk geval weer tot bezinning gebracht worden, en dat gelukte den bekwamen persona. Hij viel voor den verbitterden vorst op de knieën, *hij bemurfde hem met soete redenen* [2]) en sprak: *Hooggeboren Vurste, Genade Lieve Heere, U Genadige woorden sind toemaele heet ongenaedich quaet, beootmoedelycken uwe Genaeden de quaetheyt willen een weinich berusten laeten, en horen my genedelycken en setten van nu uwe Vurstelyckheyt en spreecken met my als Jurrien, en als een Vurste van Sassen, en ick schamele Priester Wilhelm wil met u spreecken alse Wilhelm, en mach dat ie alsoo niet scheen, soo begeere ick van u Genaden oorloff op myn gheleyde wederomme te huis toe reysen.* — Op deze woorden beval de hertog alle aanwezigen, Königstein natuurlijk uitgezonderd, zich te verwijderen, en zoo *ginck sy onder em drie by ene sitten.* De persona, die evenwel zeer goed overtuigd was, dat er maar niet zoo aanstonds eene verzoening tot stand zou komen, opende het gesprek op de navolgende wijze: „Ik kom hier niet om de artikelen van ten Hoorn te bespreken of te wederleggen: die vraag is vaak genoeg bij verschillende gelegenheden behandeld. Maar ik kom, om ernstig te spreken over vrede, opdat er een einde kome aan al de gruwelen en ellenden van een oorlog" — „Goed — antwoordde hertog George — maar ik vraag u, als zoo vele voorstellen, die wij gedaan hebben om dat alles te doen ophouden, door u met het hoofd in den nek verworpen zijn, hoe kunt gij dan nog verwachten hier eene schikking aan te gaan, die bevredigend voor ons en aangenaam voor uw volk is?" — „Wel, geene andere — viel Frederiks in — dan waarbij de billijkheid in het oog gehouden wordt. Als men die uit het oog verliest, dan kunnen zelfs bij geweldigen dwang vrede en onverbrekelijke eendracht toch niet bestaan blijven." Driftig riep de hertog nu uit: „Dat is het juist, wat ons van elkander gescheiden houdt. Want alles, wat in uw oog billijk is, lijkt mij juist onbillijk en oproerig!" — De graaf von Königstein ziende, dat de gemoederen warm zouden worden, gaf nu aan het gesprek eene andere wending [3]). Het werd

---

[1]) Emm. p. 702. *Ut solet accidere vehementer commotis.*

[2]) Schotanus, p. 545, ook Ben. en Emm. t. a. p.

[3]) S. Ben. p. 222. *Soo hevet de Grave tusschen beyden als een liefhebber des vreeden alst scheen ingesproocken.*

daarop met meer bedaardheid voortgezet, doch leidde al wederom niet tot het gewenschte resultaat, daar de verschillen te ingewikkeld en de bedoelingen te uiteenloopend waren. Wij kunnen nagaan, wat het plan van den geslepen Groninger opperpastoor is geweest. Graaf Edzard was te zwak om zich en Groningen op den duur tegen Saksen te handhaven. Als er dus van de zijde der Saksers geene toegeeflijkheid te verkrijgen was, zou de toestand van Groningen en graaf Edzard beide al spoedig onhoudbaar zijn. Men zou dan wel gedwongen zijn naar een machtiger beschermer uit te zien tegen Saksen, waarmede men ook nu nog in geen geval te maken wilde hebben. Zoo had Frederiks met al zijne vorige onderhandelingen en ook met deze het oogmerk, om graaf Edzard, dien hij aanhing, eenige verademing te verschaffen. Die poging mislukte echter ten eenenmale door de onverzettelijkheid van hertog George. Wel wist de keizerlijke gezant te bewerken, dat er een bestand voor veertien dagen gesloten werd [1]), tijdens hetwelk de beide vorsten hunne gevolmachtigden te Dorkwerd zouden laten onderhandelen over eenige artikelen nu door den hertog opgegeven. Deze waren evenwel zoo, dat zij de hoop van Frederiks op eene minnelijke schikking geheel teleurstelden [2]). Zijne verwachting kwam ook uit. De krijg werd weder met vernieuwde woede voortgezet, en graaf Edzard verloor al meer en meer [3]). Door deze wending van zaken werd Groningen haast wel genoodzaakt tot het uiterste over te gaan en heimelijk [4]) met den Saks over de opdracht van de heerschappij te onderhandelen. Frederiks was ten einde raad, doch moest zijn afkeer wel onderdrukken voor het welzijn van zijne vaderstad. Hij werd met twee burgemeesters afgevaardigd tot deze onaangename

[1]) Winsem. fol. 414 zegt daarvan, dat de landdag te Leeuwarden van 1 tot 20 April werd uitgesteld om slechte tijdingen, die hertog George ontving.

[2]) *Reversus Groningam, desperanti quam speranti propior*, Emm. p. 702.

[3]) De hertog van Saksen won steeds meer voet in de Ommelanden en teisterde zelfs Oost-Friesland, zoodat graaf Edzard zich om hulp tot den den hertog van Gelre wenddo, die ze hem ook op zekere voorwaarden toezeide.

[4]) Egg. Ben. p. 527: *heemlich buten consent und willen oeres Heeren Grave Edsards, de se und oere erven und naekomlinge gelavet und geschwaren waren.* Beningha is onvoorwaardelijk op de hand van den Oostfrieschen vorst.

taak. De gezanten stelden den hertog de voor Groningen vrij gunstig gestelde artikelen voor, en daarop nam meester Willem, waarschijnlijk met het doel om den hertog als 't ware bij verrassing te doen toestemmen, eene bokaal wijn en dronk den vorst de stad van Groningen toe [1]). Heer George was echter zoo voorzichtig, niet aan den indruk van het oogenblik toe te geven, maar wilde eerst zijne raadslieden hooren. De groote grieve was, dat de hertog volstrekt een kasteel in de stad wou hebben, en nu waren de Groningers integendeel juist van plan dat van Graaf Edzard te slechten. Ook wilde men niet toelaten, dat er eene groote bezetting in de stad gelegd werd. Al moest de raad erkennen, dat de stad rechtens op grond van de keizerlijke edicten den hertog toebehoorde, er was evenwel geene reden, waarom men zich als overwonnenen de wet zou laten voorschrijven. De hertog echter gaf te kennen, dat hij van zijne eischen niets afstaan wilde en onvoorwaardelijk als heer moest worden gehuldigd. De artikelen van overdracht bleven dus even ongunstig. Daarom sprak Frederiks eindelijk op fieren toon: „Zoo weet dan, lieve heer, dat gij van uw leven geen heer van de stad Groningen worden zult!”

Het gedrag van Groningen, van welks staatkunde de machtige persona als type beschouwd mag worden, zou tot verkeerde vermoedens aanleiding kunnen geven. Het geheele streven van meester Willem was, de Saksische partij op den duur te dwarsboomen, omdat hij het strijdig met de belangen van zijne geliefde vaderstad achtte te buigen voor zulk een trotsch en gebiedend heer. Daar die heer echter bleek zeer geducht te zijn, zoo drong de nood, dat men om een bondgenoot te vroeg, en om dien bondgenoot vast aan zich te verbinden, moest hij wel als heer worden gehuldigd: waarlijk eene harde voorwaarde van behoud! De vorst, op wien de keuze viel, hoe bemind hij zich ook maakte, bleek op den duur Groningen niet te kunnen beschermen. 't Was dus geene beginselloosheid noch verraderlijke ontrouw, dat men den voorspoedigen vijand tot meerdere zachtheid poogde te stemmen, in welk geval men zijne wenschen en rechten wel zou kunnen inwilligen. Doch toen de hertog van geene verzachting wilde weten, gaf men hem

[1]) Petr. Thab. St. II, p. 175. *Soe nam Meyster Willem een schael wijns op syn hant, ende dranc dien Hartich van Sassen die stat van Groeninghen toe.*

manmoedig te kennen, dat men zich dan ook steeds tegen zijne rechten, al waren zij ook gegrond op de keizerlijke aanstelling en den rijksban tegen graaf Edzard, zou blijven verzetten.

Graaf Edzard zelf besloot hulp te vragen bij Karel van Egmond, hertog van Gelre [1]). Zoo zoude Groningen dus al weer eenen anderen worden toegekaatst. De vrees voor die macht en het gerucht van deze niet verwachte uitkomst stemde de Saksers nederiger. Nu wilden zij van hunne zijde wel gaarne pogingen doen tot toenadering. Een bierbrouwer van Groningen, Jakob Hillebrants, die met hen in verband stond, gaf dat *in 't hemelycken toe kennen Mester Willem den Pastoor toe Sunte Merten, de doch al doen en laeten was in Groningen* [2]). Daarop volgden twee bijeenkomsten, die Frederiks bezocht en leidde, te Dorkwerd en in de kapel bij Katerskruis, omstreeks de Noorderhoogebrug gelegen. Doch hertog Karel, als om zijn ijver en welmeenendheid te toonen, zond onverwijld, toen hij de belofte om als heer gehuldigd te worden ontvangen had, een sterk leger onder bevel van zijn maarschalk, Willem van Gent van Oijen, naar Groningen. Op het bericht van hulp in aantocht bleven de Groningers van eene derde bijeenkomst met de Saksers in het klooster te Essen weg, omdat bovendien Frederiks hun afgevaardigde ook ziek was. De wijsheid van den persona gepaard aan den tegenzin tegen Saksen deed alle verdere pogingen mislukken en *soo verbleeff alle den handel van der vruntschap.* Daar de zaken nu eenmaal dezen loop hadden genomen, is het waarlijk niet te verwonderen, dat Frederiks het met Groningens belang overeenkomstig oordeelde Gelre met opene armen in te halen. De onmacht van graaf Edzard, de hardheid van Saksen stemden gunstig voor den nieuwen heer [3]). De stem des volks èvenwel was en bleef zeer op de hand van graaf Edzard. Dat men dien zoo beminden heer in weerwil van alles, wat hij had gedaan, liet varen,

[1]) Deze sluwe vorst maakte blijkens het geslotene verdrag gebruik van des graven nood. Hij zou landsheer en Edzard leenman of stadhouder zijn, enz. Cf. Nijhoff, *Gedenkw.* t. a. p. p. 462—465, *oork.* 735 en 736. Doch Groningen wilde geene twee heeren te gelijk, het koos natuurlijk den machtigste en liet nu graaf Edzard vallen.

[2]) S. Ben. p. 256.

[3]) *Hetzij nu, dat hij zich thans reeds voor de Gelderschen had laten winnen, hetzij hij werkelijk het afbreken der betrekkingen met Edzard voor de stad wenschelijk hield,* Nijhoff, p. XV. Over de bedekte beschuldiging, hierin gelegd, later.

was iets onbegrijpelijks voor de menigte, welke de handelingen der staatkunde op de markt en in hare kroegen uit de verte bespreekt. Het volk is blindelings trouw in zijne voorliefde. Zoo kwam het, dat Frederiks van dezen tijd af wel iets van zijne populariteit schijnt verloren te hebben. Men morde tegen de regeering, omdat zij den voormaligen redder zoo ondankbaar behandelen kon. De persona bleef wel een geacht en invloedrijk man, maar 't duurde lang, eer men hem zijn deel aan deze zaak vergeven kon. Aan die afkeuring werd ook nu en dan openlijk lucht gegeven het meest tegen de regeering, soms ook tegen hem, dien men als haar raadsman beschouwde.

De maarschalk reisde met een klein gevolg vooruit. Het verwekte nog al opzien bij het volk, dat hij niet bij den graaf, maar bij Frederiks, die hem reeds vóór zijn vertrek uit Gelderland uitgenoodigd had, huisvesting nam. Op eene eerste bijeenkomst werden de voorwaarden des hertogs aan de regeering en den graaf uiteengezet. Men kon er zich wel in vinden, doch de graaf ontveinsde zijne teleurstelling met moeite [1]). Vervolgens zond de raad Frederiks en den regeerenden burgemeester tot hem op zijn kasteel in de stad om hem tot afstand te bewegen. Bij deze commissie beklaagde Edzard zich bij monde van zijn kanselier, dat men hem verliet, nu zijne schatten verslonden waren, en zijn land verwoest lag ten behoeve van eene stad, welke hij voor negen jaar gered had van den ondergang. Frederiks antwoordde met bescheidenheid op deze verwijten en wees met alle kracht van welsprekenheid op den drang der omstandigheden, hoe gaarne men hem anders ook tot heer zou gehouden hebben. Nu gaf Edzard eindelijk toe, zeggende: „Welaan, ik ontsla u van den eed en wensch, dat gij onder den hertog van Gelre gelukkiger moogt zijn [2])!" Men bedankte hem voor die woorden, en het gezantschap, 'twelk dit bericht aan den hertog zou

[1]) Hij verkeerde tot nu toe in de meening, dat het leger opgedaagd was om hem te ondersteunen, niet om hertog Karel al dadelijk als heer te doen huldigen. Daarom was hij aanvankelijk niet zoo heel licht te bewegen.

[2]) Egg. Ben. ontkent dit, p. 535. Hoewel ooggetuige is hij hier echter niet volkomen te vertrouwen. Nogtans is er aanleiding tot die bewering op grond van des graven gedrag kort hierna. Het schijnt, dat hij al spoedig vreeselijk berouw kreeg, dat hij zich in een oogenblik van moedeloosheid en zwak gevoel had laten overhalen. Evenwel dat ontslaan of niet ontslaan is eene vraag van minder belang.

overbrengen, reisde terstond af. Frederiks was er natuurlijk ook onder. Op den volgenden dag ontving Willem van Oijen in de Walburgskerk van volk en regeering den eed van trouw aan den nieuwen heer.

Saksen had nu spoedig in deze gewesten afgedaan. 't Scheen wel, alsof men hunne heerschappij in Friesland moede was, want evenals in Groningen riep men daar ook overal de Gelderschen in [1]). Hertog George redde evenwel zijne positie door zijne rechten op Friesland in 1515 voor honderdduizend Rijnsche guldens aan Karel van Oostenrijk af te staan. Groningen schijnt in die overdracht niet begrepen te zijn geweest, anders is het moeielijk te verklaren, dat de hertog nogmaals eenige, maar nu zeer gematigde voorwaarden aan de stad liet aanbieden op eene zamenkomst te Essen. Uit naam van de stad hield Frederiks daar eene zeer bedachtzame redevoering, waarvan de moraal hierop neerkwam: Het getij was thans verloopen; men wilde nu maar onder den hertog van Gelre blijven. George begaf zich kort daarna voor goed naar zijne Duitsche staten.

Op aansporing van van Oijen toog Groningen weer aan het werk om zijn voormaligen invloed in de Ommelanden te herwinnen, waarvan graaf Edzard echter geen afstand had gedaan. Frederiks en Sickinghe werden tot den hertog gezonden om hem bij zijn terugkeer uit Italie te begroeten en wisten den vorst toen voor hunne belangen te winnen, zoodat hij beloofde de stad tegen de Oostfriezen te zullen ondersteunen. Weldra trok graaf Edzard dan ook des vechtens moede en met uitgeputte schatkist over de Eems terug [2]).

---

[1]) Jancko Douwama's *Boeck der Part.* p. 192, enz. passim.

[2]) Het laatste spoor van zijn verblijf in deze streken werd in datzelfde jaar vernietigd, toen de vesting Weerdenbras bij de Punt, door hem in 1505 tegen de stad gebouwd, maar in 1514 in handen van de Saksers gekomen, werd ontmanteld. Daar men nu toch bezig was het gezag over de Ommelanden te herstellen, moesten ook alle sporen van vreemde overheersching worden uitgedelgd. Reeds in 1515 had Frederiks over dergelijke punten eene zamenkomst gehouden met den invloedrijken persona van Leeuwarden, Bucho Aytta, een van de regenten van Friesland in naam van Bourgondie. Bij Emm. p. 755, 756 vindt men eenige brieven, die beide kerkheeren zoowel privatim als op hooger gezag daarover hebben gewisseld. Eindelijk werden beiden tot Karel van Bourgondie afgevaardigd naar Frankrijk en verkregen in April 1516 vergunning, dat dit kasteel, alsmede de sterkten te Appingadam en Delfzijl mochten worden gesloopt. 't Schijnt, dat men daartoe eerst de Bourgondische raadsheeren

Frederiks stond bij den nieuwen heer zeer hoog aangeschreven. Daar de hertog ter bevestiging van zijn gezag er naar streefde de invloedrijkste burgers voor zich te winnen, moest zijne aandacht natuurlijk wel het eerst op den persona vallen. Deze behoorde dan ook tot de aanzienlijke ingezetenen, welke uitgenoodigd werden om bij de huwelijksfeesten van den hertog in 1519 de stad te vertegenwoordigen [1]). De regeering spaarde geene kosten om dit gezantschap recht luisterrijk te doen zijn. Het bruidsgeschenk bestond in vier vergulde zilveren vaten, vier zware ossen en vier uitgelezene paarden. Eene rijk versierde koets voerde Frederiks derwaarts, alsof hij een bisschop ware. De overige gezanten deden de reis te paard en waren zoo kostbaar en zelfs overdadig toegetakeld [2]), dat zij den spotlust van de Gelderschen in hooge mate gaande maakten. Men begreep op die wijze den machtigen heer naar de oogen te moeten zien. Dientengevolge wendden aanzienlijken, onder wie Frederiks op den voorgrond wordt gesteld, hun invloed aan om de Ommelanden te buigen, die langen tijd hardnekkig weigerden het gezag van Groningens gebieder te eerbiedigen. Eindelijk in Mei 1521 werden zij daartoe bewogen. Stad en Lande stonden den hertog een jaarlijksch inkomen van 7000 rijnsguldens toe [3]), die met dit inkomen echter bij sommen van 50 tot 400 gulden de jaarwedden zijner gunstelingen verhoogde. Toen de hertog in 1522 in persoon te Groningen kwam om gehuldigd te worden, werd hij door Frederiks bij de hoofdkerk begroet en nam gedurende een dag of tien zijn intrek bij den machtigen en rijken geestelijke.

---

door omkooping moest winnen. S. Beninga, p. 294, vermeldt, dat die reis aan de stad 400 rijnsguldens kostte.

[1]) Douwama, p. 223. Beschrijving daarvan bij Nijhoff, t. a. p. LXIX—LXXVIII.

[2]) S. Beninga, p. 319, *en hebben sich heerlycken en costelycken toegerustet all toesaemen mit eener kleedinge, mit de Borgemesteren en Ritmeester mit zyden tabberden en kammelotten, paltrokken toe peerde in oer harnasch gelyck oftet graven waren, dat manniger Borger verduchtte dattet soo kostelycken angestelt worde, en wort geholden eene gecksmeer.* In deze klachte komt op den voorgrond de spaarzame Groninger burger, die zich hoogelijk aan al dien overdreven luister ergert. De kosten van geschenken en gezantschap beliepen eene som van 2500 gouden rijnsguldens.

[3]) De zuinige S. Beninga klaagt, p. 328, dat 4 à 5000 voldoende geweest zouden zijn, en vervolgt dan: *Men bij den blauwen sack sus weeren als de Pastoor meyster Wilhelm*, enz. dan volgen nog meer namen. Nijhoff, p. CIII en *oork.* 1002, op bl. 661; Emm. p. 789.

Over genoemde jaarwedden openbaarde zich veel argwaan en ontevredenheid onder de burgerij. De minder krachtige houding van de regeering en de voortduring van de bestaande onlusten werden toegeschreven aan den invloed der personen, die Geldersch jaargeld trokken. In 1525 werd de regeering op onstuimige wijze door de gilden gedwongen tot het besluit, dat niemand eenig staatsambt mocht bekleeden, die zulk eene toelage genoot. Hierbij dient men evenwel ook in aanmerking te nemen, dat Groningen niet langer de stoute en bijna uitdagende houding van voormaals kon aannemen. De uitputtende, rampspoedige oorlog had handel en welvaart doen kwijnen; de burgerij haakte naar rust; ontevredenheid en teleurstellingen maakten het volk oproerig; de herhaalde slagen van het noodlot en dat weifelen tusschen verschillende heeren had de energie op den langen duur wel eenigermate doen verslappen, ook van die weleer zoo fiere mannen. Het verlangen naar rust en herstel van krachten, het mocht dan kosten wat het wilde, begon zich luide te doen gelden, werd althans niet meer met den overmoed van vroeger verworpen. In zulke dagen van groote uitputting treedt het eigenbelang nevens de zucht tot zelfbehoud meer dan anders op den voorgrond.

Van Frederiks is gezegd, dat hij behoorde onder hen, *wier belang hen drong zich vrienden van Gelderland te betoonen* en dat hij ook *sinds lang aan de belangen des hertogs was verkocht* [1]. 't Is waar, de persona van Groningen staat bij Beninga en Emmius bovenaan op de lijst van hen, onder wie de hertog zijne inkomsten verdeelde. Bovendien was hij reeds vroeger tot raadsheer van den vorst verheven en had in die betrekking een jaarlijksch tractement van 200 rijnsguldens, 'twelk in 1520 tot 300 werd verhoogd [2]. Er zijn

---

[1]) Nijhoff, p. CXXXV.

[2]) Blijkens *oork.* 1002, gedat. April 1520 bij Nijhoff, a. w. p. 661 en hieronder afgedrukt. Beninga's opgave is dus niet in alle deelen juist, of het moest zijn, dat Frederiks jaargeld na 1521 nog weer verhoogd is.

„Wy doen kondt. Alsoe wy den weerdigen hoechgeleerden ind eirbaren, onsen lieuen aendechtigen ind getrouwen meister Wilhelm Frederici, doctor ind pastor onser stat Groenyngen, hyrbeuorens vur onsen raet aengenomen ind hem daerop twee hondert golden Rijns guldens van gewicht jairlickscher pensien gegeuen ind verschreuen hebben; soe wy dan van onsen geschickten, die nv van Groenyngen gekomen syn, bericht warden, hy sich getrouwelick in onse saicken bewesen heefft ind nogh daegelix bewyst; bekennen wy hartouch vurscr., dat wy den pastoer, onsen

dus gegevens om te gelooven, dat zijn eigenbelang het medebracht de partij van den hertog voor te staan. Toch is dit onbillijke argwaan. Waarom zou hij die inkomsten moeten geweigerd hebben? Dit werpt geene smet op zijne onwrikbare, ijverige liefde voor de belangen van zijne vaderstad, in zoover hij beter dan iemand anders de noodzakelijkheid van de Geldersche heerschappij kon beoordeelen. Men bedenke welk een gezworen tegenstander van Schieringers en Saksers Frederiks geweest was. Men vergete vooral niet, dat menigeen nog steeds met weemoedig heimwee aan den goeden graaf Edzard bleef gedenken, welke genegenheid toch bepaaldelijk den naam eener ongelukkige liefde verdient. Ieder, die van Schieringers en Saksers afkeerig was, moest zich ten minste aanvankelijk het heil van Groningen onder Gelre's vleugelen voorstellen. Daarom is ook Frederiks in het belang van hertog Karel blijven werken. Hij onderhandelde daarover met Jancko Douwama en eenige andere uitgewekene Friesche edellieden, die afkeerig van de Bourgondische overheersching [1]) de oude vrijheid terug wilden. Zij zagen echter al spoedig

---

lieuen raet vurgen., op dat hy ons voirtaen to trouwelicker ind to vlitiger raeden dienen moege, syne pensio hondert der vurgen. golden gulden jairlix verhoicht ind verbetert hebben, verhoegen ind verbeteren vermits desen onsen aepenen placaet, alsoe dat hij nv voirtaen driehondert der vurschreven golden Ryns gulden to pensien alle jair syne leuenlanck hebben ind boeren sall. Laeten hyromme weeten den waelgebaeren ind edelen, onsen lieuen neuen ind getrouwen Christoffell greuen to Moerse ind to Sarwarden, stathelder in onsen Vrieslanden, ind beuelen v Euert van Dompseler, rentmeister in der tyt, mit gantzen ernst, ind allen anderen onsen stathelderen ind rentmeisteren die hyrnaemaels van onser weegen aldair gestalt muchten warden, dat sy den vurgen. onsen lieuen raet die driehondert golden Ryns gulden van gewicht alle jair van onsen wegen vytrichten, vernuegen ind betaelen vyt vwen ontfanck van onsen Omlanden, sonder deshaluen vorder ennich beneell van ons to hebben off to verwachtén, wanttet alsoe onse gantze will ind ernste meynonge is, ind ons sulx alle jair rekenen mit syne quytanciën als dat behoert, dair aen sall ons waell genuegen ind guede betaelonge geschien. Allet vurschr. sunder argelyst. Oirkonde onss gewoentlicken hanteyckens ind secreet zegell hyrop gesath dess dinxsdages nae den sondach Quasimodo geniti anno etc. vicesimo."

[1]) Eerst had men na de Saksers de Gelderschen ingehaald, maar toen hun invloed zich in Friesland spoedig van eene nadeelige zijde deed kennen, werd Karel van Bourgondie (Karel V) te hulp geroepen. Nijhoff, passim en p. CIX; Slichtenhorst, *Geld. Gesch.* p. 357; vlg.; Schotanus, p. 608, vlg.; Douwama, p. 243, vlg. en elders.

in, dat ook de hertog van Gelre niet Frieslands vrijheid, maar eigene macht op het oog had. Toen zij in 1521 zich te Groningen ophielden, onderhield Frederiks zich met hen en deelde hun eenige voorwaarden mede, die hun meer aannemelijk zouden zijn. Doch de Friesche heeren hadden lont geroken en waren niet meer te bewegen. Zij verzoenden zich met de gedachte om zich weer bij de Bourgondische partij aan te sluiten, hoewel dit besluit nog niet geheel tot rijpheid was gekomen. Toen kwamen er bevelen van den hertog van Gelre, dat den uitgewekenen het verblijf in de stad opgezegd moest worden. Frederiks, die den hertog gunstiger hoopte te stemmen, poogde hen nog terug te houden. Zij begaven zich echter op eens overijld naar Kampen op onzijdig terrein en hadden daardoor openlijk met Gelre gebroken.

Douwama [1]) verhaalt zeer uitvoerig zijn laatste onderhoud met den eerwaardigen geestelijke, van wien hij overigens met de grootste achting spreekt. De Friesche edelen lagen, gelijk verhaald is, reeds onder de beschuldiging van Friesland aan den keizer d. i. aan de Bourgondische partij te willen verraden. Frederiks vreesde terecht, toen des hertogs bevel kwam, dat de stijfkoppige Friezen daardoor tot het uiterste zouden overslaan. Hij was toen juist ongesteld en zond daarom een bode tot Douwama en Jancko van Unema. Douwama kwam eerst alleen. De grijsaard, die hem aan zijn bed ontving, zocht hem te bewegen voorloopig nog in Groningen te blijven en beloofde, dat men den vorst beter zou onderrichten. *En dat dese goede Heer my der tydt sede van desen handel, dat is my so volcomelyck also geboert, recht oft he een Propheten gewest were; dat weet Godt wal; — dan he propheteerden oeck edtwes van de Keisere; ick hoep an Godt, he sal daeran faliert hebben!* Toen kwam van Unema, en de oude, wijze priester herhaalde zijne vermaning. Zoodra zij uit Groningen weken, zou de vorst hunne goederen verbeurd verklaren, hunne vrouwen en kinderen in ballingschap zenden. En als zij tot de partij van den keizer overgingen, zouden zij zich toch in elk geval bedrogen vinden, omdat hunne vijanden daar de overhand hadden. Deze zouden te eeniger tijd wel gelegenheid vinden en geen geld sparen, om hen uit de gunst des keizers te verdringen. Als men onrecht wou doen, was eene reden spoedig te vinden. Om aan zijne redeneering kracht bij te zetten, verhaalde Frederiks hun de

---

[1]) p. 260, vlg.

bekende fabel van Phaedrus van den wolf, die met het lam uit ééne en dezelfde beek ging drinken. Daarop namen de heeren afscheid van *syne Geleertheden, hem fruntlyck danckende voer syne lerong ende goet onderwysing, ende alder meest voer syne grote erbeding, so he sick erboden hadden voer ons to doen.* Zij zouden over zijn raad nadenken en hem hun besluit doen weten. Toen Frederiks den volgenden morgen vroeg zijn dienaar zond, kreeg hij van Douwama, die echter bij zijn plan gebleven was, bericht dat hij nog geen besluit genomen had. Eenige uren later liet Douwama's vrouw hem weten, dat de Friezen reeds lang vertrokken waren.

Dat Frederiks zijn invloed mede aanwendde om de Ommelanden tot huldiging van Karel van Gelre over te halen, is reeds gezegd. In 1525 durfde de hertog eischen, dat men hem als volstrekt opperheer zou erkennen, dat de stad afstand moest doen van haar rechtsgebied in de Ommelanden, en dat recht zou gesproken worden in des hertogs naam. Raad en burgerij aarzelden, want des vorsten bescherming was nog onmisbaar. Toen kwamen er twee Geldersche raadsheeren over, Erkelens en Knoppert, die op verzoek van de regeering bij Frederiks en Everard Jarghes [1]) gastvrij gehuisvest werden. Door de tusschenkomst van deze beide geestelijken, die *een schier onbepaald vertrouwen bij het volk genoten*, zou het den gezanten gelukken de zaak des hertogs te winnen. Want deze kerkheeren werden door den raad aan Erkelens en Knoppert als scheidsrechters toegevoegd. Zij traden in onderhandeling met eene commissie uit den raad, met de gezworen gemeente en de gilden. Er werd lang over en weer gepraat, totdat men eindelijk goed vond den nadrukkelijken raad van Frederiks en Jarghes op te volgen. De eischen van den hertog werden ingewilligd.

Het schijnt, dat dit het laatste feit van politieken aard is geweest, waarbij de machtige priester eene rol gespeeld heeft. Bij de volgende verwikkelingen wordt zijn naam niet meer genoemd [2]). In de laatste jaren van zijn werkzaam en veelbewogen leven heeft hij zich van dergelijke zaken al

---

[1]) *Utroque primario sacerdote*, d. i. pastoren aan de hoofdkerk. Emm. p. 828; Nijhoff, bl. CXXXV.

[2]) Zijn naam komt op het archief het laatst voor in een stuk gedateerd van *Donderdag post Judica* 1525, dat eene verklaring bevat over eenige duistere punten in het tractaat met den hertog van Gelre. *Arch.* 1525, n. 10.

meer en meer onthouden. Die rust verdiende hij voorzeker!

V.

FREDERIKS IN BETREKKING TOT DE GODSDIENSTIGE BEWEGINGEN VAN ZIJN TIJD.

Er is gezegd, *dat Willem Frederikz. en Evert Jarga van Emmius onder de aanhangers van de nieuwe gezindheit niet gerekent worden: daar niemand zulks beter zouw geweten hebben als hy* [1]). De zegsman heeft in zoover gelijk, als dat de bij hem zeer hooggeachte geschiedschrijver er geene melding van maakt. Maar dat zou Emmius toch beter geweten kunnen hebben, en als hij er aanleiding toe gevonden had, zou hij den persona wel degelijk onder de aanhangers van vrijheid en verlichting hebben gerekend. Om den grooten Wessel Gansfort, die te Groningen de laatste jaren zijns levens sleet, had zich een kring gevormd van geletterde en verlichte mannen uit de stad en omstreken. Zoo Gansfort zich niet tot den beperkten kring van zijne vrienden en leerlingen had bepaald, zoo hij met zijn geest en begrippen meer voor het leven dan voor de school had gewerkt, dan zou hij zeer zeker als hervormer [2]) zijn opgetreden. Moge nu uit dit brandpunt van geestesvrijheid al menige verlichtende straal gevallen zijn in de geloovige harten der eenvoudige gemeente — de invloed van Gansfort en zijne geestverwanten werkte slechts bij haast onmerkbaren overgang.

Tot die school, de voedster van de *nieuwe gezindheid*, behoorde ook Frederiks van jongs af met hart en ziel. Zijn naam staat onder de eersten op de lijst van mannen uit den kring te Aduard, door van Halen opgesomd. Die school werkte echter bij meester Willems levenstijd nog zeer indirect op het volk. Hij leefde nog in het tijdvak der voorbereiding: wat hij reeds nu aanhing, zou eerst veel later volkszaak worden. Gansfort en de meesten van zijne richting genoten volle crediet en hoogachting zelfs bij het meest Roomsch-

---

[1]) Woorden van den Kathol. schrijver van *Oudh. en Gest.* p. 484.

[2]) Blijkens al zijne geschriften en ook het bekende gezegde van Luther over Wessel.

gezinde deel der bevolking juist door hun niet openlijk partijkiezen, door hun zachtmoedig geloof aan de mogelijkheid van eene hervorming der kerk in de kerk. Dat Frederiks een hartelijk voorstander was van de zuivering der oude moederkerk, van verlichte en vrijzinnige geloofsbegrippen, was niet zoo geheel onbekend. Voor wij iets anders beschouwen, wil ik eene stem uit die dagen laten spreken. [1]) Het overdrevene in de uitdrukking is het pronkerige omhulsel der waarheid. De onbekende schrijver spreekt den persona aldus aan: „De gansche hemel en het heelal verblijden zich en wenschen zich op allerlei wijze geluk met de geleerde mannen van Duitschland, onder welke gij, zeer waarde opperpriester, die een man zijt, in elk vak van geleerdheid uitstekend ontwikkeld, geenszins tot de minsten behoort. De een heeft de gave van welsprekendheid, een ander munt het meest uit in de practiek der geneeskunst. Een ander is weer bij uitstek vermaard door andere geestesgaven — Gij gaat in alle talenten zoo voor, dat ieder die u naauwgezet heeft nagevolgd, niet onberoemd is geweest.

„Daarbij voegt gij aan hooge jaren deftigheid van zeden en allerlei geleerdheid, en ik vermoed, dat er nog meer dan dit tusschen uwe eerwaardige rimpels schuilt, nl. dat gij steeds nieuwen ijver om te leeren koestert. Gij zijt de roem van het vaderland, het sieraad van Friesland, de tuchtmeester der priesters, eene autoriteit bij het volk, de ziel van den raad, de hope der weezen, de toevlucht der behoeftigen, de beschermer van weduwen, de verdediger van allen, die onberispelijk leven. De geestelijkheid bezingt u, de woelige volkshoop bazuint uw lof uit. Niemand is er, die voor u niet de jaren van Methusalem afsmeekt. Op u, den herder, steunt de geestelijkheid vol vertrouwen, u den man van in elk opzicht onberispelijke zeden bemint iedereen. U juicht het liefelijke kinderhart toe, welker juiste studiën gij met hart en ziel aanmoedigt. Want, wat kan er meer uit de beoefening van fraaie letteren voortspruiten, dat gij niet overeenkomstig uwen vurigen ijver bevordert? O onvergankelijke lof van Groningen's priester! O onverwelkelijke verheerlijking

---

[1]) Bij Gerdes, *Hist. Ref.* T. III, *Mon.* p. 3—5. Het geschrift daar aangehaald draagt den vreemden titel: *Lamentationes Petri, autore Esdra scriba olim, modo publico Sanctorum Protonotario* etc., en is klaarblijkelijk uit dien tijd afkomstig. Het is vrij zeker verloren geraakt, en de schrijver is onbekend. *Scriptor hactenus nobis ignotus*, noemt Gerdes hem.

van een zoo grooten man! De hoogere besluiten van de hemelsche machten hebben u voor onze tijden bewaard. De hoog verheven God zorgt door u voor onze openbare en gemeenschappelijke belangen. Want niet zonder verborgene bedoeling Gods valt u zulk een ongemeen hooge ouderdom te beurt; het Opperwezen heeft dat gedaan, opdat door uw gezag de geestelijkheid bij haar plicht zou blijven. Eene grijsheid als de uwe lacht den heiligen hemelbewoners aan.

„Ik zie in u een tweeden Augustinus, indien van dezen kerkvorst verhaald is, wat ik volkomen in u aanschouw, dat gij al de uwen steeds met letterkundige vraagstukken oefent, en wel, dat gij bij beker en feestmaal op een tijd, dat alle anderen doorgaans in een meer ontspannen toestand verkeeren, de natuurlijke orde omkeert, en terwijl een ander zich als Epicurist gedraagt, gij u als wijsgeer met de uwen over de diepzinnigste dingen onderhoudt. Eindelijk, om dit nog aan al uwe verhevenheid toe te voegen, ik bemin in u geen ander dan Aurelius Augustinus, want met het leven van dezen kerkvorst (indien men het kleine naast het groote mag stellen) wordt het uwe het meest geschikt vergeleken."

De schrijver weidt vervolgens uit in den lof van Gosewinus van Halen, die hem aan *den goddelijken en grooten kerkvorst Gregorius* herinnert. Den vriend van Frederiks Gelmarus Canter [1]) noemt hij *Ambrosius* wegens zijne betrekking en bekende welsprekendheid. Ook den nog jeugdigen Hieronymus Verrutius [2]) prijst hij zeer. Dan eindigt het fragment: „Ziedaar, luisterrijke priester, vier [3]) niet middelmatige lichten van de kerk stelde het Opperwezen u ter zijde. Gij hebt in uwe stad, wat onlangs nog geheel Duitsh-

---

[1]) Hij was secretaris van de stad en woonde als afgevaardigde vele onderhandelingen bij, zoodat wij hem dikwijls in gezelschap van Frederiks ontmoeten. Scheltema, *Staatk. Nederl.* in voce, meent van hem na 1514, toen hij aan 't gezantschap naar ten Hoorn deelnam, geen spoor meer te kunnen vinden. Zie echter *Gron. arch.* 1517, no. 1; Nijhoff, t. a. p. *oork.* 794, p. 522 (16 Mei 1516), *oork.* 1032, p. 671 (27 Sept. 1520), p. CIII en CIX op het jaar 1521; Brucherus, p. 55.

[2]) Van dezen is weinig bekend. Brucherus, p. 57, verwart hem met een lateren, den zoon van Gerlach V. en Aleida Rotters, geb. 1546 gest. 1601, die volgens den *catalogus syndicorum*, op het Gron. arch. 1549 no. 33, in het jaar 1575 *Syndicus Omlandiae* werd. De vriend van Frederiks is een oudere uit hetzelfde geslacht.

[3]) Moet zijn *drie*.

land was ontzegd. Gij zult bewerkt hebben, dat de fraaie letteren ook bij u herleven. De geleerde Minerva houde u tot beschermheer!"

Wanneer men nu een goed deel schuld aan de gezwollenheid dezer stijloefening brengt op rekening van de verleidelijke sierlijkheid der Latijnsche taal, dan bevat deze tirade uit de „klaagzangen van Petrus" eene loftuiting, die vele dankbare en eerbiedige stadgenooten hem in menig opzicht zullen nagezongen hebben, alsmede eene nuttige bijdrage ter kennisse van Frederiks gezindheid, studiën, dagelijksch leven en het karakter van zijne bemoeiingen in zijne naaste omgeving. In den aanhef wordt hij genoemd met de geleerden van Duitschland, waarmede òf de Duitsche Humanisten òf de Hervormingsgezinden bedoeld zijn. Aan het slot wordt er bij hem op aangedrongen, om gesteund door de hulp van die drie anderen de schoone letteren in Groningen even als in Duitschland te doen herleven.

Dat de geleerde en aanzienlijke priester een voorstander en beschermer was van de nu ontwakende geestesverlichting, blijkt nog te meer uit een brief van Erasmus [1]). Die brief, geschreven te Leuven 1 Mei 1521 aan den persona van Groningen, is van veel belang zoowel om zijn inhoud, als ook omdat daardoor het bestaan van eene zekere betrekking tusschen hem en den beroemdsten van de middeleeuwsche Humanisten bewezen kan worden. 't Schijnt, dat Erasmus uit het navolgende tot schrijven aanleiding nam. Een jeugdige leerling van het Groninger fraterhuis had het gesticht verlaten en was op de eene of andere wijze met Erasmus in aanraking gekomen, die hem opgenomen en verzorgd had. Men riep den knaap weder op, en toen Frederiks daarbij vernomen had, hoeveel zorg de groote geleerde voor den ronddwalende had gedragen, zond hij den loftuiter der dwaasheid nevens een brief vol dankbetuigingen een gouden eerebeker ten geschenke. Brief en bokaal werden door Gosewinus

---

1) Bij Gerdes, T. III, *Mon.* p. 6—8, en vertaald in de *Oudh. en Gest. van Gron.* bl. 88. Van de correspondentie van Frederiks is ons, behalve deze brief en een paar andere bij Emmius overgenomen en te hunner plaatse reeds gemeld, niets overgebleven. Brieven van zijne hand bezitten wij niet, terwijl toch zijne staatkundige briefwisseling zeer uitgebreid was en de bewijzen er zijn, dat hij met vele geleerden in zijne vaderstad en gansch Nederland, ja zelfs daarbuiten in nauwe betrekking stond.

van Halen, den prior van het fraterhuis, die waarschijnlijk tevens den knaap kwam terug halen, aan Erasmus overhandigd. Misschien kende deze Frederiks wel niet persoonlijk, maar had van Gosewinus, met wien hij vervolgens briefwisseling onderhield, veel tot lof van den patroon der Groninger fraterstichting vernomen. Na zijn dank betuigd te hebben over het vorstelijke geschenk, weidt Erasmus in vleiende bewoordingen uit over des milden gevers deugden en verdiensten als hierarch, als herder en leeraar, als beminnaar en voorstander van alle wetenschappen. Ook in dezen brief wordt evenals in het zooeven aangehaalde geschrift met lof gewaagd van de degelijke, geest en hart ontwikkelende gesprekken, die Frederiks tafel kruidden. „Ook laat gij — zoo schrijft Erasmus — uwe tafel niet bevuilen door vergiftigde praatjes, die haat en nijd ademen. Hoe ernstig toch hebt gij onlangs het zwijgen opgelegd aan twee, die zich gewijde predikers van het Evangelie noemen [1]), toen zij even onbeschaamd als hatelijk hun gal over Erasmus begonnen uit te braken: om hun vuile taal af te breken, vroegt gij, of zij mijne geschriften hadden gelezen, en zij moesten bekennen, dat zij er nooit toe waren gekomen. Terstond liet gij daarop volgen, dat gij u verwonderdet over de onbeschaamdheid, waarmede zij zoo babbelden over de leer van iemand, wiens werken zij zelfs niet gelezen hadden. En toen hunne domheid nog niet door die terechtwijzing werd beteugeld, ja zelfs door den wijn in onbescheidenheid toenam, zeidet gij, dat gasten, die uwe tafel met zulke taal verontreinigden, u ten hoogste mishaagden. Zij moesten hunne taal nalaten, of van tafel gaan."

Zeer merkwaardig zijn uit dezen brief de volgende woorden, die steunen op de getuigenis van een gelijktijdigen Groninger, nl. Gos. van Halen: *Gij licht een ieder voor door uw vroom leven, gij weidt uwe kudde ijverig naar de leer des Evangelies, gij verkiest u zoodanige priesters, die zoo wel door onberispelijkheid van zeden als door ervarenheid in de godgeleerdheid uwe gemeente versieren.* Zij doen ons een licht opgaan over den aard van de zorg des verlichten kerkheers ook in 't belang van de geestelijke welvaart zijner stad.

Het was dus genoeg bekend, en bij voorkomende gelegenheden bedekte Frederiks het niet, welke gevoelens hij aankleefde. Die gevoelens zoowel van hem als van zijne

---

[1]) Waarschijnlijk dus twee Dominicaners.

geestesverwanten waren althans ruchtbaar genoeg geworden om de onrust der Groninger predikheeren gaande te maken. Het gezag van den alvermogenden persona moge hunne tegenwerking nog wel een tijdlang binnen zekere grenzen hebben gehouden, de sporen van hun woelen en werken zijn echter aanwezig, en al is het weinig, men kan de Dominicaner monnikken van Groningen daaruit leeren kennen als obscuranten en schreeuwers van hetzelfde slag, als waarop Erasmus zijne ironische drijfjacht hield. Een staaltje daarvan vonden wij in de bovenaangehaalde slotpassage van Erasmus brief. IJveraars voor de oude leer ontbraken er in Groningen niet, zij lieten zich daar nu en dan ook van den kansel gelden en hadden gezag bij de schare. Aan hun hoofd stond de prior van het Jacobijnerklooster, pater Laurentius, *een stout*, *hoochmoedigh*, *onverstandich Mensche* [1]). Deze was nog maar korten tijd in Groningen geweest, of de Dominicanen riepen mannen van allerlei stand op om een dispuut over eenige door hen opgeworpene stellingen bij te wonen. Het verdient de opmerking, dat de aanvallers van die stellingen juist allen priesters waren aan de Martinikerk. Frederiks had ze met zijn ambtgenoot Jarghes aangespoord den handschoen op te vatten [2]), omdat hij het gezwets der monnikken ten hoogste afkeurde. Hoogstwaarschijnlijk hebben zij beiden het dispuut ook bijgewoond. Echter is het twistgesprek bij de meeste burgers nagenoeg geheel onbekend gebleven [3]). Het werd in 1523 gehouden, duurde maar weinige uren en was over het algemeen van zeer vriendschappelijken en vredelievenden aard, waartoe het ontzag der monnikken voor den erkend vrijzinnigen opperpastoor, toen reeds een grijsaard, maar sterker van arm dan ooit, niet weinig zal hebben bijgedragen.

Men mag dus met goeden grond de bij het dispuut uitgesprokene denkbeelden houden voor uitdrukking der gevoelens, die Frederiks sedert zijne jeugd, toen hij te Aduard zat aan de voeten van Gansfort, steeds meer was toegedaan geworden. De mannen van die school, tot dit oordeel gebracht zoowel door de eigenaardige vorming hunnes geestes als door hunne positie in een gewest, waar wijzigen en allengs

---

[1]) Schotanus, p. 627 vlg, p. 633 vlg. In een brief bij Gerdes, T. II, suppl. p. 450, geeft Erasmus hem den bijnaam *Ruffus*.

[2]) Dit wordt bericht op pag. 5 van de inleiding voor de *Disputatio habita Groningae* enz. 2e ed. Gron. 1614.

[3]) Gerdes, *Hist. Ref.* T. III p. 33.

verbeteren nog wel eene mogelijkheid scheen, waren maar in één opzicht onderscheiden van de groote hervormers van Duitschland, dat zij nl. het van ouderdom zwak gewordene schip der kerk nog niet als zoo versleten en zoo uitgediend beschouwden, of het kon nog wel gekalefaterd worden [1]). Hoewel dus Frederiks tot de mannen behoorde, die de hervorming hebben voorbereid, zoowel door zijn aanzien als door 'tgeen hij zelf gedaan en gepredikt heeft, beleefde hij die hervorming niet. Zijn eigen zoon Hieronymus, wiens richting en neigingen voorzeker voor een groot deel naar en door den geest des vaders waren gevormd of geleid, was met hart en ziel *van d'Evangelische of Luthersche gesintheit* [2]).

Niet ten onrechte wordt aan Frederiks het vereerend epitheton gegeven: *beschermheer van alle hoogere beschaving* [3]). De verlichte persona van Groningen had zich opgeworpen tot patroon van de stichting der broeders van het gemeene leven [4]), 'twelk hij metterdaad betoonde door hare boekerij aanzienlijk te vermeerderen. Bovendien had hij in de sacristie van de Martinikerk een begin gemaakt met den aanleg van eene bibliotheek, die zoo goed was, dat zij zelfs door Erasmus geroemd werd [5]) *als voornl. te zijn opgevuld met die schrijvers welker geschriften Evangelischen liefdegeest ademen.* Die dubbele

---

[1]) Dit blijkt ook uit de geheele redeneering van Timmerman in de *Disputatio*, p. 32—35. Hij beredeneerde, dat het gezag van den paus door eene algemeene kerkvergadering van alle ingeslopene misbruiken strijdig met het Evangelie gezuiverd kon en moest worden.

[2]) Brandt, *Hist. der Ref.* dl. I, p. 144.

[3]) Zoo in *Disputatio*, etc. p. 4. *Omnisque melioris eruditionis assertor praecipuus.*

[4]) In den brief bij Gerdes, t. a. p. *Mon.* p. 5, schrijft Erasmus: *Audivi dudum Fratriciarum aedium Patronum te esse deditissimum, atque ipsam eorum bibliothecam non temnendo munere locupletasse.*

[5]) Ibid. p. 7. *Mihi et illud arguit tuum pietatem, quod in sacrario bibliothecam adornas, iis potissimum autoribus refertam, quorum scripta spirant euangelicam charitatem. Quales sunt Origines, Chrysostomus, Cyprianus, Ambrosius, Augustinus, Hieronymus.* Glasius, *Godgel. Ned.* dl. I, p. 475 zegt, dat hij zijne eigene huisbibliotheek aan de Martini-kerk vermaakte. In 1622 werd de bibliotheek van de Martini-kerk gevoegd bij die van de pas opgerichte academie, *dies dat deselve aldaer allenich ende separatim van de Provincie boecken* gesteld zouden worden. Zie nader de *Aanteek.* van Mr. H. O. Feith achter zijne bekende *Redevoer.* uitgespr. in 1817, Gron. 1819, bl. 47. De inventaris is verloren geraakt, doch er moeten op de acad. bibliotheek nog werken zijn, waarin de eigenhandige naamteekening van Willem Frederiks staat.

schenking doet dus met goeden grond vermoeden, dat zijn eigene boekerij goed en voor die dagen zelfs zeer ruim voorzien is geweest.

Benevens zijne andere studien schijnt het, dat de geleerde persona zich ook bijzonder wijdde aan de oudheden van zijn vaderland. Op het archief van Groningen is in handschrift aanwezig een opstel van Willem Frederiks [1]). 't Is eigenlijk een afschrift 16 bladzijden folio groot, en hoewel de titel belooft, dat het handelen zal „over de ligging, oorsprong, zeden, lotgevallen en beroemde mannen van Friesland," handelt het stuk, dat in vorm en aanleg de bestemming toont om in een wetenschappelijken kring voorgelezen te worden, slechts over de beide eerste punten [2]). Uit dit fragment kan blijken dat Frederiks zeer belezen was, dat hij stond op de hoogte van de wetenschap van zijn tijd en de gelegenheden en rijke hulpmiddelen, die ten zijnen dienste waren, geenszins had verwaarloosd. Maar dit is helaas ook het eenige! Voor ons heeft dat brokstuk, bestaande in een vrij dor vertoog over de geographische gesteldheid en de grenzen van Friesland en over de afkomst der Friezen, al zeer weinig belang. Het is te bejammeren, dat wij het vervolg niet kennen. Onwaardeerbaar toch zouden de opmerkingen kunnen zijn van een man, die aan alle belangrijke gebeurtenissen op staatkundig, kerkelijk of godsdienstig terrein gedurende een tijdvak van veertig jaren zoo levendig deel nam, die geheel in en met zijn tijd leefde in een kring van waarlijk hoog ontwikkelde mannen.

---

[1]) 1558, no. 12. De titel is: *Wilhelmi Frederici Gron. Personae Personatus de Frisionum situ, origine, moribus, rebus gestis et viribus illustribus (opus affectum quod ad situm et originem.)* Aan het einde van dit afschrift, na het jaar 1558 genomen, staat:

Descripta ex autographo M. Wilhelmi Frederici, patris sicilicet Doctoris Hieronymi.

Quorum ille obijt

Hic vero 26 *Augusti* 1558.

[2]) Om de bijvoeging van den afschrijver bij den titel is het zeer waarschijnlijk, dat het door den lateren bezitter slechts voor een deel overgeschreven is. Frederiks zegt in het begin, dat hij er in 1498 mede bezig was.

VI.

HIERONYMUS.

Willem Frederiks, de hoofdpastoor van Groningen, had een zoon, de welbekende Hieronymus Frederiks. Evenwel mocht de machtige persona als geestelijk persoon nooit wettig huwen, en wordt de naam der moeder nergens opgegeven. Of wij hier te denken hebben aan een onwettig huwelijk of aan het gevolg van een onberaden oogenblik, kan moeielijk worden uitgemaakt. Misschien zal een blik op zekere toestanden in die dagen tot verklaring kunnen dienen.

Eene van de hoofdredenen, waarom de zedelijkheid en het crediet van den geestelijken stand in deze gewesten niet zoo laag gedaald was als elders, heeft men te zoeken in de hier heerschende vrijzinnigheid nopens het gehuwde leven der priesters. Velen zijn daardoor zelfs in de meening gebracht, dat het decreet op het coelibaat in de noordelijke gewesten van ons vaderland, behalve natuurlijk bij de kloosterorden, nooit in werking is gebracht, dat de priesters werkelijk en wettig gehuwd bleven. Klachten en uitdrukkingen van tijdgenooten en geloofwaardige schrijvers schijnen dit te bevestigen [1]). En het is inderdaad ook zeer waarschijnlijk, dat na het in werking brengen van de bul op het coelibaat de huwelijken van de priesters in deze afgelegene en onafhankelijke gewesten niet eensklaps zijn ontbonden. Dit was eerst bij langzamen overgang mogelijk. Maar toen de coelibaatswet ook werkelijk hier werd erkend, bleef een zeker soort van huwelijk toch nog bestaan. Dit moet men zich aldus voorstellen. Het huwelijk van den priester was noch door den staat noch door de kerk gewettigd, ja werd zelfs afgekeurd en tegengegaan. De kinderen uit zulk eene verbind-

---

[1]) Emo zegt in zijne *Kroniek* (N. U. van Feith en Stratingh in de *Werken van het Histor. Genoots. te Utr.*, 1866) p. 67*: Coniugati sacros ordines capiunt et beneficia ecclesiastica, et coniuges coniunguntur contra decretales.* E. Beningha: *De Priesteren ahne ehefruwen wolden se nicht gerne by sick liden, updat se andere luden bedde nicht besudelden.* Aen. Sylv. Piccolomini (Pius II) in *Cosmographia* etc. c. 35 *de Phrisia: Foeminarum impudicitiam severius puniunt. Sacerdotes, ne alienac ubilia polluant sine coniuge non facile admittunt. Vix enim continere hominem posse et super naturam arbitrantur.*

tenis voortgesproten waren bastaarden *kyndere de damnato coitu.* Als zoodanig waren zij van alle rechten uitgesloten, en de vrouwen werden niet erkend. De kerk heeft zulke verbindtenissen van tijd tot tijd door strengere bepalingen afgekeurd en gebrandmerkt [1]). In 1310 werd door Guido bisschop van Utrecht de ban uitgesproken over alle *sacerdotes et cleros focarias habentes.* Emo bejammert het als eene verregaande zedeloosheid, niet te vergoelijken bij hen, *die het zout der aarde zijn moesten.*

Ja, die vrouwen, al heetten ze *coniuges*, waren bijzitten, die kinderen waren uit onechten bedde en hadden geene andere rechten, dan die het laissez-aller van de gewoonte hun liet. Maar in deze streken baarde het bijna nooit ergernis. Want zelfs de meest geachte priesters kozen zich eene vrouw tot levensgezellinne, even alsof er een wettig huwelijk was aangegaan. Die vrouwen gedroegen zich in het maatschappelijke leven met dezelfde kieschheid en zedigheid, zij kleedden zich en werden met dezelfde achting behandeld als eerbare en wettiggehuwde vrouwen. Die band toch was even goed voor het leven gelegd als een huwelijk, waaraan kerk en staat hun zegel hadden gehecht. Het schijnt zelfs, dat de leek deze door eeuwenlange gewoonte tot regel geijkte ordeloosheid gaarne zag. Eerst sedert de tweede helft van de 16e eeuw, toen Groningen een eigen bisschop had, kon die gewoonte voor goed worden onderdrukt. Hieruit behoeft men niet af te leiden, dat zulk een huwelijk, hoe tallooze voorbeelden wij daarvan ook ontmoeten, onder de priesters van deze streken algemeen was. Evenwel zijn deze landen daardoor lang verschoond gebleven van vele misbruiken en ergerlijke onzedelijkheid der geestelijken [2]).

Zoo had dan de persona Frederiks een kind, dat openlijk als zijn kind bekend stond [3]). In de geschiedenis van Groningen is de naam van Hieronymus Frederiks ook bekend ge-

---

[1]) J. Rengers ten Post, *Kron. der Ommel.* dl. I. p. 344: (Bisschop Knijff) *schattede den papen de den vrouwen hielden den eenen tyd vor den anderen na... en... visiteerde jarlix de kercken (dan niet vergeves)... off de papen Ehefrouwen hadden.*

[2]) Zie verder het *Geschiedkundig betoog over den ongehuwden staat der priesters in de Vriesche landen* van Mr. H. O. Feith in de *Verhand. van het Genootsch. P. E. J. P.* D. VI, 267—596.

[3]) Zoo was Hendrik Eelderwoldt, vicaris van de A-kerk (*Gron. Volks-Alm.* 1846, p. 113), waarschijnlijk ook een zoon van den reeds genoemden Herman Eelderwoldt.

noeg, want hij was tot aan zijn dood in Augustus 1558 rentmeester van de stad [1]) en met hoogen lof wordt bij verscheidene schrijvers melding van hem gemaakt [2]). Dat hem echter zulk eene aanzienlijke betrekking was toevertrouwd, dat hij door zijne medeburgers met niet te miskennen achting is bejegend, kan met het oog op zijne niet wettige geboorte eenige zwarigheid veroorzaken. Zeer zeker althans was het een zeldzaam verschijnsel. Want gelijk bekend is, bastaarden waren toen per se van alle staatsburgelijke eerambten uitgesloten: de wet ontzeide den kinderen van priesters alle rechten. Dat nu niemand uit onechten bedde eene hooge, aanzienlijke betrekking bekleedde, kan alleen aldus worden verklaard, dat òf de machtige invloed des vaders voor den zoon den weg had gebaand, òf dat het eene hulde was van dankbare medeburgers aan de nagedachtenis en de groote verdiensten van den beroemden vader van een zeer bekwamen en verdienstelijken zoon.

VII.

BESLUIT.

Den derden Augustus des jaars 1527 overleed meyster

1) *Gron. Arch.* 1549, no. 31; 1554, no. 4, 91; 1556, no. 77.

2) Menso Alting, *Not. Germ. Inf.* II, p. 74, 75; Kempius, *de Or. Fris.* p. 154, 157; Revius, *Dav. Ill.* p. 265; R. Praedinii *Opera*, fol. 410 (Gerdes, III, p. 202, 269); Brandt, *Hist der Ref.* dl. I, p. 144; Scheltema, *Staatk. Ned.* III, p. 583; Feith, in de werken van *P. E. J. P.* dl. VI, p. 568, 569; Brucherus, *Gesch. der Herv.* p. 124, 125. — Hij was doctor utr. iuris en op godsdienstig gebied zeer verlichte denkbeelden toegedaan. Gerdes, III, *Mon.* p. 139, 141. — Praedinius hield eene rede bij zijne begrafenis. Dr. J. J. Diest Lorgion, *Regn. Praed.* p. 78. Het schijnt, dat hij eenige kinderen had, althans in Gabbema, *Epist. Cent.* I, 68, wordt genoemd een *Rotgerius paedagogus liberorum Doct. Hieronymi.* Zie ook *Epist.* 69. In het programma van Prof. Henricus Eijssonius van 1679 op burgem. Joh. Isbrandts, curator der academie, overleden 1 April 1679, wordt melding gemaakt van zijn vader Mr. Hyronymus Isbrandts... *inter primos Academiae tum fundandae octo viros, maternus D. Joh. Northoorn uterque consul:* sed etiam proavus D. Hieronymi Frederici, tam abavus magnus ille Wilhelmus Frederici, *qui in personae personatus dignitate constitutus, varias ad caesaream majestatem et exteros principes legationes obiit atque in foederibus cum illis ictis ac initiis fuit notissimus.*

Wilhelm in hoogen ouderdom [1]). Lang en beteekenisvol was zijn leven geweest. Groningen verloor in hem een van haar meest verlichte en beroemde burgers, misschien den bekwaamste van hare staatslieden, een man van aanzien en gewicht in een voorwaar zeer belangrijken en veelbewogen tijd.

Uit de voorgaande bladzijden hebben wij gezien dat hij, *die al doen en laeten was in Groningen* met de gansche kracht van zijne persoonlijkheid gedurende het grootste deel zijns merkwaardigen levens staatsman is geweest. Zeer juist is dus de lof, die Emmius [2]) hem geeft: *Willem Frederiks, het hoofd en de voornaamste leider bij de staatkundige beraadslaging, in geleerdheid, verstand en kracht van taal boven allen in dezen staat uitmuntende, van inborst zeer eerzuchtig, hevig ingenomen tegen de partij van de Schieringers, rusteloos, maar verheven en tot handelen geboren. Daarom verkeerde hij meer in de raadzaal dan in den tempel, behandelde hij vaker staatkundige dan gewijde aangelegenheden, was hij beter bekend met de schriften van wetgeleerden dan van profeten of apostelen of heilige vaders. En opdat gij dien man nog meer zult bewonderen, zijne betrekking was geneesheer en hij voerde daarom dien titel naar het gebruik der scholen.*

---

[1]) *Obiit* 1527 *d.* 3 *Augusti*, Gerdes, *Hist. Ref.* T. III, p. 191. Dit gevoelen wordt ook aangehangen door allen, die Gerdes hebben gevolgd. Zijne opgave heeft alle aanspraak op juistheid, daar hij zo gevonden heeft in eene lijst van pastoren in de stad tot 1594, eigenhandig door burgem. Joach. Alting opgemaakt. Volgens deze lijst overleed Hugo ter Nulo, Frederiks opvolger, 1549 in *Festo Simonis et Judae.* — Sommigen als Scheltema, *Staatk. Nederl.* dl. III, p. 583, van der Aa *Biogr. W. B.*, Glasius, *Godgel. Nederl.*, Arend, *Vaderl. Gesch.* dl. II, st. III, p. 602; Harkenroht, in annot. op E. Ben. *Hist. van Oostfr.* p. 528, enz. noemen 1525 zijn sterfjaar. Tot dit gevoelen zijn zij waarschijnlijk gebracht door eene uitdrukking bij Emmius op het jaar 1525, lib. LIII p. 832: *Everardi Jargaei primario sacerdotio in fano Martiniano* tum *praediti.* Vergl. S. Beninga, p. 399. Jarghes is evenwel nooit hoofdpastoor van de Martini-kerk geweest, noch persona, gelijk Emmius hiermede aanduidt. De opvolger van Frederiks was Hugo ter (of van, of de) Nulo. Hij was *persona der personaatschap en kerkheer der kerken to St. Merten en St. Walburg*, blijkens eene verzegeling op het stedel. Arch. gedat. *St. Odgerus avond* 1527, n. 17. Diezelfde *Mester Hugo ter Nyll doctor en vicarius toe Sunte Merten* was in 1515 uit naam van de stad afgezant naar Rome. S. Beninga, p. 282.

[2]) Lib. XXXI p. 482. De getuigenis van eenige andere schrijvers: (H. V. R.) *Oudh. en Gest.* p. 86, 87, 102 en 103, van Harkenroht in Matth. *Anal.* p. 527, 528, e. a. komt bijna geheel op het gevoelen van Emmius neer.

Wij hebben tal van bewijzen gevonden, dat Frederiks zich gedurende meer dan dertig jaren wist te handhaven in de steeds toenemende achting en het bewonderende vertrouwen zijner medeburgers. Die algemeene, blijvende achting toont dat Frederiks beginselen geene andere waren dan ijver voor de belangen van zijne vaderstad, in welker dienst hij in die dagen van onveilige en ongebaande wegen tallooze bezwaarlijke reizen ondernam en zich blootstelde aan allerlei moeielijkheid. Al moest hij soms in nood middelen bezigen als omkooping en kuiperij, waarvan hij als geestelijke beter dan iemand anders het zedelijk ongeoorloofde kon inzien — hij is niet de eenige diplomaat, die zich daaraan schuldig heeft gemaakt — en er is geene reden om hem van zelfzucht te verdenken, gelijk sommigen te vergeefs hebben getracht, door bijv. de zaak van het beruchte jaargeld uit de kas van den Gelderschen hertog al te sterk te kleuren. 't Is waar, hij handelde soms zeer voortvarend en eigenmachtig, 't is zeer wel mogelijk, dat hij genoeg eerzucht en energie bezat om te willen bereiken, wat hij bedoelde, om zich te verheffen tot den man, die allen en alles leidde, die alleen aan het hoofd stond der staatkunde van zijn gewest, die niet gedoogde, dat er iets buiten zijn wil en voorkennis geschiedde. Maar immers, wie meester is van de taal, is het ook van het gemoed. Daarbij bezat Frederiks uitgebreide kennis op rechts- en staatkundig gebied. En waar de gaven en talenten zijn om veel invloed uit te oefenen, daar ontsiert eerzucht, als zij door waarachtige vaderlandsliefde wordt geleid, den staatkundige geenszins.

Behalve door zijne groote, staatkundige verdiensten behoorde Frederiks ook door aanzienlijke inkomsten en een onafhankelijk vermogen tot de voornaamste ingezetenen der stad. Dat hij een voor die dagen vrij aanmerkelijk fortuin moet hebben bezeten, is op allerlei wijze gebleken. De hooge geestelijken toch werden toen zeer ruim, ja overdadig beloond. Aan het pastoorschap van de Martini-kerk [1]) waren geenszins te verachten tijdelijke voordeelen verbonden. De verre en kostbare reizen, waarbij de gezanten door luister en mildheid de eere van hunne stad moesten ophouden, werden telkens

[1]) Hoewel de inkomsten dezer kerk door vele schenkingen ontzaglijk gestegen waren, hebben ze echter nimmer die van de A-kerk overtroffen.

ruimschoots vergoed. Herhaaldelijk ontving de rijke persona aanzienlijke, ja zelfs vorstelijke personen ten zijnen huize, niet zelden voor den tijd van vele dagen en weken. Bovendien bezat Frederiks eene uitgebreide boekerij in dagen, toen aan eene dergelijke verzameling een vrij belangrijk vermogen te koste gelegd kon worden.

Hoewel Frederiks meer een man van staatszaken dan van de hervorming is geweest, mogen wij niet nalaten aan de aanwezigheid van zulk een man als hij zeer veel invloed toe te kennen met opzicht tot den eigenaardigen gang, dien de hervorming van nu af in Groningen heeft genomen. De groote denkbeelden, die leven wekken en licht brengen in de menschheid hebben behoefte aan steunselen, als hij een was, aan mannen, op wie, als hooggeplaatsten in staat en kerk door rijkdom, aanzien, beschaving en gehuldigde bekwaamheden, de oogen van allen zijn gevestigd. Behalve hetgeen zij zelve door aan te moedigen, te beschermen als anderszins tot stand brengen, bestaat de verdienste van personen als Frederiks ook hierin, dat zij den volke ten voorbeelde zijn, op hoedanige wijze groote en heilzame denkbeelden practisch kunnen worden aangewend, hoe de gepredikte verdraagzaamheid, zuivering van geloof en leven, vrijzinnigheid en geestesbeschaving eene mogelijkheid zijn in het leven.

Zoo is ook meester Willem de persona een zegen geweest voor zijn gewest. Groningen moge hem dankbaar gedenken en zijn naam met eere blijven vermelden, zoolang het sta en gevoel behoude voor ware verdienste!

Groote hitte,

1589.

Vermits de overgrott heete dagen is den Rotmeesteren angeseit, dat ijder borger en inwoonder een tijne ofte vat met water voor sijn deure setten soude bij vijff mark te broecke; den 25 Julij 1589 [1]).

[1]) Gron. Archief, h. s. in 4to, no. 77, bl. 173.

DE PRECARIE OF BEDE,

BESCHOUWD ALS EENE WERELDLIJKE SCHATTING,

DOOR GRONINGEN ZOOWEL ALS HET GOREGT EN DRENTHE, AAN DEN BISSCHOP VAN UTRECHT OP TE BRENGEN.

Het is eene bekende zaak dat oudtijds de stad Groningen met het Goregt en Drenthe, als één geheel, als te zamen het oude Graafschap Drenthe uitmakende, aan den bisschop van Utrecht eene belasting plagt op te brengen, die *precarie* of *bede* werd genoemd, en wel alle vierde of schrikkeljaar, ook *scholt- schult-* of *schaltjaar* geheeten [1]). Men is het nog niet eens over den aard dezer belasting: of het eene *kerkelijke* is geweest die aan dien bisschop, als zoodanig, dan eene *wereldlijke*, die aan hem, als vorst of hooge overheid, door de stad zoowel als het Goregt en Drenthe, werd opgebragt. Buitendien levert dat onderwerp een en ander punt op, dat een nader onderzoek en opheldering allezins behoeft en verdient.

Het eerst vinden wij deze precarie of bede vermeld in eene uitspraak van 1328 over een geschil nopens de wijze van betaling daarvan, zoowel als over meer andere geschillen, zoo wereldlijke als kerkelijke, tusschen den Utrechtschen bisschop Johannes III en de onderzaten van Drenthe, Goregt en Groningen, toen bijgelegd door de aanzienlijke scheidslieden, Godfried van Borculo, Reinold, prefekt van Koevorden, en Aso van den Rutenberg. Die overige geschillen betroffen eensdeels het aanstellen van een deken in Drenthe en van een wijbisschop aldaar, het verleenen van bescherming

---

[1]) De laatste naam zal de juiste zijn, gelijk die dag nog zoo heet in het duitsch.

aan genoemde ingezetenen in en buiten het Sticht en over hun voorregt van niet te mogen gedaagd worden buiten Hulsford, bij Koevorden, en Bisschopsberg bij Westerhesselen, of niet buiten de grenzen van Drenthe. Gelijk in deze vier voorregten eenerzijds de ingezetenen bij die uitspraak werden bevestigd, zoo luidde zij anderzijds gunstig voor den Bisschop omtrent een ander viertal articulen, waarover verschil was ontstaan. Dezen betroffen, behalve de precarie, de misbruiken door de vasallen van den bisschop gepleegd in de overdragt van goederen, die zij van hem of de Utrechtsche kerk in leen hadden; het bezit door andere dan hoorige lieden van deze en gene goederen; en het betalen van tienden. Van dit viertal geschilpunten was dit laatste kerkelijk maar de beide voorafgaande, de goederen en hoorige lieden van den bisschop betreffende, waren voorzeker wereldlijk van aard. Zoo waren van het eerste viertal die van den deken en den wijbisschop klaarblijkelijk kerkelijk, die der bescherming van de ingezetenen en van het privilegie *de non citando* of *de non evocando*, zooals het heette, wereldlijk misschien zoowel als kerkelijk [1]. Er worden hier dus geenszins kerkelijke zaken alleen, maar ook wereldlijke geregeld, en die van de precarie kan daarom het een zoowel als het ander zijn. Er was, om ons nu bij die precarie te bepalen, verschil ontstaan over den tijd van betaling daarvan. De bisschop beweerde, dat de precarie hem elk vierde en wel elk schrikkeljaar moest opgebragt worden; de ingezetenen daarentegen vermeenden die slechts alle zeven jaar aan hem verschuldigd te zijn. De zaak werd ten voordeele van den bisschop beslist, na op den eed gesteld te zijn en dien bezworen te hebben met zeven stolen of zeven kerkelijke personen in hun plegtgewaad, dat dit van ouds altijd zoo gebruikelijk was geweest. Er werd nog bij bepaald, hetzij op nieuw of van ouds, het volgende. De bisschop moest in eigen persoon te Hulsford of te Bisschopsberg de precarie komen vragen, zoodat hij, zelf dit niet doende, die precarie niet zou ontvangen, noch met eenig regt mogen eischen door zijn gelastigde of de regters te Koevorden en te Groningen. Bij wanbetaling daarentegen, moest de nalatige dubbeld betalen en aan die regters drie ponden

---

[1]) J. S. Magnin, *Geschiedkund. Overzigt van de Besturen in Drenthe*, II, 1ste Ged. bl. 107 en 2de Ged. bl. 146, houdt dit laatste, even als de precarie, alleen voor kerkelijk, doch wij moeten dit hier in het midden laten, als op zich zelf een opzettelijk onderzoek vereischende.

tot straf of breuk, terwijl de precarie omstreeks St. Lambertsdag of den 17 September moest opgebragt zijn [1]).

Dat nu deze precarie eene wereldlijke opbrengst was, zal, als ik mij niet bedrieg, ten volle blijken uit de bewijzen, welke de volgende overwegingen opleveren.

1. In de eerste plaats komt hier in aanmerking de naam van *precarie* of *bede* en haar aard. Zoo ver ik weet, is deze naam steeds en overal die geweest van eene wereldlijke opbrengst door de onderdanen aan hunne souvereine overheid. *Bede* is de gewone, *precarie* meer de ongewone latijnsche, kerkelijke benaming daarvan, bij zoodanige overheden als den vorst-bisschop van Utrecht in gebruik — en waarom ik ze ook zoo zal blijven noemen. Haar oorsprong is al zeer oud en waarschijnlijk reeds te zoeken in de eerst vrijwillige geschenken, welke de onderdanen aan hunne vorsten jaarlijks of bij bijzondere gelegenheden en omstandigheden plagten te geven, maar welke de gewoonte al spoedig wettigde en gedwongen maakte. Daar dit nog op verzoek van de vorsten bleef geschieden, behielden deze geschenken of opbrengsten den naam van *bede*. Zoo moesten de graven van Holland hunne beden ook in persoon vragen [2]). Dit karakter van bede behield onze bischoppelijke belasting steeds, zoodat ingevalle de bisschop verhinderd werd die in persoon te komen vragen, en dit door anderen deed, de ingezetenen de bede niet toestonden dan onder voorbehoud van dit regt of zonder praejudicie voor het vervolg. Onderscheidene zoodanige brieven of acten *de non praejudicando* aan Drenthe in zijn geheel, dat is ook aan het Goregt en de stad Groningen mede, door de bisschoppen van Utrecht afgegeven, schoon eerst van lateren tijd, kunnen dit getuigen [3]). Men had alzoo gewone vaste of bepaalde, maar ook buitengewone

---

[1]) Zie den brief van 1328 uit het Groninger archief bij Driessen, *Mon. Gron.* I, 101.

[2]) Kluit, *Hist. der Holl. Staatsr.* IV, 470. Driessen, a. w. I, 107.

[3]) Magnin, a. w. II, 2de Ged. bl. 159, geeft zeven stuks aan van die acten, namelijk van 1460, 1472, 1477, 1480, 1484, 1494 en 1516, en den inhoud van de laatste, van 1516, in zijn geheel op, terwijl de eerstgenoemde, van 1460, gedrukt is bij Driessen, *Mon. Gron.* III, 529. Dat die acten voor geheel Drenthe, d. i. Groningen en het Goregt er bij gerekend, dienden, is te zien uit de notariele kopij van de acte van 1460, ter requisitie van de stad ten zelfden jare en op den dag van de betaling der precarie door haar afgegeven. Van vroegeren tijd schijnen er te ontbreken; het ware anders van belang die ook te kennen.

onbepaalde beden. Tot de eerste behoorde de bisschoppelijke precarie van Drenthe. Maar dat zij misschien ook altijd niet zoo bestendig geweest is, mag men opmaken uit het geschil daarover ontstaan, of ze alle zeven dan alle vier jaar verschuldigd was. Hoe dit zij, men moge oneens geworden zijn over den tijd van betaling, aan de regtmatigheid daarvan, van de precarie zelve, werd, blijkens de oorkonde van 1328, aan de zijde van de ingezetenen niet getwijfeld, maar die ten volle door hen erkend.

Schoon ook volgens dezelfde uitspraak reeds eene oude belasting zijnde, verneemt men vóór dien tijd daarvan met zekerheid niets. Er wordt op het jaar 1187 van den toenmaligen bisschop Boudewijn vermeld, hoe deze bij zijn vertoef in Drenthe en Groningen, ter waarneming van de regtspleging en andere zaken, te dezer plaats niet alleen door den prefekt en de burgers luisterrijk ontvangen, maar ook met ruime geschenken *(exeniae)* vereerd werd; de Prefekt voorzag hem bovendien met de meijers en hoorige lieden van den bisschop van de noodige wagens en karren en in andere uitgaven; en de Drenthenaren met de meijers en onderhoorigen in de Groninger prefektuur bragten bij deze gelegenheid zekeren algemeenen dienst *(servicium)* op, bestaande in drie tot vierhonderd ponden, welke te Koevorden in zijne handen gesteld werden [1]. Magnin gist, dat onder dien dienst de precarie te verstaan is, en onder gene geschenken andere beden. Hij maakt namelijk onderscheid tusschen beide en houdt (zooals gezegd is) de precarie voor eene kerkelijke of geestelijke inkomst en de beden, die de bisschoppen van Utrecht ook buitendien zouden hebben getrokken bij deze en latere gelegenheden, voor wereldlijke opbrengsten. Maar onder bovenvermelden *dienst* of *servicium* is stellig niet de precarie te verstaan. Want deze was eene algemeene opbrengst van vrije, zoowel als van dienstbare lieden, gene, blijkbaar alleen van deze laatsten; en onder de vrijen zullen dan geestelijken en wereldlijken, edelen en onedelen, gelijkelijk daartoe betaald hebben, naar mate van hun bedepligtig landbezit; want dit zal wel de maatstaf daarvan geweest zijn. Men heeft geene lijsten of opgaven van den omslag der precarie meer uit de bisschoppelijke tijden, alleen nog van lateren tijd uit het midden der 16de eeuw, toen Groningen en Drenthe niet meer

---

[1] Anon. *de rebus Ultrajectinis* etc., p. 4, 5. Westendorp, *Jaarb.* I, 201. Magnin, a. w. I, 8.

in het wereldlijke onder de bisschoppen van Utrecht stonden, maar onder Karel V, doch die lijsten zullen toch zeker opgemaakt zijn naar vroegere van hen. Behalve afzonderlijke van het Goregt, met of zonder de stad Groningen, leveren alzoo de rekeningen, die er nog overig zijn van de domeingoederen aldaar en in Drenthe algemeene lijsten der precarie op, zooals zij hierover verdeeld was [1]). Op deze lijsten of registers nu wordt, na de stads-, dorps- en gehuchtsgewijze opgaaf der precarie, die van de heeren eigen lieden en goederen afzonderlijk vermeld. Op de bijzondere van het Goregt of Selwerd worden de kloosters Essen en den Hoorn ook opgenoemd als schuldig hun aandeel in de precarie op te brengen [2]). De kerkelijke of pastorijgoederen zullen echter even als van andere lasten daarvan vrij zijn geweest. Wat de plaatsen betreft, schijnt de stad en heerlijkheid Koevorden alleen eene uitzondering in dezen gemaakt te hebben, als komende op gezegde registers niet voor [3]). Daar wijders de pre-

---

[1]) Zie bij Driessen (a. w. III, 530) een register van de precarie van het Goregt van het jaar 1540 (niet 1440, zooals in het Groninger archief daarvan vermeld wordt, *Reg.* 1440, No. 2). Voorts vindt men nog een dergelijk register in H. S. in den Staat van de goederen der stad van 1584. maar opgemaakt naar een vroeger van 1548, in het Groninger archief (*Reg.* 1548, No. 21) en vermeld bij Ypeij en Feith, *Oudh. van het Gooregt* enz. bl. 254, alsmede een ouder doch minder naauwkeurig register bij Hofstede, *Diss. de regim. in Drenth. regione forma*, p. 19, met een ander van 1536, bij Westendorp, *Jaarb.* II, 147, beide ook de precarie van de stad bevattende, en het laatste volgens hem door haar toen opgemaakt. De oude rekeningen der domeingoederen van Groningen en Drenthe, loopende volgens Magnin, *Besturen v. Drenthe*, III, 1ste Ged. bl. 286, over de jaren 1537 tot en met 1560, waarin de opbrengst der precarie zich mede bevindt, zijn thans ook uit 's Rijks archief op het Groninger archief overgebragt, althans die van 1° Octob. 1548 tot den laatsten September 1559. Magnin geeft in zijn werk, III, 1ste Ged. bl. 277, bij de opbrengst van die domeingoederen ook die van de precarie op, doch slechts in haar geheel, maar in zijn later werk, *Overzigt der kerk. geschied. v. Drenthe*, Gron. 1855, eene omstreeks het jaar 1546 vervaardigde volledige lijst daarvan; zie bl. 68 en Bijl. No. 2.

[2]) Het Selwerder klooster vindt men niet opgenoemd, en dit laat zich verklaren, als men bedenkt, zooals uit de opgegeven Ommelander tiendbrieven reeds is gebleken (*Bijdr.* I, 193), dat dit gesticht toen kerkelijk onder het Bisdom Munster is gerekend geworden en zoo wereldlijk onder Hunsingo. In hoe verre echter het oude Selwerd, onder Utrecht en het Goregt behoorende, al of niet vrij geweest zij van de precarie, is mij niet gebleken.

[3]) Magnin, *Besturen v. Drenthe*, II, 2de Ged. bl. 215. Deze S.

carie er zoo voorkomt, gelijk zij over de stad, dorpen en gehuchten in haar geheel verdeeld was, niet nader over de landerijen of personen in 't bijzonder, zoo blijft het overigens onzeker, welke bepaaldelijk al of niet bedepligtig zullen geweest zijn. Hoe dit zij, de vóórgemelde dienst *(servicium)* op het jaar 1187 opgebragt kan dus niet onze precarie zijn, maar wel de eerstgemelde *geschenken (exeniae)*. Met gewisheid is dit echter niet meer te zeggen. Evenmin is het uit te maken of onder zekere *buitengewone belasting* (exactio pecuniae ultra consuetudinem), welke de bisschop Henrik op het jaar 1259 met hulp der Drenthenaren in Drentherwolde (Goregt)poogde in te vorderen [1]), deze precarie of eene andere geldelijke opbrengst, hetzij wereldlijke, hetzij kerkelijke, te verstaan zij. Dit en de oorsprong of oudheid der precarie en hoe het daarmede gesteld was vóór de uitspraak van 1328 daargelaten, de geschiedenis leert ons onder de precarie welke de bisschop van Utrecht trok uit Drenthe, Groningen met het Goregt er bij genomen, geen ander dan wereldlijke schatting kennen. Magnin beweert wel het tegendeel, maar hij blijft schuldig hiervoor een bewijs bij te brengen. Voor onze stelling is daarentegen nog het volgende in het algemeen aan te voeren.

Kerkelijke overheden, met name de bisschoppen, hadden als zoodanig de precarie niet te vorderen; hunne inkomsten of de algemeen kerkelijke waren daarentegen de tienden. Ware de precarie eene kerkelijke belasting geweest, dan zou in het Drentsche Zeend- of Kerkelijke regt daarvan wel melding zijn gemaakt, even als van de tienden. Dan zou de geestelijkheid daarvan vrij zijn geweest, even als zij ook was van de tienden. Maar dat dit niet het geval was en tevens uitdrukkelijk de precarie als eene wereldlijke schatting werd beschouwd, volgt nog uit een stuk van 1397, waarin bisschop Frederik van Blankenheim te kennen geeft, met name aan zijn ambtman en dienaar te Koevorden en in Drenthe, dat de abt en kloosterlingen van Dickenynghe in

---

was ook onzeker omtrent de heerlijkheid van Ruinen, althans onder de bisschoppen (a. w. II, 1ste Ged. bl. 153, 2de Ged. bl. 215), doch vermeldt later, dat onder den Gelderschen hertog, Karel van Egmond, de precarie is geheven geworden (a. w. III, 1ste Ged. bl. 79); en zoo komt Ruinen enz. ook wel degelijk op de aangevoerde registers voor. Welke reden er bestaan hebbe voor de uitzondering van Koevorden, schijnt niet bekend te zijn.

[1]) *Kron. van* Emo en Menko, N. U., p. 209. Matth. *Anal.* II, 158.

Drenthe aan hem *precari ende bede* gegeven hebben voor hun klooster en goederen met de anderen geestelijkheid van zijn Sticht, gelijk zij schuldig waren te doen, wijders gelastende hen niet te bezwaren met eenige andere wereldlijke schatting [1]).

Men vindt hier bij de *precarie* ook nog *bede* opgenoemd en zal hier door bede eene dergelijke maar buitengewone van de gewone *precarie* verschillende belasting te verstaan hebben, welke genoemde bisschop toen ook heeft genoten, naar 't schijnt alleen van de geestelijkheid in Drenthe en zijn bisdom. Want, terwijl zijne voorgangers, bij het aanvaarden van hunne waardigheid, o. a. moesten bekennen, dat de beden, welke zij tot dusver van hunne onderdanen in het bisdom hadden ontvangen, bij gunste, niet bij regte, waren genoten en zij dus geene meerdere bede of andere belasting mogten vorderen, zoo had bisschop Frederik weten te bewerken, dat hij voor zijn leven in zoo verre van die bepaling wierd ontheven, dat het hem werd vrijgelaten, om door de *vordering van beden* in des bisdoms behoeften te voorzien, voorbehoudens echter nog de vrijheden, die zijne onderdanen daaromtrent van ouds mogten bezitten [2]). Dit mag vooral geschied zijn met het oog op het doel om de verpande heerlijkheid Koevorden terug te bekomen, even als hem tot dat einde ook vervolgens vergund werd goederen

[1]) Wij deelen hier dit merkwaardige stuk in zijn geheel mede uit Driessen, a. w. I, 168: „FREDERIC, bi der ghenaden Goeds Bisschop *T Utrecht*, maken kond allen luden ende sonderlinghe ZWEDER van HEKER, onsen Amptman tot *Covorde*, ende in *Drenthe*, ende JOHAN HAGHEN, onsen Dyenre, dat die eerbare ghiestelike personen, die Abt ende dat Convent ons Cloesters van *Dickenynghe*, ons precari ende bede ghegheven hebben voer hoer Cloester ende guede, mitter ghiestelicheyt ons ghestichts, als sy schuldich sin te doen. Ende want wy niet en willen dat sie daer boven ghekroed of beswaert warden mit weerliker luden schattinghe to ghelden, soe ontbieden ende bevelen ju SCHWEDER ende JOHAN voerscr. ende voert allen den ghenen, die bevelinge van onser weghen hebben, dat sie den Abt ende dat Cloester voerscr. daer inne verdedinghen ende oec beschudden in onsen name, soe dat sie daer niet omme ghemoyet en waerden. Ende weert oec dat hem yemant onderwonde, sie of hoer meyere hier boven te bezwaren, dat wolden wij an hem holden ende doen rechten, alst sijn tijd hadde. Ghegheven *Ter Horst* onder onsen seghel hier beneden anghedrukt, int jaer ons Heren MCCCXCVII, op Sunte Peters avond ad vincula."

[2]) Magnin, a. w. II, 1e Ged. bl. 171, stelt dit niet juist voor. Verg. van Idsinga, *Staatsrecht*, II, 5, en vooral den landbrief van den bisschop Arend van Hoorn van 1375, welke hier ten grondslag ligt.

van het Sticht te verzetten. En zoo zal hij dan ook van de Drentsche geestelijken, zoowel als van anderen van het Sticht, behalve de *precarie* zoodanige *bede* gevraagd en ontvangen hebben, gelijk blijkt uit het bedanken daarvoor door den bisschop bij brief van 1396 [1]), maar van dezen alleen, niet van de Drenthenaren in 't gemeen, zooals Magnin schijnt te veronderstellen. Zoo worden beide, de gewone precarie en buitengewone bede, ook opgenoemd, blijkbaar gelijkelijk als wereldlijke schattingen, in zijn bevestigingsbrief van hunne oude voorregten of vrijheden des jaars 1395, o. a. inhoudende de uitdrukkelijke bepaling, dat hij van den lande van Drenthe geene *precarien ofte beden* meer eischen noch het land schatten zou, dan zijne voorvaderen hadden gedaan [2]). Het blijkt echter niet, dat Frederik van Blankenheim andere bede of schatting van het landschap Drenthe heeft gevorderd en ontvangen dan de gewone precarie; dit is en blijft althans twijfelachtig. Wel schijnt dit het geval te zijn geweest met Selwerd of het Goregt, want daartoe zal te brengen zijn de brief van denzelfden bisschop des jaars 1414, waarin hij erkent van zijne onderzaten aldaar de hem toegestane bede als uit gunst niet van regtswege ontvangen te hebben en belooft hen bij hun oud regt te zullen laten en met geene bede of schatting te zullen bezwaren dan welke zij goedwillig op zijn vriendelijk verzoek geven willen [3]).

---

[1]) Bij van Idsinga, a. w. II, 17.

[2]) Van Idsinga, a. w. II, 11. Magnin, a. w. I, 1ste Ged. bl. 177.

[3]) *Gron. Arch.* 1414, No. 8. Ik voeg hier bij hetgeen Revius (*Hist. Daventr.* p. 173) aanteekent op het jaar 1506 bij gelegenheid, dat hij bespreekt den eisch van den hertog van Saksen op de Groningers en het gevaar, dat de bisschop van Utrecht hierbij liep, om geheel Drenthe te verliezen. Hij geeft nam. een en ander op omtrent den staat van dat landschap en de opkomsten, welke die bisschoppen daaruit trokken, om aan te wijzen, van welk belang dat land voor hen was. Zoo zegt hij o. a. dat de dekens van Drenthe aan hen elk schrikkeljaar van hunne beden (*precarie*) een vijftiende deel afstonden, dat tot 600 Fransche schilden toe beliep, en dat Drenthe van alle belastingen (*contributiones*), die Overijssel opgelegd werden, een vierde deel droeg. — Dit alles betreft dus het wereldlijk gebied van Drenthe. Maar men zal op deze opgaven van R. niet regt staat kunnen maken; want hij verwart, naar het mij voorkomt, de wereldlijke precarie met eene andere kerkelijke opbrengst en wel met de breuken van de dekens. Immers de precarie kwam den bisschop geheel toe, doch die breuken slechts voor een deel, en wel een vijfde, niet een vijftiende. Magnin, a. w. II, 2de Ged. bl. 159 en 160. Zoo bedroeg volgens eigene, schoon latere, verklaring der Drenthenaren van

2. Blijkt het karakter van de precarie, zoo meer in het algemeen tot dusverre beschouwd, geheel wereldlijk te zijn, in 't bijzonder duiden dit ook aan de bepalingen, volgens de uitspraak van 1328, omtrent de vordering daarvan door den bisschop en de betaling van boete door de nalatige onderzaten. De bisschop namelijk was verpligt om de precarie te komen verzoeken te Hulsford of Bisschopsberg. Deze beide plaatsen zijn juist ook die binnen Drenthe, waar de bisschoppen van Utrecht niet als zoodanig maar als landsheeren van de heerlijkheid Koevorden en Drenthe plagten gehuldigd te worden [1]). De ontvangst mogt geschieden door een kerkelijk zoowel als wereldlijk persoon, maar de boete bij wanbetaling door de nalatigen te betalen moest opgebragt worden aan de prefekten of regters van Koevorden, wegens deze heerlijkheid en Drenthe, en aan die van Groningen wegens de stad en het Goregt, waarover zij het gebied voerden. Dit laatste wordt in de uitspraak van 1328 vastgesteld, het eerste wel niet; maar men mag dit ook uit de geschiedenis opmaken. Zoo toch zal Gherd Kopes, die in 1400 de bede van de stad Groningen ontving voor den bisschop Frederik van Blankenheim, zijn rentmeester en dus wereldlijk ambtenaar zijn geweest, hoedanig die bisschop het eerst in 1397 over Drenthe schijnt aangesteld te hebben [2]). Volgens latere nog voorkomende kwitantien hebben de dekens van Drenthe toen de precarie opgebeurd [3]). En dit mag ook aanleiding of voedsel gegeven hebben tot de meening dat de precarie eene kerkelijke belasting was. Maar als men in het oog houdt, dat de ontvangst der precarie bloot eene administratieve verrigting was, maar de invordering der boe-

---

1578 hun aandeel in de lasten gedurende de bisschoppelijke regering niet ¼ maar ⅓ van het door Overijssel ten gevolge van gedane bede werd ingewilligd of op eenige andere wijze opgebragt. Magnin, a. w., III, 1ste Ged. bl. 265.

[1]) Magnin, a. w. II, 1ste Ged. bl. 37.

[2]) Driessen, a. w. III, 523. Magnin, a. w. 2e Ged. bl. 37.

[3]) Driessen, a. w. III, 524. In de notariële verklaring, die de kopij van den brief van 1460 van David van Bourgondie voorafgaat (ald. bl. 528), wordt als collector van de precarie op dat jaar genoemd Arnoldus ten Hove, priester te Niekerk in Langewold, in het stift van Munster, schoon de kwitantie wegens de ontvangen precarie dat jaar van de stad Groningen geteekend is door Bernardus ter Maet, cureet te Dieveren en deken van Drenthe, even als de voorgaande. Misschien had voormelde priester ten dienste van den deken van Drenthe de precarie van Groningen ingebeurd.

ten op de nalatigen eene regterlijke, dan laat zich begrijpen, dat de eerste ook kon geschieden door een kerkelijk persoon, door den deken, maar de laatste niet mede door dezen, door geen kerkelijken regter, maar alleen door den wereldlijken regter van den bisschop.

3. Naar de uitspraak mede van 1328 bedroeg de precarie oorspronkelijk 150 marken ligte sterlingen, maar er werden daarop gekort 8 marken en 4 schellingen, verschuldigd door de 12 kerspelen van Drenthe die zich aangesloten hadden aan de Friezen van Stellingwerf. Deze korting is inzonderheid nog te beschouwen als een bewijs voor de wereldlijkheid der precarie. — Magnin wil onder deze 12 kerspelen van Drenthe die van het land of kwartier van Vollenhoven verstaan hebben, dat met Stellingwerf en Schoterwerf zelfs eenmaal onder Drenthe zou behoord hebben. Ik heb de ongegrondheid daarvan reeds elders aangewezen en die aansluiting en weigering van gezegde kerspelen om hun aandeel in de precarie te betalen daaruit verklaard, dat de landerijen, waarvan dit moest geschieden, bezeten zouden zijn door de naburige Friezen van Stellingwerf [1]). Bij herziening echter van dit punt, ben ik van het laatste denkbeeld terug gekomen en nu geneigd onder de aansluiting van de 12 Drentsche kerspelen aan die van Stellingwerf eene werkelijke aansluiting te verstaan — en dus eene scheiding van die kerspelen zelve van Drenthe aan te nemen. De geschiedkundige bescheiden hiertoe betrekkelijk, schoon nergens uitdrukkelijk die kerspelen noemende, geven dit duidelijk genoeg te kennen en laten wel geene andere verklaring toe. Er blijkt namelijk daar uit, dat de bisschop van Utrecht vóór en na 1328 veelmalen met de Friezen van Stellingwerf overhoop gelegen heeft en in oorlog is geweest over het bezit of gebruik van land bij de Kuinre te IJsselham aan den bisschop, naar 't schijnt, toebehoorende en op Vollenhoofsch grondgebied gelegen, maar ook, omdat er onder waren, die zich aan zijn wereldlijk gebied hadden onttrokken. Zoo deed, lezen wij, bisschop Guido van Henegouwen in 1309 eene sterkte in Stellingwerf bouwen ter beteugeling van dit land; maar eer deze sterkte voltooid was, wierpen de bewoners haar omver, vervolgden en belegerden zelfs den bisschop in zijn

[1]) Magnin, a. w. I, 100. *Aloude Staat* enz. Dl. II, St. 2, bl. 102, 217. In zijn later uitgegeven werk: *Overzigt der kerkelijke Geschiedenis van Drenthe*, Gron. 1855, bl. 67, heeft Magnin alsnog hetzelfde gevoelen staande gehouden.

slot te Vollenhove. Hij werd wel ontzet, maar zijn voornemen, om de Stellingwervers in hun eigen land te vervolgen en te tuchtigen, mislukte en den bisschop bleef niet anders over dan hen in den ban te doen [1]). In den banbrief van 1310 verklaart de kerkvoogd omtrent de Friezen van Stellingwerf en Schoterwerf, dat zij allen in het geestelijke aan hem onderworpen waren, en *dit in het wereldlijke ook eenigen van Stellingwerf moesten zijn* [2]). Of nu in dien twist en oorlog de naastbijwonende Drenthenaren den Stellingwervers zijn bijgevallen in hun verzet tegen den prelaat van Utrecht, dan reeds bij eenige vroegere gelegenheid, die zich mag hebben opgedaan in den langdurigen strijd ook tusschen den bisschop en de Drenthenaren gevoerd, blijkt daaruit niet, evenmin uit het verdrag van 1313 tusschen bisschop Guido en de Stellingwervers en andere Friezen gesloten, daar dit hoofdzakelijk de grondbezittingen te IJsselham betreft en daarbij van geene Drenthenaren sprake is [3]). Ik meen echter uit de in 1328 bestaande en zoo, gelijk wij nader zullen zien, voortdurend geblevene vermindering der precarie van wege den afval dier 12 kerspelen te moeten opmaken, dat hunne aansluiting, sedert welken tijd dan ook, stand gehouden heeft. Tot die aansluiting, om dit er nog bij te voegen, kan ook werkelijk aanleiding gegeven hebben, dat onder de bewoners of grondbezitters dier 12 kerspelen misschien vele Friezen zullen geweest zijn. Wat hier van zij, dat niet slechts hunne landerijen behoorden aan Friezen, maar die 12 Drentsche kerspelen zelve zich bij hen hadden gevoegd, geene andere verklaring laat toe de bepaling van het verdrag in 1408 gesloten, waarbij de bedoelde geschillen tusschen den bisschop Frederik van Blankenheim en de Friezen van Stellingwerf en Schoterwerf over de hooilanden te IJsselham eindelijk voor goed, naar 't schijnt, zijn bijgelegd. Die bepaling houdt immers in, dat die prelaat die Friezen niet meer zal aanspreken ter zake de precarie, *„die die Drenthen plegen te wijzen op die landen voorz."* [4]). Deze bisschop zal even als

---

[1]) Beka, *Chron.* p. 107. Heda, *Histor.* p. 230.

[2]) Zie dien brief bij v. Mieris, *Charterboek* II, 93: „et nonnulli de Stellingwerf in temporalibus de jure subesse debebunt," zoo staat er in het oorspronkelijke.

[3]) Zie dit verdrag bij van Mieris, a. w. II, 137.

[4]) Van Mieris, a. w. IV, 107. De nogtans over die hooilanden nog weder herhaalde oneenigheden zijn bijgelegd bij verdrag van 1413.

zijne voorgangers op de betaling der precarie door de 12 kerspelen zoowel als hunne onderwerping aangedrongen hebben, maar dit eindelijk hebben moeten opgeven. Met geweld ze te dwingen, maakte de ver verwijderde en afgezonderde ligging des lands, omgeven van woeste heide- en zandvelden, zoowel als de tegenstand van de Friezen zelve bezwaarlijk, zoo niet ondoenlijk.

Maar welke zullen dan die twaalf kerspelen geweest zijn? Daar ze nergens met name genoemd worden, kunnen wij hier niet meer dan gissen, maar zeer vermoedelijk zullen daarvoor te houden zijn die van Oost-Stellingwerf. Dit deel bevatte toen omstreeks dat getal van kerspelen en springt juist als met een uithoek in Drenthe in. Er valt hierbij ook nog op te merken, dat in het gemelde verdrag van 1408 bij het opnoemen stukswijs van de kerspelen van Stellingwerf ter zake van het bedrag der achterstallige pachten, die elk van voornoemde hooilanden betalen moest, juist de elf kerspelen, welke dat deel van Stellingwerf daar uitmaken, met een *item* als 't ware afzonderlijk of onderscheidenlijk opgegeven worden. Voorts wordt in de bijgebragte bescheiden alleen van *één* Stellingwerf gewaagd en schijnt dus de verdeeling of onderscheiding in Oost- en West-Stellingwerf later ontstaan te zijn, misschien ten gevolge der vergrooting met de twaalf Drentsche kerspelen. Het bedrag der korting van 8 marken en 4 schellingen stemt almede zeer wel overeen met den omvang van Oost-Stellingwerf, als men dit een en ander vergelijkt met het overige aandeel der precarie en land van Drenthe, dat dit betalen moest. Ten slotte zij ook nog opgemerkt, wat ik wel eens gehoord heb, dat de Stellingwervers zich voor geene echte Friezen plegen te houden. Op gezegd deel van Stellingwerf toegepast, kon dit beweren dan inderdaad gegrond zijn.

Is nu deze mijne verklaring de ware, dan pleit het ophouden van de betaling der precarie door de twaalf afgescheiden Drentsche kerspelen ook geheel voor mijn gevoelen, dat die belasting eene wereldlijke was, even als die scheiding zelve. Ware zij eene kerkelijke geweest, dan behoefde ze met de scheiding der 12 kerspelen niet op te houden; want

---

V. Mieris, a. w. IV, 267. Vooraf in 1395 had reeds die bisschop eene eeuwigdurende vriendschappelijke verbindtenis gesloten met de Stellingwervers en andere naburige Friezen, waarin o. a. bepaald werd, dat de overeenkomsten, tusschen Drenthe en Stellingwerf of de gemeene Friezen aangegaan, van kracht zouden blijven. V. Mieris, a. w. III, 625.

zij bleven even als voorheen daarin onderworpen aan hunnen bisschop van Utrecht; en mogten zij ook uit wrevel of anderszins eerst die belasting niet hebben willen betalen, vervolgens toen de scheiding eene afgedane zaak was, zouden zij zich niet verzet hebben tegen hunne kerkheeren.

4. De verdere geschiedenis van de Drentsche precarie bevestigt ook volkomen haar wereldlijk karakter. — Min of meer overeenkomstig met de opgaaf in de vermelde uitspraak van 1328, waarin de geheele precarie van Drenthe na aftrek der 8 marken en 4 schellingen wegens de afgescheidene 12 Drentsche kerkspelen, geschat wordt op 141 m. en 8 s., wordt haar bedrag ook later opgegeven, gelijk nog in de voormelde registers of rekeningen der domeingoederen van Drenthe uit de 16e eeuw, toen Drenthe niet meer onder den Bisschop van Utrecht stond en die precarie ook niet meer betaald werd [1]). De stad Groningen betaalde daartoe de som van 16 m. en 8 s., het Goregt, volgens het volledigst en naauwkeurigst register daarvan van 1540, 32 m., 6 s. en 4½ penning, de schelling gerekend naar 10 penningen, die anders en oorspronkelijk 12 p. bedroeg, even als een mark 12 s. [2]). Het overige, ten bedrage dus hiernaar van 92 m., 1 s. en 1 p., betaalde het Landschap Drenthe met uitzondering van de heerlijkheid Koevorden, die, zooals wij gezien hebben, daarvan vrij was; wij vinden echter de gezamenlijke bijdrage van Drenthe niet afzonderlijk opgegeven, wel dorps- en groepsgewijze, in genoemde registers en rekeningen van dit landschap.

---

[1]) Zoo wordt in de rekening van 1545 de vierjaarlijksche precarie uitgetrokken op omtrent 137 olde marck, ix schellingen ende xi penningen, verschenen, zoo als er bij gezegd wordt, in 1540 en beloopende naar de toenmalige geldswaarde bij raming omtrent 500 goudguldens. Hier wordt ook, minder naauwkeurig, opgegeven, dat die precarie gegeven wordt „elcke schultjaer, to weten, alle zeven jaer tweemael.” In eene latere rekening van 1551 bedraagt zij de som van 141 m. 3 s. en 5½ p. (Magnin, a. w. III, 1ste Ged. bl. 277); in de omstreeks 1546 vervaardigde lijst 141 m. 6 s. en 2 p. (Magnin, *Kerk. geschied. van Drenthe* bl. 69.) Hoe zij in het laatst der 15de eeuw gerekend werd op ongeveer 600 Fransche schilden, hebben wij boven gezien (bl. 316, n. 3).

[2]) Zie dat register, met anderen boven bl. 313, n. 1, vermeld, bij Driessen, a. w. III, 530. Volgens het register van 1548, beliep toen de precarie van het Goregt in latere geldswaarde de som van 201 rijder, 11 stuiver en 1½ plak, de rijder gerekend tot 30 Groninger st.; in 1698 die van 226 gl., 10 st. en 7 pl. luidens de gedrukte conditien van veiling van deze en andere Goregter inkomsten door de stad op dat jaar.

In het algemeen kan men zeggen, dat de precarie zoolang uitbetaald is aan den bisschop van Utrecht, zoolang hij vorst of souverein van die onderscheidene deelen van Drenthe gebleven is. Hoe hij deze ook beleende of verpachte, hij hield de precarie steeds aan zich. En dit is zeer natuurlijk te verklaren, wanneer die schatting als een regt en blijk der souvereiniteit te beschouwen is. Telkens wanneer er een nieuwe bisschop aan het hoofd kwam, zal de wederkeerige verzekering der regten van hem en zijne onderzaten bij de uitspraak van 1328 vastgesteld, en waartoe dan ook de precarie behoorde, hebben plaats gehad. Dit behoorde immers zoo, en er zijn nog eenige bescheiden daaromtrent overig van de jaren 1344, 1368, 1380 en 1400. Maar het blijkt, althans uit die van 1380, dat niet altijd geheel van beide zijden en wel niet van de zijde van de stad Groningen daaraan voldaan is [1]). Toen namelijk bisschop Floris van Wevelikhoven in dit jaar aan Groningen, even als aan Drenthe, den bevestigingsbrief gaf van de hieraan toegekende regten, om daartegen te ontvangen dien van het aan den bisschop verschuldigde, zooals zij ook beloofd had en Drenthe deed, bleef de stad hiermede echter in gebreke. Er was

[1]) Zie die brieven: van 1344, bij Driessen, a. w. I, 162, en Magnin, a, w. II, 1ste Ged. bl. 98, van 1368, 1380 en 1400, bij Driessen, a. w. II, 258, 352 en 519. Driessen houdt het voor waarschijnlijk, dat in de beide andere voornoemde jaren van 1344 en 1368 ook de stad geen renversaal of erkentenis van hare zijde aan den bisschop zal hebben afgegeven. Magnin beweert zelfs, dat de brief van 1344 niet door Groningen mede bezegeld is geworden. Dit beweeren komt echter wat verdacht voor, daar het afschrift daarvan op het Groninger Archief aanwezig (1344, No. 2) uit dezelfde bron, namelijk uit zeker ter provinciale Griffie van Utrecht berustend register, afkomstig schijnt te zijn, blijkens het onderschrift, en evenwel van die bijzonderheid hierin geene melding wordt gemaakt. Zoo deelt Westendorp (*Jaarb.* II, 162) dezen brief daaruit ook mede, zonder daarvan te gewagen. Volgens het slot van den brief hebben de Prefekt te Koevorden en de Regter te Groningen ook niet, zooals Magnin elders verkeerdelijk zegt (a. w. I. 99), *alleen op 's bisschops verzoek* dien mede bezegeld, maar integendeel *op verzoek van Drenthe en Groningen.* Ik heb vruchteloos getracht te Utrecht zelf mij zekerheid daaromtrent te verschaffen en of er ook renversalen van de stad op voornoemde bisschoppelijke brieven bestaan; en welkom zou het mij nog zijn daaromtrent voldoende inlichting te bekomen. Dit kan ik er nog bijvoegen, dat, ofschoon er van het jaar 1400 ook alleen des bisschops bevestigingsbrief van de regten van de stad en het Goregt bekend is, geen renversaal van Groningen, zij evenwel de precarie heeft betaald, zoo als wij straks zullen zien.

zelfs een dubbele brief voor haar afgegeven door den bisschop, de een aan den burgemeester der stad Lubbert Sikking, de andere aan Johannes Mijle, den stads schrijver. Daar de stad echter nalatig bleef van hare zijde den bisschop den beloofden brief af te geven, zoo moest de burgemeester den zijnen van den bisschop ontvangen teruggeven en wierd hij ook gedrongen op straffe dien van Mijle weder over te leveren [1]). Hoe dit verder afgeloopen zij, blijkt niet [2]), maar het kan zeer wel zijn, dat onder de zwakke regering van voornoemden bisschop van de afgifte van den stadsbrief aan hem niet gekomen is en dus misschien ook niet van de betaling der precarie. Dat buitendien deze niet altijd door elk deel, niet door de stad zal voldaan zijn, is wel denkelijk. Bekend is het toch, hoe zij zich zocht te onttrekken aan het wereldlijk gebied van den bisschop; en daarom zal zij ook gepoogd hebben zich te onttrekken aan die precarie, juist omdat deze eene wereldlijke schatting was, die zoozeer het bewijs opleverde van hare onderdanigheid. Was het eene kerkelijke schatting geweest, dan bestond er immers geene reden, om die niet te blijven voldoen.

Maar hoe het hiermede gelegen was en gegaan is, aangenomen zelfs dat de precarie niet betaald is door Groningen na 1328 in het grootste deel dezer eeuw, toen de stad aan het hoofd van het Friesche bondgenootschap stond, zooals Driessen hieraan twijfelt (a. w. III, 524); dan blijft toch de zekerheid, dat zij dat vóór 1328 wel gedaan heeft, en hare erkentenis toenmaals, dat zij dit ook voor 't vervolg werkelijk verschuldigd was, gelijk Driessen ook niet ontkent. En het heeft Groningen ook niet mogen gelukken zich op den duur van die belasting te bevrijden, zoolang zij niet geheel haar eigen meester was. De stad trachtte wel, nog onder het bestuur van denzelfden bisschop, zich daarvan zoo veel mogelijk onafhankelijk te maken, door van het domkapittel zelf te Utrecht in 1392 het Groninger *praedium* voor zich in pacht te verwerven. Maar de volgende des te krachtiger bisschop, Frederik van Blankenheim, die weder goed trachtte te maken, wat zijne voorgangers verwaarloosd hadden, wist

[1]) Zie verklaring en protest van den bisschop van 1383 bij Driessen, a. w. II, 370.

[2]) Westendorp (*Jaarb.* II, 238) gist wel, dat het tot een vergelijk gekomen is tusschen den bisschop en de stad, met het oog op een brief van hem van het volgende jaar 1384, bij Driessen, a. w. II, 376, maar deze betreft alleen het dagvaardingsregt.

daarentegen van het kapittel al de regten op dat landgoed aan zich te verkrijgen en zoo te houden, dat Groningen in 1405 alleen behield het regtsgebied binnen hare stad en stadstafel en met de voorwaarde, dat de schout, die van harentwege de justitie uitoefende, nog beëedigd moest worden door des bisschops ambtman van het Goregt. Hij had bij de herwinning van Drenthe en zijne huldiging als Heer aldaar in 1395 de Drenthenaren bevestigd in de bisschoppelijke voorregten en zich verbonden om van hen geen meerdere precarie of beden te zullen eischen, noch hen hooger te zullen belasten dan de vorige bisschoppen hadden gedaan [1]; ook aan de stad Groningen had hij toen de plegtige gelofte gedaan, haar in het bezit van hare oude regten te laten [2]. Hij bevestigde haar vervolgens in 1400 eveneens in de voornoemde voorregten; en dat de stad, schoon er geen blijk van voorkomt, van haren kant die van den bisschop zal erkend hebben, althans het regt op de precarie, volgt uit de kwitantie daarvan door den bisschop nog hetzelfde jaar afgegeven [3]. Dit is het oudste blijk van betaling, dat er op het Groninger archief daarvan bestaat. Men heeft vervolgens nog de kwitantien van de jaren 1404, 1409, 1433, 1436, 1440, 1444, 1452 en 1460. Omtrent deze laatste betaling is opmerkelijk de voorafgaande verklaring van den bisschop David van Bourgondie, hoe hij, verhinderd in eigen persoon in Drenthe te komen, om de precarie te eischen, dit door zijne hierbij genoemde gelastigden gedaan heeft met toestemming van het land, beloovende voor zich en zijne opvolgers dit niet weder zoo te laten doen, maar zelf in persoon [4]. Driessen meent dat dit de laatste maal is geweest, dat de bisschoppen de precarie zouden hebben ontvangen van de stad Groningen en het Goregt, en nu de stad die van het Goregt zou hebben gebeurd, ten gevolge van de verpanding van het gerigt van Selwerd of het Goregt met deszelfs opkomsten „Renthen myt horen toebehoeren, broeken, opcomyngen ende vervallen" aan de stad, door gezegden bisschop bij verzegeling van 29 December van hetzelfde jaar [5]. Ik meen dit echter te mogen betwijfelen en

---

[1]) Van Idsinga, *Staatsr.* II, 11. Magnin, a. w. II, 1ste Ged. bl. 177.

[2]) Zie den brief hiervan bij Driessen, a. w. III, 477.

[3]) Zie Driessen, a. w. III, 519 en 522.

[4]) Driessen, a. w. III, 529.

[5]) Driessen, a. w. IV, 881.

aannemen, dat de stad alsmede het Goregt nog voortdurend hunne precarie aan de bisschoppen hebben betaald, schoon er geene kwitantien meer van bestaan, zoo lang zij nog meer of min wereldlijk gezag over deze oorden hebben gevoerd, namelijk tot 1518, toen de stad en het Goregt voor goed onder een nieuwen Heer, Karel van Gelder, zijn gekomen. Driessen begrijpt onder voornoemde opkomsten van het Goregt ook de precarie, wel niet als oorspronkelijk tot het Groninger *praedium* behoorende, maar, even als de Tafelgoederen of overige bezittingen, welke de bisschoppen of het domkapittel daar liggende hadden, van eene latere herkomst of onder de *accessoria* van het *praedium* te rangschikken [1]. Wat het laatste betreft, ben ik ook geenszins van gevoelen, dat de bisschoppen van Utrecht die precarie genoten zouden hebben van de stad en het Goregt ten gevolge van de bijzondere koninklijke gift van het Groninger *praedium* in 1040 aan het domkapittel van Utrecht; neen, maar, even als die van het landschap of overig Drenthe, veeleer krachtens de gift van het geheele graafschap Drenthe in 1046 aan den bisschop zelven, zoodat de precarie van Groningen en het Goregt, onzes inziens, ook niet is te beschouwen als eene bijzondere inkomst van dat *praedium* en dus eigenlijk verschuldigd aan dat domkapittel, maar wel, gelijkerwijs die van het landschap Drenthe, als eene meer algemeene landsinkomst, aan den bisschop zelven. Dit laatste is daarom ook wel zoo aannemelijk, omdat de precarie, zooals wij gezien hebben, van ouds als één geheel door geheel Drenthe verschuldigd, beschouwd is geworden. Bij de vorige verpachtingen zoo min als bij laatstgenoemde verpanding kwam het dan ook niet te pas deze precarie uit te zonderen van de overige inkomsten, daar zij er inderdaad niet toe behoorde. De precarie komt alzoo op de registers van de domeingoederen in Drenthe, en zoo ook op die van dergelijke goederen, welke de stad vervolgens in het Goregt bezat, steeds op zich zelf afgezonderd van de Tafelgoederen en anderen voor. De precarie van het Goregt kan derhalve bij de verpanding in 1460 van hetzelve niet aan de stad gekomen, maar moet aan den bisschop verbleven zijn. En zoo zullen de stad en het Goregt beide de precarie ook verder betaald hebben, ook nog onder de beschermheerschappij van graaf Edsard van Oostfriesland van 1506 tot ongeveer 1518. Bij zijne aanneming werd uit-

---

[1] Driessen, a. w. III, 832; IV, 884.

drukkelijk bedongen, dat de bisschoppen van Utrecht hunne regten op de stad en het Goregt zouden behouden. Dit zal vooral gezien hebben op de voordeeken, die zij daaruit trokken, met name dan ook vooral op de precarie; want met de verpachting en verpanding van stad en Goregt hadden zij geenszins van hunne opperheerschappij afstand gedaan. Dat de stad ook en het Goregt werkelijk na die verpanding nog de precarie betaald hebben is op te maken uit den (bl. 311, n. 3) aangevoerden brief van 1516 van den bisschop Frederik van Baden, behelzende de laatst bekende acte *de non praejudicando* wegens ontvangst van de precarie, zonder die in persoon in Drenthe gevraagd te hebben, als men namelijk mag veronderstellen, dat deze brief, even als de voorgaande van 1460 van bisschop David van Bourgondie, voor geheel Drenthe, stad en Goregt mede ingesloten, afgegeven is. Doch ik behoef mij met geene veronderstelling te behelpen; de registers der precarie in meergenoemde rekeningen van de domeingoederen van Groningen en Drenthe zijn daar, om mijn beweren te staven. Er komt daarin de precarie van de stad en het Goregt even als van overig Drenthe voor. Zij wordt hier genoemd een *ordinaris subsidie*, maar alleen *pro memoria* uitgetrokken en daarbij gezegd, dat zij sedert 1536, toen het laatste scholtjaar vervallen was, doch genoemde stad en gewesten van Karel van Gelder onder Karel V waren gekomen, niet meer is geeischt noch ontvangen geworden, uit hoofde van derzelver armoede. Er wordt hier geene uitzondering gemaakt met de precarie van de stad en het Goregt en deze is dus tot 1536 ook nog betaald geworden — en wel aan den bisschop van Utrecht — tot dat Karel van Gelder opperheer is geworden van Groningen en Drenthe. Het eerste is voor goed geschied in 1518, het laatste eenige jaren later in 1522, en schoon in het verdrag van de stad met dien vorst ook werd bepaald, dat de regten van de Utrechtsche kerkvoogden onverkort zouden blijven, zoo maakte hij zich meester niet alleen van het bestuur, maar ook van alle de bisschoppelijke inkomsten van het Goregt en zoo ook voorzeker van de precarie; even als dit vervolgens ook met Drenthe plaats had [1]) Dat de stad nog, zoowel als het Goregt, zoo

[1]) Magnin, a. w. III, 1ste Ged. bl. 64. — In de verdragen door de stad Groningen met graaf Edsard en hertog Karel gesloten, wordt, wel is waar, strikt genomen met geen woord het Goregt vermeld en men zou dus daaruit niet kunnen afleiden hunne magt over deze streek, zoo dit niet van achteren feitelijk bevestigd werd. Verg. het *beknopt geschied-*

lang de precarie betaald heeft, volgt mede uit de bijzondere lijst in 1536, het laatste jaar van het gezag van Karel van Gelder, van stadswege opgemaakt, volgens Westendorp, en zeker naar de toen onder hem bestaande, daar op deze lijst het bedrag van de stad er nog op uitgetrokken staat, even goed als van de dorpen en gehuchten in het Goregt. Bij de aanneming in 1536 van Karel V tot Heer wist de stad het Goregt weder aan zich te bekomen en nu ook de precarie daarvan. Dien ten gevolge zal in 1540, het hierop volgende scholtjaar, de lijst opgemaakt zijn, die er nog bestaat van de Goregter precarie van dat jaar en nu, zooals in het opschrift luidt: *op bevel des Raads*, door haar ontvangen. Terwijl zij zelve nu geen precarie meer betaalde, evenmin als de landschap Drenthe, bleef zij zelve dus die heffen van het Goregt. De stad zal zich gehouden hebben, geheel in de regten te zijn getreden van de vorige bisschoppen, en dus als Heer van het Goregt de precarie daarvan opgebeurd hebben, schoon ze overigens in Drenthe niet meer gevorderd werd. En dat kon geredelijk geschieden, daar de Goregter precarie van ouds, blijkens de registers, te Groningen betaald werd. Maar het zou de vraag geweest zijn, als Karel V zijne aanspraak op die precarie had doen gelden, of zij dan ook niet aan hem als Opperheer zou hebben moeten uitgekeerd zijn. Hoe dit zij, was nu, herhaal ik, de precarie eene kerkelijke inkomst geweest, dan zou die gebleven zijn, evenzeer als de bisschop van Utrecht de kerkheer van het Sticht bleef, al heeft hij ook afstand moeten doen van zijn wereldlijke magt in hetzelve en zoo ook in Groningen, Goregt en Drenthe. Maar neen, eene wereldlijke schatting zijnde, is het natuurlijk dat zijne opvolgers in dat gezag nu ook daarop regt hadden en aanspraak maakten, getuige de opsomming daarvan onder de domeingoederen of onder de inkomsten daarvan, al werd ze werkelijk niet meer gevraagd noch gebeurd, zooals in Drenthe het geval was. Dat de stad Groningen er ook zoo over dacht en de precarie toenmaals als eene wereldlijke opbrengst beschouwd heeft, getuigt voornoemd ligger of register van de goederen der stad in het Goregt of het Gerigt van Selwerd van het jaar 1584, doch opgemaakt naar een ouderen staat van 1548. Daarop begint de lijst der precarie met de volgende woorden: „De precaria

---

kundig overzigt van Selwerd en diens regten van den vorigen Archivaris, Mr. H. O. Feith, in de werken van het Gen. P. E. J. P. D. VI.

vervallen alle jaaren bissextilis ofte alle sprinckjaren *der Overheijt'* [1]).

Tot hoe lang de stad ze gebeurd heeft, is ons niet met zekerheid gebleken en schijnt niet bekend te zijn, daar de schrijvers van de *Oudheden van het Gooregt en Groningen* dit anders wel zouden vermeld hebben. Wel trachtte zij meermalen bij openbare veiling de precarie zoowel als andere voornoemde goederen of inkomsten van het Goregt te verkoopen, gelijk o. a. in 1698 (bl. 321, n. 2), en heeft zij ook een gedeelte hiervan verkocht, maar daarmede niet de precarie. In eene Instructie voor den Rentmeester van de stad bij Resolutie van den 18 Jan. 1783 vastgesteld trof ik althans onder de rubriek van ontvangst uit het Goregt nog de *precarie* aan. De ontvangst daarvan zal dus nog wel tot de omwenteling van 1795 voortgeduurd hebben, maar misschien ten gevolge daarvan opgehouden of *verbijsterd* zijn, zoo als het heette.

5. Aan het einde gekomen van dit onderzoek zal het niet overbodig zijn nog de vraag te beantwoorden, die welligt gedaan wordt door dezen of genen: waarom zooveel moeite aangewend, om deze zaak toe te lichten en wel te bewijzen, dat de oude Drentsche precarie in waarheid geene kerkelijke maar wereldlijke landsbelasting is geweest, ook door de stad Groningen van ouds opgebragt? Dit zal duidelijk zijn als ik wijs, eensdeels op de duisterheid, die er hieromtrent nog bestond, en anderdeels op het groote gewigt van de juiste kennis daarvan voor de kennis van de oude geschiedenis van de stad Groningen, bepaaldelijk voor de vraag: of zij al dan niet van ouds onderhoorig geweest is, ook in het wereldlijke, aan de bisschoppen van Utrecht?

Magnin, anders geneigd deze onderhoorigheid aan te nemen, heeft zich nogtans stellig voor den kerkelijken aard van de besprokene belasting verklaard, maar, gelijk wij zagen, zonder het minste bewijs daarvoor bij te brengen. Van onze eigen Groninger geschiedschrijvers is het alleen Westendorp, die zich stellig over den aard van onze precarie uitlaat en haar omgekeerd als een wereldlijke belasting beschouwt. Hij slaat echter den bal geheel mis, als hij haar houdt voor zoodanig van aard als bij overdragt van bijzondere landerijen *per precariam* bedongen werd. De ingezetenen,

---

[1]) Ypeij en Feith, *Oudh. v. h. Gooregt enz.* bl. 254. Deze lijst en die van 1536 en 1540 zijn reeds boven, bl. 313, n. 1, met de bronnen vermeld.

zoo vermoedt hij, hadden hunne landen voorheen aan den Utrechtschen bisschop overgegeven, en die *per precariam*, als precarie, teruggenomen, waarvoor eene zekere bepaalde som zou worden opgebragt [1]). Daargelaten ook zijne verklaring hier van dusdanige overdragt van land, zoo verwart hij hier blijkbaar twee geheel verschillende zaken met elkander. Dit springt zoo in het oog, dat ik de onjuistheid van zijne opvatting niet opzettelijk nader zal behoeven aan te wijzen.

Driessen en Feith, onze vorige Archivarissen, zeggen wel nergens, zoo ver ik weet, uitdrukkelijk, dat onze precarie eene wereldlijke opbrengst was, maar zij schijnen dit toch aan te nemen door ze onder dergelijke opkomsten op te noemen. Driessen, die ons eerst naauwkeuriger met de precarie heeft bekend gemaakt, stelt haar zelfs gelijk met de beden aan de Graven van Holland opgebragt (bl. 311, n. 2). Nogtans wil hij Groningen, en zelfs het Goregt, niet beschouwd hebben als regtens onderhoorig aan den bisschop van Utrecht. Maar had hij het karakter der precarie als bede in het oog gehouden, dan zou hij de precarie van het Goregt, waaromtrent hij zich alleen nader uitlaat, niet verward hebben met de bijzondere inkomsten of zoogenoemde Tafelgoederen, welke die bisschoppen daar ook bezaten; ja had hij daarbij bedacht, dat Groningen, even goed als het Goregt en overig Drenthe, die precarie heeft erkend en aan gezegde bisschoppen opgebragt, zoo als hij niet ontkent, vóór dat zij getracht heeft zich daaraan te onttrekken, even als verder aan het bisschoppelijk gezag, en zij daarom daartoe door bisschop Frederik van Blankenheim is gedwongen geworden, dan zou hij ook op grond alleen hiervan de heerschappij van Utrecht over Groningen en het Goregt, zoowel als over Drenthe, hebben moeten erkennen. — Feith, alsmede Ypeij, beschouwen de precarie als eene inkomst van het Groninger *praedium*, zonder den aard daarvan nader te onderzoeken, en spreken er alleen van als van eene inkomst uit het Goregt, geheel niet met betrekking tot de stad noch Drenthe [2]). Men weet echter, hoe zij, even als Driessen, er op uit zijn geweest, om Groningen, als eene vrije rijksstad door hen beschouwd, te houden buiten de gift van het Groninger *praedium* in 1040, en buitendien geenszins regtens onderdanig

---

[1]) Westendorp, *Jaarb.* II, 172. Verg. over verlij van land *precario* Dr. Noordewier, *Nederd. Regtsoudh.* bl. 241.

[2]) Ypey en Feith, *Oudheden van het Gooregt* enz., bl. 253.

aan de kerk van Utrecht. Maar hoe zij de betaling der precarie door haar daaraan hiermede hebben overeengebragt, blijft ons onbekend, daar zij hiervan mede zwijgen. Doch hoe zij er ook over gedacht hebben, is en blijft het waar, als de slotsom van mijn betoog, niet alleen dat de precarie werkelijk eene wereldlijke schatting was en juist die schat ting, welke de onderdanen aan hunne hooge overheid of landsheer plagten op te brengen, maar ook dat Groningen dit als zoodanig van ouds heeft gedaan, even zoowel als het Goregt en overig Drenthe, dan moet dit tevens een slagend bewijs opleveren voor hare betwiste onderhoorigheid aan de bisschoppen van Utrecht, een bewijs, dat voor zooveel mij bekend is, nog niet bijgebragt was en in zooverre dus ook nieuw kan heeten [1]).

[1]) Ik voeg er hier nog bij, dat dergelijke *precarien* of *beden*, als in Drenthe, ook in Overijssel aan de bisschoppen van Utrecht en latere landsheren zijn opgebragt geworden, even als vervolgens nog onder de provinciale domeinen voorkomen. Zie *Teg. Staat van Overijssel*, II, 32 en vooral 56, waar men nog onder die domeinen opgegeven vindt het bedrag van die precarien, zooals ze door onderscheidene steden en dorpen toen in de 17de eeuw nog en wel jaarlijks betaald werden. Behalve dit verschil in betaling met de Drentsche precarien, blijken zij hiermede zoo overeenkomstig te zijn, dat zij ook allezins kunnen bevestigen, wat ik van den aard daarvan heb vermeld.

Generaal Pardon,
1574.

Het generael pardon van een stellage ten oosten van 't wijnhuijs in tegenwoordicheit des heeren Stadthouders, Episcopi, Lieutenant iv Borgemesteren en iv Hooftmannen met vier trompetten solemniter gepubliceert, ende daernae 't grof geschutt over de stadt gelost op 't teeken van twe afgeschoten hantroers van den tooren, ende is de heer Stadhouder met een toelast van omtrent vier amen wijns vereert. Den 21 Julij 1574. Dit pardon is bij verscheijden versocht ende aengenomen den 17 Sept., den 2, 5, 6, 9, 11 Octob. 1574 [1]).

[1]) Gron. Archief, h.s. in 4to, nr. 77, bl. 68.

GEEN FRIESCH-BRUNOMUNTJE.

TEN ONREGTE ALS ZOODANIG BESCHOUWD DOOR

Mr. L. OLDENHUIS GRATAMA.

Want ick al voor langen geleert hebbe, dat de konst geenen Snoderen vijandt heeft als de Ignoranten, en die het A. B. C. van Antiquiteten noch niet geleert en hebben.
Johan Picardt's Antiquiteten. bl. 125.

Voor ongeveer twee jaren gaf ik in dit tijdschrift een kort overzigt der geschiedenis, zoowel van de heerlijkheid Ruinen zelve, als van hare opeenvolgende bezitters, en besloot die bijdragen met een betoog over de mogelijkheid dat een dier vroegere heeren zelf kon hebben laten munten, als ook over de waarschijnlijkheid waarmede men hem eene, tot dusverre doch ten onregte aan Kuinre toegeschrevene munt kon toekennen.

Was die gissing — want méér dan eene gissing kon ik niet geven — nieuw en mogt zij vreemd klinken, ongehoord, veel minder ongerijmd was zij niet, als men bedenkt van hoevele, dikwerf zeer weinig beteekenende, heerlijkheden er in de laatste jaren munten voor den dag zijn gekomen. Dat echter mijne bewering onaangevochten zoude blijven kon ik niet verwachten; welke ketterij bleef er ooit onbestreden, en in sommiger oog moest het bestaan van eene munt te of ten behoeve van Ruinen geslagen wel als zoodanig gelden. Bovendien hoopte ik, indachtig aan het gezegde: *du choc des opinions jaillit la Vérité*, dat deze of gene, der zake kundig, zich geroepen mogt gevoelen, om een van beiden, òf mijne gissing te ontzenuwen, òf wel die te bevestigen.

Met genoegen vernam ik dan ook kort daarop dat de heer *Mr. L. Oldenhuis Gratama* te Assen, die bekend stond als specialiteit voor alles wat de geschiedenis en oudheden van Drenthe betrof en die tevens, zooals men algemeen dacht, ook in onze vaderlandsche numismatiek geen vreemdeling was, zich gereed maakte om mijn gevoelen te wederleggen. Meer kon ik niet verlangen, en vast vertrouwende dat zijn schrijven nieuw licht over deze zaak zoude verspreiden, zag ik de uitgave daarvan met evenveel belangstelling als ongeduld te gemoet.

Wat ik echter van iemand die ook maar eenigermate met onze oude muntkunde vertrouwd was niet had kunnen verwachten, was hier gebeurd. De heer G. heeft, in strijd met de allereerste gronden van die wetenschap, eene XIIIe eeuwsche munt verward met een stuk uit de XIe eeuw, munten die noch in typen, noch in grootte, omschriften of gewigt de minste overeenkomst vertoonen.

Wat ook ik vroeger gedaan had, deed de heer G.; hij onderwierp zijn gevoelen aan de voor die zaken hoogste regtbank en zond zijne verhandeling ter beoordeeling aan de redactie der te Brussel verschijnende Revue de la Numismatique Belge. Deze droeg die beoordeeling op aan een harer medewerkers, aan den heer Mr. J. Dirks te Leeuwarden, zeker in dezen den meest bevoegden beoordeelaar, omdat die heer de oud-friesche numismatiek, om zoo te spreken, uit niets tot op hare tegenwoordige hoogte heeft opgevoerd. Dat ZE. voorzitter van het Friesch Genootschap was en als lid der redactie van de Vrije Fries zich met zijne mederedacteuren tegen het *nog eens drukken* van Mr. Gratema's stukje in dat tijdschrift, door dezen schriftelijk gevraagd, had verklaard, was eene geheel toevallige omstandigheid die geen invloed op de beoordeeling in de Revue heeft gehad, en dat ik eindelijk de mij toegeworpen handschoen niet opnam is ligt verklaarbaar, als men bedenkt dat ik wist wie dat destijds doen zou. Ook aan de redactie der Revue was de opname van het stuk, daarvoor vertaald, gevraagd, doch dit even als bij het Friesch Genootschap, stilzwijgend afwijzend beantwoord.

Over het door den heer Dirks te vellen vonnis kon wel bij niemand eenigen twijfel bestaan. Slechts een doodvonnis mogt men over het gevoelen van den heer Gratama uitspreken, en de eenige vraag was, hoe dat in te kleeden, om dien schrijver niet al te hard te vallen. De heer Dirks koos

toen dien geestig schertsenden toon, zoo bijzonder eigen aan menig artikel in de Belgische Revue, waardoor zelfs de dorste beoordeeling nog eene aantrekkelijke aangename lectuur wordt. Vandaar dat enkele uitdrukkingen den heer G. onbegrijpelijk en kwetsend voorkwamen, uitdrukkingen die zeer goed passen en veel van hunne scherpte verliezen, wanneer men ze maar in haar verband leest.

Men had nu met regt kunnen verwachten dat de heer G. het onjuiste zijner gissing zoude inzien en dat dus de debatten in deze zaak hiermede waren gesloten, maar tot groote verwondering van allen die hunne aandacht aan dezen strijd hadden geschonken, was dit in geenen deele het geval. Op nieuw schrijft de heer G. in dit tijdschrift tegen de beoordeeling door hem zelve gevraagd, en, hoewel iets, ja bijna alles wat zijne curieuse gissing betreft, toegevende, herhaalt hij, wel verre van zich over te geven, zijne vroegere bewijzen voor het onjuiste van mijne bewering, bewijzen die al zeer weinig beteekenen, en eindigt met, niettegenstaande hij geene betere gissing aangeeft, toch de mijne te blijven verwerpen. Dat *toegeven* zonder zich *over te geven* is vreemd en viel beiden, den Ned. Spectator en der minder bekende Drentsche Courant, als een ongewoon verschijnsel in het oog. Bovendien komt de heer G. met verschillende grieven tegen den heer Dirks voor den dag, grieven die òf onbeteekenend, óf wel geheel ingebeeld zijn. Gaarne had ik ZE., die daarop gesteld schijnt te zijn, dan ook het laatste woord willen laten, maar ik mogt dit niet, omdat hij daardoor in de oogen van minder ervarenen *schijnbaar* gelijk zoude krijgen en omdat daaronder dan de door ZE. zelven zoo voorgestane waarheid in alles wat de geschiedenis betreft zou kunnen lijden. Vandaar dat ik na lang wijfelen nog eens, maar nu ook voor het laatst, de pen over dit onderwerp opneem en den heer G. van het onvoldoende zijner bewijsvoering zal trachten te overtuigen.

Om te bewijzen dat ik in mijn betoog, dat de munt in kwestie door Mewekinus heer van Ruinen kan geslagen zijn, gefaald had, stonden er aan den heer Gratama twee wegen open, namentlijk door òf te bewijzen dat die heer van Ruinen nimmer *kon* gemunt hebben, òf wel door eene betere verklaring te geven der munt waarop mijn betoog gegrond was. Beiden heeft de heer G. beproefd, maar beiden met, mijns inziens, even weinig geluk. Over zijne toekenning van het muntje aan Bruno III van Brunswijk zal ik

niet meer spreken, dewijl daarover reeds meer dan voldoende gehandeld is. Mij blijft derhalve alleen over te beschouwen in hoeverre het den heer G. gelukte, om te bewijzen dat de munt *niet* door Mewekinus kan geslagen zijn. Zulks *positief* te willen bewijzen behoort tot de onmogelijkheden, omdat ons de noodige bescheiden betrekkelijk de heerlijkheid Ruinen en haar beheer in die dagen, zoo zij ook al ooit bestonden, nu geheel ontbreken of ontoegankelijk zijn; men kan derhalve niet verder gaan dan de *waarschijnlijkheid* van het vóór of tegen aan te toonen.

Alvorens echter de door den heer G. voor zijn gevoelen bijgebragte gronden te toetsen, moet ik ZE. op eene meermalen herhaalde onjuistheid opmerkzaam maken, eene onjuistheid welke mij, indien ik haar over het hoofd zag, bepaald in het ongelijk zou stellen.

Nimmer beweerde ik dat Ruinen het regt om te mogen munten gehad heeft en ook maar kon gehad hebben. Wel sprak ik van een munthuis dat aldaar kon bestaan hebben; want, zoodra ergens ook maar ééne munt werd geslagen, kan men spreken van een munthuis (atelier), niet echter van muntregt, en dat Ruinen dit laatste nimmer bezat geef ik den heer G. gaarne toe. Zeer ten onregte spreekt ZE. daarom van *muntregt*. Daarover repte ik nimmer een woord; immers al kan men van eenige plaats eene geheele reeks munten aanwijzen, dan bewijst dit nog niets voor het bestaan van het muntregt dier plaats. Niemand twijfelt er thans meer aan dat er b. v. te Koevorden eenmaal geld werd geslagen, maar van het *regt* om dat te mogen doen heeft evenmin iemand ooit gehoord. Van menige stad en heerlijkheid welke ons munten nalieten is dit regt twijfelachtig, zoodat men gerust kan aannemen dat ook te Ruinen — zonder daartoe geregtigd te wezen — de een of andere heer kan hebben laten munten.

Doch het is tijd om terug te keeren tot de zeven argumenten van den heer Gratama. In de eerste plaats beweert die heer: *„Dat het vreemd is dat geen ander muntje van Ruinen tot dusver voorkwam."* Waarlijk een fraai bewijs om aan te toonen dat de munt in kwestie niet aan Ruinen mag worden toegekend. Dus ook omdat er slechts ééne munt van b. v. Almelo werd uitgegeven, is die munt daar niet geslagen? Zeer zeker behooren de munten van Ruinen tot de zeldzame, evenals die van Koevorden, Kuinre en zoo menige andere heerlijkheid meer; vandaar dat men er maar weini-

gen van *kan* vinden; wie echter geeft ons de verzekering dat er, nu eenmaal de aandacht op Ruinen gevestigd werd, niet meerdere aan het licht zullen komen die nu nog schuilen onder de „onbepaalde" en niet verklaarde stukken, waarvan men er in bijna elke verzameling enkelen aantreft?

2°. *„Dat de verkorting van Mewekinus niet is Mecias maar Mewes,"* even alsof men in de XIIIe eeuw streng volgen vaste regels spelde en schreef. Niet altijd nog doet men dat in onzen veelgeprezen tijd, hoe kan men het dan in die dagen verwachten. Ieder die niet volslagen onbekend is met middeleeuwsche munten weet het hoe fautief dikwerf de omschriften daarop gespeld werden. En bovendien, waarom kan, zooals ik vroeger opmerkte, Mecias geene *verbastering* van Mewekinus zijn?

3°. *„Het woord militis in génitivo, dat alléén op munten van Kuinre voorkomt.*

Weet de heer G. dan zoo bepaald zeker dat het woord *militis* in génitivo of in eenigen anderen naamval *alléén* op munten van Kuinre voorkomt? ZE. stemt toe dat het muntje in kwestie ten onregte aan Kuinre werd toegekend. Op dat muntje kan een ieder het woord *militis* lezen; wie het nu ook liet slaan, een heer van Ruinen of een ander, wij hebben in elk geval dan toch een ander dan een heer van Kuinre die dezen titel gebruikt heeft. Dit argument heeft derhalve hoegenaamd geenen grond. Voor ons echter was het voorkomen daarvan eene reden te meer om de munt aan Ruinen toe te kennen. *Militis* of juister: *miles* blijft een weinig voorkomende titel, die echter door de heeren van Kuinre op hunne munten veel gebruikt is. Vinden wij nu eene munt waarop *militis* voorkomt en die niet door een heer van Kuinre werd geslagen, dan moeten wij den vervaardiger daarvan toch in de nabuurschap van die heerlijkheid zoeken, omdat het een vaste regel is dat allen die munt sloegen, zonder daartoe geregtigd te zijn, zoo getrouw mogelijk de bij hem zoowel als in de nabuurschap gangbare munten nabootsten, en dat het numerair van Kuinre ook te Ruinen bekend en gewild was, kan men om den korten afstand van beide plaatsen onderling veilig aannemen. Is het dan zoo vreemd dat Mewekinus, heer van Ruinen, die in een charter van 1263 den titel *miles* voerde, dien ook *in genitivo*, in navolging zijner naburen op eene munt plaatste?

4°. *„Het vreemde dat bij de gewoonte, om alles te verkorten, hier militis voluit staat."* Bijna had ik gewenscht,

dat die gewoonte ook nu nog in gebruik was, dan had de heer G. zijn betoog zeer gevoegelijk kunnen verkorten door dit argument achterwege te laten. Weinige regels vroeger zegt ZE. zelf dat men het woord zóó op munten aantreft, en hier vindt men het vreemd dat het er niet verkort op voorkomt. Dat is niet consequent.

5°. „*Het ontbreken van geschiedkundige bescheiden over het beweerd muntregt bij Piccardt en anderen;*" en

6°. „*De gevolgtrekkingen uit de bulla aurea ontleend.*"

Beide argumenten vervallen na hetgeen ik boven aangeteekend heb nopens het muntregt van Ruinen, iets waarover ik nimmer sprak. Gelijk de heer Dirks reeds opmerkte, sloegen de heeren van Kuinre, even als zoo vele anderen, alleen munt om partij te trekken van de aanzienlijke daaraan verbonden geldelijke voordeelen. Mewekinus van Ruinen zal wel geen ander doel gehad hebben, en dat bij gebreke aan toezigt van hooger hand zulke zaken konden plaats hebben ten spijt der gouden bulle boven bedoeld, is verklaarbaar door de veelal onrustige tijden, die den Duitsche keizers en koningen wel iets anders te doen gaven dan te zorgen dat alle vroegere en latere wetten in verre uithoeken des rijks behoorlijk werden nageleefd.

Dat geen enkel schrijver van de te Ruinen geslagene munten spreekt verwondert ons niet; wat ons echter zeer bevreemdt is dat de heer G. hier Piccardt nog als bron aanhaalt. Piccardt, wiens grootste verdienste het is dat hij onder de oudere schrijvers over Drenthe bijkans alleen staat, verdient alleen vertrouwen dáár, waar hij als tijdgenoot spreekt. Kan men echter in goeden moede geloof slaan aan een schrijver, die, zelfs in de zeventiende eeuw, in vollen ernst beuzelen kan over reuzen als de stichters der hunnebedden, die ons allerlei huishoudelijke zaken nopens die reuzen weet te vertellen en zijn werk — geen fabelboek maar een historiestuk — opluistert (?) door daaraan verschillende prenten met voorstellingen van die reuzen toe te voegen? Bewijst dit niet genoeg voor den ligtgeloovigen en weinig kritischen geest van dien schrijver, dan heeft men maar na te slaan wat hij over Hunzou en andere zaken vertelt, om te moeten toestemmen dat die bron te troebel, te verdacht is, om langer nog gebruikt te worden daar waar geene andere bescheiden ons helpen [1]).

---

[1]) Dat Piccardt, waar hij als tijdgenoot en ooggetuige spreekt,

7°. De laatste bewijsgrond door den heer G. aangevoerd: *„het niet vinden van Ruiner munten te Ruinen, Ruinerwold en elders"* is van gelijk gehalte als de overigen. Zelden vindt men op of nabij de plaats waar zij vervaardigd werden middeleeuwsche munten, en gebeurt dit ook al eens, hoe weinig komen die dan nog in de regte handen. Wie durft derhalve te verzekeren, dat er in den loop der eeuwen nimmer eens munten van Ruinen in of bij die plaats gevonden werden, en dat dan die stukken niet weder, hetzij door onachtzaamheid, hetzij uit onkunde en niet naar waarde geschat, op nieuw verloren gingen. —

Ik gaf mij de moeite om alle argumenten van den heer Gratama te weerleggen, en dat was, hoe nutteloos oogenschijnlijk, niet overbodig, omdat, zooals genoemde heer zelf (bl. 4) zegt, hij „alleen de waarheid en de logica der argumenten als openbare magt in het vak" erkent. Ik hoop dat ZE., van het onhoudbare zijner bewijsvoering overtuigd, mij de mogelijkheid van het bestaan eener, door Mewekinus heer van Ruinen geslagene, munt niet langer betwisten zal.

Wat de grieven tegen den heer Dirks betreft, daarover zal ik niet spreken. Had deze eene verdediging zijnerzijds noodig geacht, hij had zeker zelf de pen daartoe opgevat.

Had de heer G. zijn laatste stukje, na het te hebben opgesteld, eenigen tijd laten rusten, hij had er, hiervan houd ik mij overtuigd, bij wederinzage, menigen regel in geschrapt, ja mogelijk het geheel achterwege gelaten.

Het heeft mij leed gedaan de pen te moeten opnemen tegen iemand van meer leeftijd dan ik, iemand dien ik daarenboven persoonlijk ken. Lang heb ik dan ook geweifeld, maar zwijgen was hier toegeven, en toegeven was te kort doen aan de waarheid in de geschiedenis, ons beiden dierbaar boven persoonlijk gevoelen. Dat deze eerste keer dat wij elkander in het strijdperk ontmoeten tevens de laatste moge zijn hoop ik van harte, en voor ik eindig vraag ik den heer G. om vergeving, als ik, zonder het te willen, hem hier of daar te hard ben gevallen.

---

naauwkeurig was bleek mij onder anderen uit eenige door hem zelven geschrevene aanteekeningen betrekkelijk zijn geslacht. Die aanteekeningen bevatten, hoewel niet voor den druk bestemd, menige bijzonderheid welke èn voor de geschiedenis èn voor de kennis van het maatschappelijke leven zijner dagen belangrijk kan geacht worden en verdiende gekend te zijn.

HOE EN WAAR OUDTIJDS

IN

APPINGEDAM

HET AANZWEREN DER REGTERS BIJ DE AANVAARDING HUNNER AMBTSBETREKKING PLAATS VOND.

Onze beroemde oudheidkundige van Halsema schrijft in het IV^de^ Hoofdstuk van zijne *Oordeelkundige Verhandeling over den Staat en Regeringsvorm der Ommelanden*, op bl. 369, § 20, waarin hij handelt „over de eedstaving der rechteren," dat die magistraatspersonen in den eed traden onder den blooten hemel op zekere daartoe bepaalde tijden en plaatsen; dat de dag der eedstaving in Fivelgoo oudtijds een Zondag was, die daarom *Skeynosmandery* heette, terwijl de eedstaving te Onderdendam, volgens 't Hunsingoër Landr. van 1252, op een Donderdag en elders, overeenkomstig de Wilck. van Langew. van 1282, „in des hilligen cruces dach" moest plaats vinden; verder, dat de eedstaving plaats vond „ter stede, al waar de algemeene volksbijeenkomsten, ofte de gerechten, *warven* geheten, gehouden wierden", bevindende men, zooals hij verzekert, bij verloop van tijd, „dat de rechteren in de bijzondere rechtstoelen op de kerkhoven den eed hebben gestaavd." Vervolgens geeft hij op, dat, „opdat de gemeente behoorlijk verwittigd wierde, wie tot rechter over hun was aengesteld, als ook opdat de aanzwering niet agterbaks, maar openlijk ten overstaan van genoegzame getuigen, toeginge, zoo moesten de ingezetenen, uit ieder huis een persoon, bij zekere gestelde breuke de eedstaving bijwonen"; en eindelijk, dat in de oudste tijden, „in Hunsingo, een zeker daartoe benoemd persoon van de Abten den rechteren den gewoonen eed afnam", doch dat „vervolgens, wanneer de rechteren in hunne rechtstoelen beëdigd wierden,

zulks geschiedde door den afgaanden Wedman, ofte bij gebreke van dien door iemand uit de gemeente," bepalende de nieuwe wetgever (Oml. Landr. I b. lid 8) „'t zelve tot den afgaenden rechter, Wedman, ofte Buur-rechter."

Betrekkelijk dit onderwerp vond ik in een oud H S. in folio, gebonden in eene, gedeeltelijk nog van koperen krappen voorziene perkamenten band en inhoudende onderscheidene, zoowel kerkelijke als wereldlijke, stukken op Appingedam betrekking hebbende en niet verder gaande dan tot het einde der zestiende eeuw, op de jaren 1566, 1576, 1578 en 1579, behalve het eedsformulier van den regter, ook aangeteekend, hoe en waar hij die met het „Redgerampt" bekleed werd, in Appingedam, vóór het aanvaarden van die betrekking, den ambtseed moest praesteren. Aangezien er bij dat zoogenaamde aanzweren van den Redger eene bijzonderheid plaats vond, welke mij, voor zoo ver ik mij herinner, nimmer elders in ons vaderland is voorgekomen en die ook door onze geleerde en naauwkeurige van Halsema, een ingezeten bovendien van Fivelgoo, niet vermeld wordt, zoo heb ik gemeend dezen of genen, die belang stelt in de geschiedenis van ons gewestelijk regtswezen, geen ondienst te zullen doen, wanneer ik aan de Redactie van de Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde, inzonderheid van de Provincie Groningen, verzocht, zoo als ik doe bij dezen, om voor eenige daaraan gewijde bladzijden eene plaats in zoo even genoemd Tijdschrift te willen inruimen.

Het aanzweren dan van den „Redger" te Appingedam vond, volgens aanteekeningen in bovengenoemd oud H S., in de laatste helft der zestiende eeuw, plaats onder den blooten hemel, voor of ten overstaan van „de oldeste Burgemeijster" als eedstaver, zoo als in de twee na te noemen stukken van 1576 en 1578 gezegd wordt, „in jegenwoordicheijt van de Weddeman, den gemeinte deners und menicher gude lude" (welke laatsten, volgens eene latere aanteekening „eedgenoten" heeten), op Dingsdag (d. i. gerigtsdag [1]), des voormiddags tusschen tien en elf uur in „de

[1]) Vergel. hierbij: I. C. H. Dreijer, *Versuch einer Abhandlung von dem Nutzen der heidnischen Gottes-Gelahrtheit in Erklärung der Teutschen Rechte und Gewohnheiten mittler Zeiten*, in zijne *Sammlung vermischter Abhandlungen zur Erläutrung der teutsehen Rechte und Alterthümer, wie auch der Critic und Historie*, Th. II, Rostock nnd Wismar 1756, S. 820 u. f.; Dr. M. J. Noordewier, *Nederduitsche Regtsoudheden*, Utrecht 1853, bl. 375; Jacob Grimm, *Deutsche Rechts-Alterthümer*, Göttingen 1828, S. 811 u. ff.

Wijck" *op een groote steen of vlint*, liggende op het kerkepad tusschen de kerkstraat „und de Roester," zoo als in de drie na te noemen stukken van 1566, 1576 en 1578 gezegd wordt. Op het jaar 1566 vind ik toch in dat oude boek aangeteekend: „Im Jaer 1566 dem 7 dach des Monaets Maij hefft die Erbre unnd frome Tammo in den Ham van wegen den Erbaren unnd Dogetsamen frouw Clare van Euwsum frouwe tho fermessum unnd ten Daem...... sijnen Redgers Eidt dorch vor....... des Erbaren Bastian Wabbens als oldesten Richter up der gewoonetlicken platz, alsz nemptlick *up den grothen steen* up dem karckepadt tusschen der kerckstraet unnd der Roester gelegen [1], In bijwesen der Eidgenooten unnd des gantzen.... gedaen, in nabeschreven forma." Hier volgt het formulier van den eed [2]. Op het jaar 1576 vind ik met een andere hand het volgende geschreven: „In dem Jaere unses Here 1576 dem 15 dach Maij tusschen X und XI uuren voermiddags hefft de Erbare und vrome Eppo Baeuckens [3] dat Redger recht im Dame van wegen der Edelen und Ehrentrijken vrouwe Clara van Ewsum vrouwe tho

[1] Het schijnt wel dat die steen *buiten* en niet *op* het kerkhof lag, dat anders, zoo als wij bij van Halsema gezien hebben, veelal de plaats was voor volksvergaderingen en „bij verloop van tijd" ook de plaats alwaar „de rechteren in de bijzondere rechtstoelen" den eed pleegden te staven. Er staat in dit stuk toch, zoowel als in de volgende van de jaren 1576 en 1578, dat het aanzweren van den redger te Appingedam geschiedde op den grooten steen die gelegen was op het kerkpad, *tusschen* de kerkstraat en den rooster of *stengel*, zoo als een latere hand voor *rooster* geschreven heeft. De kerkstraat maakte toch geen deel van het kerkhof uit en de *rooster* of *stengel* moet, zoo als wij later zullen zien, in het kerkpad, en wel ter plaatse alwaar de doorgang was, in de muur die het kerkhof omgaf, geplaatst zijn geweest.

[2] In ons HS. komt Tammo in den Ham verder niet voor en toch vinden wij hem het volgende jaar 1567 nog genoemd als „redger ten *Damme* en Farmsum". Vergel. Mr. H. O. Feith, *Register van het Archief van Groningen*, op het jaar 1567, no. 12.

[3] Deze Eppo Baeuckens, welligt woonachtig op of afkomstig van Bauckens, geen *vicus*, zoo als Falke (*Registr. Sarach.* p. 141) schrijft, maar een *burg* of *heerenhuis*, tusschen Weiwerd en Heveskes gelegen en als zoodanig op kaarten van dit gewest aangewezen. Of de familie Baeuckens of Bauckens den naam van deze burg ontleend dan wel hun naam aan deze burg gegeven hebben is onzeker. Men vindt voorbeelden dat beide heeft plaats gevonden. Later, en wel op het jaar 1598, vinden wij, niet in ons HS., maar bij Feith (*Register v. h. Arch. v. Gron.* op het jaar 1598, no. 71), een Hilbrandt Baukens vermeld, als „redger in den *Dam*". Waarschijnlijk zal deze een zoon van Eppo geweest zijn.

Hinte, Dam und Farmsum etc. angesweerd, up der gewoontlicker plaesze: als nemptlick in de Wijck *up die eenen groten steen* up dat kerkpadt, tusschen der kerkstrate und de Roester gelegen." Dit vond plaats voor of ten overstaan van Aebko Fockens [1]) „als oldeste Richter." Op het jaar 1578 lees ik: „In dem jaere unses here 1578, des dinxdages nae Jubilate, sijnde den 22 aprilis hefft de Erbare Eppo Baeuckens, dat Redger recht angeswoeren in de Wijck *up den eene grote steen* [2]) *edder vlinte* up dat kerckpadt tusschen der kerckstrate und roster gelegen." Deze plegtigheid vond plaats ten overstaan van „der Ehrbare Baltho, Balcho of Balsso (want dit blijkt uit het onduidelijke schrift niet duidelijk genoeg) Amptzweer Borghemeijster in der tijdt, in gelijcken forma, als dorch sijn Ehrb. anno 76, den 15 Maij gedaen [3]). In jegenwoerdicheijt Willem Sweerdik Wed-

---

[1]) Meermalen vonden wij in het oude HS. waaruit wij geput hebben Aebko en ook, zoo als in een stuk van 't jaar 1572, Aebke Fockens geschreven, doch soms ook, zoo als in stukken van 1563, 1565, 1567 en 1559, Aepcko Fockens. Hij was vele jaren achtereen „Borghemeijster edder Richter" te Appingedam en schijnt alzoo tot de aanzienlijkste inwoners van die plaats behoord te hebben. De uitdrukking „als oldeste *Richter*" is hier hetzelfde als in het stuk van 1579 „oldeste *borgemeijster*". Richter en Burgemeester is in al die oude stukken synoniem. Zoo vinden wij onder meer anderen, in een stuk van 1577 „op dage petri ad cathedam" Aebka Fockens, Emo Tammen en Baltho Amptzweer en in een stuk van 1578, mede „up dage petri ad cathedram", Emo Tammen, Baltho Amptzweer, Claes ten Buren en Doede van Amptsweer vermeld als verkozen „Borgemeijsteren *edder Richteren*".

[2]) „*Up den eene grote steen*" en „*up die eenen groten steen*", in het voorgaande stuk, schijnt wel aan te duiden dat daar, op het kerkpad, meer steenen gelegen hebben, doch dat het aanzweren op den grootsten steen zal hebben plaats gevonden. Misschien hebben wij hier te denken aan „ene hoǧhe staghe van stene" waarvan, zoo als wij straks zullen zien, in „den Vos Reinaerde" gesproken wordt. Dat er bij het spannen van de vierschaar of bij het houden van gerigt oudtijds wel eens meer steenen in het spel kwamen dan *eene*, daarvan kan men bij Jacob Grimm (a. w. S. 803 u. f.) en de straks te noemen schrijvers voorbeelden aangeteekend vinden. In de stad Groningen hield men oudtijds bij *drie steenen* gerigt. Zie *Gron. Stadboek* a. 1425 door Noordewier (a. w. bl. 370) aangehaald.

[3]) Dit schijnt aan te duiden dat onze Eppo Baeuckens in het jaar 1577 het Redger-ambt in Appingedam niet bekleed heeft. Zonder op nieuw aan te zweren zaten de redgers toch niet langer dan één jaar, het slijtingsjaar van de claauw. Van een ander redger te Appingedam in het jaar 1577, vind ik evenwel in mijn oud HS. niets aangeteekend; wel de verkiezing van het stedelijk bestuur voor dat jaar.

deman und Waerner Albers der gemeinte dener und meher gude lude." Eindelijk lees ik in het oude boek op het volgende jaar 1579 nog dit: „In dem jaere 1579 des dinxdages nae Jubilate sijnde den 12 Maij, hefft de Ehrbare Eppo Baeuckens, dat Redger recht wedder angeswoeren in de Wijck *up de grote vlinte* up dat kerckpadt." Deze aanzwering geschiedde weer voor denzelfden Baltho of Balsso Amptzweer „oldeste borghemeijster, in gelijker forme als boven geschreven" en in tegenwoordigheid van de straks genoemde weddeman „und mehr gude lude," nu evenwel met de bijvoeging: „dat sulkes den hoefflingen in hoere gerechticheijt und privilegien nicht sall verminderen."

Ziedaar wat ik nopens het aanzweren van den Redger, op een groote steen, te Appingedam, in het oude HS. aangeteekend heb gevonden. Het is gewis een opmerkelijk verschijnsel dat dit gebruik, waarvan de oorsprong zich zeker in de grijze oudheid verliest, dáár tot op het laatst der zestiende eeuw heeft stand gehouden. Doch indien de oude archieven beter bewaard waren geworden, dan zou het welligt blijken, dat Appingedam, in dit opzicht, niet geisoleerd en als eenigst voorbeeld voor ons zou staan. Dit is wel niet te denken, maar veeleer aan te nemen dat dit gebruik, bij het aanzweren, ook elders zal hebben plaats gevonden, al is het dan ook dat daaromtrent geene berigten tot ons zijn gekomen. Het zwijgen der oirkonden toch bewijst geenszins het niet bestaan. Was het oude HS. waaruit wij geput hebben niet door ons in bescherming genomen en bewaard geworden, maar met zoo vele andere in handen gevallen van den een of ander kruidenier, dan zou deze wijze van eedaflegging te Appingedam ook niet aan het licht zijn gekomen, maar met zoo veel meer aan de vergetelheid zijn prijs gegeven.

Dat steenen, en wel vooral groote steenen, bij volksvergaderingen, bij het verkiezen van volkshoofden of regenten, bij teregtzittingen van het gerigt enz. oudtijds hier en daar eene groote rol gespeeld hebben, is van algemeene bekendheid. Keijsler (*Antiq. select. Septentrion. et celticae*, Hannov. 1720, p. 85—96 et Addend. p. 58), J. C. Dreijer (in zijne uitvoerige en geleerde, reeds bl. 339, no. 1, aangeh. verhandeling), I. Grimm (*Deutsche Rechts-Alterth.* s. 236 und 802 u. ff.), Noordewier (*Nederd. Regtsoudheden*, Utrecht 1853, bl. 368 en volgg.) en Lubbock (*l'Homme avant l'histoire* etc. traduit de l'anglais par M. Ed. Barbier, Paris 1867, p. 57)

hebben daarvan onderscheidene voorbeelden opgeteekend, even als anderen [1]). Ook in het bekende werk: *Van den Vos Reinaerde*" getiteld, vinden wij eene merkwaardige plaats hiertoe betrekkelijk. Die plaats luidt als volgt:

„Doe dese redene was gedaen,
Doe ghinc Nobel, die coninc staen
Up ene hoghe staghe van stene,
Daer hi up plach te stane allene
Als hi sat int hof te dinghe." [2])

Ook is het bekend dat oudtijds bij het eedzweren zeer verschillende en soms allervreemdste gebruiken plaats vonden [3]), doch dat het beëedigen van een Redger voormaals „up een grote steen edder vlinte" plaats greep, zoo als te Appingedam, dit is gewis van mindere bekendheid. Zoo als ik reeds zeide, zijn mij, voor zoo ver ons vaderland betreft, daarvan geen meerdere voorbeelden bekend geworden [4]), en buiten hetzelve heb ik slechts een paar voorbeelden gevonden van het eedzweren op een steen (want de voorbeelden door

---

[1]) Zoo deelt, bijvoorbeeld, Sundler (*de Nycopia*, p. 151) dien aangaande een belangrijk berigt mede omtrent eene gerigtsplaats in het heilige woud omstreeks het dorp Bonested bij Nycoping.: „Tres in hoc luco," schrijft hij, „notatu dignissima lapidum circulari forma erectorum ordines, judicum et assessorum veterum territorii Roneturrensis inclytae sedes conspiciuntur. In medio eorum lapis prae ceteris grandior eminet, ad quem judicii praesidem, jus secundum leges et statuta cuivis dicturum, consedisse credibile est. Hunc ordine eleganti XII. insignis magnitudinis saxa cingunt, quibus assessores, decreti firmitudinem obsignaturi, insistebant." Verg. Dreijer, a. w. S. 720.

[2]) Zie *Van den Vos Reinaerde*, uitgegeven en toegelicht door W. J. A. Jonckbloet, Groningen 1856, vs. 2735. Vergel. ook *Reinhart Fuchs*, von Jacob Grimm, Berlin 1834, vs. 2755.

[3]) Zie daarover onder anderen: J. C. H. Dreijer, *Anmerckung von der in Holstein ehedessen üblicken Gewohnheit, die Eyde an der Klinge des Degens abzulegen* in zijne aangehaalde *Sammlung vermischter Abhandl.* Th. I, Rostock und Wismar 1754, S. 184 u. ff.; Jacob Grimm's a. w. S. 892 u. ff.; Noordewier's a. w. bl. 423 en volgg., die evenwel ook hier veel uit Grimm, wiens hand hij zelden waagde los te laten (zie Voorrede bl. XII), heeft overgeschreven.

[4]) Noordewier, a. w. bl. 432, schrijft wel is waar, naar Velius: „De meeste verdrevene burgers namen de overheden te Hoorn a. 1480 weder in"", mits dat sij eerst *op den rooden steen nederknielden* in tegenwoordigheid van de gansche gemeynte, *en swoeren* ten heiligen, dat sij, enz."", doch dit kan met het Appingedamster eedzweren niet vergeleken worden en heeft daarmede niets gemeens.

Noordewier a. w. bl. 426 en v. aangehaald, kunnen hier niet in aanmerking komen, aangezien in die gevallen het zweren *bij* en niet *op* een steen plaats vond), en dan nog niet, zoo als hier, bepaald van een regter. Het eerste voorbeeld heb ik aangeteekend gevonden bij J. Fr. de Malblanc, hoogleeraar in de regten te Tubingen. Wanneer hij op p. 264 van *het eedzweren op steenen* gewaagt, dan laat hij daarop, als ter bevestiging, deze aanteekening volgen: „I. Ericus *de nom. propriis Island.* p. 67. Lapides in juramentis adhibitos atque adeo jurisjurandi religione sanctos fuisse Godrunor quidem testatur, ubi Godruna Genci filia conjugalis amoris et consuetudinis in alios non sparsae fidem hoc juramenti purgatorii genere Atlio se facturam promittit: de his omnibus tibi juramentum praestabo *ad album illum sanctum lapidem.*" Conf. De Westphalen, *monum. ined. rer. germ.* T. II, p. IV, p. 164. „Turpiter autem," zoo vervolgt hij, „in veterum Germanorum ingenium grassati sunt, qui eosdem tanquam Deos lapides coluisse, ideoque eo modo jurasse putarunt. Mortuorum enim sub lapidibus sepultorum Manes tantum sanctitate quadam coluisse, atque, per eos interdum jurasse facile perspicitur. Illustr. Dreyer *von dem Nutzen der heijdnischen Gottesgelahrtheit in der Erklärung der teutschen Rechte* § 16. *in der Sammlung vermischter Abhandlungen* p. 894. G. Schütze in *den Schuzscriften für die alten teutschen und nordischen Völker*, I, B. Leipzig 1773, p. 246." [1]) Het andere voorbeeld van eedstaving op een steen heb ik gevonden in het belangrijke, reeds (bl. 343) vermelde werk von Sir John Lubbock F. R. S. [2]). In dat werk lezen wij, op p. 57, behalve voorbeelden van teregtzittingen bij steenen, ook dit: „En

[1]) J. F. de Malblanc, *Doctrina de jure jurando e genuinis legum et antiquitatis fontibus illustrata.* Ed. nova emend. et admod. aucta. Tubingae 1820. Deze aanteekening uit een IJslandsch schrijver luidt vertaald aldus: „Dat de steenen bij het zweren gebruikt en door den godsdienstigen zin van den eed geheiligd waren, getuigt wel is waar Godrunor, waar hij Godruna de dochter van Gencus aan Atlius laat beloven, dat zij den trouw der echtelijke liefde en gemeenschap onverbroken te bewaren zal bezweren met deze soort van zuiveringseed: dit alles zal ik u bezweren op dien witten heiligen steen. Men heeft echter den godsdienstzin der oude Germanen smaad aangedaan, door te meenen dat zij diezelfde steenen als Goden zouden hebben geëerd en daarom zoo gezworen. Het is duidelijk, dat zij alleen de schimmen van hen die onder die steenen begraven waren met een zeker heilig aandenken hebben vereerd en nu en dan daarbij gezworen."

[2]) *l'Homme avant l'histoire, etudié d'après les monum. et les costumes*

1438 même, nous trouvous la notice que „„John off Erwijne et Will Bernardson ont juré sur les pierres pendantes [1]), devant notre seigneur le comte d'Orkney et les gentilshommes du pays."" Cet usage, comparativement récent, des cercles de pierres justifie-t-il la conclusion que c'était là leur destination originaire? Sur cette question, les opinions diffèrent." etc. Ik zou hier nog kunnen bijvoegen de *„cespites in fornicem erecti"*, waarop en waarbij de Groenlanders oudtijds den eed zwoeren (Torfaeus, *Grönland.* cap. 19, p. 151), als mede het zweren bij of op heilige bergen en rotsen, doch hoezeer ook verwant en overeenkomende met het eedzweren op een steen, moet het evenwel gezegd worden niet regtstreeks tot ons onderwerp te behooren.

Ik zal mij niet in wijdloopige beschouwingen begeven over de herkomst en het doel of de beteekenis van dit vreemd en aloud gebruik: het veld voor bespiegelingen in dezen is mij al te ruim en te uitgebreid en, op dit duistere veld, tot eene zekere uitkomst te geraken, daartoe zie ik ook geen kans. Keijsler van het verkiezen van koningen bij eenen grooten steen handelende; zegt, dat de verkozene, omgeven van het volk, den steen beklom, deels opdat hunne toespraak beter verstaan zoude worden, deels om te beteekenen dat de trouw, over en weder door koning en volk elkander betuigd, even hecht en vast als die zware steenen mogt zijn („tum ut eo melius oratio illorum perciperetur, tum *ut significarent, quemadmodum saxa pondere suo fere sint firma immobiliaque, ita fidem vicissim a populo aeque ac Rege datam, debere esse firmam atque immutabilem*). Aan het laatste zou hier, met het oog op den regter in zijne vonnissen „nar beschreven landrecht und sijn beste wetenschap" — zoo als in het formulier van den eed te lezen staat — ook gedacht kunnen

---

retrouvés dans les différentes pays de l'Europe etc. par Sir John Lubbock F. R. S. Traduit de l'anglais par M. Ed. Barbier, Paris 1867.

[1]) Wat men hier onder „pierres pendantes" — de *Wackelsteine* der Duitsche oudheidkundigen — te verstaan hebbe, leert ons de schrijver op p. 52. Aldaar lezen wij onder anderen: „En outre, le nom même de Stonehenge me semble un fort argument contre ceux qui lui attribuent une origine si récente. On pense généralement que ce mot signifie *„„pierres pendantes,""* comme le suggéra il y a biens longtemps Wace, un poëte anglo-normand qui dit:

„Stanhengues ont nom en anglois,
Pieres pandues en françois *)."

*) Wright, Wanderings of an Antiquary, p. 301.

worden. Ook zou men hier kunnen denken aan de *„arae sepulcrales"* of „de grafaltaren", waarvan Saxo Grammaticus en Schaten spreken [1]), als plaatsen waarbij de regters vergaderden en waarbij men den eed aflegde, en de plaats op het kerkpad te Appingedam alwaar de regters aanzwoeren, alzoo als een geheiligde plaats waar het gebeente van een heilige of van een voortreffelijk man rustte kunnen aanzien, doch wij gelooven liever dat wij bij het nasporen van de beteekenis van dit zeker overoud gebruik tot den heidensche tijd en wel tot de steenvereering of den steendienst, waarover zoo veel, en nu onlangs nog door v. Gansauge [2]), geschreven is, moeten terugkeeren. Bij de invoering van den Christelijken godsdienst in deze streken, zoo wel als elders, ging er immers niet alleen veel van het heidendom in de Christen-kerk maar ook in het *regtswezen* over [3]) en heeft, ofschoon gewijzigd, voor een deel althans, daarin lang, ja tot op onze dagen stand gehouden [4]). In de zevende eeuw nu, schijnt de steendienst of de steenvereering nog in vollen gang te zijn geweest, zoo als wij onder anderen kunnen opmaken uit de vermaning van Eligius die door zijn levensbeschrijver Audoënus aan de vergetelheid ontrukt is geworden, ja, nog later vinden wij het bestaan daarvan in de *Indiculus superstitionum* of *opgaaf van de* toen nog in zwang zijnde *bijgeloovigheden*, achter het *Capitulare Carlomanni apud Leptinas* van het jaar 743: *„De his quae faciunt super petras"*, dat is: *over hetgene*

---

[1]) Saxo Grammaticus, *Histor. Dan.* L. V, p. 84. Schaten, *Histor. Westphal.* L. VII. p. 487, als ook Olivar. Vredius, *Hist. comit Flandr.* p. 456, 510.

[2]) *Ueber Stein-Denkmaler und Stein-Cultus im ältester Zeit, vom Generallieutenant Gansauge in Berlin; in Jahrbücher des Vereins von Alterthümsfreunden im Rheinlande,* Heft XLIII, Bonn 1867, S. 92—106.

[3]) Men leze om daarvan overtuigd te worden, onder anderen Dreijer's *Versuch einer Abhandl. v. d. Nutzen d. heidn. Gottesgel.* a. w.

[4]) Dreijer schrijft dienaangaande ook dit: „So viel aber begreift ein jeder leicht, dasz diese wunderliche Eydes solemnitäten ihren Ursprung aus dem blinden Heydenthum unserer Vorfahren haben, und nur zu bewundern sey, dasz solche heydnische Ueberbleibsel in dem Christenthum beybehalten und von den Gesetzgebern mit den andern Sauerteige nicht ausgefeget worden. Jedoch dergleichen heijdnische Grumpen, kommen in unsern teutschen von Christlichen Gesetzgebern verfertigten Gesetzbüchern *unzählig* vor." Zie J. C. H. Dreijer, *Anmerkung von der in Holstein ehedessen üblichen Gewohnheit, die Eyde an der Klinge des Degens abzulegen;* a. a. O. § V, S. 189.

men verrigt op de steenen; zou het daarom niet kunnen zijn dat het beëedigen van den regter *op een grooten steen of vlint*, zoo als in de laatste helft der zestiende eeuw nog te Appingedam plaats vond, een gewijzigd overblijfsel is uit den heidenschen tijd, dat men, uit gehechtheid aan het oude, daar ter plaatse zoo lang heeft aan- en vastgehouden?

Zoo ver was ik met mijn opstel gevorderd toen ik een beleefd en welwillend schrijven ontving van den Weled. Gestr. Heer Mr. E. van Loon, lid van de prov. Staten van Groningen en Kantonregter en Schoolopziener te Appingedam, in antwoord op een paar door mij aan hem gerigte vragen nopens het hier door ons behandelde onderwerp. In dat schrijven, waar voor ik den heer van Loon hier openlijk mijnen dank betuig, komt onder anderen ook dit voor: „dat hij zich betreffende den steen in de Wijkstraat heeft geinformeerd bij een hoog bejaard ingezeten, die altijd in de nabijheid der bewuste plaats heeft gewoond en op wiens geloofwaardigheid men zich gerust verlaten kan. Het resultaat van dit onderzoek is het volgende: de bewuste persoon herinnert zich zeer goed, dat in het midden van de Wijk of Wijkstraat nabij de Kerkstraat en het Raadhuis zich vroeger een gele vierkanten steen of zerk bevond, ter hoogte van p. m. 1½ voet waarop een pelikaan met jongen (het stadswapen) was gebeeldhouwd, mede van steen of zerk."

„Niet alleen de Regters maar ook de Burgemeesters van Appingedam zwoeren bij dien steen [1]; meermalen was hij daarvan getuige geweest. Hem vragende, of er bij die plegtigheid ook iets bijzonders voorviel, antwoordde hij: er werden voor het opgeschoven venster van het Raadhuis aanspraken gehouden."

„Dit had plaats voor 1795; in de nabijheid van dien steen was later de vrijheidsboom opgerigt. Sedert lang is de steen verdwenen; welligt staat de opruiming in verband met de verplaatsing van het kerkhof na 1826."

„Verder heb ik onderzoek gedaan, of de steen welligt

---

[1] Wel hebben wij in ons HS. de jaarlijksche benoemingen van „Richteren of Borghemeysteren", van Kerkvoogden, van Bouwmeesters, van Huiszittende armenvoogden, van Gasthuisvoogden enz. te Appingedam aangeteekend gevonden als ook de vermelding dat de „Richteren of Borghemeysters" een eed praesteerden bij den aanvang hunner ambtsbetrekking, doch met geen enkel woord wordt er in vermeld op welke wijze dat aanzweren plaats vond.

daar nog bij sommige kerken aanwezig, waren buiten tegenspraak kerkelijk dienstbaar, doch of die dienst bestond en uitsluitend bestond in 'tgeen wij als *waarschijnlijk* hebben opgegeven, dan wel of zij ook tot andere doeleinden zijn of waren daargesteld, dit valt moeijelijk, ja onmogelijk te bepalen. Het gebruik te Schagen pleit voor het laatste en ook hetgeen de heer C. Kramm over die roosters te Utrecht heeft aangeteekend. „In de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, XXI jaarg. 1865" zoo schrijft hij (*Navorscher*, XVI jaarg. 1866, bl. 354) „vindt men eene mededeeling uit eene *Kronijk van Utrecht* 1576—1591, aldaar in het archief aanwezig, door Mr. J. W. L. Raven commies-archivaris. Deze Kronijk besprekende, zegt hij:"" „Inderdaad zij is kennelijk opgesteld door een kerkelijk persoon, wien de uitwendige belangen, de inrichting der eeredienst en de bezittingen der kerken uitsluitend schijnen aan te gaan. Van de groote gebeurtenissen van dien tijd in haren zamenhang wordt niets noemenswaardig door hem aangeteekend; de komst van den prins van Oranje binnen Utrecht is voor hem slechts de gelegenheid, waarbij de *roosters* van de kerken werden opgebroken en het vertrek van Leicester wordt slechts vermeld, in zoo ver het de aanleiding is tot eene verandering niet zoo zeer van regeringsbeginselen, als wel van regeringspersonen."" Het is hier duidelijk, dat de bedoelde *roosters* kerkelijk dienstbaar waren, en het verdient opmerking dat zij alle bij de komst van den prins buiten gebruik werden gesteld. Nu blijft nog de vraag te beantwoorden, waarvoor zij eigenlijk moesten dienen. Welligt staat dit in verband met hetgeen in de vraag (in *de Navorscher*) is aangegeven, namelijk of de eed, door wereldlijke personen afgelegd, op de scheiding van kerk- en gemeentegrond moest geschieden." Veel licht wordt ook door deze opmerkelijke aanteekening over de zaak der roosters niet verspreid, en raadselachtig vooral blijft het waarom die *roosters* bij de komst van den prins van Oranje werden opgebroken. Doch hoe dit alles ook zij, wij weten wat men onder *roester* en *roster* zoowel als onder *stengels*, gelijk een latere hand voor *rooster* schreef [1]), te verstaan

[1]) Toen de latere hand, in plaats van rooster, *stengels* schreef, zal de rooster welligt reeds opgebroken en verdwenen zijn geweest. Te Groningen schijnt men de toegangen tot het kerkhof in de kerkhofsmuur ook *stengels* genoemd en zoo ingerigt te hebben dat zij, bij gemis van *roosters* of bovendien, door deuren of hekken gesloten konden worden,

hebbe en daar het kerkhof van de Nicolaï-kerk te Appingedam, die toen ook, zooals onder anderen uit een stuk van 1560 blijkt, den naam van de *„groeve kercke"* droeg, in tegenstelling welligt van de vroeger daar aanwezige Augustiner- of Broerkerk [1]), oudtijds, even als in het algemeen alle andere kerkhoven [2]), ook met een muur omringd was,

---

daar wij vinden vermeld in haar Stadboek van 1425, L. IV, 4, bl. 69: „Dat recht vor den hove is to holden tusschen den tween *stengheldoren* ende voert westwert to den dreen steenen de ghesat sijn op de horne vander straten." Of beteekent *„stengeldoren"* hier misschien iets anders? De hoogl. J. de Rhoer haalt, in zijne *Aant. ter opheld. van het Stadboek van Gron.* (in de werk. van het Gron. Gen. *P. E. J. P.* D. V, bl. 85) en *Exercit. Hist.* C. I, aan eene oude aanteekening, afkomstig, naar hij gist, van den geleerden Groninger Burgemeester Menso Alting, waarin de bovengenoemde *regtplaats voor den hove* geplaatst wordt ten noorden op St. Walburgskerkhof en de *straat* aldaar gehouden voor de *„straat der Jacobinen,"* terwijl *stengheldoren* verklaard worden door *„twee doornen boomen of stengen"* en wel *„hagedoornboomen;"* doch deze verklaring komt ons, om verschillende redenen, die wij kortheidshalve hier niet zullen ontvouwen, minder aannemelijk voor dan de door ons opgegevene. Alleen voeg ik hier nog bij, dat er in 1565 te Groningen nog een *rooster* was, „daer men gaet van Sunte Walburg kercke to Jacopijnen." Zie Feith's *Reg. van het Gron. Arch.* op het j. 1464, No. 7, en 1565, No. 14.

1) Deze is in 1562 met het Augustiner klooster, waartoe dezelve behoorde, vernietigd. Zoo leert v. d. Aa in zijn *Aardrijksk. Woordenboek v. h. Kon. der Nederl.* art. *Appingedam.* Maar is dit wel juist? In mijn oud HS. toch vind ik aangeteekend, dat bij de vernietiging van het convent de daartoe behoorende goederen op de Augustiner kerk zijn overgegaan; dat beide kerken bestuurd en de daartoe behoorende goederen, na de slooping van het klooster, eerst door een collegie van vier kerkvoogden gezamenlijk beheerd zijn geworden, doch dat men in 1572, in eene vergadering van „Jasperus Vosz pastoor und commissarius en de „Erbare Aebke Fockens und Emo Tammen Borgemeysteren mit dem samptlicken Eydgenoten" overeengekomen is, dat de administratie der kerkegoederen voortaan weder afzonderlijk en gescheiden zou plaats hebben en dat bij ieder der twee kerken twee kerkvoogden met het beheer en de administratie van derzelver goederen belast zouden worden. Ten gevolge van dit besluit vind ik dan ook, verscheiden jaren achtereen, de jaarlijksche benoeming van twee kerkvoogden bij de Nicolaïkerk en twee andere bij de Augustiner of Broerkerk, aangeteekend. Hetgeen door pater F. Mijleman in zijn HS. „Ommelands Eer" getiteld, is aangeteekend, neemt allen twijfel in dezen weg, aangezien wij daaruit leeren, dat „de hooge kerk van het klooster der Augustinen" in de eerste helft der 17de eeuw, toen hij leefde en ook te Appingedam werkzaam was, nog bestond. Verg. deze *Bijdragen*, IV, 3, bl. 237 en 241.

2) Vergel. Dreijer's a. *Versuch*, Th. II, S. 775.

zoo zal men gemakkelijk begrijpen wat in de medegedeelde aanteekeningen over het aanzweren van den regter te Appingedam onder *roester* en *roster* verstaan moet worden en waar men dien te zoeken hebbe.

Ten slotte nog een woord over de uitdrukking: „*up* die eenen groten steen." Bij het lezen dezer woorden rees bij ons, en misschien zal dit ook bij anderen het geval zijn, de vraag: beteekent dat *up* hier, dat de aanzwerende regter den steen beklom? of moet daaronder verstaan worden, dat hij bij het eedzweren den steen met zijne hand of wel met zijne vingers aanraakte? Daar de tijdgenooten daaromtrent het stilzwijgen bewaren, valt het onmogelijk op die vragen met zekerheid te antwoorden. Ons komt het wel het waarschijnlijkst voor, dat de zwerende den steen niet beklommen maar met de hand of vingeren aangeraakt zal hebben, aangezien het oudtijds vrij algemeen gebruikelijk was, dat de zwerende, terwijl hij het eedsformulier uitsprak, het voorwerp, waarbij of waarop hij zwoer, moest aanraken. Zoo zwoeren b. v. de scheppers in het Winsumer en Schaphalster Zijlvest oudtijds onder den blooten hemel voor het Zijlvesterhuis *op* een pol-stok aan, een gebruik dat zeker overoud was, doch dat, hoewel nu afgeschaft, tot aan en in onzen tijd heeft voortgeduurd, niet door op den pol-stok te staan, maar door, bij het zweren, dien stok met de twee voorste vingers van de regterhand aan te raken [1]).

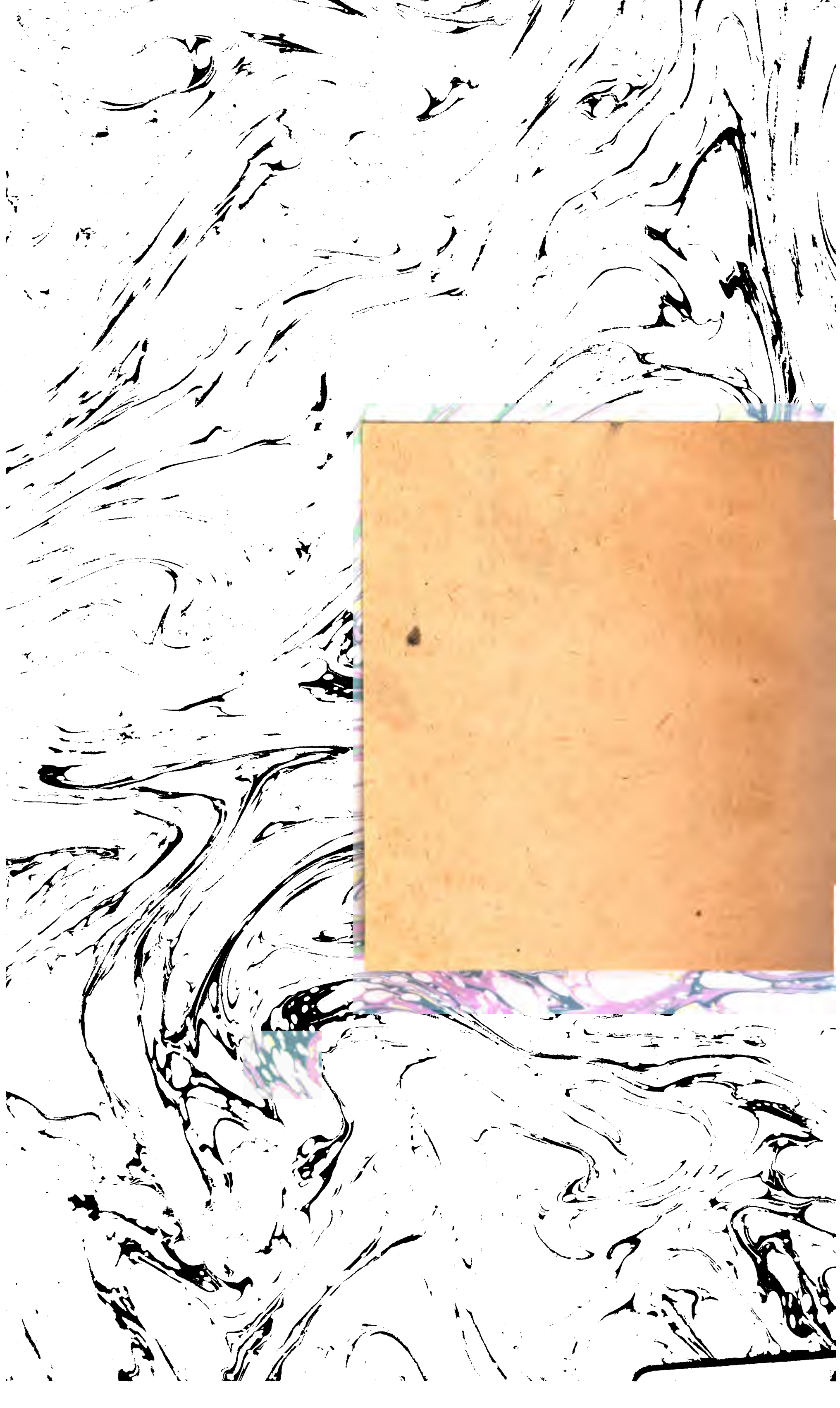
Om niet te uitvoerig te worden zal ik hier niet nagaan of „de Wijck", alwaar het aanzweren op den grooten steen te Appingedam plaat vond, ook met deze plegtigheid in verband heeft kunnen staan en hier alzoo niet in de gewone beteekenis, maar in die van heilige plaats moet worden opgevat. Gaarne laat ik dit te onderzoeken aan anderen over.

Warfum, December 1867.

---

[1]) Noordewier (a. w. bl. 432) schrijft dat de scheppers van het hier bedoelde Zijlvest tot aan 1795 den eed zwoeren, onder het leggen der beide voorste vingers op *een rietstok met zilver beslagen*. Wij hebben daarvan nimmer gehoord. Van Halsema (a. w. bl. 530) schrijft: „De eed-staving wierd somwijlen verrigt met 't leggen der vingeren op eenen stok, gelijk als noch in Winsumer Zijlvestenije en te Sybaldebuiren nopens de Buurrechters gewoonlijk is."

3 2044 105 227 912